

Einar Arnórsson - Réttarstaða Íslands (1913)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti afraksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundarréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

Höfundur skjalsins: Svavar Kjarrval (svavar@kjarrval.is)

600-

RÉTTARSTAÐA ÍSLANDS

EFTIR

EINAR ARNÓRSSON

PROFESSOR JURIS VIÐ HÁSKÓLANN Í REYKJAVÍK

REYKJAVÍK

GEFIÐ ÚT AF HINU ÍSLENZKA ÞJÓÐVINAFÉLAGI

1913

Rit þetta er sæmt verðlaunum af gjöf Jóns Sigurðssonar.

FÉLAGSPRENTSMÍÐJAN

Formáli.

I.

EG þarf eigi að láta langan formála fylgja riti því, sem hér birtist. Forseti þjóðvinafélagsins, sem gefið hefir ritið út, mun skýra rækilega frá tildrögum þess.

Þegar ritið var fullsamið, voru á komin samtök um sambandsmálið milli margra fremstu manna í báðum stjórnmálaflokkunum íslenzku, Heimastjórnarflokknum og Sjálfstæðisflokknum. Voru þessir menn þá orðnir á eitt mál sáttnir um það, hvaða kröfur skyldi gerðar af hálfu Íslands gagnvart Danmörku um stjórnarsambandið milli landanna. Flest blöðin höfðu styrkt samkomulag þetta, enda skapaðist úr því þingflokkur, Sambandsflokkurinn svo nefndi, á aukaþinginu 1912. Stefnuskrá Sambandsflokks þessa var sú, að fá á komið sambandslögum milli Íslands og Danmerkur, sem í öllum verulegum atriðum voru eins og „Uppkast“ Milliríkjanefndarinnar 1908, það er Sjálfstæðisflokkurinn hafði einróma felt á alþingi 1909. Var því eigi ósennilegt, að Danir myndu fallast á tillögur Sambandsflokksins og standa við orð sín frá 1908. En þetta var enn eigi séð, er rit þetta var fullsamið, og þar af helgast ummælin á bls. 1, sem nú eru orðin á eftir tímanum. En reyndin varð sú, sem kunnugt er, að Danir tjáðu sig ófúsa að ganga að „Uppkastinu“ frá 1908 eða tillögum Sambandsflokksins, sem voru, eins og áður er sagt, að öllu verulegu eins og „Uppkastið“.

IV

Tillögur þær, er hingað bárust til landsins síðastl. vetur, fóru í mörgum atriðum skemmra en „Uppkastið“, og í sumum mjög verulegum. Og eru litlar líkur til þess, að Íslendingar muni að þeim ganga. Sambandsmálið situr því í sama fari sem fyrr.

Vegna rúmsins hefir orðið að takmarka nokkuð efni þessa rits. Má því vera, að sumum þyki of skamt í sumt farið. Aftur kann sumum að þykja öðru ofaukið eða sumt tekið, sem mátt hefði eða átt hefði að sleppa, t. d. köflunum um stjórn innanlandsmála. En án greinargerðar fyrir stjórn innanlandsmála hefði sérstaða landsins eigi komið í ljós svo glögt sem ella, eunda hefir lítt verið í heild um það efni skráð fyrr. Má þetta heita fyrsta tilraun í þá átt, og því vonlegt, að ýmsu sé þar ábótavant. Og svo er auðvitað um margt fleira.

Um skoðanir þær, sem í þessu riti er haldið fram, þarf eigi að fjölyrða. Það eru í öllu verulegu sömu skoðanirnar sem Íslendingar hafa allengi haft á málinu, að örfáum undanteknum, og jafnt, hverrar skoðunar sem þeir hafa verið um frambúðarskipulag sambandsins milli Danmerkur og Íslands.

Skýlt er að geta þess með þakklæti, að nefnd sú (þeir herrar Björn Magnússon Ólsen prófessor, Hannes Þorsteinsson skjalavörður og dr. Jón Þorkelsson landsskjalavörður), er á þinginu 1911 var kjörin fyrir tímabilið 1912—1913 til að dæma um og kveða upp álit um ritgerðir þær, er beðið væri verðlauna fyrir af gjöf Jóns Sigurðssonar, hefir með bréfi dags. 3. jan. þ. á. veitt 750 króna verðlaun af nefndum sjóði fyrir rit þetta, þá óprentað.

Loks skal þess getið, að herra landsskjalavörður, dr. Jón Þorkelsson, hefir lesið 2. próförk af ritinu, og kann eg honum þakkir fyrir.

Reykjavík, 21. maí 1913.

Einar Arnórsson.

II.

ÞEGAR við Einar Arnórsson, höfundur þessarar bókar, tókum okkur það fyrir hendur haustið 1907 að gefa út helztu ríkisskjöl Íslands með skýringum nokkurum til kynningar handa landsmönnum, var stofnað til þess rits svo sem lítils kvers upp á 5—6 arkir. En eftir því, sem við rannsökuðum efnið meira, kom það hvorttveggja æ betur í ljós, hversu efni þetta var umfangsmikið og hversu það var enn ókannað til hlítar, og þá eigi síður hitt, að flest, sem um það hafði verið skrifað hér á landi í mörg undanfarin ár, bæði í blöðum og tímaritum, var heldur marklitið¹⁾. Bókin óx þess vegna svo í meðförunum hjá okkur, að hún varð að lyktum fullar 15 arkir með þéttu og smáu lettri. Kom hún út í Mars 1908 og nefndist *Ríkisréttindi Íslands*, og jafnframt kom það þá í ljós, að á þvílíku riti, er héldi sér utan við alla flokkadrætti innnanlands, og væri áreiðanlegt um efni þessa máls, svo að á því mætti byggja, hafði verið brýn nauðsyn. Það reyndist svo, að fólkið var orðið leitt á staðleysunum og vildi fá eitthvað, sem vissara var og undirstöðubetra, því að við áttum því láni að fagna, að bókin var vel meðtekin. Jafnvel milliríkjanefndarmennirnir íslenzku báðu um og feingu að hafa með sér það, sem þá var prentað af bókinni (1—199), þegar þeir lögðu frá landi í

¹⁾ Vanþekkingin var svo mikil, að einn af lögfræðingum (sýslumönnum) landsins hafði lýst því yfir á almennum fundi vor-
ið 1908, að hann þekti ekki „Gamla sáttmála“ og — faust
það ekki vera neitt tillökumál,

Febrúar 1908, og símuðu síðan eftir allmörgum eintökum af henni þá dagana, sem hún var að verða fullprentuð.

Enn þótt bók þessi væri töluvert efnismikil, var okkur það þó fyllilega ljóst, að einginn maetti láta sér til hugar koma, að við þættumst með henni hafa gert neina fullnaðar-ranusókn, eða tæmt þetta efni í botn, eins og við tókum fram í formála bókarinnar. Eftir var því enn að semja rit um réttarstöðu landsins, þar sem mál þetta væri rakið frá rót-um á alla vegu á öllum tímum. *Ríkisréttindin* var því — eins og líka hlaut að vera eftir því, hvernig til þeirra var stofnað — að skoða að eins sem undirbúning og undanfara yfirgrípsmeira rits, og var enn nauðsyn á því. Ekki var slíkt rit heldur síður nauðsynlegt fyrir það, að mörgum þótti svör standa heldur upp á milliríkjanefndarmenn vora 1908 gegn dr. Knud Berlin, sem væntanlega hefir meðal annars komið af timaleysi. Þar með hafði rétt fyrir Alþingi 1909 komið út nýtt rit frá dr. Berlin um réttarstöðu landsins (*Om Islands statsretlige Stilling*), sem síðar kom einnig út á þýzku, en hinsvegar ekkert af hendi Íslendinga ritað síðan *Ríkisréttindin* (1908), er til neinnar hlitar væri í heild sinni. Þess utan var svar það til Berlins, er einn maður hljóp í að semja og gefa út um öndverðan þingtimann 1909, ekki svo heppilegt, að í því væri nein bragarbót frá því, sem áður var búið að skrifa.

Meiri hluti þingsins 1909 taldi því brýna nauðsyn á því, að samið væri og gefið út yfirgrípsmikið allsherjarrit um réttarstöðu Íslands, og kom tillaga um fjárveiting til þess fram frá meiri hluta sambandslaganefndarinnar í neðri deild, og var að lyktum á þinginu samþykkt á Fjárlögum fyrir ár-in 1910 og 1911 (15. gr. 14. tölul.) 2500 kr. fjárveiting „til þess að rita og gefa út ýtarlegt rit um þjóðréttarstöðu lands-ins“, og var landsstjórninni ætlað að sjá um framkvæmd þessa verks.

Dráttur varð nokkur á því, að landsstjórnin fæli nokkr-um þetta starf á hendur. Að visu átti ráðherra, Björn Jóns-son, tal við mig að þinglausnun 1909 um þetta mál, og

VII

kvaðst ætlast til, að einmitt eg sendi rit þetta, og stakk um leið upp á því, að eg hefði með mér í verki mann, sem var að visu fimur og leikinn rithöfundur, en mér þótti sem ekki mundi bæta upp það, er mér þætti mig einkum skorta til þessa starfa. Sagði eg ráðherra þá þegar skýlaust, að rit þetta tæki eg ekki að mér einn, og vildi ekkert vera við það riðinn, nema því að eins að eg feingi með mér lögfræðing, sem þar til væri hæfastur, og benti á Einar Arnórsson kennara við Lagaskólann í réttarsögu landsins. En á því varð þó um sinn nokkur fyrirstaða, og ekki sýndist ráðherra heldur að fela verkið manni einum ólögfróðum, sem sótt hafði um styrkinn og boðizt hafði til að taka ritið að sér einn. Leið svo og beið þar til 22. Janúar 1910. Þá var Einari lagaskólakennara Arnórssyni og mér með bréfi ráðherra (Björns Jónssonar) falið verk þetta á hendur og okkur „veittur styrkur sá, er ræðir um í 15. gr. 14. fjárlaganna, að upphæð 2500 kr., til þess að rita og gefa út ýtarlegt rit um þjóðréttarstöðu landsins“. Og bætir bréf ráðherra því við: „Rit þetta ber að semja á dönsku og gefa út fyrir árslok, og verður styrkurinn útborgaður jafnskjótt og ritið er út komið“.

Það var hvorttveggja, að okkur var falið þetta starf og veitt vonin í þessu fé án þess að við hefðum óskað eptir því, enda var ekkert við okkur ráðgast um það áður, hvernig útgáfunni skyldi hagað, á hvaða máli rita skyldi, hvað langan tíma við mundum þurfa til ritsins, né hvernig við óskaðum eptir, að styrkurinn væri útborgaður.

Bréfi þessu svöruðum við aldrei öðruvísi en munnlega, kváðumst mundu taka að okkur ritið, þó með því fororði, að við feingjum frestinn til útgáfunnar framleingdan eptir sanngjörnum þörfum. Var okkur tjáð, að eingin fyrirstaða mundi á því verða, og tókum við þá þegar að starfa að ritinu og gera drög til þess, og birtum jafnharðan í Andvara sama ár (1910) nokkuð af þessum drögum, sem við nefndum *Ísland gagnvart öðrum ríkjum fram að siðaskiptum* (bls. 21—184). En jafnframt því urðu það sammæli okkar

VIII

á milli, að Einar sendi rit þetta að öðru leyti einn, og nyti þá einn styrksins til þess¹⁾. Næsta ár (1911) birti Einar enn í Andvara (bls. 104—194) langa ritgerð úr aðfaungum þessa rits, er hann nefur *Samband Íslands og Danmerkur síðan síðaskiptin*. Það mátti því vera öllum ljóst, að verið var að vinna að riti þessu eftir faungum. En strax á árinu 1910 duldist okkur það ekki, að ritið gat með eingu móti verið búið þá fyrir árslok, enda vorum við báðir hlaðnir ýmsum öðrum störfum, sem ekki máttu hjá liða. Báðum við því með bréfi 16. Sept. um bráðabirgðar frest á útkomu ritsins til Martsmánadarloka 1911, en jafnframt fórum við fram á það, að breytt yrði svo til um ritið, að það væri frumsamið á islenzku, en yrði síðan þýtt á þýzku. Okkur fanst það bezt við eiga, að af Íslands hendi væri ritað á máli landsmanna, því að málsvari Dana í þessari sök (Berlin) ávarpaði oss á sinu eigin máli, en lét jafnframt snúa riti sinu á þýzku. Bréf okkar sjálfst skýrir annars bezt frá þessu, og er það á þessa leið:

„Með bréfi stjórnarráðsins, dags. 22. Jan. þ. á., var okkur undirrituðum veittur styrkur sá, er um ræðir í 15. gr. 14. lið Fjárlaga fyrir 1910—1911 til þess að rita og gefa út rit um þjóðréttarstöðu landsins. Samkvæmt áðurnefndu stjórnarráðsbréfi skyldi rit þetta samið á dönsku og átti að vera gefið út fyrir nýjár næstkomandi.

Út af þessu viljum við hér með leyfa okkur að tjá stjórnarráðinu, að mikil tormeðki eru á því, að rit þetta geti komið út fyrir nýjár næstkomandi, vegna þess, hvað tíminn var stuttur ætlaður til undirbúning ritsins og samningar þess, með því að við verðum að telja bæði óþarft og óheppilegt að hrapa mjög að samningi þess og útgáfu. Fyrir því viljum við leyfa okkur að fara þess á leit við stjórnarráðið, að það vildi veita samþykki sitt til þess, að rit þetta þurfi ekki að vera út komið fyrri en í lok Martsmánadár næstkomandi, og

¹⁾ Sbr. Ísafold 8. Jan, 1913 (XL, 2).

IX

virðist okkur svo sem það sé nægilega fljótt, með því að þá yrði Alþingi 1911 væntanlega eigi slitið.

Ennfremur viljum við leyfa okkur að vekja athygli stjórnarráðsins á því, að heppilegast mundi, að okkar hyggju, að semja nefut rit á íslenska tungu, og snúa því síðan eða jafnhliða á þýzku. Hefir riti dr. Berlins, Islands statsretlige Stilling I, Kbh. 1909, þegar verið snúið á þýzku. Virðist okkur því réttast, að hinu danska riti Berlins sé svarað á voru máli, og sé ritið frumsamið á íslenzku, en þýtt á þýzku, með því að bæði þeir Danir, er slíkt rit mundu lesa, og svo flestallir mentaðir menn í öðrum löndum skilja þýzku. En til þess að ritið yrði þýtt og útgefið á þýzku þyrfti nýja fjárveiting, og væri nægilegt, ef hún feingist með fjárankalögum fyrir árið 1911. — Við væntum svars stjórnarráðsins við þóknanlega hentugleika“.

Með bréfi stjórnarráðsins 24. Sept. 1910 var hinn umbeðni frestur veittur, en á hinu haldið, að ritið skyldi vera á dönsku¹⁾. Frestur þessi reyndist að visu of stuttur, og urðum við að fá enn frest, fyrst til ársloka 1911 og síðan til Aprílloka 1912. Þá þóttumst við sjá fyrir, að ritið mundi verða fullbúið að forfallalaus. En þá fyrir nýj ár um veturinn tók Einar Arnórsson, sá okkar, sem eptir samkomulagi okkar á milli átti að semja ritið frá grunni, augnveiki, svo að hann varð mestan hluta vetrarins að vera undir lækni- ishendi, og gat því ekki unnið að ritinu, nema að nokkru

1) Síðar haustið 1910 höfðum við Einar Arnórsson þó ráðgert að reyna að láta rit þetta koma út fyrst eingaungu á þýzku, og ritaði eg þá „privat“ Birni Jónssyni ráðherra, sem þá var kominn til Kaupmannahafnar, um það efni. Svaraði hann því meðal annara orða svo í bréfsorðum til mín 5. Nóv. s. á.: „Mér lízt vel á þetta. að fá rit ykkar Einars Arnórssonar birt á þýzku þegar í stað, og þá ekki öðru máli. Eg held það sé óaðfinnanlegt þjóðráð, beinlínis snjallræði . . . Alltaf má koma rjómanum úr því á íslenzku í timaritum vorum, ef vill. Og þá er alt feingið“. En þessi tilraun strandaði á því, að forleggjari lá ekki á lausu.

leyti. En þó var ritið svo langt komið í Apríllök 1912, að við gátum þá skýrt stjórnarráðinu frá því, að byrja mundi mega prentun þess í Júnimánudi næstkomandi. Rituðum við þá stjórnarráðinu 30. Apríl 1912 svo látandi bréf:

„Samkvæmt bréfi sínu 22. Dec. f. á. hafði stjórnarráðið gefið okkur frest til þess í dag með útgáfu rits þess um þjóðréttarstöðu Íslands, sem okkur var af landstjórninni á sínum tíma á hendur falið að semja og gefa út.

En nú hefir sá okkar (Einar Arnórsson), sem eptir samkomulagi okkar í milli semur ritið frá grunni, verið багаður af augnveiki og orðið að vera undir læknuishendi mestan tímann síðan fyrir nýár, og hefir því ekki getað unnið að samningu ritsins af fullu afli, svo að enn er rit þetta ekki fullbúið til prentunar, en þó komið svo langt, að við væntum þess, að prentun muni geta byrjað í Júní næstkomandi.

Af því að svona stendur á, vildum við hafa leyft okkur að fara fram á það við hið háa stjórnarráð, að fé það, sem veitt var til rits þessa á Fjárlögum fyrir 1910 og 1911 15. gr. 14. lið, mætti nú verða okkur út borguð, þó á þann hátt, að við leggjum það til geymslu á þá leið, sem stjórnarráðið kveður á um, til tryggingar útkomu ritsins, þar til það er prentað.

Þessa leið kjósum við af ýmsum ástæðum heldur en að leitað yrði endurveitingar, og vonum, að stjórnarráðið telji hana jafn örugga“.

Þessu svaraði stjórnarráðið, ráðherrann sjálfur, sem þá var Kristján Jónsson, með svo látandi bréfi 3. Maí 1912:

„Eptir móttöku bréfs yðar, háttvirtu herrar, dags. 30. f. m., um útgáfu rits þess um þjóðréttarstöðu Íslands, er ræðir um í 15. gr. 14. Fjárlaganna fyrir árin 1910 og 1911, skal yður hér með til vitundar gefið, að stjórnarráðið sér sér ekki fært að samþykkja frekari drátt á útgáfu ritsins en þegar er orðinn, og verður nú að telja fjárveitinguna til útgáfunnar fallna niður“.

Þess verður getið, sem gert er.

Hér skal ekki farið út í ritlingarekstur neinn um það, hvern sóma landsstjórnin á skilinn eða hefir af þessu fram-

ferði sínu, né heldur um samkvæmnina í því, að það var óhæfa, að það drægist um einn mánuð til, að ritið kæmi út, en hitt gerði ekkert til, að setja þá stíflu fyrir ritið, að alt útlit væri fyrir, að það gæti aldrei út komið nokkru sinni síðan, og það þá auðvitað alveg jafngott, þótt ónýtt væri mestöll sú vinna, sem búið var að leggja í þessa bók, og alt skyldi vera unnið fyrir gýg.

Að vísu lét ráðherra (Kristján Jónsson) benda til þess í Lögréttu (VII, Nr. 24) 8. Maí 1912, að veita mætti fé til rits þessa með fjáráukalögum, en hann hrærði þó hvorki til þess legg né lið á þinginn 1912.

Það var því sýnt að finna varð aðra vegi til þess að koma riti þessu út, og sendi því höfundur þess Jóns Sigurðssonar nefndinni það, og voru honum dæmd fyrir það ágreiningslaust 3. Janúar þ. á. 750 kr. verðlaun.

Samkvæmt lögum hins íslenska Þjóðvinafélags frá 22. Júlí 1873 er það hæsta skylda þess að styðja að útgáfu slíks rits sem þessa¹⁾. Varð það því að samningi milli höfundarins og stjórnar félagsins, að félagið tæki að sér að kosta útgáfuna. Og nú er bókin komin hér, og þar með að þessu leyti bundinn sæmilegri endi á meðferð þessa mikla máls heldur en til sýnist hafa verið ætlaðt af landsstjórninni að lyktum, og heldur enn er orðinn á meðferð ýmsra annara stórmála vorra.

Öllum hinum mest umvarðandi málefnum vorum þarf að gera svipuð skil og þessu máli. Atvinnuvegi vora til lauds og sjávar þarf að rannsaka frá rótum á alla vegu, fjármál vor, samgaungumál, verzlunarmálefni og öll aðalmál, hverju nafni, sem nefnast, og rita um alt saman bæði viðtækt, fast og vöndulega, með allri þeirri rannsókn, röksemdum og gjörhygli, sem hægt er. Lauslegar, óskeyttar og loptbornar tímarita, flugrita og blaðagreinar nægja ekki leingur í slíkum efnum. Við því lík mál er ekki úr þessu hægt að glíma

¹⁾ Sbr. 4. gr.: „Framkvæmdarstörf félagsins skulu einkum fólgin í . . . ritgerðum og tímaritum um alþjóðleg málefni, *einkum um réttindi landsins*, hagi þess og framfarir“

XII

með lausatökum. Það verður að taka á þeim alt öðruvísi en hingað til hefir verið gert. Flakkaravitið er ekki leingur lögeyrir.

Þjóðvinafélagið þykist nú hafa gert skyldu sína um þessa ritgerð, að koma henni út á íslenzku. Nú er það fjárveitingarvaldsins að sjá um að koma henni út á þýzku eða einhverju af höfuðmenningarmálunum.

Reykjavík, 21. Maí 1913.

Jón Þorkelsson.

Helztu skammstafanir.

Aall & Gjelsvik = Anathon Aall og Nicolaos Gjelsvik:
Die Norwegisch-Schwedische Union etc., Halle
1912.

Alpb. = Alþingisbók.

Alpb. I. = Alþingisbækur Íslands I, Rvík 1912—1913.

Altn(ord.) Rechtsgesch. = K. Maurer: Altnordische
Rechtsgeschichte.

Alpd. = Alþingisdómur.

Alp.s(am)p. = Alþingissamþykkt.

Alp(ingis)t(iðindi). = Tíðindi frá Alþingi Íslendinga.

Annálar = Íslenzkir annálar.

Betækning = Betækning afgiven af den dansk-islandske
Kommission af 1907. Kbh. 1908.

„Bláa bókin“ = Betækning.

Bps. = Biskupasögnr, Kbh. 1858—1878.

B. Th. = Bjarni Thorsteinsson: Kongelige og andre
Afgifter etc., Kbh. 1819.

Commentatio = Magnús Stephensen: Commentatio de
legibus, quæ jus hodiernum Icelandicum efficiant etc.
Havniæ 1819.

D. d. & n. Rigsr(aad) = Knud Berlin: Det norske og
danske Rigsraads Stilling til Island, Kbh. 1911.

De isl. Love = V. Finsen: Om de islandske Love i
Frisatstiden, Kbh 1873..

De nord(iske) Retskilder = K. Maurer: Udsigt over de nordgermanske Retskilders Historie, Kria 1878.

DI = Diplomatarium Islandicum = Isl. Fornbréfasafn. Dissertatio = Commentatio.

D. L. = Dönsku lög Kristjáns V. frá 15. Apr. 1683.

Dmstj.br. = Bréf dómsmálastjórnarinnar.

DN = Diplomatarium Norvegicum.

DnFH. = Munch: Det norske Folks Historie.

Entsteh. = K. Maurer: Entstehung des islandischen Freistaates, München 1852.

Er.br. = Erindisbréf.

Erfðat. = Erfðatal.

F(a)rm(anna)l. = Farmannalög.

Fms. = Fornmannasögur I--XII.

Fornyrði lögbókar = Páll Vídalín: Skýringar yfir forn-yrði lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast, Rvík 1854.

Frþl. = Frostapingslög.

Grg. I a = Grágás, Konungsbók, fyrri hluti.	} V. Fin- sens.
Grg. I b = Grágás, Konungsbók, síðari hluti.	
Grg. II = Grágás, Staðarhólsbók.	
Grg. III = Grágás, Skálholtsbók o. fl.	

Grvl. = Grundvallarlög Dana.

Halldór Einarsson = Halldór Einarsson: Tiendeydelse og Værdiberegning paa Landsvis, Kbh. 1833.

Hist eccl. = Finnur Jónsson: Historia ecclesiastica Isl.

Hist. Norvegiæ = Þormóður Torfason: Historia Norvegiæ I—IV, Havniæ 1711.

Inst. = V. Finsen: Om den oprindelige Ordning af den islandske Fristats Institutioner, Kbh. 1888.

Island = K. Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaates, 1874.

Ísl. ann(álar) = Íslenzkir annálar, Kria 1888.

Ísl.bók = Íslendingabók, Ara fróða.

- Isl. statr(et)l. Still(ing) = Knud Berlin: Islands statsretlige Stilling I, Kbh. 1909.
- J(árn)s. = Járnsiða eða Hákonarbók, Havníæ 1847.
- J(óns)b. = Jónsbók, Kbh. 1904.
- Jón Sigurðsson = Jón Sigurðsson: Om Islands statsretlige Forhold, Kbh. 1856.
- Kanc. Brevböger = Kancelliets Brevböger.
- Kb. = Kaupabálkur.
- Kbr. = Kanc.ebréf = Kancellibréf.
- Kgl. augl. = Konungleg auglýsing.
- Kgsbr. = Konungsbréf.
- Kgsúrsk. = Konungsúrskurður.
- Krdb. = Kristindómsbálkur.
- Krr. Á. = Kristinréttur Arna biskups Þorlákssonar (i Norges gamle Love V. b.).
- Kvg. = Kvennagiftingar.
- L(ands)l(eigu)b. = Landsleigubálkur.
- Leyfisbr. = Leyfishréf.
- L(ovs.) f. Isl. = Lovsamling for Island.
- Lit.-Hist. = Finnur Jónsson: Den oldnorskse og old-islandske Litteratur-Historie.
- L = Lög.
- M(ann)h. = Mannhelgi (Járnsiðu og Jónsbókar).
- M. Ket. = Magnús Ketilsson: Forordninger og aabne Breve I—III.
- NF. (Ný Fél.rit) = Ný Félagsrit I—XXX.
- N. L. = Norsku lög Kristjáns V. 15. Apr. 1687.
- Norges gl. Love = Norges gamle Love, Kria 1846 .o. s. frv.
- Op. br. = Opið bréf.
- Rb. = Réttarbót.
- RÍ. = Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson: Ríkisréttindi Íslands, Rvík. 1908.
- Rkbr. = Rentukammerbréf.

XVI

- Safn = Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta.
 Smæf. = Sýslumannaæfir.
 Stj(örn)laga(fr). = Lárus H. Bjarnason: Íslenzk stjórnlagafræði, Rvík 1913.
 Stjskl. = Stjórnskipunarlög (3. okt. 1903).
 Stjskr. = Stjórnarskrá Íslands 5. Janúar 1874.
 Stl. = Stöðulögin 2. jan. 1871.
 Sturl. = Sturlungasaga (Oxford-útgáfan 1878).
 Sögufél.rit. = Sögufélagsrit.
 Tíð. stj(örn)m(ál). = Tíðindi um stjórnmálaefni Íslands.
 Tímarit B(ó)km(enta)fél. = Tímarit Hins íslenzka bókmentafélags.
 Tilsk. = Tilskipun.
 Upphaf I = Björn M. Ólsen: Um upphaf konungsvalds á Íslandi, Rvík 1908.
 Upphaf II = Sami: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, Rvík 1909.
 Zur polit. Gesch. Isl. = K. Maurer: Zur politischen Geschichte Islands, Leipzig 1880.
 Þegnsk. = Þegnskylda.
 Þ(in)gfb. = Þingfararbálgur.
 Þjfb. = Þjófabálgur.
-

Inngangur.

§ 1.

Nauðsyn á heildarriti um réttarstöðu Íslands

Ef til vill munu ýmsir menn líta svo á, að lítil þörf sé nú orðin á því að rita um samband Íslands við Noreg, og síðar Danmörk, meira en orðið er. Munu menn finna það til, að svo margt hafi þegar verið um það efni ritað, að nú muni það tæmt. Ennfremur er ekki ólíklegt, að aðrir líti svo á, að óþarft sé nú að rita um málið af enn öðrum ástæðum, sem sé þeim, að nú hafi Íslendingar, helztu áhrifamenn beggja stjórnmalaflokka, orðið á eitt sáttir um það, hvaða kröfur skuli gera gagnvart Dönum um skipun þá, er gilda eigi um sambandið milli landanna eftirleiðis. Það er alkunnugt, að nokkrir andstæðingar Millilandanefndar-uppkastsins 1908 hafa nú tjáð sig fúsa til samkomulags um uppkastið með nokkrum breytingum, fæstum verulegum. Mun því verða sagt, að Íslendinga skifti hér eftir litlu máli, hvernig réttarstaða þeirra hafi verið fyrrum.

En við báðum framantöldum mótbárum liggja eflaust góð og gild svör.

Það atriði, að nú hafi Íslendingar, væntanlega meiri hluti þeirra, orðið ásáttir um kröfur þær, er þeir hugsi sér að gera gagnvart Dönum, skiftir hér nauðalitlu eða

jafnvel alls engu máli. Rannsókn á réttarstöðu landsins er fyrst og fremst *sögurannsókn*. Ef sögurannsókn, sem ekki verður beinlínis „látin í askana“, er yfir höfuð réttmæt og þörf — og því munu fæstir neita með öllu, — þá hefir sú rannsókn, er hér um greinir, einnig rétt á sér. Rannsókn á stjórnskipunarsögu og stjórnarfarssögu landsins er einn þáttur almennrar sögu þess, einn merkasti þáttur hennar. En hér er ekki staður né tími til þess að verja þann rétt, sem rannsóknir á sögu landsins hafa á sér. Þetta, sem sagt var, er einungis til þess að sýna, hversu litlu máli það skiftir hér, hvort sambandsmáli Íslendinga og Dana verður fyrr eða síðar ráðið til heillavænlegra lykta. Staðreyndir sögunnar fara ekki eftir því, og lýsing á atburðum liðinna tíma á ekki heldur að fara eftir því.

Hin væntanlega mótbáran, að þetta efni sé nú orðið svo þaulrætt og þaulrannsakað, er litlu þyngri á metunum en sú fyrrnefnda. Og skulu nú leidd nokkur rök að þessari staðhæfingu.

Um 1830 tekur fyrst að rofa til í einveldismyrkri því, sem grúft hafði yfir löndum Danakonungs síðan um 1660. Sú afturelding á rót sína að rekja til Júlíbyltingarinnar frakknesku, svo sem kunnugt er. Í Danmörku gekk hreifingin í þá átt, að þjóðin fengi nokkra hlutdeild í löggjöf landsins, og voru þá ráðgjafarþingin dönsku stofnuð, eins og kunnugt er. Þá vöknudu Íslendingar einnig af dvalanum. Kölluðust þeir einnig eiga rétt á að fá sérstakt ráðgjafarþing, er háð væri á Íslandi. Arið 1832 ritaði Baldvin Einarsson sérstakan bækling um málið á dönsku¹⁾, og enn fremur rit-

¹⁾ Om de danske Provinsialstænder med specielt Henblik paa Island, Kbh. 1832.

gerð um það á íslenzku¹⁾. Taldi hann bluttöku Íslendinga í ráðgjafarþingum Dana eigi mundu koma þeim að haldi, heldur yrðu þeir að fá sérstakt ráðgjafarþing, er háð væri á Íslandi, enda kysu Íslendingar sjálfir fulltrúa sína á það þing. Danir voru og sumir sömu skoðunar²⁾. En um sögurannsóknir á réttarstöðu Íslands var enn þá ekki að ræða, heldur var áherzlan á það eitt lögð, hvað hallkvæmast myndi landinu, eins og málefnum þess var þá farið.

Þegar Jón Sigurðsson er kominn til sögunnar, þá tekur fyrst að bóla á sögurannsóknum um rétt Íslendinga, til jafnréttis við Dani um stjórnfrelsi og stjórnarskipun, frá því sjónarmiði. Í Nýjum Félagsritum tekur Jón Sigurðsson upp stefnu Baldvins Einarssonar í Alþingismálinu, og hefur mál sitt á því að rekja sögu málsins nokkuð, og er hann merkastur forvígismaður þess síðan, eins og flestra nytsemdarmála um sína daga³⁾. Um það leyti, sem sú hreifing var risin í Danmörku, að konungur slepti einveldi sínu, og að þingbundin konungsstjórn yrði sett í staðinn, tekur Jón Sigurðsson fyrst að marki, að því er virðist, að rannsaka sögurétt Íslands til sjálfstæðis og jafnstæðis um stjórn mál sín við Dani. Í ritgerð einni, er hann nefndi „Hugvekju til Íslendinga“⁴⁾, vikur hann nokkrum orðum að sögu málsins, og telur nú Gamla sáttmála þann grundvöll, sem Íslendingar eigi að byggja á rétt sinn, og laga hann eftir

¹⁾ Ármann á Alþingi, IV. ár, bls. 13 o. s. frv.

²⁾ T. d. professor Sibbern, Om provinsialstænder i Danmark, bls. 89, og Jens Möller, i Dansk Literaturtidende 1832, Nr 6—9, sbr. og sama rit 1832, Nr. 27—28. (Tilv. J. S. Ný Félagsrit I. 101).

³⁾ Sjá Ný Félagsrit I. ár, bls. 59 s. s. frv., II. ár, bls. 1—66, VIII. ár, bls. 1—24.

⁴⁾ Ný Félagsrit VIII. ár, bls. 1—24.

þörfum nútímans¹⁾. En ennþá sýnist hann ekki hafa rannsakað söguatriðin nákvæmlega eða alhliða. Á þjóðfundinum 1851, er Íslendingar höfðu sett svo skýrt upp kröfur sínar sem við varð búizt, rakti og nefnd sú, er fjallaði um stjórnarmálið, nokkuð sögurétt Íslendinga²⁾. Tóku þá Danir að gefa málinu nokkru meiri gaum en áður, því að skömmu síðar ritaði einn færasti lagamaður Dana, J. E. Larsen prófessor, ritling einn³⁾, þar sem hann reyndi að sýna fram á það, að Ísland hefði verið bæði að réttum lögum og svo í framkvæmd lengi innlimað Noregi og síðan Danmörku. Þessu riti svaraði Jón Sigurðsson með riti, er út kom árið eftir (1856)⁴⁾. J. E. Larsen lézt um þessar mundir, og varð Dönum lengi svarafátt við röksemdum Jóns Sigurðssonar. Er rit Jóns enn þá eitt aðalritið um sögurétt Íslands til sjálfsoðræðis. Merkur rithöfundur þýzkur, prófessor Konrad Maurer í München, skrifaði og góðar ritgerðir um sjálfstæðismál Íslendinga, og eru þær flestar gefnar út á þýzka tungu í einu lagi⁵⁾. Í öðrum visindaritum sínum hefir Maurer lítið breift við réttarstöðu landsins eftir 1262—1264. Í nefndarálitum alþinganna 1867 og 1869 er enn nokkuð rakin saga málsins⁶⁾. Síðan birt-

¹⁾ Sama rit, VIII. ár, bls. 16.

²⁾ Sjá Þjóðfundartiðindi, Rvík 1851, bls. 496 o. s. frv.

³⁾ Om Islands hidtilværende statsretlige Stilling, Kbh. 1855. Ritlingi þessum lét danska stjórnin og snúa á íslenzka tungu.

⁴⁾ Om Islands statsretlige Forhold, Kbh. 1856. Einnig birt á íslenzku í Nýjum Félagsritum XVI. ári, bls. 1—110.

⁵⁾ Zur politischen Geschichte Islands, Leipzig 1880, í bók þessari eru sex ritgerðir: Island und das dänische Grundgesetz (1856), Islands Verfassungskampf gegen Dänemark (1859), Zum isländischen Verfassungstreite I. (1870) og II. (1874), Zum Jubilæe Islands (1874) og Jón Sigurðsson (1880).

⁶⁾ Sjá Alþingistið. 1867 II. 449 o. s. frv. og 1869 II, 258 o. s. frv.

ist ekkert um þessa hlið málsins, sögurannsóknir á réttarstöðu landsins, um alllanga hrið, eða að minsta kosti ekki svo að taki að nefna. Geta má reyndar nokkurra ritgerða eftir Gísla dócent Brynjólfsson, sem birtar voru upphaflega í dönskum blöðum, en voru síðar gefnar út í einu lagi¹⁾. Í sögubókum, um almenna sögu landsins eða bókmentasögu, hefir vitanlega einnig verið lauslega vikið að fornum réttindum landsins, en svo lauslega eða svo óábyggilega, að ekki þykir þörf að rekja það hér. Sama er um ýmsa stjórnmálaritlinga að segja og blaðagreinir, sem birtar hafa fyrr eða síðar um málið²⁾. Eftir 1900 er aftur farið að rannsaka sögulega réttarstöðu landsins nokkru meira. 1908 gáfu þeir Jón Þorkelsson og sá, sem þetta ritar, út rit um réttarstöðu landsins, ásamt flestum helztu skjölum, sem þar að lúta³⁾ og síðan ritgerð saman í Andvara, 35. árgangi⁴⁾ og höfundur þessa rits í Andvara 36. árgangi⁵⁾. Þá hefir prófessor Björn Magnússon Ólsen skráð tvær ritgerðir um upphaf konungsvalds á Íslandi⁶⁾. Í skjölum Millilandanefndarinnar er og ritgerð eftir prófessor Lárus H. Bjarnason um

¹⁾ Om Islands statsrettlige Forhold, Kbh. 1888.

²⁾ T. d. ritling Einars skálds Hjörleifssonar um sjálfstæðismálið, Rvík 1907, snúinn á danska tungu undir nafninu „Island og Danmark“, Kbh. 1907. Er ritlingur þessi að mestu ágrípi af ritum annara, einkum og aðallega Jóns Sigurðssonar, um réttarstöðu Íslands, og slíkt hið sama er um flugrillinga íslenzka um málið og blaðagreinir að segja. Danskar greinar, t. d. Berlins og Orluffs fyrir 1908 um málið, eru aftur að mestu samskonar upptugga af riti Larsens og þeirra, sem fyrir Dan hafa skrifað, svo sem Gísla Brynjólfssonar.

³⁾ Ríkisréttindi Íslands, Rvík 1908.

⁴⁾ Ísland gagnvart öðrum ríkjum til siðaskifta.

⁵⁾ Samband Íslands og Danmerkur síðan siðaskifti.

⁶⁾ Í Andvara 33. og 34. árgangi,

málið¹⁾. Síðastgreindur höfundur hefir nú á þessu ári enn tekið sumar hliðar þess til athugunar²⁾. Af útlendum mönnum hafa þeir H. Matzen prófessor³⁾, Ragnar Lundborg ritstjóri í Karlskróna í Svíþjóð⁴⁾ og Knud Berlin, prófessor í lögum við Kaupmannahafnarháskóla, ritað um réttarstöðu Íslands⁵⁾.

Af framanskráðu er að vísu ljóst, að ekki hefir verið alllitið ritað um sögulega réttarstöðu landsins. En þrátt fyrir þetta er efnið ekki fullkannað. Flest framannefndra rita eru annaðhvort deilurit eða rituð í þeim tilgangi, að sannfæra aðra, ýmist Dani eða Íslendinga, um einhverja ákveðna kenningu, og á pólitískum baráttutímum. Hvergi er og fullkomín heildarlýsing á stjórnskipun landsins fyrrum, hvorki eins og hún var að lögum né eins og hún var í framkvæmd. Hinsvegar er því ekki að neita, að margt hefir skýrst af rannsóknum framannefndra höfunda, um þau atriði, sem þeir hafa tekið sér fyrir hendur að rannsaka. En rannsóknin er víðast nokkuð í molum, einungis einstök tímabil eða einstakar hliðar málsins. Vantar því heildarrit um réttarstöðu landsins gagnvart Noregi og síðar Danmörku.

Það virðist því nokkurn veginn ljóst, að engin vanþörf væri á sæmilega ýtarlegri heildarlýsingu á

1) Foreløbige Bemærkninger om Islands statsretlige Stilling i „Bláu bókinni“; bls. 55—69, auk blað- og tímarita-greina.

2) Íslensk stjórnlagafraði Rvík 1913, bls. 4—46 o. fl.

3) Den danske Statsforfatningsret, I. Kbh. (1908), 210—215, II (1910). 36—38, 153—157 4—46 o. fl.

4) Islands staatsrechtliche Stellung, Berlin 1908. o. fl.

5) Om Islands slatsretlige Stilling til 1851, í „Bláu bókinni“, bls. 27—55, Íslændernes Gamle Overenskomst, sama rit, bls. 69—95, Islands statsretlige Stilling I, Kbh. 1909, (á þýsku 1910) og Detnorske og danske Rigsraads Stilling til Island, Kbh. 1912, auk nokkurra blaða- og tímarita-greina.

skipun þeirri, sem á fyrri tímum hefir verið á stjórn landsins og sambandi við Noreg og Danmörku. Þar með væri unnið þarft verk fyrir réttarsögu landsins og um leið fyrir almenna sögu þess.

Þó að aðalefni þess, sem hér fer á eftir, hljóti að verða samband Íslands við Noreg og Danmörku eftir 1262, þá virðist samt rétt að setja yfirlit yfir stjórnarskipun landsins á lýðrikistímanum, því að þekking á aðaldráttum hennar er nauðsynleg til fulls skilnings á sumu því, er sagt verður um stjórn þess síðar. Enn fremur sýnist nauðsynlegt að lýsa í aðaldráttum innanlandsstjórn landsins eftir að það var undir konungsvald komið, því að stjórn þess í innanlandsmálum tekur að sjálfsgöðu stundum til stjórnar þess í utalandsmálum. Innanlandsstjórnin skiftir að ýmsu máli um afstöðu þess gagnvart sambandslöndunum, og afstaða þess gagnvart þeim skiftir eflaust einatt nokkru máli um stjórn innanlandsmálanna. Þarf ekki annað en nefna sem dæmi í þessu sambandi afskipti og afstöðu ríkisráðsins gagnvart landinu.

§ 2

Réttarheimildir.

Það er að visu svo, að ályktanir þær og skoðanir alment, sem rannsókn á réttarstöðu Íslands kann að leiða til, geta ekki orðið byggðar á öðrum eða annarskonar gögnum en þeim, sem réttarsagan hlýtur yfirleitt að byggjast á. Þartil heyra lög, venjur, bréf og ýmskonar gjörningar og yfir höfuð alt, sem fræðslu kann að veita um réttarástand liðinna tíma. Um þetta getur varla orðið áskilnaður. Hitt er annað mál, að einn gerir meira úr sömu heimild en annar, og það vill einmitt

svo til, að þessu máli er hér að gegna. Alveg andvíg-
ar hver öðrum hafa skoðanir manna á þýðingu heim-
ildanna um réttarstöðu Íslands verið. Aðallega eru tvær
skoðanir andstæðar, og það veltur mjög svo á því,
hvorri fylgt er, hver réttarstaða landsins sé að lögum
(de jure). Fylgismenn annarar skoðunarinnar gera svo
mikið úr *venjunni*, að þeir kalla það fortakslausan
stjórnarrétt Íslands, sem eftir hefir verið vani að fara
óátalið, eða *þolað*, enda þótt engin laga- eða samnings-
heimild hafi verið til þess frá öndverðu, eða jafnvel
lögum andstætt. Hinir neita því að visu ekki, að þessi
eða hin venja hafi myndast og að eftir þeirri venju
kunni að hafa verið farið, en þeir halda því fram, að
landið sé ekki lengur bundið við þá venju að réttum
lögum (de jure) en það vill sjálft. Þeir viðurkenna í
þessu sambandi einungis samninga eða lög, sett á óve-
fengdan eða óvefengjanlegan hátt, fortakslausu heimild
og ófrávikjanlega, án samþykkis beggja málsaðilja. Þeir
telja landið eiga fullan rétt á því, að vikið sé frá venju-
um þeim, sem myndast hafa og fylgt hefir verið um
samband þess við Noreg og Danmörku.

Talsmenn þeirrar skoðunar, að venjan og í sam-
bandi og í samræmi við hana einhliða umsagnir og á-
kvæði danskra (og fyrrum norskra) stjórnarvalda hafi
fyllilega löghelgað það ástand, sem er, eru einkum Dan-
ir. Þar til má helzt nefna J. E. Larsen¹⁾, Knud Ber-
lin²⁾, svo og Íslendinginn Gísli dócent Brynjólfsson³⁾
Svo virðist og sem þeir Björn M. Olsen⁴⁾ og Bogi Th.

1) Íslands statsretlige Stilling, bls. 11 og víðar.

2) Íslands statsretlige Stilling I. § 1. og víðar.

3) Íslands statsretlige Forhold, bls. 63.

4) Sbr. einkum Upphaf II. 66, þar sem höf. virðist gera ráð fyr-
ir sömu þýðingu venjunnar sem Berlin. Ennfremur sama

Melsted¹⁾ hallist að þessari skoðun, þó að ekki séu í ritgerðum þeirra samfeld eða skýr ummæli í þá átt. Danir byggja allar ályktanir sínar um réttarstöðu landsins á þeim venjum, sem stjórnarvöldin dönsku (eða norsku) höfðu myndað, og landsmenn höfðu hlýtt án þess að samþykkja þær á lögformlegan hátt. Aftur á móti hafa Íslendingar alment, að því er virðist, haldið fram hinni skoðuninni, að landið ætti þann rélt óskertan, sem lög, formlega samþykkt, og samningar, löglega gerðir eða óvæfengdir, segðu til, þrátt fyrir gagnstæðar venjur, sem myndast hefðu og Íslendingar hefðu að meira leyti eða minna sætt sig við. Hér til má fyrst og fremst nefna Jón Sigurðsson²⁾, islenzku fulltrúana alla 7, sem voru í Millilandanefndinni 1908³⁾, og sérstaklega Lárus H. Bjarnason⁴⁾, Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson⁵⁾, auk ýmsra annara sem komið hafa nærri málinu í alþýðubókum, blaðagreinum o. þ. h. Sama máli sem Íslendingar flestir halda þeir fram í þessu efni Konrad Maurer⁶⁾

rit, bls 3, 6, 81, þar sem hann kallar skoðun Íslendinga sumra um þetta mál „*öfgar*“ og „*fjarstæður*“, og virðist þar einkum eiga við það, hversu lítt þeir vilja byggja á venjum og einhliða ákvörðunum danskra stjórnarvalda.

- 1) Lögrétta III., Nr. 29, 30, 32. Þar vill höf. beinlínis láta konung hafa *alt* það vald á Íslandi, sem hann hafði í Noregi, er landið gekk undir konung, jafnvel óskert fjárveitingarvald — sem er rangt, og hlýtur höf. að byggja þar á *venju*, sem hann hefir að nokkru leyti blátt áfram *ímyndað* sér, að komið hafi á á Íslandi.
- 2) Sjá t. d. Ný Félagsrit VIII., bls. 16, XXV. bls. 46, 51, o. fl. Íslands statsrellige Forhold, bls. 5—6, Þjóðfundartíðindin, bls. 496 o. s. frv.
- 3) Sjá „Bláu bókina“, bls. 25—26.
- 4) Sama rit, bls. 60, 61, 63, 64. Sbr. Stjórnlagafraði. 44.
- 5) Sjá einkum Ríkisréttindi Íslands, bls. IV., 216 o. s. frv.
- 6) Sjá Ný Félagsrit XVII. bls. 72, XIX., bls. 1, 64—66, Zur politischen Geschichte Íslands, bls. 31—32, 130—136, o. fl.

og Ragnar Lundborg¹⁾. Á útlendum ritum öðrum er fátt eða ekkert að græða, því að þar er venjulega alt tekið eftir öðrum²⁾.

Deiluefnið tekur ekki að eins til þess, hverja þýðingu löglausar venjur hafi, heldur og til þess, hverja þýðingu lög hafi, sem aldrei hafa verið sett handa Íslandi sérstaklega, né heldur hafa hér hlotið samþykki á lögmæt-an hátt, svo sem er um hin svonefndu „*rikislög*“. Berlin hefir sérstaklega tekið þetta málefni alt til ihugunar frá sinu sjónarmiði i 1. gr. rits síns um réttarstöðu Íslands, sem getið var að framan³⁾.

Fyrsta mótbáran gegn kenningu þeirra, sem ekki telja venjuna fullbindandi, heldur það ástand eitt, sem byggist á lögformlega samþykktum lögum, er sú, að þá væri Gamli sáttmáli ekki heldur fullbindandi, með því að hann hafi ekki heldur verið löglega samþykktur af Íslendingum⁴⁾. Hér til er því fyrst að svara, að Gamli sáttmáli var lögformlega samþykktur samkvæmt þeim lögum, sem þá gengu hér i landi, svo sem siðar verður sýnt, og i annan stað leiðir það af undirstöðuatriðum þeim, sem talsmenn siðarnefndu skoðunarinnar byggja á, að þótt Gamli sáttmáli væri ekki i öndverðu löglega samþykktur, þá er hann bindandi fyrir Íslendinga, meðan þeir vilja svo vera láta⁵⁾. Og þeir véfengja hann nú ekki. Næst segir Berlin⁶⁾, að kenning þeirra manna, sem ekki telja venju og löglaut notuð lög i þessu sam-

¹⁾ Íslands statsrettlige Stilling, bls. 30, 33, 35—36, 50—53.

²⁾ Svo er t. d. um Jellinek, Staatsfragmente, bls. 25—26 og stjórnskipunarlagasöfnum Dareste's og Posener's.

³⁾ Sjá bls. 8, 2. nmgr.

⁴⁾ Berlin, Isl. statsrettlige Stilling I., bls. 2.

⁵⁾ Auk þess hafa þeir við siðari tækifæri samþykkt hann lögformlega, sjá § 8. II. að neðan.

⁶⁾ Isl. statsretl. Stilling I. bls. 3.

bandi bindandi, komi í bága við einkamálaréttinn, því að samkvæmt þargildandi ákvæðum verði upphaflega ógildir samningar gildir, ef aðiljar breyti alt að einu eftir þeim, og margir hlutir fari þar eftir venju. En þessi samlíking höf. er mjög villandi. Einstakir menn binda venjulega einungis sjálfa sig með samningum sínum, en ekki aðra, geta aðeins lagt sér, en ekki öðrum, byrðar á herðar, en hér er að ræða um bönd á alda og óborna og skyldur, sem ekki má í öndverðu sjá út yfir. Þó að því staðhæfing Berlins um venjur o. s. frv. á sviði einkamálaréttarins sé rétt, þá sannar það ekkert um hér greint efni. Sami höf. vitnar þá til herréttarins. En sá „réttur“, ef rétt skyldi kalla, skiftir hér ekki máli, af þeirri einföldu ástæðu, að Ísland hefir aldrei verið tekið herskildi. Enginn getur því byggt nokkurt forræði yfir landinu á þeim grundvelli. Auk þess byggjast herréttar-yfirráð ekki — eða ekki alt af — á samþykki, gildu né ógildu, beggja aðilja, heldur á því, að annar verður yfirsterkari, á *kúgun*. Ekki stoðar heldur að visa til þess, að ekki verði heimtað frjáltslega gefið samþykki *allra*, sem landið byggja¹⁾. Þetta hefir enginn heimtað, svo að kunnugt sé. Hinu hafa andstæðingar Berlins og fylgjara hans haldið fram, að landið hafi ekki orðið bundið við annað en það, sem löglegir *fyrirsvarsmenn* þess hafi löglega samþykkt. Alt tal höf. um þetta atriði er því alveg út í hött. Hann er þar sjálfur að búa til ástæður handa sér til að hrekja, sem enginn andstæðingur hans hefir haldið fram. Eigi er sú röksemd Berlins²⁾, að innanlandslög verði fullgild, þótt þau séu til orðin á byltingartímum, t. d. Code Napoleon, eða sakir

1) Berlin, sama rit, bls. 4–5.

2) Sama rit, bls. 6–7. Spurning er þó um samrímamleik þessa við aðrar kenningar höf.

stórnauðsynja innanlands sett á óreglulegan hátt. Hér er átt við lög, sem ein þjóð, eitt ríki, setur borgurum sínum, en þessum lögum getur þjóðin sjálf, löggjafarvald hennar, breytt eða afuunið jafnskjótt sem meiri hluti hennar vill eða jafnskjótt sem þjóðhöfðingjar hennar vilja (þar sem einveldi er). Um samband tveggja þjóðfélaga, eins og hér er um að tefla, gildir nokkuð annað. *Löglegu* ástandi verður þar venjulega ekki *löglega* breytt, nema báðir aðilar veiti til þess samþykki sitt. Hvor aðili er bundinn gagnvart hinum, og fær því ekki breytt, nema samþykki beggja komi til, eða með valdi, ef hann hefir föng til þess. Berlin segir enn fremur¹⁾, að flestar eða allar stjórnarskipanir nútímans mundu leika í lausu lofti, ef þegnarnir væru ekki bundnir við venjur og ef ýmsar ólögformlega á komnar reglur yrðu ekki bindandi svo sem löglega sett lög. Þetta mun að visu rétt, en skiftir ekki svo mjög máli hér, því að sá aðili, sem skapaði venjuna og beitti löglausum réttarákvæðum, getur sjálfur breytt þeim, þegar honum þykir tími til kominn. Englendingar t. d. byggja stjórnarskipun sína og stjórnarfar að miklu leyti á venjum, en þeim venjum geta þeir breytt, ef þeir vilja. En löglegu ástandi milli tveggja ríkja verður ekki breytt, nema báðir aðilar samþykki eða sáttmálarof verði af hendi annarshvors eða ástæður þær, sem samningur er bygður á, gerbreytist („rebus sic stantibus“). — Þar sem sama valdið setur regluna sem það, er hefir í valdi sér að nema hana brott eða breyta henni, þar er enginn hængur á því að viðurkenna kenningar Berlins, þær er nefndar hafa verið.

Um venjur alment er þess ennfremur að geta, að

¹⁾ Sama rit, bls. 7—9,

þær eru ekki framar bindandi en málsaðiljar vilja sjálfir, er þeir gera samninga sín á meðal. Svo er það alment um venjur fjármálaréttarins. Um venjur, sem myndast hafa um réttarfar, stjórnarskipun, málefni hjóna o. s. frv. er að visu öðru máli að gegna. Þar er það venjulega ekki á færi aðilja að vikja frá venjunni eða vald þeirra er þar takmarkaðra en á sviði fjármálaréttarins. En þetta sannar ekki gildi kenninga Berlins um gildi venjunnar milli tveggja þjóðfélaga eða ríkja. Venjum *sínum* getur þjóðfélagið breytt, er það vill, þarf ekki að spyrja aðra um það.

Þótt venjan um samband Íslands og annara ríkja, er það hefir verið samtengt, sé ekki jafnþýðingarmikil sem Berlin vill halda fram, og þótt landið sé ekki frammar bundið við hana að lögum en það sjálft telur sér henta, þá er hitt satt, að lýsa verður ástandi því, er við hefir haldist fyrir venju, þá er ræða skal um stjórnarfar landsins á liðnum tímum. Varðar þetta ekki að eins þær venjur, sem myndast hafa *præter legem*, heldur einnig um hinar, sem myndast hafa *contra legem*. Jafnvel ber að lýsa ástandinu, eins og það hefir orðið fyrir ofriki annars aðilja eða fyrir aðrar löglausar ráðstafanir hans.

Hér á eftir verður þess og auðvitað oft þörf að athuga, hvaða lög eða aðrar réttarreglur hafi gilt eða verið eftir farið, þótt ekki hafi hlotið löglegt samþykki réttra aðilja. Mun þá einatt koma í ljós, að stundum hefir verið farið eftir norskum eða dönskum lögum heimildarlaust. Loks verður einatt óhjákvæmilegt að reyna að gera sér grein fyrir því, hvernig hitt eða þetta ætti að hafa verið eftir *eðli málsins*. Um það, ef eitthvert ástand er byggt á eðli málsins, má líkt segja og um ástand

það, er bygt er á venjunni. Það á ekki að haldast fram-
ar en að báðir aðilar sjá sér það best henta.

Þegar rannsaka skal réttarstöðu landsins eftir Gamla sáttmála eða öðrum heimildum, þá varðar það í sjálfu sér engu í þessu sambandi, *hvernig* hún hefir verið, *vond* eða *góð*, borið saman við nútíðarástandið. Það eitt skiftir máli, *hvernig* hún var í raun og veru og hvernig hún hefði *átt* að vera eftir réttum lögum. Rannsókn um þetta efni má því að engu blanda inn í pólitískar deilur nútímans. Tal Berlins¹⁾ og ýmsra annara²⁾, að staða landsins hafi verið slæm eða ekki góð eftir Gamla sáttmála, og annara, er telja hana góða samkvæmt honum, varðar hér því engu. Eigi hefir heldur nokkur maður nú, svo að kunnugt sé, viljað „þrýsta réttarstöðu landsins inn í hin óþroskuðu réttarhugtök frá tímum Hákonar gamla“, eins og Berlin gefur í skyn³⁾. Hitt hefir jafnan verið efst á baugi meðal Íslendinga, að byggja á Gamla sáttmála og laga kröfurnar eftir þörfum tímans, eins og Jón Sigurðsson hefir tekið fram⁴⁾.

¹⁾ Sama rit bls. 10.

²⁾ Sbr. t. d. Björn M. Ólsen, Upphaf I. bls. 72—73.

³⁾ Islands statsretlige Stilling I. bls. 10.

⁴⁾ Ný Félagsrit VIII. ár, bls 16. Sbr. Alptíð. 1909 A. bls. 782.

I. KAFLI.

Yfirlit yfir stjórnarskipun Íslands á lýðrikistímabilinu.

§ 3.

Bygging landsins o. fl.

I. Þó að hér eigi aðallega að greina um réttarstöðu landsins eftir að það gekk konungi á hönd, þá þykir samt hlýða að setja ágríp af stjórnarskipun þess í fornöld, því að ýmislegt í henni stendur í svo nánu sambandi við og skýrir ýmsa þá atburði, er gerðust, þegar landið var að ganga undir konung, að þeir verða ekki skýrðir né skildir til hlítar, nema skoðaðir séu í ljósi stjórnarástands Íslands í fornöld. Og þótt ástandið breyttist mjög, er landið var gengið konungi á hönd, er skipulagið þó í ýmsu framhald hins gamla skipulags. Þess vegna skal hér sett stutt ágríp af stjórnarskipun Íslands í fornöld.

II. Ísland bygðist, svo sem alkunnugt er, á tíma-bilinu 870—930 (*landnámsöldin*). Var þá útflutningur mikill úr Noregi, mest sakir breytinga þeirra, er þá urðu á stjórnarhögum Noregs, er Haraldur konungur hárfagri gerðist þar einn konungur og tók óðölin af bændum, eins og sumir sagnaritarar segja. En hér er engin ástæða til að rekja það mál framar. Um lok landnámsaldar var lýðrikið íslenska sett á stofn (venjulega talið 930). Þá var sett þing (*alþingi*), er setti öllu landinu lög, en áður höfðu þó verið sett tvö héraðsþing, svo að sannað verði, Þórnessþing og Kjalarnessþing. Sumir halda jafnvel, að Kjalarnessþing hafi verið allsherjarþing fyrir land allt¹⁾. — Alþingi var til 999 háð í 10.—12.

¹⁾ Björn M. Olsen i Germanistische Abhandlungen, bls. 127 o.s.frv.

viku sumars, en síðan í 11.—13. viku¹⁾. Merkasta stofnun alþingis hefir þegar í öndverðu verið *löggrétta*. Um skipun hennar og valdsvið, sérstaklega um það, hvort hún hafi í öndverðu farið bæði með löggjafarvald og dómsvald, verður ekki sagt með vissu. Um þetta eru skiftar skoðanir²⁾. Um leið og alþingi var stofnað, varð *lögsögumannsdæmið* til. Þá hefir landinu að líkindum einnig verið skift í *goðorð*, líklega 36 að tölu. Goðar þessir hafa þá eslaust átt sæti í löggrétta og hafa því öllu ráðið um löggjafarmál. Og ef settur hefir verið á stofn þegar í öndverðu sérstakur *alþingisdómstóll* til að dæma mál manna, hafa goðarnir vafalaust nefnt dómendur í þann dómstól. Skifting landsins í *vorþingsóknir* virðist og vera frá þessum tíma, og sú skipun, að 3 skyldu vera goðorð í þingi hverju. Um störf vorþinganna í öndverðu er það að segja, að líklega hafa þau verið nokkurn veginn hin sömu sem síðar varð og lýst er í Grágás.

Nálægt árinu 965 var landinu skift í fjórðunga og fjórðungarþing sett. Var sú skifting all-þýðingarmikil. Í hverjum fjórðungi skyldu vera 3 vorþingsóknir, nema í Norðlendingafjórðungi. Þar voru þær 4, með því að Húnvetningar vildu ekki sækja þing austur fyrir sig og Þingeyingar ekki í Eyjafjörð. Vorþingin urðu því 13 alls á landinu³⁾. Fjórðungarþingin, eitt í hverjum fjórð-

¹⁾ Ísl. bók, 7. kap., sbr. Grg. I a 43.

²⁾ Sjá einkum Finsen, Inst. bls. 46 o.s. frv., Maurer Island bls. 51.

³⁾ Ísl. bók. 5. kap. Finsen hallast að þeirri skoðun, að vorþingin hafi í öndverðu verið 12, en hafi fyrst orðið 13, er fjórðungaskifting landsins varð (Grg. III, 618). B. M. Ólsen hyggur þar á móti, að þingin hafi upphaflega verið 13, en að tilællunin hafi verið sú að fækka þeim 965, og hafi því ekki orðið framgengt. (Tímarit Bókmennta XV. 129—133, Um kristni-tökuna, bls. 15, Skirnir 84. ár, bls. 222). Ólsen kallar skoðun

ungi, sýnast hafa verið lítt höfð uppi og ef til vill gleymzt fljótt. Í öðru aðalhandriti Grágásar er einungis minnst á þau, og gert ráð fyrir, að brugðizt geti til beggja vona, hvort þau séu höfð eða ekki¹⁾.

Enginn goði mátti eiga þingmenn utan fjórðungs, nema leyfi alþingis væri til þess²⁾. Kjör lögsögumanns, skipun lögréttunnar, dómaskipun á alþingi fór eftir fjórðungaskiftingu landsins. Sjá síðar. Skömmu eftir kristnitökuna, eða 1004 eftir því sem venjulega er talið, var fimtardómurinn stofnaður, hæsti réttur landsins, og í sambandi við það urðu ný goðorð til, að minsta kosti 12. Hinir nýju goðar höfðu þó ekki, svo að séð verði, aðra hlutdeild í landsstjórn en þá, að þeir nefndu eina tylft dómenda í fimtardóminn³⁾.

§ 4.

Stjórnarskipun Íslands eftir Grágás.

I. *Löggjafarvaldið*. Það var í höndum lögréttunnar frá því er alþingi var stofnað. Í lögréttu áttu setu 39 goðar landsins. En með því að goðarnir í Norðlendingafjórðungi voru 12, 3 fleiri en í hverjum hinna fjórðunganna, skyldu kjörnir 9 menn að auki, 3 úr hverjum fjórðungi, til setu í lögréttu með goðunum 39. Goðarnir $39 + \text{hinum } 9 \text{ kjörnu mönnum} = 48$ skyldu sitja á

Finsens á þessu atriði og þeirra, er honum fylgja blátt áfram „*meiðloku*“ (Skírnir l. c.), og sýnist þetta fulldjarft, einkum þar sem frásögn Ara fróða sýnist beint benda til þess, að Finsen hafi á réttu máli að standa. Hér skiftir annars ekki máli, hvort réttara er.

¹⁾ Grg. II. 356.

²⁾ Grg. I a 140—141.

³⁾ Grg. Ia 77.

miðpalli lögréttunnar, og voru þeir allir mest ráðandi í lögréttu, áttu þar „setur til fulls“, eins og það er orðað í Grágás. Á miðpalli lögréttu átti og lögsögumaður sæti og biskupar landsins, eftir að biskupsstólar voru settir. Á miðbekki áttu því sæti 51 hið flesta. Biskupar og lögsögumaður hafa vafalaust átt sömu réttindi um málefni þau, er lögréttan fór með, sem aðrir miðpallsmenn. Loks skyldi hver hinna 39 goða og 9 ráðunauta þeirra velja sér 2 menn til umráða. Skyldi annar þessara ráðunauta sitja á bekknum fyrir aftan, en hinn á bekknum fyrir framan miðpallsmann þann, sem kjöri hann. Lögréttan varð því fullskipuð með $3 \times 48 + 3 = 147$ mönnum¹⁾. Lögréttan hefir verið gerð af 3 hringum, hverjum um annan, eða 3 ferhyrningum²⁾.

Auk þess að lögréttan hafði eftirlit með lögsögumni og kjöri lögsögumann, voru þessi aðalstörf hennar.

A. *Veiting leyfa og undanþágna frá lögum.* Lögréttan mátti veita ýms leyfi og undanþágur frá lögum, t. d. leyfi til hjúskapar milli ættingja eða mægðra að 6. og 7., 6. og 6. og 5. og 6., gefa upp refsingar o. s. frv.³⁾. Skilyrði slíkra leyfaveitinga var það, að allir þeir lögréttumenn, er þá skipuðu lögréttu, samþykktu leyfið, og að enginn utan lögréttu legði bann við því („verja lyriti“). Aftur á móti var lögréttu heimilt að veita leyfi, ef einungis miðbekkur hennar var fullskipaður, enda skipti ekki máli, þó að eigi væri hann skipaður þeim, er samkvæmt framansögðu áttu þar setur. Nægilegt var, að hann væri skipaður að eins einhverj-

¹⁾ Grg. I a 211–213, sbr. 214.

²⁾ Um 1700 var hún í hring, sjá mynd af lögréttu þá framan við Alþb. I, Rvík 1912.

³⁾ Sjá Grg. III, 640–641 (v. lof).

um lögréttumönnum¹⁾. Eftir þessu þurfti því að minsta kosti beint samþykki 48 lögréttumanna til þess að slík leyfi yrðu löglega veitt. Og væru fleiri lögréttumenn í lögréttu, varð leyfið því að eins veitt, að þeir legðu allir samþykki sitt á það. Hér greint vald lögréttunnar svarar til valds konungs (eða ríkisstjóra) til að náða og gefa upp sakir og veita undanþágur frá gildandi löggjöf²⁾.

B. *Lögskýringar*. Ef aðilja dómsmáls greindi á um það, hvað lög væri um eitthvert atriði, og þar með, hvernig lögin bæri að skilja eða hvort nokkur lög væri til um það, gátu þeir krafist þess að lögréttan leysti úr þessum spurningum. Þeir einir, sem setu áttu á miðbekki lögréttu, áttu atkvæðisrétt um þessi mál. Hinir, er á fram- og afturbekki sátu, voru einungis til umráða. Ef miðpallsmenn urðu ekki á eitt sáttir, réði meiri hlutinn. En ef jafn mörg atkvæði voru báðum megin, réðu þeir, er lögsögumaður var með. Af þessu er auðsætt, að samhljóða atkvæði einungis 26³⁾ hinna eiginlegu lögréttumanna (miðpallsmanna) nægði til þess að skera úr því, hvað lög var eða hvernig lög ætti að skilja. Úrskurð lögréttunnar átti síðan að birta að lögbergi, eins og lög alment. Ef lögréttumenn annaðhvort gátu ekki fyrir nauðsynja sakir eða vildu ekki taka sæti í lögréttu til að álykta um málið, var hlutaðeigandi goða,—og að lokum lögsögumanni, ef goði vanrækti það,—skýlt að setja aðra í stað þeirra til að ráða fram úr málefnum,

¹⁾ Grg. I a 212—213, sbr. og Ia 95—96.

²⁾ Sbr. t. d. Grvl. Dana 28. júlí 1866 §§ 26 og 27, stjískrá Ís.-lendinga 5. jan. 1874 §§ 12 og 13.

³⁾ Ef allir (51) sátu á miðpalli, verður meiri hlutinn fæst 26. Vantaði t. d. annan biskupinn, þá gátu atkvæði staðið á jöfnu (25 : 25). Vantaði báða, þá gátu atkvæði verið 25 : 24 o. s. frv.

þvo að lögréttan yrði ályktunarfær¹⁾. Með þessu hafa menn reynt að girða fyrir það, að lögréttan yrði ófær til að framkvæma störf sín sakir forfalla eða vanrækslu einstakra lögréttumanna. Svo mætti virðast sem einkum hafi þurft á þessari heimild að halda síðari tíma lýðrikisins. En hvergi er þess þó getið, að heimild þessi hafi verið notuð.

C. *Löggjöf*. Í lögréttu skyldu menn „*rétta lög sín*“ og „*gera nýmæli*“²⁾ Eiga þessi ummæli eflaust við löggjafarstörf lögréttunnar alment Um það, hvaða þingskópum lagafrumvörp skyldu sæta, eru engin fyrir- mæli í Grágás. Það er því að öllum líkindum tvent til: Annaðhvort hefir lögréttan farið eftir þeim reglum, sem lýst er í A. eða B. að framan. Skiftar hafa verið skoðanir um það, hvor aðferðin hafi verið höfð. Maurer³⁾ ætlar, að farið hafi verið eftir þeim reglum, sem um veitingar leyfa giltu (A), en Finsen⁴⁾ telur hinni aðferðinni (B) munu hafa verið fylgt. Eins og áður er vikið að, voru úrskurðir lögréttu um lögmálsþrætur birtir eins og lög. Einnig höfðu þessir úrskurðir sömu þýðingu sem lög, því að samskonar atriði voru eftir þeim dæmd framvegis. Úrskurðir þessir voru því í raun réttri lög, þótt til efni þeirra væri í upphafi ágreiningur tveggja málsaðilja um ákveðið einstakt atriði. Líkurnar mæla og að öðru leyti gegn því, að sú aðferð hafi verið höfð, sem notuð var, þegar leyfi voru veitt. Í fyrsta lagi er ólíklegt, að *einhverjum* 48 af lögréttumönnum hafi verið falið slíkt

¹⁾ Grg. I a 215—216, sbr. Finsen, *De Isl. Love*, bls. 53 o. s. frv., Olsen, *Upphaf I*, bls. 29.

²⁾ Grg. I a 212.

³⁾ *Island*, -bls. 173, Altnord. *Rechtsgeschichte* IV. 345.

⁴⁾ *De islandske Love*, bls. 50 o. s. frv., *Inst.* bls 8, 107—108, Grg. III, 648.

vald, ólíklegt að goðarnir hafi látið umráðamönnum sínum, ráðgjöfum, það í hendur. Í annan stað hefði það verið afarvarhugavert að veita hverjum manni utan lög-réttnu vald til að verja lyriti, að nýmæli yrðu lögtekin. Þetta var þar á móti mjög eðlilegt um veitingar leyfa. Þegar leyfi var veitt eða undanþága frá gildandi lögum (jus strictum), mátti venjulega gera ráð fyrir því, að hallað kynni að vera rétti einhvers einstaks manns. Ef t. d. manni var gefin upp skóggangssekt, þá var sakar-aðili þar með sviftur þeim rétti, sem hann átti að lög-um til þess að koma fram hefnudum á hendur hinum seka manni. Ef leyfi var veitt til ráðahags með frænd-um, þá gat kirkjuvaldinu þótt ástæða til að banna það o. s. frv. Þar sem úrskurður um lögmálsprætur í raun og veru var lög, og sú aðferð, er þá var höfð, virðist hafa verið miklu hagfeldari og eðlilegri, þá mæla líkurnar eindregið með því, að lagafrumvörp hafi sætt sömu með-ferð sem úrskurðirnir.

Ef lagafrumvörp hafa sætt sömu þingsköpum sem úrskurðir um lögmálsprætur, þá hefir lögréttan átt að vera fullskipuð. Miðpallsmenn einir hafa átt atkvæðisrétt, og meiri hluti þeirra hefir ráðið, eða ef atkvæði voru jöfn báðum megin, þeir sem lögsögumaður fylgdi að málum. 26, 25 eða 24 menn gátu því löglega sett lög handa öllu landinu, þó að 25 eða 24 greiddu atkvæði á móti lögnum¹⁾. Ennfremur virðist vafalaust, að goðarnir, eða að lokum lögsögumaður, hafi átt að skipa menn í lögréttu, svo sem sagt var undir B. að framan, ef hún varð ekki fullskipuð sakir nauðsynja eða van-rækslu einstakra lögréttumanna.

Í öðrum heimildum lýðrikistímans eru að visu frá-

1) Sbr. bls. 19, 3. nmgr.

sagnir um lögtöku ýmsra réttarákvæða, en þær frásagnir eru fremur lausar og ónákvæmar. Ari fróði segir, að Skafti Þoroddsson lögsögumaður hafi sett lögin um fimtardóminn¹⁾. Þetta getur ekki verið rétt, því að lögsögumaður hafði ekkert löggjafarvald. Sannleikurinn er sá, að hann hefir verið hvatamaður að lögtöku fimtardómslaganna, líkt og sagt er um það, að ýms lög hafi verið lögtekin með ráði ýmsra nafngreindra manna, t. d. tiundarlögin²⁾, lögin um skráningu laganna 1117³⁾ og kristinréttur Þorláks og Ketils⁴⁾. Frásögn Njálu⁵⁾ um stofnun fimtardómsins er tæplega að miklu hafandi, því að hún er bæði ósennileg í sjálfu sér og svo brýtur skipulag það, er Njála lætur vera á lögréttunni, í verulegum atriðum bág við lagafyrirmæli Grágásar um lögréttuna. Ekkert verður heldur ábyggilegt ráðið af frásögn Ara um lögtöku laganna frá 1117 um það, að skrá skyldi lögin, né heldur um lögtöku hinna skrásettu laga árið eftir, því að ummæli hans eru óljós og ónákvæm. Kristnitöku-samþykktin árið 1000 er alveg einstök í sinni röð, og veitir enga fræðslu um þetta efni.

Hver lögréttumaður, bæði miðpallsmenn og aðrir, hefir eflaust mátt bera lagafrumvarp upp fyrir lögréttuna. Einstakir menn gátu og krafist lögréttu úrskurðar um einstök málsatriði, sbr. að framan B, og þar með fengið lögréttuna til að hefjast handa um löggjafarstörf. Sumir⁶⁾ ætla enn fremur, að einstakir menn hafi alment getað borið frumvörp til laga undir lögréttuna, en ekkert virðist

¹⁾ Ísl. bók, 8. kap.

²⁾ Sbr. Ísl. bók, 10. kap.

³⁾ Ísl. bók s. st.

⁴⁾ Grg. I a 37, II 45—46.

⁵⁾ Kap 97.

⁶⁾ Páll Briem, Tímarit Bkmfél. VI. 216, sbr. Finsen, Inst. bls. 7.

sanna þessa ætlun í heimildarritunum, og í sjálfu sér er hún ekki sennileg.

Ekki er kunnugt, að nokkur breyting hafi orðið á skipulagi lögréttunnar, eins og það var eftir Grágás, lýðrikistimabilið út. Eins og alþekt er, varð þó de facto allmikil breyting á goðorðaskipun landsins, þar sem einstakir goðar náðu á 12. og 13. öld undir sig mörgum goðorðum, svo sem Oddaverjar og Haukdælir sunnan, Sturlungar og Vatnsfirðingar vestan, Ásbirningar fyrir norðan og Sturlungar, Svínfellingar fyrir austan. Sennilegast er, að hver þeirra goða, sem fleiri goðorð áttu en eitt, hafi að lögum orðið að fela einhverjum einum manni meðferð hvers goðorðs, svo sem lögréttusetu, dómnefnu á þingum o. s. frv. Lögin gera ráð fyrir því, jafnframt því sem þau heimila einum manni að *eiga* fleiri goðorð, að enginn megi *fara með* nema eitt goðorð í senn, og leiðir af því, að sá, sem fleiri goðorð átti, varð að fela öðrum meðferð þeirra¹⁾. Heimildarrit vor fræða oss ekki um þetta²⁾. En hvernig sem þessu er háttað, þá er vist, að lögréttan starfaði fram til loka lýðrikisins, og samþykkti lög 1253 um forgangsrétt guðslaga fyrir landslögum, og er um það óræk heimild³⁾.

II. *Dómsvald*. Á alþingi voru 4 fjórðungsdómar, einn fyrir hvern fjórðung landsins. Um tölu dómenda í hverjum þessara 4 dómstóla er mikill ágreiningur. Sumir halda, að í hverjum þeirra hafi verið 9 dómend-

1) Sbr. I, d. ákvæði laga um setu goða í lögréttu, sbr. við ákvæðin um tölu lögréttumanna, Grg. I a 211—212.

2) Sturl. I, 276, II, 144 segir þó, að tiltekinn goði hafi sent annan tiltekinn mann, „með goðorð sin“ til alþingis, en þar af verður ekki ráðið um þetta efni. Umboðsmaðurinn gat átt að skipa menn fyrir hvert goðorð, er á þing var komið.

3) Kristinréttur Árna 16. kap., sbr. Bps. I, 720,

ur, en aðrir hafa ætlað, að þeir hafi verið 36¹⁾. Fjórðungsdomarnir fóru með mál, er áður höfðu verið fyrir héraðsdómstólum, enda mátti og höfða fyrir þeim a prima instantia mál, er meira námu en útlegð (sektum)²⁾. Æðsti dómstóll var fimtardómurinn, og var hann sameiginlegur fyrir allt landið. Í honum sátu 48 dómendur, en aðiljar skyldu þó ryðja 12 úr dómi. Sumar sakir dæmdi fimtardómur a prima instantia, en sumar sem síðasti dómstóll³⁾. Í héraði voru — auk einstakra sérdomstóla⁴⁾ — vorþingsdómstólarnir. Voru þeir skipaðir 36 dómendum hver, og nefndu þeir goðar þá, er vorþing áttu saman. Vorþingin voru háð einu sinni á ári í 5.—6. viku sumars⁵⁾.

III. *Goðavaldið*. Að framan er þess getið, að goðorð á landinu urðu 39. Norðlenzku goðarnir 12 fengu þó ekki meiri hluttöku í landsstjórninni en goðarnir 9 í hinum fjórðungum landsins, með því að 9 goðarnir réðu jafnmiklu um skipun lögrétta og nefndu jafnmarga dómendur í alþingisdómstólana sem norðlenzku goðarnir 12. Það er auðsætt, að goðarnir höfðu í raun rétti alla stjórn landsins í sínum höndum. Þeir höfðu löggjafarvaldið, með því að þeir og ráðunautar þeirra á miðbekki lögrétta áttu einir atkvæði um laga-setningar. Með því að þeir nefndu og dómendur, gátu þeir ráðið miklu — eða nær því sem þeir vildu — um dómsvaldið.

Skilyrði til þess að vera *eigandi* goðorðs var það,

¹⁾ Sjá Finsen, Inst. bls. 10 o. s. frv. og þar nefnda höfunda, Maurer, Altnord. Rechtsgeschichte IV. 354.

²⁾ Grg. I a 96, 101, 102.

³⁾ Grg. I a 77—78, 82. Sbr. Andvara XXXVII. 2.

⁴⁾ Sjá um þá Finsen, Inst. bls. 136 o. s. frv.

⁵⁾ Grg. I a 96.

að hlutaðeigandi væri *karlmaður*. Þetta virðist beinlínis leiða af þeirri reglu, er og var fylgt á Islandi, að karlmenn einir mættu skipa stöður eða embætti í þarfir þjóðfélagsins, og ýms ákvæði laganna benda beinlínis til þess¹⁾. Sá, er samfelt 3 ár hafði dvalizt erlendis, mátti ekki ráðstafa þeim eignum, sem hann átti hér á landi, hvorki sjálfur né heldur fela öðrum umboð til þess, heldur áttu erfingjar hans að ráða málum hans, þar á meðal goðorði²⁾. Það er svo að sjá, sem lögin telji hann ekki lengur eiganda eignanna, að minsta kosti skilorðsbundið. Skilyrði þess að mega „fara með goðorð“ sjálfur voru ennfremur þau, að maður væri með *fullu viti, nægilega heill heilsu og nærverandi*. Einnig var þess krafizt, að maður hefði náð venjulegum fullveðja aldri karlmanna (16 árum). Þó mátti 12 ára maður sjálfur fara með goðorð sitt, ef þingmenn hans leyfðu³⁾. Goði sá, er tók sér fast heimilisfang með þingmanni annars goða, mátti ekki heldur fara sjálfur með goðorð sitt⁴⁾. Ef goði var sjálfur ófær til að fara með goðorð sitt, þá skyldi hann fela meðför þess einhverjum þingmanna sinna⁵⁾.

Um samband goða og þingmanna hans er þess fyrst að geta, að goðadæmið stóð eflaust í öndverðu hér á landi í nánú sambandi við hofin og goðaþjónustuna. Göfugustu landnámsmennirnir höfðu venjulega með sér

¹⁾ Sbr. t. d. Grg. I a 38, er ákveður, að dómarar skuli vera karlmenn, 142, er virðist eindregið útiloka konur frá því að vera goðar, 161 og II, 322, er girða fyrir það, að konur megi sitja í kviðum.

²⁾ Grágás I a 128, 239, II, 76, 96.

³⁾ Grg. I a 142, 143.

⁴⁾ Grg. I a 138, 141 II, 274.

⁵⁾ Grg. I a 142, sbr. 143.

aðra, minniháttar menn, er svo bygðu í landnámi þeirra og undir verndarvængi þeirra. Auk þess gáfu þeir, leigðu eða seldu öðrum lönd í landnámi sínu, og þeir, er þar bygðu, hafa falið sig undir forsjá höfðingjanna. Þeir reistu oftast hof á heimili sínu, og nágrannarnir sóttu þangað, svo og guld þangað hofstoll, til viðhalds hofinu og til mannfagnaðar, er blótveizlur voru haldnar. Eftir höfðingjann látinn gekk svo formenskan til sona hans eða annara erfingja. Eftir stofnun lýðrikisins halda höfðingjar þessir eða erfingjar þeirra sjálfsagt venjulega forræðinu framvegis, og samband þingmanna og formanna (höfðingja, goða) tekur engum verulegum breytingum. Þingmenn áttu frjálst, hverjum goða þeir þjónuðu, en allajafnan var hallkvæmast að hlíta forsjá þess, er þeim sat næst. Sá, er fluttist úr einum fjórðungi í annan, leystist þó venjulega úr þingi þess goða, er hann var í fyrir flutninginn, nema goðinn fengi leyfi alþingis til að eiga þingmann utan þess fjórðungs, er hann var búsettur í¹⁾. Hver maður átti að hafa heimili (*löggríð*) og vera í þingi með einhverjum goða²⁾.

Skyldur goða gagnvart þingmanni voru í því fölgningar, að hann átt að vernda þingmann gegn árásum, halda uppi friði milli þingmanna sinna og aðstoða þá, er þeir áttu málum að gegna³⁾. Stundum gat goði jafnvel gert samninga fyrir hönd þingmanns síns, er var fjarverandi eða nauðsynjar bönnuðu honum að fara sjálfum með mál sitt⁴⁾. Goðinn var yfir höfuð forræðsmaður þingmanna sinna (*héraðsstjórn*). Hinsvegar var

¹⁾ Grg. I a 140, 141 II. 277, 278.

²⁾ Grg. I a 128 o. s. frv. II. 264 o. s. frv.; I a 136 o. s. frv. II. 272 o. s. frv.

³⁾ Sbr. t. d. Grg. I a 66–67, 102–105, II, 356,

⁴⁾ Grg. I a 125.

þingmönnum skylt að veita goðanum jafnvel til mannviga, til þess að halda uppi héraðsstjórn og bægja frá óvinum. Hver maður var ennfremur, ef hann var svo efnum búinn sem lög heimtuðu, annaðhvort skyldur til þingreiðar til alþingis með goða sínum eða gjalda svo nefnt þingfararkaup¹⁾. Ekki er nú kunnugt um upphæð þingfararkaupsins. Líklega hefir það verið mismunandi, eftir því, hvar þing goðans (goðorðið) var á landinu, sbr. síðar ákvæði Js. og Jb. Þgfb. 2.

Þar sem goðarnir skyldu sitja í lögréttnu á alþingi, nefna þar dóma og svo á vörþingi, voru þeir auðvitað skyldir til þingreiðar²⁾.

Með því að goðunum var skylt að veita þingmönnum sínum vernd og forsjá og þar sem þingfestin var alment uppsegjanleg, þá er auðsætt, að sá goði, sem bezt tók hafði á að fullnægja þessum skyldum, hlaut að standa bezt að vígi um það að hafa marga og góða þingmenn, enda eru ýms dæmi þess, að goðar drógu þingmenn hver frá öðrum, enda var það hverjum goða metnaðarmál, að veita þingmönnum sínum sem bezta stoð og láta ekki á þá halla.

Goðorð gengu að *erfðum*, en auk þess máttu þau ganga *kaupum* og *sölum* sem fjármunir alment³⁾. Af þessu leiddi fyrst og fremst það, að litil trygging var fyrir því, að góðir menn og vitrir ættu alltaf goðorðin eða færðu alltaf með þau. Sá maður, sem nægileg efni hafði, gat að lögum beinlínis *keypt* sér vald til þátttöku í löggjafarvaldinu og skipun dómstólanna og vald til héraðsstjórnar. Í annan stað leiddi það af framsalsheimild goðorða, að einn og sami maður mátti verða

¹⁾ Grg. I a 159, II. 320, III., 173.

²⁾ Grg. I a 43, 96—97.

³⁾ Grg. I a 142—143, sbr. t. d. Sturl. I: 8, 134, 210. o. fl.

eigandi margra goðorða í senn. Þar með lamaðist vald hinna smærri goðorðsmanna. Þeir gerðust ófærir til að veita þingmönnum sínum þá vernd, er þurfti, og þingmennirnir hlutu því að telja sér hagfeldast að segja sig úr þingi með þeim og ganga á hendur stærrri höfðingjum. Á 12. og einkum 13. öld safnast því fjöldi goðorða á fárra ætta hendur (Oddaverjar og Haukdælir fyrir sunnan, Sturlungar og Vatnsfirðingar vestra, Ásbirningar og Sturlungar nyrðra, Freysgyðlingar austur. Sbr. bls. 23).

Þegar litið er yfir stjórnarskipun landsins í fornöld, þá er það þegar sýnt, að sameigið löggjafar- og dómsvald öllu landinu er til, en ekki nema visir til sameiginlegs framkvæmdarvalds, sbr. um vald lögréttunnar til að veita leyfi og undanþágur frá lögum, sem nú á tímum er talið umboðsstarf („administrativt“). Ekkert almennings ákærvald var til, ekkert alment refsivald o. s. frv. Einstaklingar urðu sjálfir að sækja mál sín og annast um fullnægingu refsidóma. Þó skyldu goðar heyja féransdóma (Exekution) eftir seka fjörbaugs- og skóggangsmenn¹⁾. Í héraði sínu var hver goði nokkurn veginn einvaldur um héraðsstjórn, og enginn goði að lögum yfir annan settur. Þar sem óbreyttir alþýðumenn áttust einir mál við, var ástandið ekki svo mjög tilfinnanlegt. En ef ágreiningur reis meðal goðanna sjálfra, var hættan meiri. Oft var þó sá kostur tekinn, að málin voru lögð í gerð, og gerðardóminum svo fullnægt. En ef svo var ekki, þá risu einatt stórdeilur út af málunum. Framan af, meðan nokkurn veginn jafnvægi hélzt milli valds höfðingjanna, fór og alt slysalítið. Þjóðfélagsskipunin byggdist hér sem annarsstaðar á löghlýðni manna, og Íslendingar í fornöld hafa

¹⁾ Grg. I a 83 o. s. frv., 112 o. s. frv.

varla verið ólöghlýðnari en aðrir menn á þeim tímum. Munurinn var sá, að hér reyndist enginn einn maður nógu voldugur til lengdar til þess að bæla undir sig alla hina. Hér var ekkert konungsvald. Hver goði var að nokkru konungur í sínu ríki, yfir sínum mönnum.

Goðorð mátti, svo sem áður er sagt, ráðstafa með samningi í lifanda lífi (inter vivos). Sala goðorðs skyldi fara fram fyrir vottum, því að ella var hún ógild¹⁾. Ennfremur gat goði fyrirgert goðorði sínu sakir afbrota, annaðhvort fyrir það, að hann inti ekki þær skyldur af hendi um landsstjórn, löggjöf eða dómnefni, sem goðorði voru samfara, eða hann varð sekur fjörbaugs eða skógarmaður fyrir almenn „borgaraleg“ afbrot²⁾. Ef goði fyrirgerði goðorði sínu, eignuðust þingmenn hans það³⁾. Sá, er eignaðist goðorð, fékk réttinn auðvitað með sama fororði sem fyrirrennari hans átti hann. Þingmennirnir gátu eftir sem áður sagt úr þingi við hinn nýja eiganda, og því var óvist, hversu margir þeirra mundu halda trygð við hann. Goðorðasala er svipuð sölu dagblaðs eða timarits, þar sem kaupendur geta sagt upp, þegar þeim lízt, sakir eigendaskiftanna.

Í lögum segir ekkert um það, hvort goði geti sagt sig og goðorð sitt (þingmenn sína) úr þeirri ríkisréttar-einingu, sem hann var í við alla hina. Þar með hefði goði hætt þátttöku í dómnefni, löggjöf o. s. frv. Lög gera eflaust ráð fyrir því, að slíkt geti ekki löglega orðið, því að þau leggja tiltölulega harða refsingu við, ef goði vanrækir skyldur sínar. Slík vanræksla varðar jafnaðarlega goðorðsmissi⁴⁾. Þó eru dæmi til þess, að

¹⁾ Grg. I b 75.

²⁾ Grg. I a 43, 49, 50, 72, 97, 105, 117, 138, 141—142, 214, II. 274.

³⁾ Grg. I a 142.

⁴⁾ Sjá 2. nmgr.

goðar hættu þátttöku í lögskipuðum þingstörfum. Þorsteinn Þorgilsson tók Rauðmelingagoðorð úr Þórsnessþingi skömmu eftir 1000¹⁾, og síð 12. aldar segir, að Guðmundur dýri hafi „tekið af Vaðlaþingi“²⁾. Þetta síðara getur þó ekki verið rétt, því að Guðmund dýra brast bæði lagaheimild og afl til þess, því að hann var að eins einn þriggja goðanna í því þingi. Þetta er því sjálfsagt svo að skilja sem hann hafi hætt að sækja þingið³⁾. Hinsvegar munu hinir tveir goðarnir þó hafa getað hæð þingið löglega, þó að einn goðanna hafi vanrækt að sækja það. Ef goði vanrækti *alþingissókn*, þá skyldu samþingisgoðar hans ráða því, hver með goðorð skyldi fara og upptöku þriðjungsmanna þess goða, er heima situr⁴⁾. Af þessu virðist það engum vafa bundið, að goði gat ekki varnað því með fjarvist sinni, að löglega yrði nefndir dómar á alþingi eða að lögréttan yrði löglega skipuð. Þótt slíkt sé ekki beint sagt um *vorþingin* sem um alþingi, þá er naumast vafasamt, að samskonar hafi gilt, ef einhver goðanna vanrækti þingsókn. Það er því varla rétt, er B. M. Olsen ætlar⁵⁾, að Guðmundur dýri hafi getað komið í veg fyrir það með fjarvist sinni, að löglegir dómar yrðu skipaðir á Vaðlaþingi. Áðurnefnt ákvæði í Grg. I a 43 sýnir bezt, að hverjum einstökum goða var óheimilt að segjast úr bandalagi við hina. Það hefði verið uppreisn, en ekki lögleg ráðstöfun. Slík ráðstöfun hefði ekki orðið löglega gerð, nema með lögréttusamþykkt⁶⁾. Enn má geta þess,

¹⁾ Eyrbyggjasaga 56. kap.

²⁾ Sturl. I. 136.

³⁾ Sbr. B. M. Olsen, Safn III. 232, 4. nmgr.

⁴⁾ Grg. I a 43,

⁵⁾ Safn III, I. c.

⁶⁾ Einnig má hugsa sér lýðrikinu slitið á þann hátt, að sami

að árið 1000 var nærri því að því komið, að lýðrikið mundi klofna í tvent. öðrum megin heiðnir og hinum megin kristnir menn¹⁾, en þar var samþykki beggja, og hefði sú ráðstöfun því getað orðið lögleg, því að lögréttusamþykkt mundi hafa fengist fyrir því, ef ekki hefði saman gengið um kristnitökuna.

Ekki er heldur getið um framsal goðorða til útlendra manna í lögunum. Um goðorð útlends manns hefði eflaust farið sem um aðrar eignir hans hér, að hann hefði ekki mátt löglega ráðstafa þeim eftir 3 ára fasta dvöl erlendis. Og framsal goðorðs til útlends þjóðhöfðingja mundi í framkvæmdinni hafa haft sömu verkanir sem úrsögn þess úr ríkisréttarsambandi við hin goðorðin. Því fremur hefði framsal goðorða til fleiri þjóðhöfðingja leitt af sér sundrung og endi þjóðrikisins. Allar reglur Grágásar um framsal goðorða hvila og ótvírætt á því, að sá sé innlendur, sem goðorðið fær. Eftir íslenzkum lögum og venju skyldi framsal goðorða jafnan fara fram á þingum eða samkomum²⁾.

IV. Stjórnarskipun sú, er lýst er að framan, sýnist hafa staðið óbreytt í öllu verulegu til 1271, er þingfarar-bálkur Járnsíðu var lögtekinn, um alt það, er löggjafarvald, lögsögu og dómaskipun varðar. Goðarnir urðu þó embættismenn konungs, og framkvæmdarvaldið komst því í hans hendur, að nokkru að minsta kosti. En um tímabilið frá 1264—1271 er svo fátt kunnugt. Það eitt

maður hefði fengið heimildir smámsaman á öllum goðorðum, og þingmenn hefði samþykkt, en til að breyta stjórnarskipun landsins hefði þó alt að einu þurft lögréttusamþykkt, svo að formlega löglegt væri.

¹⁾ Ísl. bók Ara fróða 7. kap.

²⁾ Sbr. Grg. I a. 141, Bandamannas. 5. kap., Þorsteins saga Síðu-Hallssonar 3. kap.

má þó segja, að hin fornu lög giltu það út alstaðar, þar sem þau urðu með nokkru móti samrímd konungsveldinu. Ekki er það kunnugt, hvort nokkur lög hafi verið sett á árunum 1264—1271¹⁾. Þar á móti er enn þá til dómur, sem með nokkurn veginn vissu má telja frá þessum árum²⁾.

Einn rithöfundur hefir haldið því fram, í samræmi við fullyrðingar sínar um hið algerða lagaleysi, sem hér hafi átt að ríkja seinni hluta þjóðríkisins, að þá hafi menn alment verið farnir að ganga framhjá dómstólunum, að menn hafi annaðhvort lagt mál sín í gerð eða látið vopnin skera og skapa milli sín, og að yfirleitt hafi stjórnarskipun landsins í verki og framkvæmd verið að engu orðin³⁾. Að visu kendi oft ólöghlýðni á siðari hluta þjóðríkistímans, en slíkt vildi líka einatt til á blómaöld hans⁴⁾. Lög lýðríkistímans⁵⁾ gera einmitt ráð fyrir ofriki gegn löglegum ráðstöfunum, og eru lögin þó frá fyrri og betri tímum en Sturlungaöldinni. Þessháttar bar og við viðar en á Íslandi, t. d. í Noregi⁶⁾. Staðhæfing Berlins um stjórnleysið á Íslandi mundi, ef sam-

¹⁾ Alþingissamþykktin um ljóstoll o. fl., sem gefin er út sem Nr. 4 í DI. II, og sumir telja frá 1265, er eflaust miklu yngri. Er sjálfsagt, að nokkru leyti, til skýringar og fyllingar á ákvæðum Krr. A. kap. 22.

²⁾ Dómurinn um Odda í DI. II, Nr. 34, sbr. Ólsen, Upphaf I, 36.

³⁾ Berlin, Betænkning 72—73, Isl. statsretliga Stilling I. 29 o. s. frv., sbr. og 49—52.

⁴⁾ Sbr. t. d. Njálu 145. kap. (bardagi á alþingi eftir Njálsbrennu), Sturl. I, 25, Ísl. ann. ár 1120 (Hafliði Mársson særður á alþingi), Ísl. ann. ár 1149 (höfðingi einn veginn á alþingi), Ísl. ann. ár 1163 (bardagi í lögréttu), Sturl. I. 199, Ísl. ann. ár 1196 (Rauðsmál, bardagi á alþingi).

⁵⁾ T. d. Grg. I a 72.

⁶⁾ T. d. Egilssaga 49. og 56. kap.

ræmt væri hugsað, leiða til þess, að einnig önnur þjóð-riki, þar sem um tíma hefir drottnað óstjórn og uppnám, hefðu mist tilveru sína sem ríki, t. d. England á dögum Cromwells, Frakkland á dögum stjórnarbyltingarinnar miklu, Noregur í innanlandsóeirðunum á 12. og 13. öld, Danmörk árin 1533—1536 o. s. frv. Enginn mun þó halda því fram, að ríki þessi hafi hætt að vera til, mist fullveldi sitt, meðan svo var ástatt um þau. Berlin gleymir því, að mestur fjöldi þjóðarinnar heldur áfram friðsamlegum störfum sínum. Sagnaritararnir hafa ekkert af slíkum störfum að segja. Þeir segja einungis frá þeim atburðum, sem frábrugðnir eru hversdagsviðburðunum, svo sem er um rán og vígaferli, afbrigði frá venjulegri þingskipun o. s. frv. Jafnvel svo merkir atburðir sem ný og merkileg lagasetning eru einungis lauslega nefndir. Þessvegna er það einsætt, að deilur og óeirðir höfðingja 12. og 13. aldar hér skipa fremsta sætið í sagnaritum þeirra tíma, en ekki framkvæmdir friðsamlegra starfa og hversdagslegra. Þó hafa heimildarrit vor til-
tölulega margar frásagnir um stjórnarstörf, sem friðsamlega fóru fram, á 13. öld, frásagnir, sem sýna það, að ástandið var ekki svo ógurlegt, sem Berlin vill láta það hafa verið. Jafnvel árið 1238 þykir það „ódæmi“, er Hjalti biskupsson fer með her manns á alþingi og hleypir þinginu upp¹⁾. Rannsókn á heimildarritum þjóðríkis-tímans hefir leitt það í ljós, svo að ekki verður móti mælt, að alþingi hefir verið háð reglulega alt lýðríkis-tímabilið út frá 1220—1262. Um þinghald er getið öll þessi ár, nema 5 (1245, 1247, 1256, 1258 og 1261). En þar af verður alls ekki dregin sú ályktun, að þingið hafi *ekki* verið háð þessi ár, heldur hitt, að þá hafi ekki

¹⁾ Sturl. I. 363, Flateyjarannáll úr 1238.

borið neitt til tíðinda¹⁾. Á tímabilinu 1220—1262 er dómstóla mjög oft getið, enda gert ráð fyrir því sem sjálf-sögðu, að dómar séu nefndir bæði á alþingi og vorþing-um. Engar breytingar á þingsköpum þeirra eru sýni-legar. Á síðustu tímum þjóðrikisins eru ríkir höfðingj-ar jafnvel dæmdir sekir skógarmenn, t. d. Hrani Koð-ránsson 1251²⁾ og Þorvarður Þórarinsson 1259³⁾. Í sambandi við frásagnir af alþingi er sérstaklega getið starfsemi dómstólanna árin 1221—1225, 1229, 1234, 1239—1243, 1248, 1250—1254, 1257 og 1259⁴⁾. Einn-ig eru sagnir um vorþingin og leiðarþingin. T. d. var einn vestfirzkur stórbóndi gerður sekur á vorþingi 1253⁵⁾. Þótt rannsakaðar væru allar frásagnir um þinghöld á söguöldinni, mundi ekki þar með fást áreiðanlegri sann-anir um regluleg þinghöld á þeim tímum. Mundi þó varla nokkur efast um, að alþingi hefði þá verið reglu-lega haldið ár hvert, enda þótt ekki yrði það sannað með heimildarritum. Og frá 1264 og alt til þess tíma, er alþingisbækurnar koma til sögunnar, eru naumast rök fyrir þinghaldi hvert ár, en engum dettur þó í hug að efast um það, að þing hafi jafnan verið uppi lögum samkvæmt, nema þar sem beinlínis hið gagnstæða er gefið í skyn.

1) Ísland gagnvart öðrum ríkjum til siðaskifta II. kafli (And-vari 35. ár). Björn M. Olsen hafði athugað, án þess þó að sýna skýrslur heimildanna um þinghald hvers árs, tímabilið 1238—1262 (Upphaf II. 20—21), og komst að sömu niðurstöðu. Tímabilið 1220—1238 hafði hann ekkert sagt um, er áður nefnd Andvara-ritgerð birtist.

2) Sturl. II. 100.

3) Sturl. II. 253.

4) Andvari 35. ár. I. c., sbr. Ólsen, Upphaf II. 20—21.

5) Sturl. II. 196—197.

§ 5.

Skifti Íslands við önnur lönd í fornöld.

I. Það leiðir af eðli málsins, að Íslendingar hlutu að standa í nánustu menningar- og fjárhagssambandi við Norðmenn allra útlendra þjóða, því að frá Noregi höfðu landnámsmennirnir með sér tungu sína og siðu. Og eftir frásögn Ara fróða¹⁾ voru Gulapingslög lögð til grundvallar lagaskipun Íslands, þegar þjóðrikið var stofnað, án þess þó að þeim lögum væri fylgt í blindni eða þau tekin óbreytt. Íslenzk lög eru, eins og vér þekkjum þau nú í Grágás, yfirleitt frumleg, sett eftir því sem hagar manna og landshættir kröfðu. Í bókmentum hafa Íslendingar lítt eða ekkert lært af Norðmönnum, því að þar voru Íslendingar miklu snjallari. Samgöngur voru tíðar milli Noregs og Íslands alt þjóðrikistímabilið. Norskir kaupmenn héldu til Íslands með varning sinn og höfðu þar einatt vetursetu, og íslenzkir menn fóru til Noregs og dvöldust þar oft lengi, ýmist við hirð konunga, í viking eða kaupferðum. Norðmenn og Íslendingar týndu alls ekki frændsemi sinni. Eftir kristnitökuna og einkum eftir að erkistóll var reistur í Noregi, varð sambandið milli landanna nánara en fyrr. Til 1104 laut Ísland Brimabiskupi og frá 1104—1152 erkistólum í Lundi, en síðan erkistólum í Niðarósi, og var það einn hluti Niðaróss erkibiskupsdæmis. Enda þótt skipun íslenzku kirkjunnar væri í flestu bygð á algerlega þjóðlegum grundvelli í öndverðu, urðu menn þó í ýmsu að laga sig eftir kröfum erkistólsins. Tilraunir klerka hér á landi á 12. og 13. öld til að ná undir sig forræði kirkjueigna og lögsögu yfir kirkjumálum og klerkdómi, eru runnar af rótum erkibiskupanna norsku.

¹⁾ Ísl. bók 2. kap.

En Íslendingar höfðu mök við ýmsar fleiri þjóðir en Norðmenn. Í fornöld var sama tunga töluð um öll Norðurlönd og lönd, er þaðan voru byggð („*dönsk tunga*“), og hefir þetta atriði létt undir samgöngurnar eigi alllitið. Á fyrstu árum kristinnar hér á landi og alllöngu eftir kristnitökuna eru sagnir um ýmsa útlenda trúboða eða trúboðsbiskupa hér á landi (Friðrekr biskup). Ari fróði hefir jafnvel gert skrá yfir útlenda presta eða biskupa, er hér hafi verið¹⁾. Og í Kristinrétti hinum forna eru allrækileg fyrirmæli um útlenda presta, er hingað komi²⁾. Ennfremur hefir Grágás mörg og nákvæm ákvæði önnur um réttarstöðu útlendinga — ekki einungis Norðurlandabúa, heldur og annara — hér á landi, og um mál, höfðuð við íslenzka dómstóla fyrir sakir, er gerzt höfðu í öðrum löndum, sbr. II. að neðan. Alt þetta sýnir, að útlendingar, jafnvel fjarskyldari en Norðurlandabúar, hafa komið til Íslands og haft skifti við landið. Í sögunum er og getið Íslendinga, er heimsótt hafa enska, írsku, rússneska þjóðhöfðingja o. s. frv. Sumir fóru utan til náms og dvöldust í því skyni í Englandi, Þýzkalandi, Frakklandi o. s. frv., t. d. Jón helgi, Sæmundur fróði. o. fl. Sumir fóru pilgrimsferðir til Róms og annara heilagra staða, eða til þess að afla sér fyrirgefningar kirkjunnar fyrir afbrot sín, t. d. Sturla Sighvátsson. Ennþá er til skrá um pilagrima, er gist hafa klaustrið í Reichenau, og eru þar ýms íslenzk nöfn, eftir því sem Jón Sigurðsson heldur³⁾. Um Gizur Hallsson segir, að hann hafi farið til Suðurlanda og honum verið vel kunnugt um þau, enda hafi hann skráð rit um ferðir sínar („*Flos peregrinatio-*

1) Ísl. bók 8. kap.

2) Grg. I a 22, II. 24, III. 24.

3) DI I. Nr. 25.

nis“), en ekki hefir það rit fundist¹⁾ Það er einsætt að slík ferðalög og kynning við helztu þáverandi menningar-arlönd Norðurálfunnar hafi haft ýms áhrif á Íslendinga. Það er hald sumra, að um 1200 hafi Íslendingar haft allmikil viðskifti við England, enda breyttu þeir þá kvarða sínum, að því er virðist, í samræmi við enskan kvarða²⁾ Skjal eitt frá 1198 sýnir, að þá sigldi íslenskt skip, hlaðið ull, til Frakklands³⁾.

Enn er þess að geta, að Grænland fanst og bygðist frá Íslandi skömmu eftir 980. Grænland var því íslenskt nýlenda, og íslensk lög hafa verið þar til fyrirmyndar. Meðan bygð Íslendinga hélzt í Grænlandi og Íslendingar stunduðu siglingar að ráði, voru árlegar samgöngur milli landanna. Stjórnarskipun Grænlands var sniðin eftir stjórnarskipun Íslands, og í sögunum er tal- að um alþingi á Grænlandi og goðorð, og Grænlandingar munu hafa haft lögsögumann. Grænlandingar tóku kristna trú sama árið sem Íslendingar, og einnig fyrir forgöngu Ólafs Tryggvasonar Noregskonungs. 1261 gengu Grænlandingar á hönd Noregskonungi, en um þann atburð eru ekki til greinilegar frásagnir. Er þess ekki getið, að bréf hafi verið um það gert⁴⁾. Það hefir orkað tvímælis, hvort íslensk lög hafi beinlínis gengið á Grænlandi, en þetta skiftir hér ekki máli, og virðist því óþarfi að fara nánar út í það⁵⁾.

II. Um ákvæði Grágásar, þau er útlendinga varða,

¹⁾ Sturl. I. 206.

²⁾ DI I. Nr. 81.

³⁾ DI I. Nr. 2 (bls. 718).

⁴⁾ Sbr. um Grænland Andvara 35. ár 1. c. og þarnefnda höfundar.

⁵⁾ Sbr. hér um Finsen Grg. III. 577, 644, Andvari 35. ár, 1. c., Ólsen Uppbaf II. 47, 2. nmgr. og Skirnir 84. ár, bls. 217.

skal hér hið helzta nefnt. *Norðmenn* nutu hér sérstakra hlunninda, samkvæmt sáttmála Íslendinga við Ólaf konung Haraldsson. Þeir skyldu alment njóta hér sama réttar sem landsmenn sjálfir. *Allir* útlendingar nutu hér verndar á æru, eignum og lífi á sama hátt sem innlendir menn. Þetta sést á ákvæðum Grágásar um aðild í sökum út af vígi útlands manns¹⁾ og um erfðaréttindi útlendinga²⁾. Um arftöku nutu þó Norðmenn, Sviar og Danir sérstakra hlunninda framar öðrum útlendingum. Allir útlendingar áttu rétt á að fá vogrek sín hér á landi³⁾, og fórst Íslendingum mannúðlegar en flestum öðrum þjóðum á þeim tímum um þau mál. Hér mátti og sækja sakir um afbrot við útlendinga, þótt framin væri erlendis. ef afbrotamaðurinn átti hér varnarþing⁴⁾. Um pólitísk réttindi útlendinga gildi sú regla, að engan mátti nefna í dóm, sem ekki hafði annaðhvort í æsku numið mál á danska tungu eða dvalizt 3 ár í landi hér⁵⁾. Útlendum prestum var og leyft að fremja hér prestverk, ef þeir gátu sannað, að þeir hefðu vigslur samkvæmt lögum kirkjunnar⁶⁾ Auðvitað var útlendum mönnum hinsvegar skylt að hlýðnast íslenskum lögum, meðan þeir höfðust hér við. Til þess að dæma sakir á hendur útlendingum mátti skipa sérstaka dómstóla (*héraðsdómr*, *hreppadómr*)⁷⁾ Útlendum mönnum, er

¹⁾ Grg. I a 173, II. 339—340, III. 448.

²⁾ Grg. I a 229, 239, II. 74—75, 98—99, III. 464.

³⁾ Grg. I b 133—135, II. 534—537.

⁴⁾ Grg. II. 388—389. Sbr. um vernd útlendinga á sæmdum sínum. Grg. I b 183, II. 393, sbr. og II. 358.

⁵⁾ Grg. I a 38.

⁶⁾ Bls. 36, 2. nmgr.

⁷⁾ Grg. I b 73, 250, II. 261—264. Norðmenn þurftu þó ekki að gjalda hafnartoll, Grg. I b 71.

reistu hér bú, var þegar skylt að gjalda tíund, en ella ekki fyrr en eftir óslitna 3 ára dvöl¹⁾. Sýnir þetta ákvæði, að útlendum mönnum var alment heimilt að reka hér atvinnu²⁾.

III. Hér skal litið yfir helztu skifti *Íslendinga* og *Noregskonunga* til 1262. Ísland á sér litla eiginlega utanríkissögu á þessu tímabili, því að *stjórnarvöld* landsins þurftu þá lítt að vera í fyrirsvari fyrir landið út á við. Frá landnámsöld er sú frásögn, að Haraldur 'hárfagri' hafi bannað Norðmönnum útför til Íslands úr Noregi³⁾, og að það hafi þá orðið að samkomulagi, að útflytjandi hver skyldi gjalda konungi 5 aura (30 álnir?). Segir svo, að til gjalds þessa eigi *landaurarnir* rót sína að rekja. En síðar varð þetta öfugt, þannig að hver íslenzkur maður, sem fyrsta sinni á ferð sinni til Noregs lagði skipi sínu á höfn í Noregi, og eigi var berum orðum frá numinn, skyldi gjalda konungi toll (landaura). Í sáttmála Íslendinga við Ólaf helga (c. 1022) var gjald þetta ákveðið hálf mörk silfurs eða jafnvirði þess í skinum eða vaðmáli. Í sáttmála þessum voru og sett ákvæði um réttindi Íslendinga í Noregi. Þeir þurftu ekki að gjalda toll af vörum sínum, þeir áttu alment að taka höldsrétt (óðalsbændarétt) í Noregi, þeir skyldu njóta þar vatns og viðar í konungsmörk, þeir áttu að verja land með konungi, þó svo, að þriðji hver íslenzkur maður mátti heima sitja, en óskyldar voru þeim herfarir úr landi með konungi. Vegna leiðangursskyldunnar gat konungur bannað þeim útför, ef her var í landi. Íslendingar áttu að taka arf eftir frændur sína í Noregi, en erfðakrafan fyrntist þó

1) Grg. I b 211, II. 54, III. 50.

2) Sbr. og Grg. I a 173, II. 340.

3) Ísl. bók Ara, 1. kap.

á 3 árum¹⁾. Síðan breyttist þetta þó svo, að erfðakrafan fyrntist ekki²⁾.

Snemma tóku Noregskonungar að gera tilraunir til þess að ná yfirráðum yfir Íslandi. Haraldur hárfagri — sem sagt er að hafi ráðið til lykta ágreiningi milli landnámsmanna um viðáttu landnáma³⁾ — sendi hingað þegar á landnámsöld Una hinn danska, og átti hann að fá landsmenn til að játast undir yfirráð konungs, en tilraun þessi mistókst með öllu, sem kunnugt er, og Uni var hér veginn⁴⁾. Það er alllíklegt, að Ólafur Tryggvason hafi ætlað sér forræði yfir landinu í sambandi við kristniboðið, en ekki segja þó heimildarritin um það⁵⁾. Um aðfarir nafna hans, Ólafs konungs Haraldssonar, gagnvart Íslandi eru þar á móti ljósar sagnir. Hann byrjaði afskipti sín af landinu með því að vasast í kristnihaldi landsmanna, og fékk þá til að nema úr lögum sínum nokkur ákvæði, er heiðin þóttu og fengið höfðu að standa árið 1000, er kristnin var lögtekin⁶⁾. Jafnframt reyndi hann að vingast við ýmsa höfðingja í landinu, og síðan færði hann sig svo upp á skaftið, að hann sendi mann með boðum gagnert til alþingis um, að hann vildi vera konungur yfir landinu, en landsmenn skyldu vera þegnar hans og gjalda honum skatt og þegngildi, enda skyldi hann gefa landinu réttarbætur og veita því hlunnindi. Landsmenn synjuðu þó konungi þessa, en þá bað hann þá að gefa

¹⁾ Grg. I b 195—197, III. 464, DI I. Nr. 21, sbr. 15.

²⁾ Grg. I a 229, 239, II. 88, 96. Sbr. síðar um Gl. sáttmála.

³⁾ Landnáma, útg. Finns Jónssonar, bls. 103.

⁴⁾ Landnáma F. J. bls 90, 205, sbr. Safn I. 271, Andvari 35. ár, bls 32—35.

⁵⁾ Sbr. B. M. Ólsen, Um kristnitökuna, bls. 78, 82, 98, 107.

⁶⁾ Hkr. II. 271. Flb. II. 48—49, Fms. IV, 109,

sér Grimsey, og var því einnig synjað fyrir viturlegar tillögur Einaris Pveræings, sem kunnugt er¹⁾. Gerðist þetta skömmu eftir 1020. Í sáttmála Íslendinga og Ólafs helga, þeim er áður er nefndur, er enn ákvæði um réttindi konungs á Íslandi. Sökum hans skyldi þar sjálfstefnt vera, en sóttar skyldu þær að öðru eftir landslögum. Þar að auki er eitt ákvæði um sæmdarrétt konungs Norðmanna, Svía og Dana í lögum lýðrikisins²⁾. En Ólafur konungur fékk brátt annað að hugsa um en að ná yfirráðum á Íslandi, og tilraunir hans í þá átt urðu því alveg árangurslausar. Frá dögum Ólafs Haraldssonar og þar til fram á 13. öld gerðu Noregskonungar, eftir því sem nú er kunnugt, engar tilraunir til að ná Íslandi undir sig³⁾. Milli sumra Noregskonunga, t. d. Haralds harðráða⁴⁾, og Íslendinga var jafnvel góð vinátta. Á síðara helmingi 12. aldar virðast þó ýmsar snurður hafa hlaupið á þráðinn. Jafnvel þótt konungsvaldið í Noregi virðist 1152, er erkistóll í Niðarósi var reistur, hafa afsalað sér rétti til afskifta biskupskjörs í Noregi, synjaði erkibiskup þó 1177 að vigja Þorlák biskup Þorhallsson, vegna afskifta konungs af því máli⁵⁾. Er þó einsætt, að konungsvaldið í Noregi varðaði ekkert um það mál, og að samþykki þess til vigslu íslenzks biskups var með öllu ónauðsynlegt og þýðingarlaust að lögum. Þótt Ísland væri hluti erkibiskupsdæmisins norska, varð það að engu háð Noregi fyrir því, ekki frekar en Noregur var Danmörk háður, meðan norska kirkjan laut erkistólnum í Lundi. Ástæðan hefir eflaust

1) Hkr. II. 272.

2) Grg. I b 184, II. 393.

3) Sbr. Finnur Jónsson, Lit. Hist. II. 8.

4) Sbr. Hkr. III. 129.

5) Bps. I. 100.

verið sú, að um þessar mundir urðu óeirðir miklar með Norðmönnum og Íslendingum hér, og má sjá, að allmikið hefir að þeim kveðið, enda tók jafnvel erkibiskup þá að senda Íslendingum bréf, þar sem hann bæði ávitar þá fyrir siðleysi þeirra og talar um afbrot þeirra við Noregskonung og þegna hans¹⁾.

Í upphafi 13. aldar gerðust róstur miklar á Íslandi milli Guðmundar biskups Arasonar og flestra rikustu höfðingja landsins. Biskup vildi meðal annars hrifsa undir kirkjuna lögsögu alla yfir prestum og kirkjumálum. En slíkt var þvert á móti landslögum, því að þar til höfðu prestar lotið sömu dómstólum sem landsmenn alment, nema aðeins í sökum út af brotum á hlýðnisskyldu sinni gagnvart biskupi („disciplinær“ brot). Nefndi biskup dóm um þau mál og bar kviðu um þau með prestum sínum (prestadómur)²⁾. Höfðingjar skírskotðu til landslaga og reistust öndverðir gegn þessum lögleysum biskups. Bannfærði biskup þá suma þeirra, og bannaði jafnvel prestum að syngja tíðir eða veita nokkra prestþjónustu í biskupsdæmi sínu. 1208 varð það loks að samkomulagi, að málunum skyldi skotið undir dóm erkibiskups³⁾. 1211 stefndi erkibiskup nokkrum islenzkum höfðingjum utan⁴⁾. Utan stefnum þessum virðist þó lítt hafa verið sint, en þetta var annað skiftið, sem erkibiskup tók til þessa úrræðis gagnvart Íslendingum, því að skömmu eftir 1170 gerði hann það fyrsta sinni, svo að sögur fari af, þegar deilurnar risu upp milli Norðmanna og Íslendinga, eins og áður er að

¹⁾ DI I. Nr. 38.

²⁾ Gr. I a 21, II. 25, III. 23.

³⁾ Sturl. I. 215.

⁴⁾ Sturl. I. 223—225, Bps. I. 571. Shr. II. 90—92, DI I. Nr. 96,

vikið¹⁾. Með þessu var erkibiskup þegar vel á veg kominn um afskifti íslenzkra innanlandsmála. Nokkru síðar gerðist enn hinn mesti fjandskapur með Norðmönnum og Íslendingum. Astæðan til þessa hefir líklega verið verzlunarskifti. Að fornu fari lögðu goðar verð á útlendar vörur²⁾, og hafa kaupmenn auðvitað misjafnlega kunnað þeim ráðstöfunum. 1215 lögðu þeir Sæmundur Jónsson í Odda og Þorvaldur Gizurarson, sem þá voru rikastir höfðingjar sunnanlands, lag á varning norskra kaupmanna, sem hingað sigldu³⁾. Ef til vill hefir það þá verið orðið sjaldtiðkað að leggja 'lag á varning, og Norðmönnum því þótt slíkt hinn mesti ójafnuður. Skömmu síðar druknaði Páll, sonur Sæmundar, á ferð frá Björgvin til Þrándheims, og þótti Sæmundi Norðmenn hafa valdið dauða sonar síns. Sumarið 1217 tók Sæmundur með ofriki vöru til 36—40 þúsund króna í nügildandi peningum af norskum kaupmönnum á Eyrum í hefndaskyni eftir son sinn. Urðu sakir þessa róstur allmiklar og vígaferli. Vögu Norðmenn Orm Breiðbæling, hálfbróður Sæmundar, í hefnd fyrir fjárupptökuna⁴⁾. Þegar fregnin um styrjöld þessa barst til Noregs, urðu Norðmenn æfir, og Skúli jarl, sem hingað til hafði ráðið ríkjum í Noregi í æsku Hákonar Hákonarsonar, réð þá herferð til Íslands sumarið 1219. Snorri Sturluson dvaldist þá í Noregi og hafði komið sér í mikla kærleika við jarl, og fékk hann talið jarl af herferðinni. Jafnframt virðist Snorri hafa veitt jarli ádrátt um það, að koma landinu undir „Noregs

1) DI I. No. 38.

2) Sbr Grg. I b 72.

3) Ísl annálar IV, V, IX., ár 1215.

4) Sturl. I, 236—237, Fms, IX. 276, 292,

höfðingja“¹⁾. Þegar Snorri kom aftur til Íslands, fékk hann heldur fálegar viðtökur, einkum hjá Sunnlendingum, enda gerði hann engar tilraunir til þess að koma konungsvaldi á landið, og þessi tilraun Skúla jarls varð því árangurslaus.

Ófriðurinn milli Guðmundar biskups Arasonar og höfðingja hélt áfram eftir 1220. Biskup kærði einatt til erkibiskups yfir meðferðinni á sér, enda var hún stundum ekki mjög vægileg. Árið 1223 stefndi erkibiskup jmsum höfðingjum utan á fund sinn, en ekki virðast þeir hafa sint þessum utanstefningum framur en áður. Annar af biskupum landsins, Magnús Gizurarson, virðist þó hafa sent tvo af prestum sínum utan²⁾, sjálfsagt meðfram, ef ekki eingöngu, vegna mála Guðmundar biskups og kirkjunnar, enda þótti erkibiskupi og Guðmundi Magnúsi biskup löngum hallur undir höfðingja, en halda slælega uppi málum kirkjunnar. Enn stefndi erkibiskup 1227 Magnúsi biskupi Gizurarsyni og nokkrum höfðingjum utan, en höfðingjar sintu eigi boðum erkibiskups framur en fyrr³⁾. Eftir þetta tekur konungsvaldið að marki að skifta sér af innanlandsmálum Íslands. 1230 tóku þeir Hákon konungur gamli og Skúli jarl upp aðferð erkibiskups, og stefndu nú höfðingjum utan. 1233 sendi erkibiskup enn bréf sín til Íslands, og stefndi nú utan þeim Sighvati Sturlusyni og Sturlu syni hans. Áttu þeir að svara málum fyrir meðferð

¹⁾ „Noregs höfðingja“ getur bæði verið eintala og fleirtala, og þótt fleirtala væri, gæti vel verið átt við Hákon konung og Skúla jarl. Ályktun Berlins og stafhæfingar um skilning á þessum orðum eru því þýðingarlausar, Ísl. statsretlige Stilling I. 113, sbr. og B. M. Ólsen Upphaf II. 42.

²⁾ Sbr. Ísl. Annála IV, V, ár 1223.

³⁾ Ísl. annálar IV, V, 1227, Bps. I. 548.

sína á Guðmundi hiskupi Arasyni og taka skriftir og lausn kirkjunnar. Að þessu sinni var boðinu sint, og fór Sturla utan fyrir sína hönd og föður síns¹⁾. Veturinn 1234—1235 dvaldist Sturla í Noregi við hirð Hákonar konungs gamla. Er mælt, að Sturla hafi þá heitið konungi því, að koma landinu undir hann, og skyldi hann taka þau laun fyrir, sem konungi þætti makleg. Konungur réð Sturlu til að fara varlega og forðast manndráp. Skyldi hann heldur reyna að ná höfðingjum á vald sitt og reka þá síðan utan á konungs fund²⁾.

Eftir heimkomu sína til Íslands virðist Sturla hafa lagt alt kapp á að ná landinu undir sjálfan sig, en síður undir konung. Sturla hlýddi ekki ráðum konungs, heldur beitti hann ofriki hinu mesta og skirðist ekki við manndrápin. Fyrir ofurkapp sitt og óhyggni egndi hann tvo rikustu höfðingja landsins gegn sér, þá Gizur Þorvaldsson og Kolbein unga. Féll hann fyrir þeim og mönnum þeirra á Örlygsstöðum 1238, ásamt föður sínum og 3 bræðrum, svo sem kunnugt er³⁾.

Konungi Norðmannna var nú orðið fullkomið áhugamál að ná Íslandi undir yfirráð sín. Til þess að vita sem gerst það, sem á Íslandi gerðist, hafði hann árlega trúnaðarmenn sína hér. Þegar árið 1234 var hér Ólafur af Steini í erindum konungs⁴⁾, enda er hans oft getið síðar hér á landi í sömu erindum. Þessir sendimenn konungs áttu auðvitað fyrst og fremst að komast að raun um, hvort islenzkir menn, sem heitið höfðu konungi að styðja mál hans, efndu þau heit, og svo að eigna höfðingja

¹⁾ Sturl. I 314—315, 317—318, Bps. I 564.

²⁾ Sturl. I 318, 380, Fms. IX 435.

³⁾ Sturl. I 380—381, sbr. 340—347, 352—355, 361—362, 377, Fms. IX 435.

⁴⁾ Sturl. I 325—326.

hvern gegn öðrum. Kirkjan varð auk þessa aðalstoð konungs til að koma fram málum sínum. 1237 losnuðu báðir islenzku biskupsstólarnir. Landsmenn kjöru þá biskupa að vanda, islenzka menn, en biskupskjör þeirra voru að engu höfð. Voru biskupsstólarnir báðir þá skipaðir norskum mönnum, og sátu Norðmenn í biskupssæti hér, ef stólarnir voru á annað borð skipaðir, þar til landið var undir konung komið (Sigvarður Þéttmarsson í Skálholti 1237—1368, Bótólfur á Hólm 1237—1246 og Heinrekur Kárason 1247—1260). Orsakir Þessarar ráðstafana hafa bæði verið þær, að það var samkvæmt kirkjulögum, að kórsbræður kysu biskupa, en leikmenn ekki, og einkum það, að konungur hefir ekki gengið þess dulinn, hver stoð honum mætti að því verða, ef formenn kirkjunnar á Íslandi yrðu honum hlíðhollir og gengju erindi hans hér á landi. Það er jafnvel vafasamt, hvort Hákoní gamla hefði nokkru sinni heppnast að ná Íslandi undir sig, ef hann hefði ekki notið kirkjuvaldsins við. Norsku biskuparnir hér vissu ávalt, hverju fram fór, og létu fá tækifæri ónotuð til að ofsækja menn, ef þeir héldu þá óholla konungi, en skutu aftur hiklaust skjólshúsi yfir alla vini og sporhunda konungs.

Veturinn 1238—1239 hafðist Snorri Sturluson við í Noregi og við hirð konungs. Sumarið eftir varð honum það, að hann fór út til Íslands í óleyfi konungs, og bar konungur hann því drottinssvikum. Sumarið eftir (1240) sendi konungur bréf sín til Íslands, en ekki var þá uppi látið, hvað í þeim stæði. Árið eftir varð það loks bert, að konungur hafði boðið Gizuri Þorvaldssyni að ná Snorra á vald sitt og reka hann síðan utan, eða hafa líf hans að öðrum kosti¹⁾. Ástæðu þessa kallaði

¹⁾ Sturl. I 387, 393.

konungur þá, að Snorri hefði farið út til Íslands í óleyfi sínu, en sanna og eina ástæðan var vafalaust sú, að konungur grunaði trúnað Snorra við sig. Ekki mátti konungur heldur styðjast við lög í þessu efni, því að brottför frá hirð í óleyfi konungs varðaði einungis brottrekstri frá hirðinni og missi hirðmannsréttinda¹⁾. Og eftir sáttmála Noregskonungs við Íslendinga átti sakir konungs að sækja hér að landslögum²⁾. Konungur hafði því ekki svo mikið sem yfirskyn laganna til þess að bera fyrir sig. Sem kunnugt er, var Snorri Sturluson veginn í Reykholti, höfuðbóli sínu, nóttina milli 22. og 23. september árið 1241³⁾, og er það eitt versta verk, sem unnið hefir verið hér á landi.

Til eftirmáls um víg Snorra var Órækja sonur hans. Gizur leitaði verndar Sigvarðar biskups í Skálholti fyrir Órækju, og var hún viðstöðulaust uppi látin. Bauð Gizur dóm Hákonar konungs á málinu. Af þessu varð þó ekki, og var málið lagt í gerð Kolbeins unga. Laukst gerð hans þannig, að Órækja var dæmdur erfingi Snorra, og bæta skyldi Snorra hæstu manngjöldum, er nokkur einn maður hefir bættur verið á Íslandi⁴⁾. Sýnir þetta bezt, að menn hafa ekki talið Snorra óheilagan falla, og ekki talið, að eignir hans ættu að falla til konungs. Það er og eigi fyrr en mörgum árum síðar. að konungur fer að telja sér eignir Snorra.

Árið 1242 fór Gizur Þorvaldsson utan, en yfir ríki sín setti hann Kolbein unga. Nú kom annar sona Sighvats Sturlusonar, þeirra er enn voru á lífi, út til Íslands, Þórður kakali. Hófst nú 3 ára ófriður milli

¹⁾ Norges gl. Love II. 425.

²⁾ Grg. Ib 195, III 464, DI I Nr. 15, sbr. 21.

³⁾ Sturl. I 293.

⁴⁾ Sturl. I. 407–408.

Þórðar og Kolbeins. Laukst styrjöld sú á þá leið (1245), að Hákon konungur skyldi gera út um mál þeirra. Næsta ár (1246) lézt Kolbeinn, og fékk Þórður nú goðorð þau, er faðir hans hafði átt norðanlands, en einn frænda Kolbeins, Brandur Kolbeinsson, tók við goðorðum í Skagafirði. Brátt risu úfar með þeim Brandi og Þórði. Föll Brandur á Haugsnessfundi 1246, fyrir Þórði og mönnum hans, og fékk Þórður þá forræði yfir Skagafirði¹⁾, og þar með sjálfsagt yfir öllum Norðlendingafjórðungi.

Sumarið 1245 kom Gizur Þorvaldsson aftur út. Gizur og Þórður kakali voru auðvitað svarnir fjandmenn. Varð það samkomulag þó með þeim, að mál þeirra skyldu koma undir dóm Hákonar konungs, enda fóru þeir báðir utan til þess að flytja mál sín fyrir konungi. Konungur dró að visu taum Gizurar í upphafi, en málalyktir urðu þó þær, að Gizur varð að vera kyrr í Noregi, en Þórður var sendur heim til Íslands og skipaður yfir land alt. Sama ár (1247) kom kardináli páfans til Noregs. Hann á að hafa sagt, að það væri ósannlegt, að Ísland þjónaði ekki undir konung sem önnur lönd²⁾. Hvernig sem á er lítið, átti konungur ekkert með að skipa nokkurn mann yfir landið. Hann átti engin mannaforráð í því og ekki svo mikið sem eina þúfu af landinu, enda mun það alment viðurkennt, að þetta sé rétt³⁾.

Þórður kakali varð í reyndinni forráðamaður alls

¹⁾ Sturl II. 75.

²⁾ Sturl. II. 75—78, 100, 113, Fms. X. 8. 24, 24.

³⁾ Jafnvel Berlin mun viðurkenna þetta, því að hingað mun hann stefna, er hann segir (Isl. statsretlige Stilling I. 35), að konungur hafi „uden Gnist af retslig Hjemmel“ þegar fyrir 1262 farið með landið sem væri það orðið skattland hans.

landsins, eða mests hluta þess, eftir heimkomu sína¹⁾. en konungserindi flutti hann lítt eða alls ekki. Fyrir þá sök kærði Heinrekur biskup á Hólum Þórð fyrir konungi og kvað konung seint mundu ná landinu undir sig, meðan Þórður réði þar svo miklu²⁾. Kæru biskups svaraði konungur á þá leið, að hann stefndi Þórði utan á sinn fund. Þórður, sem var hirðmaður konungs, þorði ekki að daufheyrast við skipun hans, fór nú utan enn af nýju, en setti vini sína yfir ríki sín, og bannaði þeim að láta þau af hendi við nokkurn mann, nema hann sjálfur kæmi til eða bréf hans. Má af þessu sjá, að Þórður telur sig, en ekki konung, eiga ríki þau, er hann hafði undir sig náð hér á landi. Þótt Þórður teldi sjálfan sig eiganda goðorða þeirra, er hann hafði til sín náð, notaði hann sér þó aðferð þá, sem konungur hafði haft eða látið hafa, að ná fjendum sínum á sitt vald og reka þá síðan utan til konungs. Því rak hann sumarið 1250 — sama sumarið, er hann fór sjálfur utan eftir boði konungs — þá Harald og Filippus Sæmundarsonu, Oddaverja, utan. Þeir dvöldust í Noregi veturinn 1250 — 1251 við hirð konungs. Þá seldu þeir goðorð sín í hendur konungi, og tóku þau svo af honum aftur að léni. En á heimleið til Íslands, sumarið 1251, drukknuðu þeir báðir³⁾. Hér fékk konungur að visu heimildir á goðorðum samkvæmt samningi við þá, er goðorðin áttu, en þegar nánar er aðgætt, verður það glögt, að hann mátti ekki löglega eignast goðorð þessi, með því að það kom seinna fram, að hvorki erfingjar goðanna né þingmenn töldu sig bundna við gerninginn, og konungur gerði alls engar ráðstafanir til löglegrar meðferðar goðorðanna. En

¹⁾ Sturl. II. 70—80, sbr. Fms. X. 24.

²⁾ Sturl. II. 80—81, Fms. X. 42.

³⁾ Sturl. II. 81—82, Fms. X. 45.

af því leiðir aftur, að hann mátti ekki með lögum halda þeim, jafnvel þó að samningurinn hefði verið gildur í fyrstu.

Árið 1252 fékk Gizur loks orlof konungs til heimferðar. Þá setti konungur hann yfir mestan hluta Norðurlands, en sjálfur átti Gizur mörg goðorð í Sunnlendingafjórðungi. Norðlendingar veittu Gizuri að vísu viðtöku, en ekki sem umboðsmanni konungs. Gizur rak og litt konungserindi, enda óvingaðist brátt með þeim Heinreki biskupi¹⁾. Það eru jafnvel líkur til þess, að Flugumýrabrenna hafi ekki orðið að óvilja biskups, því að hann hélt verndarhendi sinni yfir brennumönnum eftir brennuna. Árið 1254 sendi konungur einn hirðmanna sinna enn hingað til þess að lita eftir Gizuri. Enn hefir konungur grunað hollustu Gizurar við sig, enda stefndi hann honum utan og hélt honum í Noregi 4 ár (1254—1258²⁾). Meðan Gizur væri utan, setti hann mann til að gæta ríkja sinna (Odd Þórarinsson), en hann komst brátt í ónáð biskups, var bannfærður og síðan veginn 1255 af umboðsmönnum Þórðar kakala (Eyjólfi ofsa)³⁾. Eftir sögn Eyjólfs sjálfs hafði Hákon konungur skipað honum Skagafjörð, og ef Eyjólfur hefir rétt frá sagt, þá virðist svo sem konungi hafi ekki heldur þótt mjög fyrir um Flugumýrabrennu.

1252 skipaði konungur Finnbirni Helgasyni Þingeyjarþing og Þorgilsi skarða Borgarfjörð. Alt var þetta full lögleysa, því að konungur átti engin rð á þessum héruðum. Finnbirni virðist hafa verið vel tekið, en líklega hefir hann ekki unnið mikið fyrir konung, enda óvingaðist líka síðar með honum og Heinreki biskupi.

¹⁾ Sturl. II. 101, Fms. X. 51.

²⁾ Sturl. II. 177, 181, 251, Fms. X. 59—61.

³⁾ Sturl. II. 192.

Þorgilsí var tekið heldur fálega í Borgarfirði. Beztu menn þar mótmæltu rétti konungs til goðorða Snorra Sturlusonar. Eftir Stafholtsför, er þeir Hrafn Oddsson og Sturla Þórðarson gerðu aðför að Þorgilsí, flýði hann norður um land á náðir Heinreks biskups, og dvaldist með honum um hríð. Hrafn Oddsson og Sturla Þórðarson, er þá réðu mestu á Vesturlandi, neituðu að hlíta ráðstöfunum konungs á íslenskum goðorðum. Því neituðu þeir og að láta af hendi goðorð þau, er Þórður kakali hafði falið þeim, og umboðsmaður Þorgils fékk því ekki að nefna dómendur fyrir hið forna goðorð Snorra Sturlusonar á alþingi 1253¹⁾. Árið 1255 tóku Skagfirðingar við Þorgilsí, og gerðist hann höfðingi yfir því héraði. Hitt er vafasamt, hvort hann hefir nokkurn tíma náð Borgarfirði, með því að allir beztu menn þar voru vinir Hrafn Oddssonar og trúnaðarmenn²⁾. Og ekki náði Þorgils heldur forræði í Skagafirði sem fulltrúi konungs, heldur einungis í sjálfs sín nafni. Ennfremur virðist Þorgils hafa náð undir sig öllum Norðlendingafjórðungi eftir 1255, er Finnbjörn Helgason dó, og haldið þeim yfirráðum til æfiloka (1258), enda neituðu Eyfirðingar að taka við Þorvarði Þórarinssyni, fyrr en þeir fengju vilja Hákonar konungs eða Þórðar kakala að vita. Hin sanna ástæða til þessara svara Eyfirðinga var þó varla sú, að þeir teldu konung eiga hér að ráða goðorðum, heldur hitt, að þeir vildu fyrir hvern mun hafa Þorvarð Þórarinsson af sér sakir óþýðleika hans og óvinsælda. Þótt konungur tæki sér vald til að ráðstafa goðorðum á Íslandi, höfðu bændur þó ekki gengið *hon-*

¹⁾ Sturl. II. 144. Sbr. þar á móti Sturl. II. 146, þar sem umboðsmaður Þorgils inti af hendi lögskil á leiðarþingi fyrir Reykhyltingagoðorð sama ár.

²⁾ Sturl. II. 82.

um á hönd eða látið það uppi, að hann hefði rétt til þess. Til 1258 hafði konungur hvorki *de jure* né *de facto* fengið nokkurt forræði yfir landinu né nokkrum hluta þess. Á Austfjörðum hafði konungsvaldsins alls ekkert gætt, og goðorð Oddaverja fékk hann aldrei, þrátt fyrir áðurnefndan samning við þá Sæmundarsonu 1251. Vestfirðingafjórðungi og Borgarfirði réðu þeir Hrafn Oddsson, Sturla Þórðarson o. fl. Ekki náði Þorgils heldur neinum goðorðum undir konung, og að hann hafi ekki þótt reka erindi konungs vel, þegar fram í sótti, sést bezt á því, að Heinrekur biskup óvingaðist brátt við hann, svo að biskup jafnvel bannfærði hann, eftir að hann hafði barizt á Þveráreyrum, en þar féll Eyjólfur ofsi, annar aðalmaðurinn að Flugumýrarbrennu¹⁾. En aldrei mundi biskup hafa tekið svo hart á Þorgils, ekki meiri sakir en á honum hvildu, ef honum hefði þótt hann fylgja málum konungs nógu fast. Enda sést ekki, að Þorgils flytti konungsmál eftir að hann varð höfðingi yfir Skagafirði. Að visu er það svo, að loforð Skagafirðinga 1256 um skatt til konungs, eftir því sem um semdi, hafa veitt verið að tilstuðlun Þorgils²⁾. Með því að Þorgils var bæði hirðmaður konungs og hafði beinlínis skuldbundið sig til að vinna að konungsmálum hér á landi, gat hann ekki vel annað en mælt fram með því, að þetta efnislausa loforð yrði veitt. Þar við bættist, að Þorgils var í banni og fullur fjandskapur milli þeirra Heinreks biskups, en bezta ráðið til að ná sættum við kirkjuna var að fylgja málum konungs. Það var og einmitt sama árið, sem sendimaður konungs kom hingað (1255), að Þorgils sættist við biskup. Ekki hafði

1) Sturl. II. 222, 225 m. fl.

2) Fms. X. 61, sbr. hér við B. M. Ólsen Upphaf II, 32.

Gizur Þorvaldsson heldur fengið konungi sín goðorð i hendur 1258, svo að kunnugt sé, en vera má, að einhverir samningar hafi verið með þeim konungi þar um. Þó kom það ekki beinlínis fram eftir að Gizur var aftur kominn til landsins.

1258 kom Gizur Þorvaldsson enn út. Hafði konungur þá skipað hann yfir Sunnlendinga- og Norðlendingafjórðung og yfir Borgarfjörð. Gaf konungur honum þá jarlsnafn. Ráðstöfun konungs á goðorðum var þó enn heimildarlaus. Jafnframt sendi konungur hirðmann sinn einn, Þóralda hvíta, með Gizuri, sjálfsagt til þess að gæta að því, hvort Gizur reyndist konungi trúr. Gizur fylgdi þó konungsmálum litt, en vald sitt og tign lét hann sér ant um að gera mönnum kunnugt. Hann tók sér hirð og lét bera fyrir sér lúður og fána, svo sem ímynd tignar sinnar¹⁾. Gizur náði þó vist aldrei Borgarfirði undir sig, og mun Hrafn Oddsson hafa haldið honum²⁾. Og það sannar ekkert í þessu efni, þó að Gizur veitti hann Sturlu Þórðarsyni síðar að léni. Þunglega gekk Gizuri að fá Oddaverja til að sýna sér nokkurt tillæti. 1260 urðu þeir þó að vinna honum og Hákonu konungi trúnaðareiða, enda hafði hann komið áður á snoðir um samsæri gegn sér, er þeir stóðu fyrir, og fengið öllum framkvæmdum í því skyni afstýrt³⁾. Oddaverjar töldu nauðungareid þann, sem þeir unnu 1260, ógildan, svo sem fram kom síðar, árið 1264, er Þórður Andrésson var af lífi tekinn.

Árið 1260 gerði konungur það, sem hann hafði aldrei fyrr vogað sér: sendi mann beint til alþingis og

1) Sturl. II. 252, Fms. X, 93. Ísl. annálar I, III, IV, V, VII, VIII, IX, ár 1258.

2) Sbr. B. M. Ólsei Upphaf II, 10.

3) Sturl. II. 269.

bað þess, að Íslendinger gengu sér á hönd. En þeir neituðu því, eins og forðum á dögum Ólafs konungs Haraldssonar, og varð konungur mjög óánægður yfir því¹⁾. En því miður eru ekki til sagnir um þetta atvikið, er af verði séð, hvernig þetta atvikaðist. Konungur virðist nú hafa séð, að ekki mundi hann koma fram áformi sínu með tilstyrk Gizurar eins, og tók því að semja við Hrafn Oddsson, er lengi hafði verið og var enn, svarinn óvinur Gizurar. Jafnvel þótt Hrafn hefði hingað til veitt konungsvaldinu mótspyrnu eftir fangum, tók hann við boði konungs um að fá Borgarfjörð að að léni af konungi²⁾. En um Hrafn fór þó sem aðra Íslendinga, að hann fylgdi lítt fram konungsmálum. — Hefir konungur séð, að ekki mundu íslenzku höfðingjarnir verða einhlitir, og sendi hann nú 1261 hirðmann sinn, Hallvarð gullskó, til Íslands. Hefir Hallvarður verið vitur maður og vel kunnað að koma ár sinni fyrir borð.

Hallvarður taldi nú fyrir Gizuri heit hans til konungs, er Gizur hefði gefið honum um að koma Íslandi undir hann og fá Íslendinga til að lofa konungi skattgjaldi. Gizur fékk því nú til vegar snúið, að bændur í Skagafirði unnu Hákonni konungi trúnaðareiða, en ekki vildu þeir gangast undir árlega og ævarandi skattgreiðslu til konungs. Þar á móti vildu þeir greiða hæfilega fjárhæð eitt skifti fyrir öll. Þessu svaraði Hallvarður svo, að það væri ekki vilji konungs að pynta bændur með háum skattálögum, heldur að Íslendingar yrðu þegnar hans, og hét þeim í móti réttarbotum og hlunnindum³⁾.

¹⁾ Fms. X. 97.

²⁾ Sturl. II. 259.

³⁾ Fms., X. 112.

Arið 1261 hefir konungur enn ekki náð undir sig einu einasta goðorði i landinu, og landsmenn hafa ekki, að undanteknum fáeinum höfðingjum, bundið honum á hendur. Enda þótt framferði margra íslenzku höfðingjanna væri ekki sem bezt, þá er það fjarstæða, að konungur hafi þegar fyrir 1262 verið búinn að ná undir sig flestöllum goðorðum landsins, eins og Berlin segir¹⁾. Jafnvel konungur sjálfur telur sig einungis hafa ráð yfir Sunnlendingafjórðungi, Norðlendingafjórðungi og Borgarfirði. Þetta eru til samans $12+9+3(?) = 24$ goðorð að tölunni til, eða $\frac{24}{30}$ af öllum goðorðum i landinu, en $\frac{21}{30}$ goðorða, ef miðað er við hluttöku þeirri i landsstjórninni, er norðlenzku goðorðunum 12 fylgdi²⁾. Nú er það kunnugt, að Oddaverjar töldu sig i engu bundna konungi. Dragast því goðorð þeirra (líklega 3 forn goðorð) frá. Þar að auki er sumt, sem mælir með því, að Borgarfjörður hafi heyrt Sunnlendingafjórðungi til, en ekki Vestfirðinga, og yrðu þá 6 goðorð i Sunnlendingafjórðungi og 9 (ef miðað er við hluttöku i landsstjórninni) i Norðlendingafjórðungi, eða $\frac{15}{30}$ goðorð alls, er segja mætti, að konungur hafi verið búinn að ná einhverju tangarhaldi á³⁾.

En þó að Gizur hafi selt goðorð sín sunnan og norðan konungi i hendur, og þótt konungur hafi verið búinn að klófesta Borgarfjörð, þá voru þingmenn óbundnir af þeim samningum samkvæmt íslenskum lögum. Þing-

1) Ísl. statsrett. Stilling I. 26, 30.

2) Sjá að framan bls. 17.

3) Berlin, l. c. lætur það vera skoðun Jóns Sigurðssonar (DI I. 602 o. s. frv.), að konungur hafi þegar fyrir 1262 verið búinn að ná undir sig flestöllum goðorðum landsins. Þetta hefir Jón Sigurðsson alls ekki sagt. Staðhæfing Berlins hlýtur því að vera sprottin af misskilningi á ritgerð Jóns Sigurðssonar l. c., eða einhverju öðru.

festin bygðist, eins og fyrr er sagt, á *einkasamningi* milli goðans og þingmanna hans, og er því ekki séð, hvers virði framsal goðorðanna var, fyrr en þingmenn létu uppi vilja sinn um það¹⁾

§ 6.

Konungsvald kemst á Ísland (1262—1264).

I. Eins og getið var í § 5. III., hafði Noregskonungur sent Hallvarð gullskó árið 1261 til Íslands. Dvaldist hann hér veturinn 1261—1262. Hefir hann þegar séð, að nauðsynlegt mundi að gera Hrafn Oddsson konungsmálum vinveittari en áður, og því lætur hann Hrafn hafa Borgarfjörð að léni. Vorið 1262 fær Hallvarður bændur á Vesturlandi til að heita því að koma á Þórsnessþing í því skyni, að vinna þar konungi trúnaðar-eiða. Hefir Hrafn Oddsson sjálf sagt veitt Hallvarði fylgi sitt um þetta, enda var hann nú bundnari konungi en áður, þar sem hann hafði tekið við léni (Borgarfirði) af honum. En Hrafn kom ekki til Þórsnessþings þessu sinni. Var eiðatökunum því skotið til alþingis. Er og ókunnugt, hversvegna Hrafn sótti ekki þingið. Ekki er þó ólíklegt, enda samkvæmt framkomu hans annari²⁾, að tvær grimur hafi á hann runnið, þegar á átti að herða, og hafi hann þá helzt viljað vera sem minst við málið riðinn. Sama vor (1262) lét Gizur enn nokkra bændur í Skagafirði sverja konungi eiða á Hegra-nessþingi. Sjálf sagt hefir Hallvarður haldið því að Gizuri, hvernig komið var á Vesturlandi, og Gizur hefir nú viljað láta það á sjást, að eigi væri hann konungs-

¹⁾ Sbr. B. M. Ólsen, Upphaf II, 8 o. s. frv., Andvari 85. ár 114 o. s. frv.

²⁾ Sbr. t. d. þegar hernaðarútboðs var krafizt af landinu 1286 (Bps. I. 756—758),

málum síður þarfur en Hrafn Oddsson, því að undir því var gengi hans komið og konungshylli, og annars mátt hann búast við því, að Hrafn yrði tekinn fram yfir hann.

Um atburði þá, sem gerðust á alþingi 1262, ber heimildarritunum ekki allskostar saman. Frásögn Sturlu Þórðarsonar lögmanns, er sjálfur tók þátt í því, sem fram fór, verður sjálfsagt að fylgja, þar er hana og hina aðalheimildina, Sturlungu, greinir á. Að frásögn Sturlu komu bændur að vestan saman í því skyni að sækja alþingi. Áður höfðu þeir þó gert orð Oddaverjum og Þorvarði Þórarinssyni, og beðið þá að sækja alþingi með öllum afla sínum, og hétu þeir því. Tilgangurinn með þessu getur varla hafa verið annar en sú, að eyða konungsmálum á alþingi með höfðingjum þessum, er þeir vissu, að bæði voru andstæðir Gizuri og konungsvaldinu. Þeim hefir enn verið í fersku minni, hvernig fór um skattkröfur konungs á alþingi 1260, og hafa þózt vissir um, að fara mundi nú á sömu leið, ef allir höfðingjar væru þar saman komnir, og að Gizur mundi nú, sem þá, ekki ganga fast fram til að koma fram málum konungs, ef hann sæi sig vera í minni hluta landsmanna. En hvorki Oddaverjar né Austfirðingar sóttu alþingi, hver sem orsökina hefir verið til þess. Eftir frásögu Sturlu Þórðarsonar sóttu Vestfirðingar og Borgfirðingar ekki heldur alþingi, en Sturlunga segir hið gagnstæða. Þar á móti kom Gizur Þorvaldsson þar með Norðlendingum, og þingmenn hans úr Sunnlendingafjórðungi sóttu þingið einnig. Og var Gizur fjölmennur mjög. Það orkar og tvímælis, hvort Hrafn Oddsson hafi sótt þingið¹⁾.

1) Í Sturl. II. 260 segir, að Hrafn hafi verið á alþingi 1262, en í Sögu Hákonar konungs Hákonarsonar (Fms. X. 113), sem

En þetta atriði varðar engu, því að hann hefir enga eiða unnið þar¹⁾. Á þinginu sagði Hallvarður Gizuri, að Vestfirðingar væru saman komnir í Borgarfirði til að halda fram málum konungs, ef þörf krefði. Gizur hefir nú séð, að hann varð að gera alt, sem í hans valdi stóð til að koma áformi konungs fram, því að ella mundi hann verða fyrir ónád konungs. Bað hann bændur norðan og sunnan því með góðum orðum að vinna konungi trúnaðareiða, og kvað það fjörráð við sig, ef þeir yrðu ekki við tilmælum hans. Niðurstaðan varð sú, sem alkunnugt er, að Norðlendingar og Sunnlendingar vestan Þjórsár unnu konungi eiða og hétu honum skatti. Unnu 12 Norðlendingar eiða fyrir bændur, 3 úr hverju hinna fornu þinga, og þá líklega 6 fyrir Sunnlendinga, 3 fyrir hvert hinna tveggja þinga í fjórðungnum²⁾. Borgfirðingar sóru þó ekki á þessu þingi, og ef Borgarfjörður hefir verið talinn til Sunnlendingafjórðungs, þá er líklegt, að færri Sunnlendingar hafi svarið en 6. Var á þinginu gert skjal um skilmála þá, er settir voru um samband konungs og Islendinga. Er það hinn svonefndi *Gamli sáttmáli* eða *Gizurarsáttmáli*³⁾, svo sem sumir nefna hann.

Sturla Þórðarson hefir samið, er þessa ekki getið. Líklegt er, að Hrafn hafi þar komið, enda brýtur það ekki beinlínis bág við frásögn Sturlu. Sbr. Olsen, Upphaf II. 24—25.

¹⁾ Ein af tilgátum Berlins (Isl. statsretl. Stilling I. 55) er sú, að Hrafn muni hafa varið lýriti ákvæði sáttmálans um jarlinn, en sú tilgáta sýnist hin mesta fjarstæða, enda heldur höf. því fram á öðrum stað (l. c. bls. 38—39), að Hrafn hafi alls ekki verið á þinginu 1262. En ef hitt væri rétt, að hann hafi verið þar, ættlar Berlin, að hann hafi varið jarls-ákvæðið lýriti á þinginu.

²⁾ Fms. X, 112—114, Sturl. II. 250, 260.

³⁾ Dr. Jón Þorkelsson í DI X, Nr. 6, Alpt. 1909 A. 771. Vafasátt-

Eftir sögn Sturlu Þórðarsonar var lögréttan skipuð, áður en eiðarnir yrðu unnir. Hefir hún verið eingöngu skipuð Norðlendingum og Sunnlendingum vestan Þjórsár, eða fulltrúum fyrir 9¹⁾ norðlenzku goðorðin og líklega 6 sunnlenzk. En þótt ekki sæktu þingið fleiri, mátti skipa lögréttuna lögum samkvæmt með fullri tölu lögréttumanna, því að lögsögumaður hafði fulla heimild til að taka menn til lögréttusetu, unz talan varð lögfull²⁾. Annars var lögráttin ekki ályktunarfær um lagasamþykktir, svo framarlega sem með þær hefir verið alment farið sem lögmálsprætur. En ef með þær hefir verið farið sem leyfi, þá hefir þurft að fullskipa miðpall lögréttunnar að minsta kosti, til þess að lögréttan gæti gert ályktun. Og ætla má, að lögsögumaður hafi verið bær að gera það á sama hátt sem um úrskurð lögmálsprætna gildi. Að þessi aðferð hafi verið höfð, segir ekki í heimildunum, en ætla má, að svo hafi verið, því að eflaust hefir Hallvarði verið um það hugað, að alt yrði lögformlega gert. B. M. Ólsen ætlar³⁾ og,

málann, sem sumir telja frá 1263—1264, 1281, 1300 eða 1302, hefir Dr. Jón Þorkelsson nefnt Gamla sáttmála (sömu rit), eins og gert var hér á landi lengi fyrrum. Aðrir hafa nefnt bæði sáttmálann 1262 og Vafa-sáttmálann Gamla-sáttmála, svo sem Jón Sigurðsson (DI I. Nr. 152, 153 og 156) o. fl.

¹⁾ Miðað við hlutdeild norðlenzku goðorðanna í landsstjórninni

²⁾ Sjá að framan bls. 19—20.

³⁾ Upphaf I. 29—30, II. 31—33. Berlin (Isl. statsretlige Stilling I. 54, 56) heldur þar á móti, að svo hafi ekki verið. Heldur hann (l. c. 47 o. s. frv.), að lögsögumann hafi brostið heimild til að skipa lögréttuna, eins og segir í Grg. I a 215, þegar lögréttumenn komu ekki í lögréttu fyrir vanrækslu sakir, heldur að eins, þegar nauðsynjar ollu fjarvist þeirra. En bæði orð laganna og eigi síður ástæðan til ákvæðisins tekur eigi síður til hins fyrra en hins síðara. Það skiftir auðvitað

að lögréttan hafi verið lögformlega skipuð, en hann fer það lengra, að hann heldur, að samþykktin, sem gerð var í lögrettu 1262, hafi þegar verið fullbindandi fyrir landið í heild sinni, einnig alla þá, sem ekki tóku þátt í samþykkt hennar, eða eiðvinningunni, á þinginu 1262. Móti þessari skoðun mælir þó aðferð sú, sem höfð var við Vestfirðinga eftir þingið 1262 og sú, sem höfð var við Oddaverja árið eftir og Austfirðinga 1264, og sjálft eðli málsins. Það er að visu alveg rétt, að lögréttan, þannig skipuð sem hún hefir verið 1262 að ætlan vorri og Ólsens, hefði getað sett öllu landinu *lög*, án þess að bera þyrfti þau undir fleiri. Og skoðun manna hefir sjálfsagt líka verið sú, að samþykktin á alþingi 1262 væri einungis bindandi fyrir þá, sem þátt tóku í henni, beint eða óbeint. Hún gat ekki bundið aðra þegar af þeirri ástæðu, að lögréttan gat ekki tekið einstaklingsréttindi manna af þeim, ekki svift menn goðorðum né sagt mönnum að segjast í eða úr ákveðnu goðorði. En í samþykktinni fólst það einmitt, að goðarnir, sem í henni tóku þátt, afsöluðu valdi sínu til konungs, og bændurnir, sem eiðana unnu, hlittu þeirri ráðstöfun. Í lögum lýðrikisins eru engin fyrirmæli, sem áðurnefnd skoðun um gildi lögréttusamþykktarinnar verður bygt á. *Þessvegna gat samþykktin 1262 ekki haft gildi fyrir aðra en þá, sem tóku þátt í samning og samþykkt hennar.* Þessvegna urðu allir hinir að vinna samskonar eiða sem unnir voru á alþingi 1262. Þessu lét konungur líka koma í framkvæmd, og sýnir það, að honum hefir þótt

ekki máli, þótt fjarvist sakir vanrækslu gæti þar að auki haft aðrar afleiðingar, svo sem goðorðsmissi, því að þrátt fyrir það bar jafn brýna nauðsyn til þess að lögréttan yrði löglega skipuð,

þess þörf, Og ekki er þess getið, að hinir, sem síðar unnu eiðana, hafi andmælt því, af því að það væri þarfleysa að lögum, af því að þeir væri bundnir við það, sem gerl var á alþingi 1262¹⁾.

Af framanskráðu virðist fullljóst, að meira þurfti til þess að slita lýðrikinu og að fá konungi eða einhverjum einum manni yfirráð alls landsins en til að setja almenn lög. Þar á móti er það vafalaust rétt hjá Ólsen, að lögréttusamþykkt var einnig nauðsynleg til þess að ákveðin yrðu löglega lok lýðrikisins, hin mesta breyting, sem verða mátti á stjórnarskipun landsins. Án slíkrar samþykktar hefði ekki verið unt að breyta stjórnarskipun landsins, nema með uppreisn, „Statskup“ eða því líku.

Berlin staðhæfir²⁾, að Íslendingar hafi ekki gengið konungi á hönd 1262 fyllilega óneyddir (ekki „frivilligt“). Með þessu á höf. þó ekki við *beint* ofríki, heldur að þeir hafi verið knúðir af ógnunum bæði af hálfu Gizurar og konungs. Mætti t. d. hugsa sér, að konungur hafi ógnað með forbanni milli Noregs og Íslands, en þetta er þó einungis tilgáta. Það er nú allsennilegt, að konungur hafi ógnað Gizuri með ónád sinni, ef mál hans fengi ekki framgang, og Gizur kvað þá því seka um fjörráð við sig; er ekki gerðu að beiðni hans. En hvernig sem þessu er varið, þá var samþykktin 1262 gerð á formlega löglegan hátt, að svo miklu leyti sem til lögréttunnar kom. En hvað sem um þetta atriði er að segja, þá ber samþykktin það alls eigi með sér, að hún

1) Til samanburðar má geta þess, að 1662, er vinna skyldi eiðana í Kópavogi, töldu Íslendingar þá athöfn óþarfa, af því að þeir hefðu áður unnið Friðriki konungi III. eiða, enda ávisuðu konungserfðir í lögbók þeirra, hver vera skyldi konungur landsins (RÍ. 115—116).

2) Ísl. statsretl. Stilling I. 43—45.

sé gerð með *naudung*, heldur þvert á móti, sbr. uppsagnarákvæði hennar. Og þegar nú á að skýra samþyktna, þá er með öllu fráleitt að búa sér það til og hafa sem skýringar-undirstöðu, að hún sé fyrir *naudung* gerð, eins og Berlin virðist jafnvel gera, þar sem hann ræðir um réttindi landsins samkvæmt sáttmálanum. Til þess að slíkt væri leyfilegt, yrðu miklu ríkari atvik að vera en ágizkanir einar eða mjög lauslegar líkur. Og þó aldrei nema landsmenn hefðu verið kúgaðir af konungi, þá óx réttur hans ekki við það. Það hefði miklu fremur verið orsök til þess, að landsmenn hefðu mátt ganga frá samningnum.

II. Eftir þing 1262 fór sendimaður konungs, Hallvarður gullskór, vestur til Borgarfjarðar, en Gizur austur í Laugardal. Ef til vill hefir Gizur átt að biðja þar úrslitanna í Borgarfirði og vera til taks, ef Hallvarður þyrfti aðstoðar við gagnvart Borgfirðingum¹⁾. En ekki kom til þess, að liðveizlu Gizurar þyrfti, því að Vestfirðingar og Borgfirðingar unnu eiðana á Þverárþingi án þess að nokkuð sögulegt gerðist við þá athöfn. Hver höfðingjanna sór, og 3 bændur með hverjum, konungi hollustueiða. Líklega hafa Vestfirðingar og Borgfirðingar gengið að samþyktninni, sem gerð var á alþingi, ef til vill að undanteknu jarls-ákvæðinu. Eftir eiðvinningarnar á Þverárþingi hafði konungurnú undir sér 3 fjórðunga landsins, að undanteknum goðorðum Oddverja í Sunnlendingafjórðungi (Rangárþing)²⁾.

III. Sumarið 1263 kom Hallvarður gullskór aftur til Íslands, en ekki kom hann þó fyrr en eftir alþingi³⁾. Hefir hann sjálfsagt átt að reka smiðshöggvið á göngu

¹⁾ Sbr. Ólsen Upphaf I. 31.

²⁾ Fms. X. 113.

³⁾ Sbr. Sturl II. 269, 1. nmgr.

Íslendinga á hendur konungi. Sama ár unnu Oddaverjar konungi trúnaðareiða og undirgengust að greiða honum skatt¹⁾. Ekki er kunnugt, hvort þessi eiðvinning hefir fram farið á alþingi eða heima í héraði þeirra, en líklegra er hið siðarnefnda. Það er sennilegt, að þeir Hallvarðurog Gizur hafi sumarið 1263 farið á Rangárvöllu og tekið þar eiðana af Oddverjum. Og hvort sem þeir hafa unnið eiða sína á alþingi eða ekki, eru engar líkur á því, að þeir hafi gert nokkurn nýjan samning við konungsvaldið. Þá hefir brostið alveg bolmagn til að setja nokkur ný skilyrði, og hljóta því að hafa gengið að alþingissamþyktni 1262 að öllu leyti. Reyndar var Gizur svariinn óvinur þeirra, og er því ekki með öllu ólíklegt, að þeir hafi ekki gengið að jarlsákvæði samþykktarinnar 1262, enda eigi líklegt, að Hallvarður hafi lagt mikla áherzlu á það atriði. En þetta atriði er hér alveg þýðingarlaust.

IV. Nú var loks eftir að vinna Austfirðinga til trúnaðar og skattgreiðslu konungi til handa. Haustið 1263 er sagt, að Þorvarður Þórarinsson hafi eiðbundið sig til að fara utan til Noregs sumarið eftir (1264)²⁾, og efndi hann það heit. Á alþingi 1264 hylti Ormur Ormsson Svinfellingur Magnús konung Hákonarson³⁾. En ekki er kunnugt, hvort Þorvarður Þórarinsson hefir unnið sinn eið þegar haustið 1263 eða á alþingi 1264. Líklega hefir það ekki verið á alþingi, því að þá mundi eiðvinningar hans getið, eigi siður en Orms, enda hefir Þorvarður þá líklega verið í Noregi. Og þar hefir hann auðvitað ennfremur skuldbundið sig til að vera konungi hollur og trúr.

¹⁾ Ísl. annálar IV, ár 1263.

²⁾ Ísl. annálar IV, ár 1263.

³⁾ Fms. X. 157, Ísl. annálar IV, 1264.

Ekki er það sennilegt, að nokkur breyting á samþyktnni 1262 hafi verið gerð 1264 eða viðaukar gerðir við hana. Þó er líklegt að þá hafi verið sett fullnaðar-ákvæði um skyldu konungs til að láta skip ganga til landsins. Samkvæmt samþyktnni 1262 skuldbatt konungur sig til að láta ákveðna skipatölu ganga til landsins næstu 2 ár, en síðan skyldi þetta fara eftir samningum hans og beztu bænda landsins.

V. Nú var land alt undir konung gengið. Af framanskráðu sést glögt, að heityrði landsmanna til handa konungi eru gefin á annan hátt, eftir öðrum reglum, en lög voru sett alment. Þau eru fyrst og fremst staðfest með *eiðum* allra höfðingja og beztu bænda. Slik eiðvinning að almennum lögum átti sér ekki stað, nema um kristnitökulögin 1000, enda ekki heimild til hennar í lögum lýðrikisins. Ekki þurfti heldur samþykki þeirra goða, sem ekki sóttu alþingi, til laga, er þar hlutu löglegt samþykki lögréttnu. Berlin¹⁾ kannast líka við það, að öðruvísi hafi verið að farið en þegar venjuleg lög voru samþykkt. Það er á það bent að framan, hversvegna þessi aðferð var óhjákvæmileg. Berlin²⁾ fullyrðir reyndar, að þessi óvenjulega aðferð hafi stafað af því, að lögréttna hafi verið hætt að starfa á stjórnskipulega réttan hátt, en áður³⁾ hefir verið á það bent, að árið 1253 voru þar lög sett, og hefir hún þá starfað á stjórnskipulega réttan hátt. Annars er nægilega bent á það að framan, að allar staðhæfingar höfundarins hér að lútandi, eru byggðar í lausu lofti.

¹⁾ Isl. statsretl. Stiling I. 47.

²⁾ Sama rit 54.

³⁾ Að framan bls. 23, 3. nmgr.

II. KAFLI.

Tímabilið 1262 (1264) – 1662.

§ 7.

Það virðist ástæðulaust að skifta stjórnskipunar-sögu Íslands frá 1262 til 1662 í tvent, tímabilið 1264—1380, er Danmörk og Noregur komu undir eina krúnu, og síðan í tímabilið 1380—1662, eins og Larsen¹⁾ gerir. Til grundvallar slíkri skiftingu yrði að liggja einhver meginmunur á stjórnarfari landsins, en sá munur er alls ekki til²⁾. Allan þenna tíma haldast sömu stjórnarstofnanir, og vald alþingis Íslendinga er nokkurn veginn hið sama tímabilið út. Aðallega var sá munur de facto, að Íslendingar höfðu í reyndinni oft við rikisráð Dana að eiga eftir að rikisráð Norðmanna var úr sögunni, og Íslendingar drógust í reyndinni nokkru nær Dönum, af því að mál þeirra fóru nú meir um hendur Dana en áður. Árið 1662 markar þar á móti það spor í stjórnsögu landsins, að þá verður konungur einvaldur. Reyndar breyttist stjórn landsins ekki við það að mun fyrst um sinn, hvorki út á við né inn á við, en breytingar komu þó síðar og hlutu að byggjast á einveldi konungsins. Þess vegna verður hér tímabilið 1262 (1264)—1662 tekið sér um alt það, er varðar sambandið milli landmilli landanna, Íslands og Noregs-Danmerkur. Þar næst verður lítið yfir innanlandsstjórnina sérstaklega á þessu

1) Isl. hidtilværende statsretlige Stilling. 11.

2) Sbr. Jón Sigurðsson, Om Isl. statsretlige Forhold. 15. Jón Sigurðsson fylgdi þó skiftingu Larsens af því, að rit hans var svarrit gegn Larsen, og honum þótti hagfeldast að haga svarinu að þessu leyti eins og Larsen hafði skipað efni í riti sínu.

timabili, að svo miklu leyti sem þörf virðist til þess að skýra réttarstöðu landsins, með því að innri og ytri hliðin hljóta iðulega að mætast. Innanlandsstjórnin hlýtur oft nokkuð að fara eftir utanlandsstjórninni og utanlandstjórnin nokkuð eftir stjórninni innanlands.

§ 8.

Efni sáttmála Íslendinga við Noregskonung¹⁾.

I. Samþykkt sú, er gerð var á alþingi 1262 milli konungs og Íslendinga, varð fyrst fullbindandi að lögum fyrir allt landið, er allir höfðingjarnir höfðu gengið konungi á hönd. Hér er auðvitað átt við þau atriði samþyktarinnar, sem varða tilveru lýðrikisins eða réttara sagt ákveða, að það skuli hætta tilveru sinni. Um efni samþyktarinnar 1262 verður að greina milli: A. Skuldbindinga Íslendinga og B. Skuldbindinga konungs.

A. *Skuldbindingar Íslendinga gagnvart konungi.*

1. Skatturinn. Fyrsta ákvæði samþyktarinnar er það, að Íslendingar skuldbinda sig til að gjalda konungi ævinlegan skatt, sem í sumum handritum er settur

1) Sáttmálinn 1262 er m. a. gefinn út af Jóni Sigurðssyni í DI I. Nr. 152 með allýtarlegum formála og af Jóni Þorkelssyni í DI IX. Nr. 1 og X. Nr. 6. Um hann hefir allmargt verið ritað. Má sérstaklega nefna: Maurer Island. 472. o. s. frv., Jón Sigurðsson l. c. og Isl. statsretlige Forhold. 6 o. s. frv. Jón Þorkelsson R. Í. 1 o. s. frv. Berlin Betænking. 71 o. s. frv. og Isl. statsretl. Stilling I. 45 o. s. frv. B. M., Olsen Upphaf I. 33. o. s. frv. II. 34 o. s. frv., Einar Arnórsson Ísland gagnvart öðrum ríkjum til siðaskifta, í Andvara 35. árg., bls. 121—138 o. m. fl.

8 álnir, en í sumum 20. Þetta skattheit þarf ekki að hugsa sér bundið skilyrði um það, að einnig hinir hlutar landsins gengju konungi á hönd. Þetta er ljóst af því, að jafnvel áður hafði eitt hérað, Skagafjörður, lofað að gjalda konungi skatt, eftir því sem um semdi, og siðar er dæmi þess, að goldinn var einskonar aukreitis skattur til Margrétar drotningar úr öllum hlutum landsins, nema Eyjafirði¹⁾. En þar sem skatturinn 1262 var samfara trúnaðareiðum konungi til handa, en þeir eiðar sýnast hafa hlotið að vera því skilyrði bundnir eða á því bygðir, að aðrir landsmenn fetuðu í fótspor Sunnlendinga og Norðlendinga, þá eru líkurnar fyrir því, að sama hafi verið um skattheitið²⁾.

2. Hollusta. Íslendingar sóru fyrir sig og sína arfa Hákoní konungi og örfum hans land og þegna. Felst í þessu viðurkenning á Hákoní konungi og erfingjum hans sem réttmætum konungum yfir Íslandi³⁾. Þetta er auðvitað aðalkjarninn í skuldbindingum Íslendinga, með því að þar með er ákveðið, að lýðrikið skuli hætta tilveru sinni, og að landsmenn skuli lúta konungi. Þess vegna var þetta heiti að lögum að eins skilorðsbundið þar til 1264, er landsmenn höfðu allir heitið konungi hollustu.

B. Skuldbindingar konungs gagnvart Íslendingum.

Áður en landsmenn gengu konungi á hendur, hafði fulltrúi hans lofað þeim í nafni konungs „*réttarbótum og hlunnindum*“, og nú, á alþingi 1262, varð að ganga betur frá þeim loforðum. Það er enginn efi á því að Gizur Þorvaldsson hefir verið aðalmaðurinn af hendi Ís-

¹⁾ Ísl. Annálar IX, ár 1392, 1393.

²⁾ Sjá um skattinn § 16. III. C. a. 1. að neðan.

³⁾ Sbr. að neðan § 10. I.

lendinga við þessar samningagerðir, og þótt sjálfsagt megi að ýmsu *kenna* honum um það, að landið gekk konungi á hönd, þá má þó sjálfsagt líka að einhverju leyti *þakka* honum, að skilmálarnir urðu þeir, er samþyktn greinir. Ef miðað er við Grænland, þar sem engin skilyrði voru sett konungi, svo að kunnugt sé, þá er munurinn geysimikill. Hér er konungur bundinn rikum skilyrðum, sem gátu valdið samningsslitum, ef rétturinn hefði fengið sinn framgang. En gagnvart Grænlendingum var konungur alveg óbundinn, hafði enga skilmála, er honum bæri að fullnægja til að halda valdi sínu yfir landinu.

1. Konungur lofaði að halda friði yfir landinu. Á öðrum stað verður nánar athugað, hvað í þessu heiti felst¹⁾ Hér skal þess að eins getið, að í loforði þessu felst skuldbinding um að halda friði uppi innanlands, og virðist þar með fyrst og fremst átt við það, að konungur stilli innanlandsóeirðirnar, sem gengið höfðu í landinu um hrið. Og með því að þessi skylda hvildi á konungi, hlaut hann að verða æðsti vörður laganna, sjá um, að þeim yrði fylgt, æðsta lögreglu- og framkvæmdarvald á landinu hlaut að verða í hans höndum²⁾. Þetta vald gat hann auðvitað ekki sett sjalfur í framkvæmd að öllu leyti, heldur hlaut hann að fela það, beinlínis eða óbeinlínis, einstökum mönnum að meira eða minna leyti (jarli, hirðstjóra, sýslumönnum o. s. frv.). Þegar Járnsíða var lögtekin, fékk konungur einnig þegnildi og sektir ýmsar, og hefir það orðið til þess, að

¹⁾ Sjá § 13. II. Sbr. §§ 18 og 20 að neðan.

²⁾ Þar með er auðvitað ekki sagt, að hann einn gæti ráðið allri skipun þessara mála. Hún fór eftir ákvæðum löggjafarvaldsins. Nýtt skipulag á þessum málum verður fyrst með lögbókunum.

honum varð beint hagar að því, að afbrot yrðu kunn og sökunautum reisað.

2. Konungur lofaði að láta Íslendinga ná islenzkum lögum¹⁾. Þetta var harðla mikilsvert atriði fyrir Íslendinga. Konungi var að visu ekki meinað að reyna að fá lögnum breytt, en norskum lögum gat hann ekki beitt á Íslandi né neinum öðrum lögum en þeim, er landsmenn samþykktu á stjórnskipulega réttan hátt. Ef konungur vildi breyta lögnum eða auka við þau, þá varð hann að fá til þess lögmætt samþykki Íslendinga. Annars hefði ákvæðið verið efnislaust og því þýðingarlaust, ef ekki hefði einmitt legið þetta í því²⁾. Sagan sýnir og ljóslega, að þetta var tilgangurinn, og að ákvæðið var svo skilið bæði af konungi og Íslendingum. Konungur leitaði samþykkis Íslendinga bæði á Járnsíðu og Jónsbók, eins og kunnugt er. Járnsíðu unnust landsmenn til að lögtaka á 3 árum (1271—1273³⁾). Og um lögtöku Jónsbókar á alþingi 1281 urðu deilur miklar milli Íslendinga og fulltrúa konungs, Loðins Lepps. Og jafnvel þótt hann léti þau orð falla, að konungur og ráð hans ætti að ráða lögum, og að Íslendingar ættu svo að biðja konung linkindar á því, er þeim líkaði ekki, þá er þó varla vafi á því, að Jónsbók var ekki alveg öll lögtekin, eins og hún var send hingað til landsins⁴⁾. En um þetta verður nánar talað á öðrum stað,

1) Hér er auðvitað átt við öll lög landsins í heild sinni, bæði stjórnlög, refs- og réttarfarslög og einkamálalög, en eigi undanskilin stjórnarlögin, eins og Berlin (Isl. statsretl. Stilling I. 75—76) vill vera láta. Sbr. B. M. Olsen, Upphaf II. 46.

2) Sbr. R. Í. 165. Jafnvel Berlin (Det norske og danske Rigsraad. 79) játar, að þetta sé réttur skilningur á Gamla sáttmála, að minsta kosti í aðalatriðum. En höf. vill auðvitað láta þetta atriði hafa breyzt, eftir því sem tímar liðu fram,

3) Sbr. Bps. I. 689—690, Ísl. annálar,

4) Sbr. Bps I. 718—720,

og skal því slept hér¹⁾. En þar sem konungur var heitbundinn um að láta Íslendinga ná íslenzkum lögum, og gat því ekki sett ný lög né breytt hinum gömlu, gat ekki lagt skatt á landsmenn án vilja þeirra né boðið eða bannað annað en það, sem íslenzk lög stóðu til, þá er af þessu auðsætt, hversu fjarstætt það er, að telja konung hafa fengið alveg óskert allsherjar-fjárveitingarvald, boð og bannvald á Íslandi með Gamla sáttmála á sama hátt sem í Noregi, eins og einn sagnfræðingur Íslands hefir opinberlega haldið fram²⁾.

3. Konungur hét því *að láta 6 skip á ári ganga frá Noregi til Íslands næstu 2 árin*, en síðan svo mörg, *sem konungur og beztu bændur landsins teldu hentast landinu*. Með þessu var Íslandi veittur réttur, því að þar með hafði konungur afsalað sér rétti, sem hann taldi sér og jafnvel notaði sér stundum til að banna alla vöruflutninga frá Noregi til Íslands. En þar með tók konungur sér ennfremur *beina skyldu* á herðar í þá átt, að sjá til þess, að landið skyldi ekki með öllu skorta útendar vörur. Að minsta kosti skyldu Íslendingar ákvæðið svo, eins og sést af alþingissamþyktni 1302 (eða 1306)³⁾, af bréfi Íslendinga 1320 til ríkisráðs Norðmanna um skilmála fyrir hyllingu Magnúsar konungs smekks⁴⁾, og hyllingarbréfi Íslendinga til Eiríks konungs af Pommern 1419⁵⁾. Þótt ákvæði þetta hafi ef til vill verið ein rótin til þess, að einokunarverzlunin komst hér á og til þess að konungur tók að skoða sig yfirráðanda íslenzkrar verzlunar, þá liggur ekki í

1) Sjá § 16. I. að neðan.

2) Bogi Th. Melsted, Löggrétta III. tbl. 32, sbr. 29, 80.

3) DI II. Nr. 177, R. Í. 12. Sbr. Upphaf I. 63.

4) DI II. Nr. 343, IX. Nr. 5, R. Í. 14.

5) DI IV. Nr. 330, R. Í. 18.

orðum samþykktarinnar nein heimild til handa konnngi í þá útt. Tilgangur Íslendinga með ákvæðinu var sá, að tryggja sér það, að aldrei skyrti alveg útlendar vörur í landinu og að aldrei yrði nokkurt ár alveg samgöngulaust við önnur lönd. Ákvæði þetta var öllu landinu til hagsmuna sett, en átti einungis að standa 2 ár, alveg eins og konungur vildi þar með losna, ef svo skyldi tiltakast, að landið gengi honum ekki alt á hendur. Þá hefði hann getað ógnað landsmönnum með farbanni, ef honum sýndist svo, og hver veit, nema þetta hafi ýtt undir landsmenn til að játast undir konungsvaldið á árunum 1263 og 1264?

4. *Erfðir skyldu upp gefast íslenskum mönnum í Noregi, hversu lengi sem staðið hefðu.* Í sáttmála Íslendinga og Ólafs helga var svo fyrir mælt, að erfðir skyldu uppgefast Íslendingum í Noregi 3 ár eftir lát arfleifanda. Og í samræmi við þetta eru ákvæðin í öðru aðalhandriti Grágásar, Konungsbók¹⁾. En í hinu aðalhandriti Grágásar, Staðarhólsbók segir: „*Austr* (þ: í Noregi) *skal taka arf vártra landa næsta bræðri eða nánari maðr, enda er nú heimting til fjárlins hvegi lengi sem þat liggir*“²⁾ Ef þetta ákvæði er eldra en samþykktin 1262, þá staðfestir hún að eins eldri rétt um þetta efni, að því leyti sem erfðafyrninguna varðar. Hins vegar eru næstabræðra- eða þrimenningstakmörkin sett í Grágás, en í samþykktinni segir, að erfðir skuli uppgefast *íslenskum mönnum* í Noregi, án nokkurrar takmörkunar, en eftir bæði norskum lögum og íslenskum stóðu þá fjarskyldari menn til arfs en þrimenningar. Björn M. Ólsen³⁾ segir, að Staðarhólsbók sé skrifuð hér um bil 10

1) Grg. I a 239.

2) Grg. II. 88, og sama regla að efni til í II. 96.

3) Skírnir 84. árg. 223—224.

árum efiir 1262, eða ekki fyrr en 1272 að minsta kosti, og séu því allar líkur til, að hún hafi tekið þetta ákvæði upp eftir sáttmálanum 1262. Vera má, að B. M. Ólsen byggi þetta á því, að Járnsiða er líka í Staðarhólsbók, og menn héldu áður, að sama væri rithönd á báðum. En af því drógu menn þá ályktun, að Grágás í Staðarhólsbók væri ekki rituð fyrr en eftir að Járnsiða var lögtekin. En Vilhjálmur Finsen hefir veitt því eftirtekt, að ekki er sama rithönd á Grágás í Staðarhólsbók og Járnsíðu, og eyðir það atriði líkum þeim, sem af rithöndinni voru dregnar. En Finsen segir ennfremur, að Grágás í Staðarhólsbók muni rituð fyrir 1262, enda telur hann alls ekkert vera það í texta Grágásar í Staðarhólsbók, er bendi til þess, að hún sé rituð eftir 1262, heldur þvert á móti¹⁾. Og þegar sérstaklega er litið til áðurnefnds erfðaákvæðis í Staðarhólsbók, þá ber það með sér, að það er gamalt. Orðið „*næstabræðri*“ fyrir „*þrimenningur*“ og setningin: „*enda liggr féit sér nú aldrigi*“ í Grágás II. 96 eru forn, og mundi tæplega svo að orði komið, ef ákvæðið væri tekið úr samþyktinginni 1262. Auk þess hefði þá ekki heldur verið rétt að setja þrimenningsstakmörkin í bókina (Staðarhólsbók). Annars hefir B. M. Ólsen engin rök fært fyrir því, hvers vegna Grágás í Staðarhólsbók sé skrifuð hér um bil 10 árum eftir 1262, en sýnist hinsvegar vera ókunnugt um ummæli Finsens í formála útgáfu sinnar af Grágás í Staðarhólsbók. En þótt svo væri, þá getur erfðaákvæðið í Grg. II. 88, 96 vel verið eldra en 1262, því að afrituð er Staðarhólsbók eftir öðru handriti eða öðrum handritum, og gat ákvæðið — og hefir væntanlega — verið í því eða þeim²⁾.

¹⁾ Grg. II. Formálinn, bls. IX—X.

²⁾ Í Jónsbók, Kvg. 18, er settur 10 ára frestur til arftöku í Nor-

5. *Landaurar skyldu uppgjafast.* Landaurarnir voru, eins og áður er á minst, tollur á Íslendingum, sem til Noregs fóru. Að eins frjálsir karlmenn skyldu gjalda þá. Gjaldið var hálf mörk silfurs eða 6 feldir og 6 álnir¹⁾. Ef nú hver vararfeldur er metinn 2 aura vaðmála, eins og hann er settur í fornu verðlagi²⁾, þá jafngilda 6 feldir 12 aurum vaðmála, en nú var 1 eyrir vaðmála = 6 álnir, svo að landauragjaldið varð þá 12 · 6 + 6 = 78 álnir. Ef alinin er reiknuð 50 aurar í nógildandi peningum, þá verður gjaldið kr. 39.00. En eftir öðru verðlagi³⁾, sem gilt hefir alment manna á meðal á Íslandi, er feldurinn metinn að eins 1 eyrir, og ef rétt hefir verið að gjalda landaura með slíkum feldum, þá verður landauragjaldið aðeins 6 · 6 + 6 = 42 álnir, eða kr. 21.00, ef hver alin er metin 50 aura. Nú var hálf mörk silfurs = 4 aurar silfurs. Hafi nú landaurarnir verið 13 aurar (= 78 álnir), þá er hlutfallið milli silfurs og landaura = $\frac{4}{13} = \frac{1}{3\frac{1}{4}}$. En hafi landaurarnir verið 7 aurar (= 42 álnir), þá er hlutfallið = $\frac{4}{7} = \frac{1}{1\frac{3}{4}}$. Líklega er átt við „bleikt“ silfur, er hér gekk í allar stórskuldir um 1000⁴⁾, og var það 4 sinnum dýrara, eyrir af því, en vaðmál, eyrir vaðmáls (hlutfattið $\frac{1}{4}$). Bendir þetta, ef rétt er, á það, að landaurarnir hafi verið aðeins 7 aurar eða mátt gjalda þá með 42 álum, miðað við eins eyris verð á hverjum feldi. Í ritgerð sinni „Um silfurverð og vaðmálsverð“⁵⁾ gerir Björn M. Ólsen ráð

egi, og þannig breytt til hins verra Íslendingum erfðareglu samþykktarinnar 1262.

1) Grg. I b 195, III. 464.

2) Grg. I b 192.

3) Grg. I b 141.

4) Grg. I b 192.

5) Skírpir 84, árg. 5, 3 nmgr.

fyrir því sem sjálfsögðu, að feldirnir hafi alt af verið metnir á 2 auru, samkvæmt Grg. I b 192, en tekur alls ekki til greina ákvæðið í Grg. I b 141. Ekki verður leidd nein ályktun um verðhlutfall vaðmáls og silfurs á Íslandi af landauraákvæðinu, því að í því má vel vera, að hliðsjón hafi verið af verðlagi í Noregi eingöngu, þar sem landaurana skyldi gjalda, og þetta er öllu líklegra en að islenzkt verðlag hafi verið lagt til grundvallar. — Þetta atriði, um upphæð landauranna, skiftir ekki beint máli hér, en hefir verið lítilsháttar athugað, svo að sjá megi að nokkru, hversu mikil réttindi það voru, er konungur afsalaði sér með uppgjöf landauranna árið 1262.

En konungur sá brátt ráð til að fá uppbót fyrir landaurana. Í stað þeirra tók hann að leggja vörutoll á landsmenn, að tolla vörur þær, er fluttar voru frá landinu til Noregs og frá Noregi, eða öðrum löndum, til Íslands¹⁾.

Á þenna hátt fór konungur auðvitað beinlínis í kringum ákvæði sáttmálans, en þetta varð að venju og Íslendingar samþykktu það með ýmsum lagasetningum um það.

6. *Íslendingar áttu að hafa þann rétt í Noregi, sem þeir höfðu bestan haft.* Þar með er sjálfsagt átt við öll þau réttindi, sem þeim voru veitt í samningnum við Ólaf helga, og ekki eru sett sérstök ákvæði um í sáttmálanum 1262, svo sem var um erfðirnar og landaurana. Orðið réttur táknar sjálfsagt í sáttmálanum við Ólaf helga og samþykktinni 1262 réttindi, en ekki einungis „rétt“ í merkingunni „bætur fyrir móðganir“²⁾. Þetta ákvæði sáttmálans 1262 verður því að skoða í sambandi við sáttmálann við Ólaf helga, að því leyti sem

¹⁾ Sjá nánar § 16. III. b. 3.

²⁾ Sbr. B, M. Ólsey Upphaf I, 42, Berlin, Isl. statsrl. Still. I, 83,

ekki eru reglur um einstök atriði í sáttmálanum frá 1262.

a. „Réttr“ merkir bæði í sáttmálanum við Ólaf helga og samþykktinni 1262 fyrst og fremst „*rétthæfi*“, eða þau réttindi, að eiga kröfu til bóta fyrir árásir, svo sem fyrir er mælt í lögum. Í Noregi fór bótaupphæðin mjög eftir stöðu þess, er misgert var við, í þjóðfélaginu, t. d. eftir því, hvort hann var lendur maður, óðalsbóndi (höldr), landseti o. s. frv.¹⁾ Í íslenskum lögum í fornöld var ekki gerður slíkur mannamunur, heldur var meginregla laganna sú, að allir væru jafnréttháir²⁾. Samkvæmt samningnum við Ólaf helga áttu Íslendingar að hafa höldsrétt í Noregi. Eftir Gulapingslögum § 200³⁾ áttu þeir þó einungis að halda þessum rétti fyrstu 3 árin, sem þeir dveldust þar í kaupferðum, en síðan eftir því sem vitni bæri þeim til 3: eftir ættgöfgi þeirra. Ákvæði hinna gömlu norsku laga um réttarfar manna voru af numin með löggjöf Magnúsar lagabætis, og þetta ákvæði sáttmalans 1262 varð því þýðingarlaust. Eftir 1272 giltu hér sömu fyrirmæli í öllu verulegu um rétt manna sem í Noregi eftir löggjöf Magnúsar lagabætis⁴⁾.

b. Eftir sáttmálanum 1262 hélzt skylda Íslendinga, sem dveljast í Noregi, til að *verja land* með konungi, eins og hún var eftir sáttmála þeirra við Ólaf helga⁵⁾.

¹⁾ Sbr. Brandt, Norsk Retshistorie I. 77 o. s. frv.

²⁾ Sbr. Finsen, Grg. III. orðaskráin v. *réttr*.

³⁾ Norges gl. Love I. 71.

⁴⁾ Reyndar settu menn ákvæði um upphæð réttarins með alþingissamþykktum hér, sjá DI VIII. Nr. 73, IX. Nr. 301. En slíkt hafði auðvitað enga þýðingu um réttarfar Íslendinga í Noregi.

⁵⁾ Að framan bls. 39.

c Íslendingar máttu alment fara til Noregs eftir sáttmálanum við Ólaf helga, ef þeir gátu goldið landaura. En um konur var það skilyrði þó sett, að þær mættu einungis fara með föður sínum, bónda, syni eða bróður, og ef þær ættu 3 merkur fjár. Og búferlum mátti maður flytjast af Íslandi til Noregs, ef hann gat séð þar fyrir ómögum sínum og int af hendi álögur til almenningsþarfa („útgerðir“), og er einkum eða eingöngu átt við leiðangursskylduna¹⁾. Ekki mátti heldur banna Íslendingum för úr Noregi, nema her væri í landi. Um för Íslendinga til Noregs voru þó þær takmarkanir gerðar í Jónsbók, Farml. 4, að enginn mætti fara úr landi, nema hann hefði með sér til 10 hundraða á landsvisu, utan þjónustumenn ríkra manna, skólamenn, og þeir, er nauðsynja vegna fóru utan, t. d. af því að þeim var stefnt utan, fóru utan til þess að fá uppgjöf saka, útlagir menn, o. s. frv., sbr. réttarbót 14. júní 1314 § 7. Tilgangurinn með þessu fyrirmæli Jónsbókar hefir verið sá, að fyrirbyggja það, að snauðir Íslendingar færu af landi brott og yrðu Norðmönnum til byrði. Auk þess er ekki ólíklegt, að verzlunarpólitík konungs hafi nokkru um ráðið. Honum hefir varla leikið hugur á að hvetja Íslendinga til að reka sjálfir verzlun eða greiða fyrir þeim í því efni. Enda hætta Íslendingar kaupferðum að mestu skjótt eftir þetta.

d. Íslendingar skyldu njóta vatns og viðar í Noregi. Við máttu þeir höggva í konungsmörk til þarfa sér eftir sáttmálanum við Ólaf helga. Þetta ákvæði varð þýðingarlitið eða þýðingarlaust eftir því, sem úr dró kaupferðum Íslendinga eða þær lögðust alveg niður.

7. Enn segir svo í sáttmálanum 1262: *Jarlinn*²⁾

¹⁾ Sbr. Hertzberg Norges gl. Love V, Glossarium v. *útgerð*.

²⁾ Sum handrit hafa þó, „jarl“ — án greinis,

viljum vér hafa, meðan hann heldur trúnað við yður (þ: konunginn), *en frið við oss.*“ Ætlun B. M. Ólsens¹⁾, að þetta ákvæði sé miðað við Gizur Þorvaldsson persónulega, en ekki sett í því skyni, að landið skyldi vera jarlsdæmi, er sennileg. Það var eingöngu í þágu Gizurar, að þetta ákvæði væri sett, og orðalagið alt bendir heldur til þess, þó að reyndar geti „*jarlinn*“ — með greini — merkt *jarlsdæmi*, eins og menn t. d. tala nú um að af nema *biskupinn*, *amtmenninga*, o. s. frv., og eiga þar við biskupsembættið o. s. frv. Það er líklegt, að Gizur hafi fengið þessu skotið inn í til þess að tryggja sér ríki sitt og völd á Íslandi, þau er hann hafði 1262. Ef skoðun Ólsens er rétt, þá var það því ekki sáttmálabrot af konungs hálfu, þótt hann setti ekki jarl yfir landið eftir andlát Gizurar (1268). Það er annars vafasamt, hvort nokkur jarl hefir verið yfir Ísland skipaður eftir Gizur Þorvaldsson. Að visu finnst litilsháttar rök fyrir því, að Auðun Hugleiksson hestakorn hafi verið gerður jarl yfir Íslandi árið 1286²⁾. Og Kolbeinn jarl Auðkýlingur er nefndur³⁾, en líklega hefir Kolbeinn að eins haft þetta viðurnefni, enda eru engin rök til þess, að hann hafi verið jarl yfir Íslandi. Ekki var konungur heldur skyldur til að senda jarl til Íslands eftir hinni norsku hirðskrá 15. kap.⁴⁾. Fyrst og fremst var hún ekki lög á Íslandi, og í öðru lagi liggur engin slík skylda í orðum hennar. Þar er einungis talað um það, *ef* konungur geri jarl til Íslands. Staðhæfing

1) Upphaf I. 45.

2) Ísl annálar V, sbr. II, VII, IX, X, sem að eins segja, að Auðun hafi fengið jarlstign, en ekki, að hann hafi orðið jarl yfir Íslandi.

3) Bps. I. 696. Sbr. og DI II. bls. 468.

4) Norges gl. Love II. 403.

Tarangers¹⁾ um skyldu konungs til að skipa hingað jarl, er hann byggir á hirðskrá 15. kap., á því við ekkert að styðjast.

8. Loks kemur ákvæðið um *sáttmálaslitin*. Ef konungur rýfur sáttmálann, eða erfingjar hans, þá áskilja Íslendingar sér rétt til að vera lausir allra mála. En sáttmálarof skyldu beztu menn meta („at beztu manna yfirsýn“). Berlin²⁾ staðhæfir, að þetta ákvæði heimili Íslendingum að eins rétt til uppreisnar. Það kemur ekki hér til greina, þó að slíkur réttur sé eða hafi verið veittur þegnum konunga annarstaðar. Hér er á efni ákvæðisins að líta. Í því er alls ekki vikið að nokkurri *uppreisn*, heldur er þvert á móti ákvæðið, hvernig það skuli leyst á *fríðsamlegan* hátt, hvort konungur hafi rofið sáttmálann. Uppreisnarréttur er þar á móti alls enginn heimilaður, enda hefði hann komið Íslendingum að litlu haldi. Hitt máttu þeir fremur hafa von um, að fríðsamleg úrslit mættu stoða þá, svo framarlega sem konungur beitti ekki ofriki. En ofriki af þeirra hálfu að fyrra bragði máttu þeir vita, að mæta mundi ofriki af hálfu konungs. En að etja við hann kappi var þeim auðvitað ekki hent. Þar á móti var Íslendingum einsætt að gera ráð fyrir því, að konungur virti loforð sín, þar á meðal um að hlíta dómi beztu manna um sáttmálarofin. Úr því að uppsagnarákvæðið var sett í sáttmálann, þá var varla unt að fara öðruvísi með það mál en gert var. Uppsagnarákvæði sáttmálans brýtur auðvitað ekki bág við loforð Íslendinga um „*ævinlegan*“ skatt, því að skattheitið er, eins og öll önnur heit Íslendinga til handa konungi, háð uppsagnarákvæðinu. Þeir áskilja sér rétt

¹⁾ Den norske Rets Historie II. 238.

²⁾ Isl. statsretlige Stilling I. 90 o. s. frv., 129.

tíl að vera *lausir allra mála*, einnig við skattgjaldið, ef sáttmálinn verður rofinn af konungi eða örfum hans. Að Íslendingar hafa sjálfir skilið sáttmálann þannig, sýnir bréf þeirra til rikisráðs Norðmanna 1320, auk margs annars.

Það er ekki svo að skilja, að sáttmálinn væri takmarkalaust uppsegjanlegur, og að því leyti hefir Berlin rétt fyrir sér, þótt hann byggi það á röngum forsendum¹⁾, sem sé ákvæðinu um „*ævinlegan*“ skatt og trúnaðarheitinu gagnvart konungi og örfum hans. Uppsögnin er jafnan því skilyrði bundin, að beztu menn meti svo, sem samningsrof hafi orðið af hendi konungs eða arfa hans 2: þess konungs, sem hverju sinni situr að rikjum. Eins og kunnugt er, var uppsagnarákvæðið ekki notað, enda þótt konungur margryfi sáttmálann. En þar fyrir er ekki sagt, að ákvæðið hafi ekki haft nokkra þýðingu, að minsta kosti framan af, því að það hefir eflaust oft verið aðhald að konungi. Það er víst alment viðurkent, að konungur hafi rofið sáttmálann²⁾. Einkum kvörtuðu Íslendingar yfir því, að skip komu ekki til landsins, eins og áskilið var, að rettargæzlan væri ekki sæmileg, og — með skirskotun til viðaukanna, sem síðar voru gerðir við sáttmálann 1262 — að sýslumenn væru ekki íslenzkir³⁾. Landsmenn mundu vel eftir ákvæðum sáttmálans og hyltu konung jafnan með

1) Ísl. statsretlige Stilling I. 90.

2) Jafnvel Berlin (Ísl. statsretlige Stilling I. 93) verður að játa þetta.

3) Sjá t. d. alþingissamb. 1302 (eða 1306) DI II. Nr. 177, hyllingarbréf Eiríks af Pommern 1419, DI IV. Nr. 330, Árnesingaskrá 1496, DI VII. Nr. 359, Supplikaziu Jöklara 1662, RÍ. 119 o. m. fl.

skirskotun til hans og viðauka hans alla tíð til einveldisins. Það er viðurkent af öllum, að Hákon háleggur hafi því að eins getað fengið Íslendinga til að hylla sig, að hann lofaði að halda sáttmálann. B. M. Ólsen¹⁾ telur einmitt vafa-sáttmálann, er Jón Sigurðsson o. fl. hafa talið frá 1263 og 1264, gerðan 1300, er Hákon háleggur hafi krafist þess, að hann væri hér hyltur. Berlin²⁾ og Maurer³⁾ eru líkrar skoðunar. 1320 neita Íslendingar að hylla Magnús smekk, nema loforð fáiist um, að Gamli sáttmáli verði haldinn, og eflaust hefir loforð rikisráðsins fyrir hönd konungsvaldsins komið um þetta, því að næsta ár var Magnús konungur hyltur á Íslandi, eftir því sem annálar segja. Á 16. öld lofar Ari Jónsson að hylla Friðrik III., og Jón biskup Árason, faðir hans, báðir eftir sáttmála Íslendinga við konung Norðmanna⁴⁾, og síðasta konungshylling fyrir einveldið (1649), var gerð með skirskotun til sáttmála Íslendinga við konung⁵⁾. Venjulega er skirskotað til sáttmálans í heild sinni og þar á meðal til uppsagnarákvæðisins, þótt eigi sé það sérstaklega nefnt, nema 1320 í bréfi Íslendinga til rikisráðsins.

„*Bestu menn*“ áttu að dæma um vanefndir á sáttmálanum af konungs hálfu. Hvað merkja orðin „*bestu menn*“? Eru það „bestu menn“ íslenzkir eða „bestu menn“ norskir? Um þetta atriði skal nánar talað í sambandi við rikisráðið⁶⁾. Aðeins skal þess getið, að

1) Upphaf I. 61—62.

2) Ísl. statsretl. Stilling I. 62 o. s. frv.

3) Island 470, De nordiske Retskilder 86.

4) Safn II. 207, 208.

5) RÍ. 101—102, 104, sbr. og 96.

6) § 11. II. að neðan.

„bestu menn“ í íslenskum heimildum merkir ávalt bestu bændur íslenzka og höfðingja, veraldlega eða andlega, og má því ætla, að svo sé einnig hér.

II. Auk samþykktarinnar 1262, sem talað hefir verið um hér að ofan, eru aðrir sáttmálar til milli konungs og Íslendinga, eða öllu heldur: *við sáttmálann 1262 er bætt nokkrum atriðum*. Þau eru þessi:

1. *Að íslenzkir séu lögmenn og sjálmenn (og hirðstjóri, stendur í sumum handritum) og af ættum þeirra, sem goðorðin hafa að fornu upp gefið.*

2. *Að utanstefningar viljum vér (þ: Íslendingar) engar hafa frammar en lögbók vottar (eða: utan þeir menn, sem dæmdir verða af vorum mönnum á alþingi burt af landinu).*

Sáttmáli sá, er hefir þessar greinir, hefir valdið hinum mesta áskilnaði. Sumir hafa ætlað hann gerðan 1263 og 1264¹⁾. Aðrir, að hann kynni að vera frá 1281²⁾ og enn aðrir³⁾, að hann sé frá 1300, eða enn aðrir⁴⁾ að hann sé frá 1302. Það eitt er öldungis vist, að það leikur á þessu tímabili 1263 (1264)—1302, hvenær þessi auka-skilyrði eru í sáttmálann komin. Hitt er ekki vafasamt, enda ekki um það deilt, að þessi ofannefndu 2 skilyrði hafi inn í sáttmála Noregskonunga og Íslands komizt, og hafi orðið bindandi fyrir konungsvaldið. Í samþykkt almúgans frá 1302 (eða 1306)⁵⁾ er

1) Jón Sigurðsson DI I. Nr. 153 og 156 og Jón Þorkelsson RÍ. 3—6. Sáttmáli þessi er gefinn út í DI I. Nr. 153, 156, IX. Nr. 2, X. Nr. 7, RÍ. 7 og víðar.

2) Einar Arnórsson, Andvari 35, árg. 128—135.

3) B. M. Ólsen, Upphaf I. 53, o. s. frv., einkum 61, Berlin Isl statsretlige Stilling I. 62 o. s. frv.

4) Maurer Island 473, De nord. Retskilder 86.

5) DI II. Nr. 177, RÍ. 12.

beinlinis talið upp alt það, sem samþykkt hafi verið milli konungdómsins og þegnanna, þar á meðal um *lögmenn* og *sýslumenn* og *utanstefningarnar*. Í bréfinu frá 1320¹⁾ til rikisráðs Norðmanna um hyllingu Magnúsar smeks eru rifjuð upp skilyrði sáttmálans, eins og hann hafi verið svarinn milli landsmanna og foreldra (þ: fyrirrennara) konungs, og eru þar tekin upp skilyrðin um *lögmenn* og *sýslumenn*, og auk þess, segja Íslendingar, *allir valdsmenn á landinu, og utanstefningar*. Eins og áður er tekið fram, hefir konungsvaldið gengið að þessu. Í Áshildarmýrarsamþykkt frá 1496²⁾ er einskonar staðfest eftirrit af „*sáttmála og samþykkt, sem gjör var á millum Hákonar kongs hins kórónaða og almúgans á Íslandi*“, og segir, að í þeim sáttmála séu ákvæðin um *lögmenn* og *sýslumenn* og *utanstefnur*. Hvort „*Hákon kongur hinn kórónaði*“ er heldur Hákon gamli eða Hákon háleggur³⁾, skiftir alls engu máli um réttarstöðu landsins. Hún verður að dæmast eftir sáttmálanum með þessum ákvæðum, úr því að ómót-mælanlega er sannað, að þau eiga þar heima. Hvort þau hafa verið í sáttmálann sett 1263, 1264, 1281, 1300 eða 1302, skiftir alls engu máli, öðru en því, að skipun útlenzkra valdsmanna og utanstefningar verða ekki beint sáttmálabrot af hálfu konungs, fyrr en ákvæðið var sett í sáttmálann og samþykkt af konungi. Eftir þessu sýnist alveg óþarft hér að fara frekar út í aldur sáttmálans, sem fyrstur hefir þessi fyrirmæli.

1. Um ákvæði sáttmálans um þjóðerni lögmanna

¹⁾ DI. II. Nr. 343, IX. Nr. 5, RÍ. 14.

²⁾ DI VII. Nr. 359, RÍ 20. Sbr. og DI II. Nr. 198, VIII. Nr. 558

³⁾ Eða konungsnafnið er af handa hófi sett af afritara, sem líka getur verið.

og sýslumenn skal nánar talað í sambandi við lögmenn, sýslumenn og hirðstjóra¹⁾.

2. Um utanstefninga-ákvæðið er ástæða til að tala hér nokkru nánar. Þegar á 13. öld, fyrir 1262, stefndi konungur Íslendingum stundum utan, oftast í því skyni að láta þá standa sér reikningsskap gerða sinna í hans þarfir eða í því skyni að varna því, að þeir yrðu fyrirætlunum hans um Ísland Þrándur í Götum. Ákvæði sáttmálans á nú líklega ekki við þesskonar mál. Til glöggvunar á þessu máli er hentast að greina milli utanstefninga, eftir því í hvaða skyni þær voru gerðar.

a. *Dómsmál*. Íslendingar samþykkja þær utanstefningar, er „*lögþóttar*“²⁾, og utanstefningar um þá menn, „*er dæmdir verða af várum mönnum á alþingi burt af landinu*“³⁾. Samkvæmt Jónsb., þingfb. 9, sbr. 4, mátti skjóta lögmannsúrskurði undir konung og beztu menn. Einnig gátu innlendir dómstólar dæmt mál til konungs af því að þeir þóttust ekki fá yfir það tekið, af því það var svo margbrotið og vandasamt, sbr. Jb. Mh. 4, 16, 18, þjfb. 21, Rb. 13. júní 1314 § 1. Ennfremur stefndu íslenskir menn stundum málum sínum til konungs, án þess að innlendum dómstólum væri gefið færi á að fjalla um þau. Þetta sýnir tilsk. 5. apr. 1574, er bannaði þenna óvanda. Sáttmálinn á ekki við þessar utanstefnur, heldur aðeins við *utanstefnur í dómsmálum af konungs hendi, án þess að lög stæðu til, svo sem ef konungur stefndi mönnum hér fyrir sinn dóm, áður en íslensku, innlendu dómstólunum væri veitt færi á því að fjalla um málið*.

¹⁾ §§ 18–20 að neðan.

²⁾ Oftnefnt bréf frá 1320 (DI II. Nr. 343, IX. Nr. 5, RÍ. 14) og samp. 1302 (eða 1306) (DI II. Nr. 177. RÍ. 12).

³⁾ Sáttmálinn 1263, 1284, 1281, 1300 eða 1302.

Ekki hefir sáttmálinn heldur snert utanstefnur í dómsmálum kirkjunnar, því að hún fékk lögsögu yfir þeim með sáttargerðum Noregskonungs og kirkjunnar norsku 1273 og 1277¹⁾, og hér á landi með Kristinrétti Arna biskups 41. kap. Ákvæði sáttmálans um utanstefningar á fyrst og fremst við dómsmál, sbr. t. d. Árnesingaskrá 20. júlí 1375²⁾, er landsmenn segjast ekki vilja hafa utanstefningar um þau mál, er lögmenn og sýslumenn fá yfir tekið. En utanstefninga-ákvæðið getur líka átt við — eða hugsandi er það —

b. *Útbod til hernaðar*. B. M. Ólsen³⁾ ætlar, að ákvæðið nái einnig til utanstefninga til herþjónustu. Aðrir hafa haldið því fram, að það tæki eingöngu til slíkra utanstefninga⁴⁾. Þegar miðað er við sáttmálann 1262, þá var þó ekki sérstök ástæða til að girða fyrir þesskonar utanstefningar, því að þær voru óheimilar samkvæmt honum, með því að herskylda er ekki sérstaklega nefnd á nafn, en jafnframt ákveðið, að Íslendingar skyldu hafa þann rétt í Noregi, sem þeir höfðu beztan haft. Ef utanstefninga-ákvæðið er yngra en 1286, gat þó verið ástæða fyrir Íslendinga að fyrirgirða utanstefningar til herþjónustu, því að það ár var þeim stefnt utan í því skyni⁵⁾. Orðin ná líka yfir utanstefnur til hernaðar, og er það því réttmætt að telja þess-

¹⁾ DI II. Nr. 40 og 65.

²⁾ DI. II. Nr. 198, RÍ. 16. Sbr. og dóm. frá 1500 í DI VII. Nr. 501. („Stendur svo skrifað, að þau mál, sem lögmenn ok sýslumenn fá ei yfir tekið“ o. s. frv.)

³⁾ Upphaf I. 57.

⁴⁾ Gísli Brynjólfsson, Om Islands statsretlige Forhold 86—89, Arnljótur Ólafsson, formáli sama rits. V, Lundborg, Isl. staatsrechtliche Stellung 23²⁰⁾.

⁵⁾ Bps. I. 756—758.

konar utanstefnur einnig útilokaðar að lögum með þessu ákvæði sáttmálans¹⁾. Handgengna menn sína gat konungur þar á móti sjálfsagt kvatt með sér til hernaðar, einnig héðan af landi, því að þetta almenna ákvæði sáttmálans útilokaði varla réttarverkanir *samninga* milli konungs og einstakra manna. En hver, sem gerðist handgenginn konungi, varð skyldur að verja konung og var skyldur að veita honum þjónustu samkvæmt hirðlögum²⁾. Hirðskrá gildi að visu ekki sem lög á Íslandi alment, en þeir Íslendingar, sem gerðust handgengnir konungi, skuldbundu sig persónulega til að fylgja hirðlögum.

c. Ennfremur eru hugsanlegar utanstefnur í ýmsu öðru skyni en nú hefir nefnt verið, svo sem að konungur stefndi embættismönnum sínum hér utan til ráðagerða um landsmál o. s. frv. Slikar utanstefningar virðast ekki útilokaðar af orðum eða anda utanstefningaklausu sáttmálans. Þegar konungur þóttist þurfa að fá fræðslu um landsmál hjá trúnaðarmönnum sínum hér (embættismönnum), eða þegar honum fanst ástæða til að kalla þá til sín til að gera grein fyrir valdameðferð sinni, þá var það því lögleg ráðstöfun. Þetta gildi um hirðstjóra, sýslumenn og lögmenn. Alþýðumenn gat konungur þar á móti ekki kallað utan í því skyni, og því síður fyrir það, þótt þeir væru bornir einhverjum sökum, t. d. mótþróa við valdstjórnina eður kirkjuvaldið, svo sem þegar Eindriði böggull stefndi árið 1280 utan tveimur mönnum sakir sögusagnar um það, að þeir hefðu ekki farið nógu sæmilegum orðum um konungdóminn, eða þegar Loðinn leppr stefndi þeim mönn-

¹⁾ Sbr. B. M. Ólsen, Upphaf I. 56—57.

²⁾ Sbr. Norges gl. Love II, 407, 425, 445 o. fl.

um utan 1281, sem ekki vildu samþykkja Jónsbók óbreytta¹⁾. Það er jafnvel sagt, að handgengnir menn konungs (sjálfsagt í Noregi) hafi dæmt þá menn, sem ekki vildu leggja alt í skaut konungsvaldsins 1281²⁾, en þetta var löglaust. Þótt landráðasök hefði verið, þá var það og löglaust, sbr. Jb. Mh. 2. Árið 1299 var 12 bændum stefnt utan³⁾, að ætlan B. M. Ólsens⁴⁾ til að hylla Hákon hálegg Magnússon. En hvort sem Kristindómsbálkur Jónsbókar er lögtekin á Íslandi eða ekki, þá var ekki heimild til slíkra utanstefninga í honum, því að Krdb. 6 á ekki við þetta atriði, konungshyllingu, heldur konungskjör, eins og Ólsen tekur líka fram. Árið 1319⁵⁾ var og 6 bændum — ásamt 6 handgengnum mönnum — stefnt utan, en ekki er kunnugt, hvort bændur gegndu þessu boði. Handgengnu mennirnir gerðu það. Árið 1350⁶⁾, stefndi konungur og mörgum bændum utan sakir misþykkis þeirra við Orm biskup á Hólum Ásláksson. Bændur hafa þá farið utan, því að árið 1353 er útkomu þeirra getið, enda komu þeir með konungsbréf til landsins um samband sitt og kirkjuvaldsins⁷⁾. Slíkar utanstefnur til bænda voru alveg ólöglegar, hvort sem þær voru runnar frá konungi eða erkibiskupi, því að þær höfðu enga stoð í lögbókinni (Jónsbók), og ekki kirkjulögum landsins heldur. Það er ekki heldur nokkur vafi á því, að sáttmálinn átti að útiloka þær.

Eftir framanskraðu átti sáttmálinn — utanstefnu-

¹⁾ Bps. I. 717, 722, sbr. 725,

²⁾ Bps. I. 741,

³⁾ Ísl. annálar IX.

⁴⁾ Upphaf I. 59.

⁵⁾ Bps. I. 833, sbr. Ísl. annálar IX (árið sett 1318).

⁶⁾ DI II. Nr. 529, Ísl. annálar VII, IX.

⁷⁾ Ísl. annálar VII, IX, sbr. DI III. Nr. 34.

klausan — ekki einungis við utanstefnur í dómsmálum eða hermálum, heldur og við utanstefnur alþýðumanna í hverju skyni sem er¹⁾

III. Ýms ákvæði sáttmálans 1262 og þess, er utanstefninga-ákvæðið og ákvæðið um sýslumenn og lögmennd stendur fyrst í, hlutu með tímanum að verða þýðingarlitil eða jafnvel alveg þýðingarlaus. Þetta gildi fyrst og fremst um *jarlinn*. Svo framarlega sem það fyrirmæli nær einungis til Gizurar Þorvaldssonar, varð það þýðingarlaust eftir lát hans (1268). Eftir að sameiginleg lög um *rétt* manna (þ: bætur fyrir móðganir) voru komin á Íslandi og Noregi, varð og reglan um rétt Íslendinga í Noregi að sama skapi óþörf. Sama er að segja um *rétt Íslendinga til vatns og víðar* í Noregi. Eftir að Íslendingar lögðu af kaupferðir, varð þetta ákvæði þýðingarlitið. Ákvæðið um *landaurana* var eðlilegt árið 1262, en síðar, er sáttmálinn var endurnýjaður, gátu menn ekki vel sagt, að landaurar skyldu *upp gefast*, þar sem þeir voru upp gefnir löngu áður. Þá hefði betur átt við að áskilja sér tollfrelsi af innfluttum og útfluttum vörum. Loks var ákvæði samþykktarinnar 1262 um *erfðir* Íslendinga í Noregi numið brott með Jónsbók, Kvg. 18. Hvorki alþingissamþykktin 1302 (eða 1306) né bréfið frá 1320 um hyllingu Magnúsar smekks nefnir þessi atriði (jarlinn, réttinn, landaurana, erfðirnar). Bréfið 1320 hefir þar á móti önnur og ný skilyrði. Fyrst og fremst það, að *allir valdsmenn á landinu* skuli íslenzkir vera. Reyndar má vera, að þetta sé ekki nýtt, því að sum handrit vafa-sáttmálans

¹⁾ Þessu heldur B. M. Ólsen líka fram, Upphaf I. 57, án þess þó að taka málið þar til rækilegrar athugunar um einstaka flokka utanstefninga.

hafa, auk lögmanna og sýslumanna: hirðstjóri¹⁾. Þá bæta Íslendingar því við, að lögmenn séu tveir, annar fyrir norðan, en hinn fyrir sunnan land, og að þeir hafi ekki sýslur. Lögmenn voru nú líka alla jafnan tveir, jafnvel fyrir 1320, en sýslur höfðu þeir jafnaðarlega, þar til þeim var loks bannað það með kgsbr. 15. febr. 1737. Þá (1320) var og því skilyrðið bætt, að þeir einir skyldu sóknarmenn vera, er bændur kysu. Er hér átt við umboðsmenn sýslumanna. Í Jónsbók, þegnsk. 2, er gert ráð fyrir því, að sýslumenn séu fáir mjög, ef til vill einn sýslumaður yfir heilum landsfjórðungi eða meira, og urðu þeir því að hafa umboðsmenn sína (sóknarmenn, sóknara, lénsmenn¹⁾, réttara, lögsagnara [siðar]) til að annast löggæzlu og skattheimtu³⁾. Alþýðu manna var auðvitað mikið undir því, að þessir menn væru þjóðlegir og bæru nokkurn veginn skyn á landslög og rétt, enda lýsa Árnesingar 1375 yfir því, að þeir vilji hafa og halda íslenzkú lögmenn og sýslumenn, og 1496 bindast þeir samtökum um það, að enginn útlendur lénsmaður (e: umboðsmaður sýslumanns) skyldi hafa Árnessþing⁴⁾. Loks bættu Íslendingar því við 1320, að ekki flyttist meiri skreið af landinu, meðan hallæri væri, en kaupmenn þyrftu til matar sér. Þetta, eða samskonar ákvæði, hafði konungur reyndar sjálfur sett í Rb. 2. júlí 1294 § 51. En eins og ákvæðið er orðað bæði í Rb. 1294 og bréfinu

¹⁾ DI I. Nr. 156, D, DI IX. Nr. 2 A.

²⁾ Sbr. Áshildarmýrarsamþykkt 1496.

³⁾ Sbr. Jónsb. þgfb. 2, þegnsk. 2, Páll Vídalín, Fornyrði lögbók-
ar 395 o. s. frv.

⁴⁾ Árnesingaskrá (1375), RÍ. 16, og Áshildarmýrarsamþykkt (1496)
RÍ. 20,

1320 gat það ekki orðið eiginlegt lagaákvæði. Það var of óákveðið til þess.

§ 9.

Réttarstaða Íslands eftir sáttmálanum 1262.

I. Mjög hefir menn greint á um það, hver réttarstaða landsins hafi verið eftir sáttmálanum 1262, rétt skildum. Ummæli ýmsra rithöfunda um þetta efni eru því miður einatt tvírað og stundum í beinni mótsögn við sjálf sig. Sami höf. getur haft það til að segja eitt á þessum staðnum og annað á hinum. Berlin hefir¹⁾ reynt að safna saman ummælum nokkurra höfunda um efnið, en hefir gert það svo hlutdrægnislega og með svo litilli vandvirkni, að ástæða er til að leiðrétta margt af tilvitnunum hans, sem eru margar alrangar eða aflagaðar. Þessvegna skulu tekin hér upp ummæli helztu manna, sem um málið hafa fjallað, svo að kunnugt sé. Aftur er litil ástæða til — enda nær ómögulegt — að eltast við alveg lausleg ummæli, sem hittast í blaðagreinum og kastað hefir verið fram í stjórnmalagreinum í blöðum, þó að sumir slíkra höfunda kunni að hafa kynt sér málið rækilega, og því eigi síður ástæða til að taka fult mark á orðum þeirra en lauslegum ummælum annara í timaritagreinum eða kenslubókum.

Þjóðverjarnir *Dahlmann* og *Maurer* hafa um málið ritað. *Dahlmann* kallar sáttmálann 1262 „*Kapitulation, welche den Isländern ihre volle Autonomie lässt*“²⁾. Berlin³⁾ staðhæfir, að *Dahlmann* noti orðið „*Autonomie*“

¹⁾ Befærkning. 92, Isl. statsr. Stilling I. 258—560.

²⁾ Geschichte von Dänemark II. 292.

³⁾ Isl. statsretlige Stilling I. 259.

andstætt „*Suverænitet*“. Ef þetta er rétt, hefir Dahlmann ekki talið Ísland fullvalda ríki eftir sáttmálanum 1262. En hvort svo er, verður ekki vitað með vissu. Það er ekki vist, hvort höf. hefir haft orðið í strangri lögfræðismerkingu. Slik orð eru einatt notuð ranglega af ólöglerðum fræðimönnum. Sem gott dæmi þessa má benda á það, að Finnur prófessor Jónsson segir¹⁾, að Íslendingar hafi mist „*Selvstyre*“ sitt 1262, er það gekk undir konungsvaldið. Höf. kallar það því óbeinlinis, svo sem Ísland hafi haft „*Selvstyre*“, sem einmitt táknar „*Autonomi*“, fyrir 1262, meðan það var að allra dómi fullvalda ríki. Finnur Jónsson virðist með orðinu „*Selvstyre*“ vilja tákna það eitt, að Íslendingar hafi 1262 hætt að ráða *sjálfir* málum sínum, hafi afsalað sér forræði þeirra í hendur konungsvaldinu. En þesskonar notkun orða er algerlega villandi. „*Selvstyre*“ í lögfræðismerkingu verður einungis haft um forræði ríkisluta yfir innri málum sínum, forræði, er því er veitt af alríkinu, en það (alríkið) ræður aftur eitt og óháð öllum sínum málum. „*Selvstyre*“ er svipað og „*homerule*“ Englendinga. Og hvaða ríki hefði svo átt að veita Íslandi þetta „*Selvstyre*“ fyrir 1262? Í annan stað er það gersamlega rangt, að Íslendingar hafi mist „*Selvstyre*“ sitt 1262 — ef orðið er haft í rétttri merkingu. Það hafði — það eru allir, eigi síður þeir, er telja landið hafa innlimast Noregi eða Noregsríki, sammála um, — sjálfstjórn meiri eða minni eftir 1262. Mætti nú ekki hugsa sér, að hinn þýzki höfundur hefði ekki haft „*Autonomi*“ í strang-lagalegri merkingu, að hann hafi viljað segja það eitt, að Íslendingar hafi haldið forræði yfir málum sínum alment? Það er a. m. k.

¹⁾ Lit.-Hist. II. 9,

djarft að leiða nokkra ályktun af þessu um skoðun höf. á réttarstöðu landsins alment, eins og Berlin sýnist gera. Maurer minnst víða á réttarstöðu landsins í ritum sínum. Í ritum hans koma fyrir orðatiltæki eins og: „*Islands Unterwerfung unter Norwegen*“¹⁾. Í hinni Íslenzku þýðingu þessa rits, er Maurer hafði farið yfir, stendur þó: „*Eftir að landið kom undir konung*“²⁾, ekki Noreg. — „*Der isländische Staat war in der That zu einem norwegischen Schatzlande geworden*“, og „*. . . Uebergang des landes unter die norwegische Herrschaft*“³⁾. Þar á móti talar hann um „*. . . Eine vertragsweise Unterwerfung unter den König von Norwegen*“⁴⁾. Í ritsafni því um norska og íslenzka réttarsögu, er gefið hefir verið út eftir lát hans, vikur hann sumstaðar að þessu. Hann heimfærir þar Ísland undir „*Die norwegischen Nebenlande*“. Í sama riti talar hann um atburði á Íslandi „*Nach der Unterwerfung unter die Norwegische Krone*“, og sýnist telja Ísland með „*die norwegischen Schatzlande*“⁵⁾. Í öðrum ritum hans er komið svo að orði: „*Island underkaster sig den norske konge*“, „*hermed var Island blevet den norske Konges Skatland*“, „*B. Island under norsk Herredømme*“, „*Ovenfor berettes, hvorledes Islands Underkastelse under Kongen af Norge*“ etc. „*Som selvstændigt Land var Øen bleven forbunden med Norge*“⁶⁾. Í ritsafni hans um norræna réttarsögu er

1) Entstehung d. isl. Freist. 94.

2) Upphaf allsherjarrikis á Íslandi. 82.

3) Island. 138.

4) Island. 470.

5) Altnorwegisches Staatsrecht, Leipzig 1908, yfirskrift § 4, bls. 90, 165, 343.

6) De nordgerm. Retskilders Historie 76, 77, 86, 102.

samskonar ósamræmi¹⁾. Það, að þessi höf. hefir orðið „Nebenland“ um Ísland, er hann nefnir það í sambandi við Noreg eftir 1262, sannar ekkert um skoðun hans, því að þessu nafni nefnir hann landið löngu áður en það komst í samband við Noreg²⁾. Í ritum þessum, sem að ofan hafa nefnd verið, hefir Maurer einungis lauslega drepíð á réttarstöðu Íslands eftir Gamla sáttmála, og er auðsætt, að ekkert verður á slíku byggt, hvorki til né frá, með því að orðalagið í einstökum þessum setningum er í mótsögn við aðrar setningar hans. Þar á móti hefir þessi höfundur gefið út ritgerðasafn undir nafninu: Zur politischen Geschichte Islands, Leipzig 1880, þar sem hann talar sérstaklega um þessi efni og rökstyður skoðanir sínar. Í fyrstu ritgerðinni, sem er samin 1856, 4 árum eftir útkomu ritsins: „Die Entstehung“, segir hann: *Was die Insel (?: Ísland) mit Norwegen vereinte, war lediglich die Gemeinschaft der Person des Königs. Ihr Verhältniss zum letztern Land ist einfach als das Verhältniss einer Personalunion zu bezeichnen*³⁾, „... das endlich das Alþing wiederholt auf den alten Grundvertrag, kraft dessen die Insel sich den norwegischen Königen unterworfen hatte“⁴⁾. Í ritgerð frá árinu 1874 segir hann enn fremur: „Im Vertragswege hatte sich die Insel dem norwegischen König unterworfen (1262—1264)“, „... Nun hatte der alte Unterwerfungsvertrag dem Lande seine volle staatsrechtliche Selbstständigkeit gewährt“⁵⁾. Í annari ritgerð frá sama ári

¹⁾ Sjá Altnord. Rechtsgeschichte IV. 28, 33, 35 sbr. við 30, 34.

²⁾ Sjá Altnord, Rechtsgeschichte II. 376.

³⁾ Zur polit. Gesch. Islands. 14.

⁴⁾ Sama rit 16.

⁵⁾ Sama rit 227.

segir hann: *Freiwillig und nur gegen gewisse Bedingungen hatte sich Island dem norwegischen König unterworfen*¹⁾. Berlin²⁾ vill nú alls ekkert mark taka á þessum orðum Maurers, þar sem þau eru Íslandi í hag, heldur eingöngu hinum áður tilfærðu, sem eru því annaðhvort í óhag eða eru í mótsögn hver við önnur. Það er að visu rétt hjá Berlin. að Maurer hefir sjálfur játað, að hann hafi ritað ritgerðirnar sumar *„aus streitbaren Stimmung“*³⁾. En þar af er fulldjarft að gefa í skyn, eins og Berlin gerir, að annar eins maður og Maurer hafi haldið þessum skoðunum fram af því, að hann hafi bæði verið á bandi Jóns Sigurðssonar í stjórnmalaskoðunum um þetta mál, og vegna vináttu við hann. En sjálfur hefir Maurer í formála fyrir síðastnefndu ritgerðasafni, dagsettum 25. apríl 1880, eða eftir að hann hafði „sofið“ á ritgerðum þessum sumum yfir 20 ár, lýst yfir því, að hann vilji standa við alt, er hann hefir þar sagt. Hann segir svo: *Doch darf Ich mit gutem Gewissen versichern., dass Ich stets redlich bemüht war, die thatsächliche sowohl als die rechtliche Seite der im Streite begriffenen Fragen und ihre Stichhaltigkeit ernstlich zu prüfen, und dass Ich niemals ein Argument geltend machte, von dessen Haltbarkeit Ich nicht selbst vollständig überzeugt war*“ og: *„Aber auch bei kaltblütigster Nachprüfung finde Ich in meinen Aufsätzen keine Thatsache angeführt, keine Rechtsüberzeugung ausgesprochen, welche Ich jetzt Grund zu haben glaubte zurückzuziehen“*⁴⁾. Visindamensku Berlins og ráðvendni má marka á því, að

1) Zur polit. Gesch. Islands 268, sbr. og 274.

2) Isl. statsretlige Stilling I. 258.

3) Zur polit. Gesch. Islands, formálinn I.

4) Sama rit, formálinn VIII.

hann¹⁾ tilfærir þau orð Maurers úr formálanum, er Maurer talar um, að hann hafi skrifað ritgerðir sínar í hita. En Berlin gerir annaðhvort að sleppa hinum orðum Maurers, er síðast voru tilfærð, *visvitandi*, eða hann hefir ekki haft svo mikið við að lesa formálann til enda. Það er því ekki ofsagt, að Berlin hafi rangfært tilvitnun sína, sennilega visvitandi, því að honum er tæpast ætlandi að hafa ekki lesið allan formálann. Með slíkri aðferð er jafnan auðvelt að fá það út úr orðum annara, sem maður sjálfur vill. — Einn þýzkur fræðimaður, E. Mogk²⁾, segir einnig: „*Seit 1262 war die Insel Norwegen unterworfen*“. En rök eru þar engin fyrir þessari staðhæfingu.

Sviinn Ragnar ritstjóri Lundborg hefir haldið því eindregið fram í sínum ritum, að Ísland hafi einungis gengið konungi á hönd, og hafi gengið í persónalunión við Noreg, og orðið þá, *eine konstitutionelle Monarchie*³⁾.

Ýmsir Norðmenn hafa ennfremur tjáð sig um þetta efni. Munch segir⁴⁾, að Ísland og Grænland hafi sameinast Noregi „*uden at danne nogen egentlig Provins deraf eller i administrativ Henseende at kunde regnes der til*“ — of ákveðin orð til þess, að nokkur ábyggileg ályktun verði af þeim leidd um skoðun höf. Annars staðar segir sami höfundur: „*Island havde underkastet sig den norske Konge og der med indgaaet en Personalunion med Norge*⁵⁾.“ A öðrum stað talar Munch um sáttmálann 1262 sem „*den nye Unions-*

¹⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 258, Betænkning 85³⁾.

²⁾ Geschichte d. norw.-isl. Literatur 921.

³⁾ Islands staatsrechtliche Stellung. 25—26.

⁴⁾ Beskrivelse af Kongeriget Norge. 213.

⁵⁾ DnFH. IV. 1. 376.

akt¹⁾. Berlin segir²⁾ nú, þrátt fyrir þetta, að „*enhver Tanke om Personalunion med Norge har ligget P. A. Munch funldstændig fjærnt*“, og Berlin er meira að segja svo hispurslaus, að hann segir, að þetta sjáist á aðalriti Munchs, *Det norske Folks Historie*. Og þó hefir Berlin á öðrum stöðum³⁾ í ritum sínum einmitt vitnað til þessara staða í Noregssögu Munchs, er hér voru nefndir, og hlýtur því að hafa þekt þá. Keyser⁴⁾ segir, að Ísland hafi verið skoðað skattland Noregs í rýmstu merkingu, og eru þetta of ónákvæm orð til þess að unt sé að byggja mikið á þeim. Ebbe Hertzberg segir á einum stað⁵⁾: „*I Aarene 1262—1264 fandt Islands længe forberedte Underkastelse under den norske Konge Sted*“. Og sami höfundur talar ennfremur um „*Overenskomst mellem Kongen og Islænderne*“. Og þótt það sjáist annars staðar⁶⁾ á ritum Berlins, að hann þekkir þessi orð Hertzbergs, nefnir hann þau auðvitað ekki — sjálfsagt vegna þess, að honum þykir þau ekki henta sér. Taranger segir blátt áfram, án allra röksemda eða athugasemda: „*Island var en uafhængig Fristat til 1262, da det blev et Norges Skatland*“, og sami höfundur talar um „*Islands skatskyldighed under Norges Krone*“⁷⁾. Annar norskur lögfræðingur, N. Gjelsvik, kennari í þjóðarétti við háskóla

1) DnFH. IV.² 360, sbr. og 354.

2) Isl. statsretl. Stilling I. 259.

3) Betænkning. 80, Isl. statsretl. Stilling I. 147.

4) Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen. 19. (Sml. Skr. II. 19, sbr. og 285).

5) De nordiske Retskilder, Kbh. 1890. 108.

6) Isl. statsretl. Stilling I. 262.

7) Den norske Rets Historie II. 68, 238.

Norðmanna í Kristjaníu, hefir þar á móti haldið því fram, að Ísland hafi gengið í „realunion“ við Noreg 1262¹⁾, og nú síðast heldur sami höf. því fram í ný-útkominni bók á þýzku²⁾, að Ísland hafi haldið áfram að vera *ríki* eftir 1262³⁾.

Í ritum íslenzkra manna finnast auðvitað mörg ummæli um efnið. Arngrímur lærði segir, að Íslendingar hafi gengið undir *konung* (*norwagus*)⁴⁾, en önnur ummæli þessa höf. verða ekki talin ljós um þetta mál. Þormóður Torfason⁵⁾ fer þessum orðum um samband landanna: „*Islandia regi tandem subijcitur. Fædus Islandorum cum rege factum.*“ Jón prófastur Halldórsson setur Ísland að eins við hlið Danmerkur og Noregsríkja⁶⁾, eins og altítt var um þær mundir. Jón Skálholtsrektor Þorkelsson gefur það að eins í skyn í riti sínu: „*Specimen Islandiæ non barbaræ*“, að Gizur Þorvaldsson hafi fengið Íslendinga til að lofa konungi hlýðni⁷⁾. Í efnisskrá aftan við Kirkjusögu Finns biskups Jónssonar stendur svo: „*Conditiones quibus Islandi imperio regis Norvegiæ se subjecerunt*“, og „*Tota demum Islandia regi Norvegico se subjecit*“⁸⁾. Og „*Hallvarðus Gullskór obtinuit, ut Islandia fieret Norvego*

1) Aftenposten 3. sept. 1908.

2) Die norwegisch-sehwedische Union, Berlin 1912, bls. 21, 1. nmgr.

3) Þess má geta, að Gjelsvik vitnar til Berlins Íslands statsrettlige Stilling I., en Berlin hefir tekist verr að sannfæra Norðmanninn Gjelsvik en suma Íslendingana um réttmæti kenninga sinna.

4) Crymogæa, Hamborg 1610, liber III. 207 (107), 208 (108).

5) Hist. Norwegiæ V. 333.

6) Sögufél. rit II. 355.

7) Afskr. J. Sig. 333, 4to, bls. 152—154 (1 Lbs.)

8) Hist. eccl. IV. 382, 406.

*tributaria*¹⁾. Jón konferenzráð Eiríksson og Jón Árnason tala þar á móti um „*Landets overgivelse til Norge*“, og um „*Landets Overgivelse til de Norske*“²⁾. Sveinn Sölvason segir þar á móti eða talar að eins um, að landið hafi komist undir „*kongsstjórn*“³⁾. Þar sem Berlin er að vitna í orð Magnúsar konferenzráðs Stephensens og Baldvins Einarssonar, þá skifta þau alls ekki máli hér, vegna þess, að þau sýna ekkert annað, en hvernig þessir menn litu á sambandið milli Danmerkur og Íslands um 1800 og 1830, og í öllu falli er það sögulega rangt að skoða Danmörk sem móðurland Íslands, eins og Baldvin gerði, og Ísland „*Rigernes Provins*“, eins og Magnús gerði um 1800. Fremur hefði staðizt að kalla Ísland „*Norges Provins*“, því að Ísland var þó enn um 1800 í sambandi við Noreg. Ekki snerta ummæli Magnúsar Ketilssonar heldur málið, því að hann segir, að c. 1450 hafi Ísland verið skoðað „*som en Provins af Norges Rige*“⁴⁾. Hins vegar veit Berlin ekki eða þá gengur visvitandi fram hjá því, að á öðrum stað stillir Magnús Ketilsson svo orðum sínum, að af því má ráða, að hann telur Ísland *ekki* undir Norðsriki. Hann segir⁵⁾ um óðalskapitula Jónsbókar, að þeir sem hafi útvegað konungsbréfið 1622, verði að svara til þess, ef þeir hafi sagt konungi, að óðalskapituli hafi verið lög „*udi Norgis Rige eller her udi Landet*.“ Jón sýslumaður Espólin viðhefir í Árbókum⁶⁾ sínum ummæli sem þessi: „*Höfðingjar þá landið gekk undir*

1) Hist. eccl. I. 381.

2) Islanske Rettergang, Udgiverens Erindring til Læseren 2 og bls. 18.

3) Tyro juris, Kbh. 1754, 8. Jus criminale, Kbh. 1776, 2.

4) Forordninger og aabne Breve I. 6.

5) Sama rit II. 340.

6) Íslands Árbækur I. 2. 3. 109.

konung“, „Þá Íslendingar sóru Hákoní Hákonar-syni Noregskonungi land“, „Hákon konungr dó . . . eftir að landið hafði gengið honum á hendur“, og „Þá tók móðir hans undir sig öll ríkin, og er þann-ig Noregsríki og einnig Ísland komið undir Dan-mörku“. Jafnvel þótt síðustu orðin gefi það ranglega í skyn, að Noregsríki hafi komizt undir Danmörk, gef-ur höf. alls ekki í skyn, að Ísland hafi gengið undir Noreg 1262 eða síðar. Berlin¹⁾, sem vill láta Espólin styðja sína skoðun, hefir líka leiðrétt sem prentvillu til-vitnun sína í Espólin í hinni þýzku útgáfu sinni um ríkisréttarstöðu Íslands²⁾. Ennfremur lætur Berlin³⁾ em-bættismannanefndina, sem árin 1839 og 1841 (ekki 1839—1843, eins og Berlin segir) átti að gera tillögur um islenzk mál, komast svo að orði í álitsskjali sínu um samband Íslands og Danmerkur: „Da Island blev Norge underkastet“, og vitnar þessu til stuðnings í „Ny Kollegial Tidende 1843, bls. 216. Sá er þó galli á þessu, að álit nefndarinnar er alls ekki orðrétt í Kol. Tid., og orð þau, sem Berlin greinir sem *nefndarinn-innar* orð, eru orð þess, sem segir frá, tekur ágríp af nefndarálitinu. Í tíðindum frá nefndarfundunum Kbh. 1842, er ekkert, sem til þessara orða svari. — Enn eitt dæmi upp á samvizekusemi Berlins um tilvitnaðir í orð annara manna.

Jón Sigurðsson⁴⁾ og Berlin⁵⁾ hafa báðir vitnað í

¹⁾ Betænkning 92, Isl. statsretl. Stilling I. 259.

²⁾ Eftir játningu Berlins sjálfs í formála hinnar þýzku útgáfu segist Berlin ekki hafa þurft að leiðrétta annað í dönsku útg. rits síns, nema til Olsens hafi banna eitthvað tekið tillit; í mjög smávægilegum atriðum er það þó.

³⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 259.

⁴⁾ Isl. statsretl. Forhold. 12.

⁵⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 259.

ummæli Þórðar konferenzráðs Sveinbjörnssonar í formála fyrir Járnsiðu-útgáfu hans, Kbh. 1847, bls. V, og báðir sínum málstað til stuðnings. Hvorugur virðist hafa vitnað alveg rétt til hans, en Jón Sigurðsson herm-ir réttara skoðun Þórðar en Berlin, eins og hún kemur fram á áðurnefndum stað. Ummæli Þórðar eru í heild sinni, þau er hér skifta máli, þessi: „*Tandem vero rex Haco, voti omnino compos est factus . . . quum deditionem accepit omnium quadrantum . . . Aristodemocratia Islandorum sic finit, terraque et incolæ in ditionem regni Norvegiæ venerunt, non vi victi, sed qua socii, splendidis conditionibus (si servatæ fuissent) acquisiti et libere sese tandem obferentes. Regis quidem obtemperaturi, et tributarii regis, sed sartis tectisque propriis legibus et privilegiis*“. Með því að rífa setninguna: „*Aristodemocratia Islandorum sic finit, terraque et incolæ in ditionem regni Norvegiæ venerunt*“ úr sambandinu, fær Berlin það út, að höf. hafi verið á sinu (Berlins) máli. Sá hluti setningarinnar út af fyrir sig, sem Berlin slitur úr sambandinu, gefur alveg ranga hugmynd um það, sem höf. vill sagt hafa. Hann gat ekki hafa sagt, að Íslendingar hefði gengið á hendur konungi „*spendidis conditionibus*“, „*qua socii*“, „*regis quidem obtemperaturi*“ o. s. frv., ef það hefði verið skoðun hans, að Ísland hefði orðið undirlylla Noregsríkis eða einn inulim-aður hluti þess, eins og Berlin heldur fram.

Skoðanir Jóns Sigurðssonar eru alkunnar. Hann hélt því fram, að Ísland og Noregur hefðu komizt í persónusamband 1262 (1264)¹⁾. Flestir Íslendingar sem

1) Sjá einkum rit hans Om Islands statsretlige Forhold. 7—8, Ný Félagsrit VIII. 1—24, sbr. Þjóðfundartíðindi 1851, 496 o.s. frv.

siðan hafa um málið fjallað, hafa farið nærri skoðunum hans. Hér skulu nefndir að eins nokkrir. Björn M. Ólsen¹⁾ segir: „Það liggur í augum uppi, að allar skuldbindingar Íslendinga í þessum sáttmála eru eingöngu miðaðar við persónu²⁾ konungsins, og að þeir ganga honum sjálfum á hönd en ekki Noregsriki . . . Sambandið milli landanna er hreint persónusamband³⁾. Siðar virðist þessi höf. þó hafa horfið frá þeirri skoðun, að sambandið milli landanna hafi verið „hreint persónusamband“, því að ummæli liggja fyrir frá honum um það, að hermál og utanríkis-mál hafi verið sameiginleg eftir sáttmálanum með Norðmönnum og Íslendingum⁴⁾. Finnur prófessor Jónsson segir að eins, að Ísland hafi *underkastet sig den norske Konge Hákon Hákonarson, paa visse nærmere Betingelser*⁵⁾. Nefna má og, að allir íslenzku mennirnir í nefnd þeirri, sem skipuð var Dönum og Íslendingum, með kgsúrsk. 30. júlí 1907, til að ræða og koma fram með tillögur um samband Íslands og Danmerkur, segja það einum rómi, að „ . . . *det islanske Folk aldrig retlig har overdraget den Souverænitet, som det utvivlsomt var i Besiddelse af som Fristat gennem flere Aarhundreder, til noget andet Folk*“, og að „*Island de jure bør opfattes som et frit Land under Danmarks Kongekrone, sammen med Kongen fuldt raadigt over alle sine Anliggender*“).“ Og einn íslenzku nefndar-

¹⁾ Upphaf I. 68.

²⁾ Undirstrykað af höf.

³⁾ „Reykjavík“ 1908, 35. tbl., „Þjóðólfur“ 1908, 40 og 42 tbl.

⁴⁾ Lit.-Hist. II, 9, 914. Á líkan hátt eru ummæli höf. í hinni íslenzku bókmentasögu hans, Kbh. 1904. bls. 379, sbr. og bls. 409.

⁵⁾ Betænkning. 25, 26.

mannanna, Lárus H. Bjarnason, hefir ennfremur farið þessum orðum um málið: „*I følge Forbundsakten var Forbindelsen med Norge oprindelig kun af personaluniel Karkater*“, „*Men Forfatningsforandringen 1271—1281 til trods kom Island ikke i noget Afhængighedsforhold til Norge*“ og „*. . . Landet . . . havde staaet som et selvstændigt Land under Norges Krone og var traadt i Forbindelse med Danmark som et Norge sideordnet Land*¹⁾ Meiri hluti alþingis 1909 hélt og eindregið fram sömu skoðunum. (sjá Alptið. 1909 A. 780).

Bogi Th. Melsted hefir gert sér töluvert far um það að sanna, að Ísland hafi samkvæmt Gl. sáttmála orðið „*ósjálftætt skattland* norsku *krúnunnar*“²⁾ Slíkt hið sama hefir Gísli dócent Brynjólfsson og gert³⁾. Vilhjálmur Finsen segir einungis, að Íslendingar hafi „underkastet sig den norske Konge“⁴⁾. Berlin⁵⁾ hermir það, að Finsen segi það í réttarsögu sinni, sem geymd er í ófullgerðu handriti á Háskólabókasafni Dana, að Ísland hafi orðið norskt skattland árið 1262—1264. Hér eru ekki tók á því að segja um, hvort Berlin fer rétt með, því að handrit þetta eða afrit af því, sem einnig er til, hafa Danir (Arna Magnússonarnefndin) neitað að lána ásöfnin hér.

Skoðanir Dana, þeirra I. E. Larsens og Knud Berlins, er báðir telja Ísland hafa orðið norskt skattland eftir 1262 (1264), verða teknar siðar til rækilegri athugunar.

II. En þá er spurningin: *Hver var staða Íslands að lögum eftir samningnum við Hákon gamla 1262?*

¹⁾ Betænking. 59, 60, 61.

²⁾ Blaðið „Löggrétta“ III. tbl. 29, 30, 32.

³⁾ Isl. statsretl. Forhold 99 o. fl.

⁴⁾ De Islandke Love. 137.

⁵⁾ Isl. statsretlige Stilling. I. 139¹⁰⁾.

Larsen¹⁾ telur Ísland heyrandi undir Noregs krónu, og og sem „*Provins*“ norsku ríkisheildarinnar, enda þótt það hafi ýms sérréttindi. Berlin²⁾ hefir gert tilraun til að ákveða nánar stöðu landsins, eins og hún hafi verið að lögum gagnvart Noregi. Hann segir, að landið hafi orðið hluti úr *Noregsríki* (Noregsveldi), að visu ekki innlimað í *Noreg sjálfan*, heldur hafi það verið eitt af skattlöndum *Noregsríkis*. Því, staðhæfir höf., hlaut landið ekki einungis að vera háð *konungi*, heldur einnig *öðrum ríkjum hans* (Noregsveldi). Að öðru leyti var staða landsins óákveðin, segir höf. Ef þessar staðhæfingar Berlins væru réttar, þá væri þar með fallin sú skoðun, að landið hefði haldið áfram að vera ríki í sambandi við Noreg, hvort sem er í „*personalunion*“ eða „*realunion*“.

Eins og haldið hefir verið fram af ýmsum³⁾, ber fyrst og fremst að gæta þess, að Ísland var fullvalda ríki til 1262. Þessu fullveldi þarf það ekki að hafa afsalað sér, þótt það gengi á hendur konungi. Í þeirri ráðstöfun þarf ekki að felast annað en breyting á stjórnarskipun landsins, að það hætti að vera lýðríki, en yrði konungsríki. Það er og enginn vafi á því, að landið hætti að vera lýðríki og gekk undir konung. En þegar dæma skal um stöðu þess að lögum, þá verður að líta á samninginn eins og hann er. Þessi samningur er sá grundvöllur, sem dæma verður hér eftir.

Það getur með engu móti orkað tvímælis, að sáttmálinn 1262 er *tvíhliða samningur*. Íslendingar á-

1) Íslands statsrettl. Stilling. 14.

2) Íslands statsrettl. Stilling I. § 15.

3) Svo sem Jóni Péturssyni, Kirkjuréttur 1863, 27, Jóni Sigurðssyni, Ísl. statsrettlige Forhold, 6, Lárusi H. Bjarnason, Betænkning. 59.

skilja sér rétt og taka á sig skyldur. Slíkt hið sama gerir Hallvarður gullskór sem umboðsmaður Hákonar Hákonarsonar konungs. Þessvegna er það alveg undra-verð fjarstæða, er Berlin segir¹⁾, að sáttmálinn sé „*et ensidigt Hyldings- og Underkastelsesbrev*“ En þó getur höf. ekki komist fram hjá því, að báðir aðiljar skuldbindi sig og fái rétt fyrir. Höf. einblínir á það, að Íslendingar – eftir formi sáttmálans—bæði skuldbinda sig og áskilja sér rétt, en ekki sagt berum orðum, að konungur skuldbindi sig til neins. En engum kemur þó til hugar að neita því, að bæði umboðsmaður konungs og hann sjálfur hafi gengið að sáttmálanum. Ög þótt sumt væri ekki berum orðum sagt, þá situr sízt á Berlin, sem alt af er að veifa því í þessu sambandi, hverja þýðingu þagnarloforð hafi, að véfengja þetta atriði — og það gerir hann ekki heldur. Hitt er annað mál, að form sáttmálans hefði getað verið betra, og að hann er ekki svo glögt orðaður, sem sumir aðrir sáttmálar milli ríkja, er gerðir voru á Norðurlöndum á 13. og 14. öld. En það er engin furða, þótt islenzkir bændur, sem engar fyrirmyndir hafa haft til slíkra samninga, hefðu ekki gert þá svo vel eða skilmerkilega, sem t. d. ríkisráð Norðmanna og Svía gerðu 60 árum síðar milli Noregs og Svíþjóðar, er þau ríki sameinuðust undir eina krúnu. En annars eru það tvennskona skyldur, sem Íslendingar takast á hendur, og hvorartveggja einungis gagnvart konungi og konungsettninni, þeirri er erfðarétt á til ríkis. Önnur er *skattgjaldið* og hin er *trúnaðarskyldan*. Um það, að Ísland skyldi háð Noregsveldi, er ekki sagt neitt. Þess vegna verður enginn réttur yfir Íslandi því til handa dreginn af sáttmálanum 1262 (1264). Það verð-

¹⁾ Isl. statsretlige Stilling I, 129.

ur heldur ekki bygt á sáttmálanum, að nokkur önnur mál en konungur — og ef til vill konungserfðir — skuli vera sameiginleg. Um það segir ekkert, hvorki beinlínis né óbeinlínis. Það er því alveg ófyrirsynju, er þeir Bogi Th. Melsted¹⁾ og Jón Jónsson²⁾ halda því fram, að hermál og utanrikismál hafi verið sameiginleg eftir Gamla sáttmála. Þótt mál þessi yrðu það siðar í framkvæmdinni, þá má slíkt með engu móti leiða af ákvæðum Gamla sáttmála. Auk þess urðu hermálin aldrei sameiginleg að öllu leyti í framkvæmdinni, eins og siðar skal sýnt. Því fjarstæðara er það, að draga umsvifalaust ályktanir af valdi konungs í Noregi um vald hans yfir Íslandi, eins og Bogi Th. Melsted gerir³⁾. En reyndar skiftir vald konungs yfir landinu í sjálfu sér ekki máli um stöðu þess sem ríkis út á við. Hvort sem konungur var eftir Gamla sáttmála einvaldur á Íslandi eða ekki, þá haggast ekki við það afstaða Noregs og Íslands hvors til annars, alveg eins og afstaða Íslands til Noregs og Danmerkur breyttist í engu að lögum, þótt Íslendingar fengju konungi einveldi í hendur árið 1662. Af því að konungur hafi haft svo og svo mikið vald yfir landinu (herstjórn, fjárveitingarvald, boð- og bannvald o. s. frv.) ályktar B. Th. Melsted⁴⁾, að Ísland hafi orðið „ósjálfstætt skattland norsku krúnunnar“. Eftir sömu hugsunarreglu hefði hann t. d. getað sagt, að Noregur hefði orðið ósjálfstætt skattland sænsku

1) „Lögrétta“ III. töl. 29, 30, 32.

2) „Reykjavík“ 1908, töl. 29, 33 og 34.

3) „Lögrétta“ III. 29, 33–34.

4) Hér er ekki út í það farið, að staðhæfingar þessa höf. um ýmsar valdgreinir þessar eru sumar allmikil fjarstæða, svo sem (um fjárveitingarvaldið (og skattaálöguvaldið), sem konungur fékk alls ekki að öllu fyrr en 1662.

krúnunnar 1320 eða 1814, England ósjálfstætt skattland dönsku krúnunnar á dögum Knúts ríka o. s. frv.

Gamli sáttmáli ákveður að eins eina tegund mála sameiginlega, *konunginn*. *Íslendingar heita fyrir sig og sína arfa að halda trúnað við Hákon konung og hans arfa*. Þetta sýnir, að hér er fyrst og fremst gert samband um sameigininn konung milli Noregs og Íslands. *Konungur Norðmanna skal einnig vera þjóðhöfðingi á Íslandi*. Þó stendur einungis, að Íslendingar heiti að halda trúnað við *arfa Hákonar konungs*. Þetta getur eftir orðunum ekki vel merkt annað en það, að Íslendingar lofa honum og ætt hans — konungsætt Norðmanna, sem þá réð ríkjum — trúnaði. Ef ættaskifti yrðu, eru Íslendingar eftir þessu ekki bundnir trúnaði við nýja ætt eftir Gamla sáttmála. Noregur var *erfðaríki* á dögum Hákonar gamla. Ef ætt hans dó út, skyldi *kjósa* konung, en við slíkt kjör sýnast Íslendingar alls ekki hafa verið bundnir eftir Gamla sáttmála. Þó mætti ef til vill segja, að „*yðrir* (3: Hákonar gamla) *arfar*“ væru allir þeir, sem sætu að stóli í Noregi¹⁾. En ef slíkt hefði verið tilætlunin, þá hefði átt að standa: „*yðr og konungum í Noregi*“ eða eitt hvað slíkt²⁾.

Eins og að framan er að vikið, hafa fjölmargir útlendir og innlendir fræðimenn haldið því fram, að Ísland hafi verið ríki áfram eftir 1262 í persónusambandi eða málefnasambandi („Realunion“) við Noreg. Hvort þessara tveggja hugtaka hér eigi við, fer eftir því hvernig þau eru skilgreind. Ef persónusamband er kallað

1) Gjelsvik, Die norw.-schwed. Union, 21, nmgr. virðist gera ráð fyrir því, að konungssambandið hafi ált að vera ævarandi, án þess að ættaskifti kæmu til greina.

2) Nánar § 10.

það samband, þar sem þjóðhöfðingi er sameiginn tveimur ríkjum eða fleirum, en sambandið byggist einungis á tilviljun, en ekki samningi, og rofnar því af sjálfu sér, er sú tilviljun fellur brott, þá verður samband Íslands og Noregs ekki kallað persónusamband. En ef einungis er krafist til persónusambands, að þjóðhöfðingi, og konungserfðir, — en ekki önnur mál —, sé sameiginlegur, enda þótt fyrir samninga sé, þá má nefna samband Noregs og Íslands persónusamband. Hvort sambandið skuli nefnast personal- eða realunion er og allþýðingarlítið. Það eitt er nægilegt, að *einungis konungur og konungsettin var sameiginleg*, sbr. að ofan.

En það eitt, að konungssambandið var skildagað, *uppsagnarréttur* ákveðinn, er nægt til að sýna, að Ísland hélt að lögum áfram að vera *ríki* eftir 1262. Þetta er og álit óvilhallra þjóðréttarfræðinga, er kynt hafa sér málið¹⁾.

Af ritum samtiðarmanna má nokkuð ráða um skoðun eða skilning þeirra á atburðum þeim, er hér gerðust árin 1662—1264. Sturla lögmaður Þórðarson segir, að Íslendingar hefi svarið konungi land og þegna og ævinlegan skatt. Og um atburðina á alþingi 1264, þegar Ormur Ormsson Svínfellingur gekk konungi á hönd, segir hann, að þá hafi allir Íslendingar gengið undir konung, og hafi þeim verið ljúfara að ganga Magnúsi konungi á hönd en Hákonni konungi föður hans²⁾. Í bréfi sínu til konungs 1277 farast Þorvarði Þórarinssyni orð í þá átt, að enginn muni eiga auðvelt með að stýra *ríkinu*, nema Árni biskup Þorláksson sé honum hlið-

1) Gjelsvik Die norw.- schwed. Union I. c,

2) Fms. X. 114, 157.

hollur¹⁾. Bréfitarinn hlýtur með „rikinu“ að eiga hér við Ísland, því að fjarstæða hefði verið, að halda því fram, að embættismaður í Noregi hefði þurft vinfengi eða hylli íslenzks biskups til að stýra embætti sínu þar. Hins vegar var Árni biskup afarvoldugur á Íslandi og þungur í skauti mótstöðumönnum sínum. Á öðrum stað²⁾ er og talað um „*stjórn ríkisins*“ og „*ríkisstjórn*“ á Íslandi um sama leyti, og virðist það benda í þá átt, að Ísland hafi þá verið talið ríki. Einn höfundur (Finnur Jónsson) hefir fullyrt, að ríki ætti hér ekki við Ísland, heldur þýddi „veldi“ (= „Magt“, Herredomme“), en þessi staðhæfing er fráleit. Björn M. Ólsen³⁾ fer miklu varlegar, en vill þó ekki almennilega samsinna því, að Ísland hafi verið talið ríki. Heldur, að orðið ríkisstjórn muni vel geta táknað *stjórn alls Noregskonungsrikis í heild sinni að meðtöldum skattlöndum, með sérstöku tilliti til Íslands*“. Til stuðnings þessu vitnar höf. í málsvenju norskra laga, meðal annars norska réttarbót hér um bil 20 árum yngri. Þar sem B. M. Olsen hefir sjálfur allra manna fastast kveðið svo að orði, að Ísland hafi gengið í „*hreint persónusamband*“ við Norveg 1262⁴⁾, þá sýnist svo sem hann þyrfti ekki að furða sig á því, þótt Íslendingar teldu landið ríki um 1270—1280. Auk þess er hæpið að skýra orð í íslenzkri heimild eftir norskri málsvenju. Sjálfur hefir höf.⁵⁾ réttlæga bent á það gagnvart Berlin, að skýra ætti íslenzkar heimildir eftir íslenzkri málsvenju. Og í þessu tilfelli sýnist ekki heldur nein ástæða til að vikja frá þeirri

1) Bps. I. 706.

2) Bps. I. 702, 703.

3) Skírnir, 84. árg. 221.

4) Upphaf I. 68.

5) Upphaf II. 59, 61.

reglu. Ólsen gengur heldur ekki lengra en svo, að hann telur skýringu þá, sem hér er haldið fram, vafasama. Annálar segja árið 1262: „Svarið *Hákoni ok Magnúsi Noregskonungum* land ok þegnar ok æfinlegr skattr af Íslandi“¹⁾. Og árið 1263: „ . . . Á þessu sama ári játuðu Oddaverjar *Noregskonungum* skatti . . .“²⁾. Og árið 1264 segir: „Á þessu sumri svarði Ormr Ormssonr *Noregskonungum* skatt á alþingi . . . ok þá höfðu allir formenn á Íslandi samþykkt um skatt við *Noregskonunga*“³⁾.

Samtiðar-heimildir gefa því enga átyllu til að skýra sáttmálann 1262 öðru vísi en beint liggur við eftir orðum hans. Þær gefa það alls ekki með einu orði í skyn, að landið hafi orðið skattland eða „lýðland“ Noregsríkis, heldur hafi það einungis gengið undir *konung* Norðmanna. Berlin virðist annars beita nokkuð kynlegum hugsunarreglum, er hann skýrir, eða reynir að skýra sáttmálann. Svo er að sjá sem hann vilji ekki skýra sáttmálann stranglega eftir orðum hans, þegar það er máli hans til óhags, en ef það er máli hans til hags, þá vilar hann ekki fyrir sér að skýra hann stranglega eftir orðunum. Þegar um *skyldur Íslendinga gagnvart konungi* (eða Noregsríki) er að ræða, sýnist höf. ekki telja sáttmálann tæmandi, og vill láta þá hafa á sig tekið fleiri skyldur en í sáttmálanum segir. Hana játar það þó fullum fetum⁴⁾, að Gamli sáttmáli tali hvergi um það, að Ísland gangi undir Noregsríki, að hann tali ekkert um það, að Ísland skuli hætta að vera fullvalda ríki, að hann segi ekkert um gildi ríkiserfðalaga Norð-

¹⁾ Ísl. annálar IV, V, VII; sbr. VIII; IX.

²⁾ Sama rit IV.

³⁾ Sama rit IV.

⁴⁾ Islands statsretlige Stilling I. 108—106. Sbr. og 67.

manna á Íslandi, að hann nefni engar aðrar norskar ríkisstofnanir en konung, að hann kalli Ísland ekki skattland. En höf. að eins býr sér það til, að Gamla sáttmála megi ekki lesa „*rent bogstaveligt*“, meira eða minna verði að leggja í hann en orðin segi, eftir því sem á stendur. Sem dæmi nefnir höf. þá — og dæmi það er leð frá Maurer Ísland bls. 473 — að sáttmálinn nefni það alls ekki, að ríkisvaldið skuli hverfa úr höndum goðanna til konungs. Hér gætir höf. þess ekki, að konungur skuldbatt sig til að láta Íslendinga ná islenzkum lögum, og því varð stjórnarskipun landsins að standa óhöggð, þar til henni yrði breytt á lögmætan hátt. Það lá fyrir utan sáttmálann að kveða á um það efni. Trúnað gátu landsmenn haldið við konung og goldið honum skatt fyrir því. Ríkisvaldið hvarf ekki í hendur konungs frekara en hlaut að leiða af þessum skuldbindingum landsmanna. Hin gamla stjórnarskipun stóð líka óhöggð þar til 1271, er Þingfararbálkur Járnsíðu varð löggleiddur.

Þegar Berlin skýrir *skyldur konungs* eftir sáttmálanum, þá fer hann að jafnaði stranglega eftir orðum hans. Þess vegna hefðu Íslendingar, segir höfundurinn, þurft beinlínis að undanskilja sig herþjónustuskyldu í Noregi, er samningurinn var gerður 1262, með því að annars hefði orðið að telja þá skyldu haldast samkvæmt sáttmála Íslendinga við Ólaf helga¹⁾. Þetta er að visu rétt hjá höf., en hér beitir hann þó sýnilega þeirri reglu, að telja það óbreytt af sáttmálanum 1262, sem hann gefur ekki sjálfur fulla ástæðu til að telja brott fallið eða breytt. Einnig tekur hann loforðið um að halda friði yfir landinu alveg bókstaflega²⁾. Þar sem höf. talar um

¹⁾ Isl. statsrett, Stilling I. 85.

²⁾ Sama rit I. 72—73.

trúnaðarheit Íslendinga gagnvart konungi, fer hann strangt eftir orðunum, því að honum þykir mikið undir því, að koma þægilega úr vegi uppsagnarákvæðinu. Þar slitur hann því klausuna um „ævarandi“ skatt út úr samhengi við uppsagnarákvæðið til að sýna, að sáttmálinn hafi ekki heimilað annað en uppreistarrétt gegn konungi¹⁾. Þá segir höf., að landsmenn hefðu orðið að gera ákveðna kröfu um það, að konungur skyldi nefnast konungur Íslands og að Ísland skyldi heita konungsríki, ef slíkt hefði verið tilætlunin²⁾. Þar sem höf. játar sjálfur, að hvergi sé að því vikið í sáttmálanum, að Ísland selji fullveldi sitt, þá er undarleg sú staðhæfing, að landið hefði þurft að gera þessa kröfu. Einnig segir höf.³⁾, að berum orðum hefði þurft að áskilja það, ef svo hefði verið til ætlast, að Íslendingar hefðu að eins við konung að eiga, en ekki Norðmenn. Það hefir þó hingað til þótt sjálfsagt, að sá sem gerir samning og tekst skyldur á herðar með honum, væri þeim einum skuldbundinn, sem samningurinn tilgreinir, en ekki öðrum.

Dæmi þau, sem nú hafa greind verið, sýna það ljóslega, að skýringaraðferð höf. er ekki skýringaraðferð samvirkusöfum vísindamanni samboðin, heldur aðferð, sem purkunarlitlir málaflutningsmenn láta sér sæma að hafa. Þeir verða að halda öllu fram, sem málstað þeirra er í vil, en komast hjá hinu, sem málstað þeirra er til óhags. En í vísindaríti, sem auðvitað gerir kröfu til

¹⁾ Sama rit I. 90—93.

²⁾ Sama rit I. 102.

³⁾ Sama rit I. 120. Í D. n. & d. Rigsraad 87, segir sami höf. loks að deila megi fram og aftur um skilning sáttmálans 1262, en þá er hann líka orðinn að eins „foreløbig Overenskomst!“ Hvaðan hefir höf. þá vizku?

Þess að vera óhlutdrægt, er þessi aðferð ótæk með öllu. Eina forsvaranlega aðferðin er sú, að skýra sáttmálann, eins og allar aðrar heimildir, eftir orðum hans, eins og þau hafa verið skilin alment á þeim tímum. Íslendingar hafa öðlzt þann rétt og á sig tekið þær skyldur, sem í sáttmálanum segir, en hvorki fleiri né færri. Slikt hið sama er um konunginn. Skýringaraðferð Berlins á sáttmálanum leiðir til hins mesta handahófs og fullkominnar réttaróvissu. Því að hvaða takmörk eru því sett, hvenær skýra skuli bókstaflega eftir orðunum, og hvenær eigi, enda þótt orðin séu fullskýr eins og hér er? Berlin hefir eigi reynt að gefa mönnum neinar reglur um slíkt.

§ 10.

Konungur sem sambandsliður Íslands og Noregs (Danmerkur).

I. Réttur konungs til yfirráða á Íslandi. Þessi réttur byggist á sáttmálanum 1262, eins og áður er sagt, og endurnýjunum hans. Íslendingar sóru fyrir sig og sína arfa Hákoní konungi og örfum hans trúnað. Af þessu sýnist leiða það, að forræði konungs og ættar hans gekk að erfðum eftir því erfðatali, er sett var í þágildandi rikiserfðalögum Norðmanna, erfðalögum þeim, er sett voru 1260 á Frostapingi¹⁾. Erfðatal þeirra laga er þá óbeinlinis tekið upp í sáttmálann. En þar af leiðir auðvitað ekki, að *öll* ákvæði þeirra erfðalaga, svo sem um konungshyllingar í Noregi, gildi á Íslandi. Þetta er þvert á móti ósannanlegt og mjög ólíklegt, einkum

1) Sbr. Ólsen, Upphaf II. 52–54. Sbr. bls. 105 að framan.

þar sem Íslendingar hefðu þar með tekið á sig ýmsar skyldur, er þeir síðar afbáðu sér eindregið, svo sem utanstefningar. Ríkiserfðalög Íslands voru, eftir ofanrituðu, *Gamli sáttmáli frá 1262 + erfðatali ríkiserfðalaganna frá 1260*. Erfðatalið er í Járns., Kristindómsb. 4. kap. og í Kristinrétti Árna biskups 4. kap. Samkvæmt erfðatali þessara laga var röðin þessi:

- 1) Skilgetnir synir konungs, og sá elzti, ef fleiri voru,
- 2) Óskilgetnir synir konungs, og
- 3) Þeir, er eftir erfðalögum einkamálalöggjafarinnar stöðu annars næstir til erfða.

Þessum erfðaákvæðum verður óefað að bæta við sáttmálann 1262. Í hinu eina skinnhandriti, sem til er af Járnsíðu (Staðarhólsbók, A. M. 334 fol.)¹⁾ eru reyndar öll Frostapings-ríkiserfðalögin, ekki einungis erfðatalið sjálft, heldur lögin öll í heild sinni. Ríkiserfðalög þessi geta alls ekki í heild sinni hafa orðið lög á Íslandi fyrr en 1272 eða 1273, er Járnsíða að frádregnum þingfararþálki, er lögtekinn var 1271, var í lög leidd. Eins og kunnugt er, voru nýju ríkiserfðalögin norsku samþykkt í júlí 1273. Ef nú tilgangurinn hefði verið að lögleiða ríkiserfðalög Norðmanna á Íslandi í heild sinni, þá er það með öllu óskiljanlegt, hvers vegna nýju lögin frá 1273 voru ekki lögleidd hér, heldur afnumdu lögin. Járnsíða var ekki lögtekin til hlitar fyrr en haustið 1273 „at Marteinsmessu“²⁾ (11. nóvbr.), svo að hægt hefði verið að koma þeim til Íslands það ár, og fá þau lögtekin með Járnsíðu. Árni biskup Þorláksson, Hrafn Oddsson og Þorvarður Þórarinnsson voru einmitt í Noregi,

1) Sbr. Járnsíða Havniæ 1847, formálinn XXII, Grg. II, formálinn V, o. s. frv.

2) Ísl. annálar II, IV, V. Sbr. Bps. I. 695.

meðan rikiserfðalögin 1273 voru samþykkt, og fóru heim til Íslands rétt á eftir, og fyrir þeirra tilhlutan var Járnsiða loks öll lögtekin¹⁾. Og sá hluti Járnsiðu, sem enn var ólögtekin á Íslandi, var einmitt erfðatal einkamálaréttarins, og í sambandi við það var einmitt rik ástæða til, að athyglin hefði einnig beinzt að rikiserfðalögunum. Lögtaka gömlu rikiserfðalaganna á Íslandi hlaut jafnframt að valda því, að sin lög um þetta giltu á Íslandi og í Noregi. Auk þess sýna ýmsar reglur erfðalaganna gömlu, að þau geta tæplega hafa verið lögtekin hér í heild sinni. Járnsiða er að visu mjög broðvirknislega úr garði gerð, en varla er þó Sturlu lögmanni Þórðarsyni, sem að bókinni vann²⁾, trúandi til að hafa látið standa í henni svo miklar fjarstæður, sem í rikiserfðalögunum eru, ef þau hefðu átt að gilda í heild sinni á Íslandi. Í 3. kap. er talað um „*þá miklu villuþoku, sem mikill hluti þessa lands hefir svo hörmulega verið blindaðr af, at í engu landi finnast dæmi til, þar sem teknir hafa verit ýmsir menn ok kallaðir konungar á móti lögum hins helga Ólafs konungs*“. Þetta gat átt við í Noregi um borgarastyrjaldirnar þar á 12. og 13. öld, en á Íslandi, þar sem konungsvald kom fyrst á landið 1262—1264, var það hrein fjarstæða. Í 4. kap. er hirðstjórum og lögmönnum „*með hirð alla*“ boðið „*at sækja norðr til hins helga Ólafs konungs, ok nefni hirðstjóri 12 hina vitrustu bæendr úr hverju biskupsríki*“. Hér er gert ráð fyrir fleirum biskupsstólum en tveimur — á Íslandi voru einungis tveir — og fleirum lögmönnum — á Íslandi var þá einn³⁾ o. s. frv.

¹⁾ Munch DnFH IV². 551, Bps. I. 695. Ísl. annálar I—V, VIII, IX.

²⁾ Sturl. II 273, Bps. II. 162.

³⁾ Safn II. 4, 39.

Líkurnar mæla því allar gegn því, að ríkiserfðalögin gömlu hafi verið lögtekin hér með Járnsíðu í heild sinni. Afritarinn hefir tekið þau með til fyllingar og fróðleiks, eins og afriturum var lítt, bæði fyrr og síðar.

Árið 1275 var Kristinréttur Árna biskups lögtekin handa Skálholtsbiskupsdæmi. Þá hefði verið næg ástæða til að taka nýju ríkiserfðalögin, en ekki hin gömlu. Próf. Finnur Jónsson¹⁾ segir og berum orðum og afdráttarlaust, að ríkiserfðalögin séu ekki upphafleg í Kristinrétti Árna, heldur séu þau þar síðari viðbót („Tilsætning“)²⁾. Það er því afritara að kenna, að þau eru þar nú, eins og sagt var um Járnsíðu. Björn M. Ólsen³⁾ segir, að „sögulegar líkur“ styðji vitnisburð handritanna, þær vist, hve ant þeim feðgum var um erfðarétt sinn. Í þessu sambandi verður þetta síðartalda atriði, „sögulegar líkur“, móti höf., því að ef þeim feðgum var ant um ríkiserfðarétt sinn — og það var þeim — hversvegna lögleiddi Magnús konungur þá afnumin konungserfðalög norsk á *Íslandi*, *eftir* að ný lög höfðu verið lögtekin handa *Noregi*? Var það í samræmi við umhyggju hans

¹⁾ Lit.-Hist. II. 290.

²⁾ Þar sem menn, t. d. B. M. Ólsen, Skírnir 84. árg. 226, vitna til þess, að konungserfðir standi í handriti Járnsíðu, og vilja með því telja næga sönnun leidda að gildi þeirra hér, þá má geta þess til samanburðar, að 11. kap. Krr. Á. (N. gl. Love V. 23) stendur líka í handriti Kristinréttarins, og er þó alveg vafalaust, að ákvæði 11. kap. hafa aldrei orðið lög hér, sbr. Bps. I. 698. Í Upph. II. 74 kveður B. M. Ólsen miklu línar að orði, og segir, að að forminu til komi konungserfðir að eins fram sem fræðandi skýrsla um það, hvaða reglur giltu um konungserfðir í Noregi. Það má vel vera, að þær hafi á þann hátt fylgt Járnsíðu, en lögteknar þurfa þær ekki að hafa verið fyrir því.

³⁾ Skírnir 84. ár 225—226.

fyrir þeim rétti sínum, að sín lög giltu um þetta efni í hvoru ríkinu? Þessi röksemdarleiðsla höf. getur verið góð til styrktar því, að erfðalögin frá 1273 hafi komiðt í öndverðu í Jónsbók, en í þessu sambandi er hún ótæk. „Sögulegar líkur“ mæla einmitt allar gegn því, að erfðalögin frá 1260 hafi átt heima í upphafi í Járnsíðu og Kristinrétti Árna. B. M. Ólsen¹⁾ segir ennfremur, að það, að nýju erfðalögin 1273 hafi ekki verið samþykkt fyrr en 1281, komi af því, að hinar eldri reglur hafi hér gilt þangað til. Í fyrsta lagi er hér *petitio principii* — gert ráð fyrir því sönnuðu, sem sanna átti, — og í öðru lagi er það dálítið einkennileg röksemdafærsla, að segja það, að ein lög hafi ekki verið samþykkt fyrr en þau

1) Sama rit 84. ár 226—227. Þar sem höf. segir, að eg telji (Andvari 35. árg., bls. 156) *vináttu* Árna biskups og Magnúsar konungs og það, að Árni biskup hafi þekkt ríkiserfðalögin frá 1273 „fulla sönnun“ fyrir því, að ríkiserfðalögin 1260 hafi ekki getað staðið í Kristinréttinum, þá eru þessi ummæli höf. á engum rökum byggð. Hitt er heldur, að eg hef talið þessi atriði, ásamt öðru, þar á meðal því atriði, sem B. M. Ólsen hefir lagt mikla áherzlu á, að konungur hafi látið sér mjög ant um ríkiserfðarétt sinn, fulla sönnun þess, að ríkiserfðalögin frá 1260 hafi eigi verið lögtekin með Kristinrétti Árna biskups 1275. Meðal sögulegra líka tel eg það — og eigi lítils vert — að konungserfðirnar eru eigi upphaflegar í Kristinrétti Árna, eftir því sem prófessor Finnur Jónsson, sem á því sviði er alls engin ástæða til að rengja, fullyrðir afdráttarlaust. Þar sem konungserfðirnar eru eigi upphaflegar í Kristinrétti Árna, þá verður „vitnisburður“ handritanna, sem Ólsen l. c. talar svo mikið um, harla léttvægur. Annars gleymir B. M. Ólsen að geta þess, að eg hafði þessar fullyrðingar um upphafleik ríkiserfðalaganna í Kristinréttinum ekki frá sjálfum mér, heldur frá vini hans, próf. Finni Jónssyni. Prófessor Finnur Jónsson ber ábyrgð þeirrar fullyrðingar, en eigi eg.

voru það, af því að önnur hafi þangað til gilt. Eftir þeirri reglu mætti skýra það, að stjórnarskránni frá 5. jan. 1874 varð ekki breytt fyrr en 1903 á þann hátt, að það hefði verið af því, að stjórnarskráin 1874 hefði gilt óbreytt til þess tíma! Væri sú skýring varla talin mikilsvirði.

En þá er næst spurningin, hvort ríkiserfðalögin frá 1273 hafi nokkurn tíma verið lögleidd á Íslandi. Í flestum handritum Jónsbókar eru lög þessi, en í handriti því, sem Ólafur konferenzráð Halldórsson hefir lagt til grundvallar Jónsbókar-útgáfu sinni, Kaupmannahöfn 1904, vantar þó ríkiserfðalögin á þeim stað í bókinni, er þau ættu að vera, og er þeim bætt við fyrir aftan. Og þetta er talið eitt bezta handritið af Jónsbók. Menn hefir því greint á um það, hvort ríkiserfðalögin frá 1273 væru upphafleg í Jónsbók eða hvort þeim hefði síðar verið bætt við hana til fróðleiks og fyllingar, eins og títt var, að afritarar gerðu um ýms lög og réttarbætur, sem að vísu urðu aldrei lög á landi hér. Jón Sigurðsson¹⁾ og Jón Þorkelsson²⁾ telja ríkiserfðalögin ekki upphafleg, heldur ætla þeir, að þau hafi verið sett í bókina til fróðleiks og leiðbeiningar. B. M. Ólsen³⁾, Berlin⁴⁾ og Ólafur Halldórsson⁵⁾ ætla, að þau séu upphafleg, hafi verið samþykkt með Jónsbók 1281. Ríkiserfðalög þau, er fylgja Jónsbók, eru lögin frá 1273 alveg óbreytt og

1) Isl. statsretl. Forhold. 17—18.

2) Rí. 10—11. Sbr. Alp.tíð. 1909, A. 775.

3) Upphaf I. 59, 2 nmgr., Skírnir 84. ár 226.

4) Isl. statsretl. Stilling I. 165 o. s. frv.

5) Jónsbók Kbh. 1904, formálinn III. o. s. frv. Orð Berlins um þetta atriði eru auðvitað að engu hafandi. Hann fer einungis eftir þeim mönnum hér, er skoðanir þeirra koma bezt heim við þá niðurstöðu, sem hann vill fá. Enginn mun jafnræki-

orðrétt. Sömu röksemdirnar eru þar færðar fyrir setningu laganna sem í gömlu lögunum, sem Járnsiðu fylgja og Kristinrétti Arna biskups. Alveg tilsvarendi ákvæði eru um konungshyllingu og konungskjör. Allar eru reglur þessar einungis miðaðar við Noreg, og jafnfjarstætt, að þær geti átt við Ísland og hinar eldri. Efnið í Jónsbók er að visu að allmiklu leyti tekið úr löggjöf Magnúsar konungs Hákonarsonar. En fyrirmælum norskra laga er þó jafnan breytt og vikið við, eftir því sem þörf gerðist, nema í ríkiserfðalögunum. Þar er engin slík breyting gerð, heldur eru þau alveg hugsunarlaust og breytingarlaust tekin með. Um þetta atriði gilda því alveg sömu athugasemdirnar sem um Járnsiðu er sagt, að því viðbættu, að islenzkur lagamaður, Jón Einarsson lögmaður, átti einnig mikinn þátt í samningu Jónsbókar, og að hún er stórum mun betur úr garði gerð, að öllu öðru en ríkiserfðalögunum, en Járnsiða. Og að ríkiserfðalögin — þannig löguð — eru í mörgum Jónsbókar-handritum, sannar ekkert, því að, eins og áður er sagt, hrúguðu afritarar mörgu saman í handrit sín, sem ekkert kom Íslandi við. Í sumum handritum Jónsbókar eru jafnvel kaflar úr Hirðskrá Magnúsar konungs, Kristindómsbálkur Járnsiðu o. s. frv. Er þó vitanlegt, að Hirðskrá var hér ekki lög, og að Kristindómsbálkur Járnsiðu gat alls eigi verið hér lög eftir að Jónsbók var lögtekin, ef konungserfðirnar frá 1273 hafa verið lögteknar með henni. Ekki er heldur kunnugt, að kon-

lega hafa rannsakað handrit Jónsbókar og þeir Jón Sigurðson og Jón Þorkelsson. Hinn síðarnefndi hefir rannsakað þau handrit öll og valið úr þeim, er notuð eru við útgáfu Ólafs Halldórssonar (Sbr. Jónsbók 1904, form., bls. 2). Er því ástæða til að marka þeirra skoðun á þessu meira en flestra annara.

ungserfðum Jónsbókar hafi verið beitt hér. B. M. Ólsen¹⁾ getur þess reyndar til, að utanstefningar til Íslendinga, er nokkrir annálar geta um árið 1299²⁾, hafi í því skyni verið gerðar, að Íslendingar hyltu Hákon konung hálegg. En þó að þessi tilgáta væri rétt, þá sannar hún ekkert, því að heimild til þessara utanstefninga hafði konungur alls ekki í rikiserfðalögunum — og það álitur Ólsen ekki heldur. Hákon háleggur var kunnur að því að brjóta lög á Íslendingum, og gat því eins gripið til þessara lögleysu og ýmsra annara. Þar að auki var þessi konungur hyltur hér á landi sérstaklega árið 1302³⁾. Og hefir hann því ekki talið hyllingu þá nægilega, sem Ólsen getur sér til, að farið hafi fram af hendi Íslendinga í Noregi. Satt er það að visu, sem Ólsen segir⁴⁾, að nefndarmenn segjast í samþykkt einni vilja sverja konungi land og þegna eftir þeim eiðstaf, „sem stendr í bók várri“, og er þessi samþykkt sjálf-sagt frá 1302⁵⁾. En þetta sannar alls ekki það, sem Ólsen vill láta það sanna, upphafleik rikiserfðalaganna 1273 sem laga í Jónsbók. Það sýnir það eitt, að eiðsformáli hefir verið innfærður í Jónsbók þeirra, hvort sem sá formáli hefir verið samhljóða bændaeiðsformála konungserfða eða ekki⁶⁾. Það er sem sé

¹⁾ Upphaf I. 59.

²⁾ Ísl. annálar VII, IX.

³⁾ Ísl. annálar III, IV, V, IX.

⁴⁾ Skirnir 84. ár. 226.

⁵⁾ DI VIII Nr. 2. RÍ. 13. Sbr. Upphaf I. 62.

⁶⁾ Sem dæmi þess, hversu hæpið getur verið að byggja á því, sem Íslendingar segja standa í landslagabók sinni — um upphafleik þess í Jónsbók — má nefna bréf 4. júlí 1480 (DI VI. Nr. 264). Þar segir, að „vor landslagabók“ útvisi, að enginn skuli hér hirðstjóri vera nema innlendur maður sé. Í lands-

alkunnugt, að menn rituðu fjölmarga formála í Jónsbókar-handrit sín, t. d. um þingsetningar, þingsuppsagnir, grið, eiða o. s. frv. Voru slíkir formálar þó ekki frumlegir í Jónsbók, eins og alþekt er. Þar sem Ólsen¹⁾ virðist telja ómögulegt, að nefndarmenn hafi getað haft slíkan formála í Jónsbókarhandritum sínum, nema þeir allir 84 hefðu sitt handritið hver, þá er ekki ljóst, á hverju hann byggir þá skoðun. Um þetta, í hversu mörgum Jónsbókarhandritum eiðsformálinn hafi staðið 1302, hefir ekkert verið sagt. Eiðsformálinn gat verið jafnkunnur, hvort sem Jónsbókarhandrit á því þingi, 1302, voru t. d. 10 eða 84. Eina máttarstoðina undir upphafleik konungserfðanna í Jónsbók vill Olzen láta vera orðalag í endurnýjun Gamla sáttmála — eða sem hann kallar — alþingisamþykktarinnar frá 1300²⁾. Þar bjóða Íslendingar „*Hákoni konungi hinum kórónaða vára þjónustu undir þá grein laganna, er samþykkt er milli konungsdómsins ok þegnanna, þeirra er landit byggja*“. Sú staðhæfing höf., að hér sé endilega átt við með orðunum: „*undir þá grein laganna*“ 8. k. í Kristindómsbálki Jónsbókar, hefir við lítið að styðjast eða öllu heldur alls ekkert. „*Undir þá grein laganna*“ merkir ekkert annað en það, að Íslendingar vitna í sáttmálann 1262, eins og Berlin segir réttilega³⁾. Að svo er, sýnir samþykktin sjálf bezt, því að rétt á eftir kemur:

lagabókinni (þ: Jónsbók) segir ekkert um þetta efni. En í Jónsbókarhandritum þeirra, er bréf þetta gerðu, hafa verið skráð einhver ákvæði um hirðstjóra. Gæti t. d. verið bréfið frá 1320⁴⁾ um hyllingarskilmála Íslendinga til handa Magnúsi smek.

¹⁾ Skírnir I. c.

²⁾ Upphaf II. 39, nmgr., Skírnir I. c.

³⁾ Ísl. statsretl. Stilling I. 131.

„*Er sú hin fyrsta grein*“ (3: þeirra laga, er samþykkt var milli konungsdómsins og þegnanna), að vér viljum gjalda konungi skatt og þingfararkaup slíkt sem lögbók vottar¹⁾ o. s. frv. — og svo eru talðar upp skuldbindingar sáttmálans á báðar hliðar. Samþykktin hlýtur því að vísa til sáttmálans 1262, en á ekkert skylt við 8. k. Krdb., nema það, að orðalagið er líkt á einum stað²⁾. Í Jb. Krdb. 8 er alls ekki minzt á skyldur þær og skuldbindingar, sem í sáttmálanum 1262 og samþ. 1302 greinir. Höf. virðist þó hafa lagt mikið upp úr þessari uppgötvun sinni og er sár út af því, að hennar er ekki minzt af öðrum, sem um konungserfðir Jónsbókar höfðu fjallað. Hitt er satt, að mörgum öldum seiana vitnuðu Íslendingar til konungserfða í lögbók sinni og kváðust undir þær svarnir³⁾. En þetta sannar auðvitað ekkert um upphafleik þeirra í Jónsbók. Á þeim tímum er það al-kunnugt, að menn héldu ýmislegt vera hér lög, sem ritað var í lögbókarhandrit þeirra, og jafnvel dæmdu mál manna eftir því.

Ríkiserfðalögin frá 1302 hafa aldrei verið tekin í Jónsbókarhandrit og aldrei verið leitað samþykkis Íslendinga á þau, svo að kunnugt sé. Eftir 1302 giltu því í raun réttir sín ríkiserfðalög í Noregi og á Íslandi, hvort sem nú ætla má, að lögin frá 1260 eða 1273 hafi náð hér gildi eða ekki. Þótt svo standi í ríkiserfðalögunum frá 1302⁴⁾, að einn skuli vera konungur

¹⁾ Sjá Jb. þegnsk. 1. sbr. Þgfb. 2.

²⁾ Annars er samskonar orðalag alltítt, t. d. í skuldbindingu Olta Stígssonar á alþingi 1551 (RÍ. 87), og er þar, eins og hér, átt við sáttmálann milli konungs og Íslendinga og landslög yfir höfuð, en ekki 8. kap. Krdb. Jónsbókar.

³⁾ RÍ. 115 (árið 1662).

⁴⁾ Norges gl. Lov. III, 46.

yfir Noregskonungsveldi innanlands og svo yfir skattlöndum, þá er það alveg heimildarlaus staðhæfing, að lögin hafi þar með náð lagagildi fyrir Ísland¹⁾. Íslendingar voru einungis bundnir við sáttmála sinn við konunginn. Þeir höfðu heitið honum og örfum hans trúnaði, meðan sáttmálinn væri haldinn af hendi konunganna. Norðmenn máttu ekki að lögum setja þeim neinar aðrar konungserfðir²⁾. Ríkiserfðalög Íslands var sáttmálinn 1262 og endurnýjanir hans. Í reyndinni var sáttmálinn þó eflaust skilinn svo sem ríkiserfingi Norðmanna í hvert skifti væri og rétt kominn til ríkis á Íslandi, að fullnægðum skilyrðum sáttmálans. Að svo hafi verið, sést á ýmsum atburðum alt fram á 17. öld. 1320 synja Íslendingar þess ekki að hylla Magnús smek, ef skilmálunum er fullnægt, þeim er í Gamla sáttmála stóðu. En svo segja Íslendingar: „*Vitið það fyrir víst, at vér þykjumst lausir eftir því fornasta bréfi, er vort foreldri svór Hákonu konungi gamla, ef vér fáum eigi at sumri þat, sem oss er játáð af honum ok nú mælum vér til*“³⁾. Í hyllingarbréfi Eiríks konungs af Pommern⁴⁾ 1419 kveðast Íslendingar hylla hann sem sinn „réttan konung“ og vilja veita honum

¹⁾ Sbr. Ólsen Upphaf II. 55–56.

²⁾ Björn M. Ólsen, Upphaf I. 60 nmgr. virðist líka gera ráð fyrir þessu, enda er það í samræmi við skoðun hans, Upphaf I. 68, að sambandið eftir Gamla sáttmála hafi verið *hreint* persónusamband. Í Upphafi I. 60 nmgr. er það eftir skoðun höf. sterkasta sennun fyrir því, að Ísland var skoðað sem ríki, að Magnús konungur hafi ekki látið sér nægja, að ríkiserfðalögin stæðu í Landslögum hans, heldur hafi einnig látið þau í lögbækur Íslendinga.

³⁾ DI II. Nr. 343, IX. Nr. 5, RÍ. 14–15. Sbr. og alp. sp. 1302 (eða 1306) DI II. Nr. 177, RÍ. 12.

⁴⁾ DI IV. Nr. 330.

sömu hollustu að lögum sem hans forverurum „*réttum Noregskonungum*“. 1459 lýsir Teitur ríki Gunnlaugs-son yfir því, að hann vilji hafa og halda þann sem sinn réttan konung, er væri rétt kominn til ríkis í Noregi¹⁾. Að landsmenn hafi munað eftir skilorði sáttmálans, enda þótt þeir teldu sér skylt, að sáttmálanum órofnum, að hafa og halda réttan Noregskonung, sýnir líka Ashyldarmýrarsamþykkt 1496²⁾ og Hlíðarendabréfið 14. júlí 1520³⁾. Árið 1535 segjast Íslendingar hafa svarið krúnunni í Noregi og réttum Noregskonungi eiða sína⁴⁾. Árið 1541 ritar Jón biskup Arason bréf til alþingis, þar sem hann segist vilja „*hylla og halda vorn heygbornasta herra Kristjern Friðriksson fyrir vorn réttan herra og Noregs konung og gjalda honum allan þann skatt, sem kongsins þegnum til ber réttum Noregskonungi að veita eftir þeim svörnum sáttmála sem vér og forfeður vorir hafa fyrir oss játað*“⁵⁾. Alveg samskonar ritar Ari lögmaður, sonur Jóns biskups, þá við sama tækifæri⁶⁾. 1601 segir Þórður lögmaður Guðmundsson, að landið hafi í öndverðu verið játað undir Noregskrónu, en honum er ekki ókunnugt um, að það var gert með nokkru skilorði, og nefnir hann þar til fyrst og fremst ákvæðið um, að Íslendingar skyldu ná islenzkum lögum⁷⁾.

Þetta virðist nægilegt til að sýna það, að sáttmálinn 1262 hefir verið skilinn svo sem sá konungur, er

¹⁾ DI V. Nr. 173, sbr. Nr. 172.

²⁾ DI VII. Nr. 359, Rí. 20—22.

³⁾ DI VIII. Nr. 558.

⁴⁾ DI IX. Nr. 612.

⁵⁾ Safn II. 207—208.

⁶⁾ Safn II. 208—209.

⁷⁾ Safn II. 230—231.

hvert skifti var að norskum lögum réttur Noregskonungur, skyldi og hafa forræði yfir Íslandi. Þannig má¹⁾ og skilja sáttmálann 1262, og þetta þurfti því alls ekki að byggja á neinum norskum eða öðrum ríkiserfðalögum.

II. Það var jafnan vani að *hylla konunga hér á landi* á þessu tímabili. Var hyllingin einskonar staðfesting á því, að konungur ætti rétt á því að vera formaður landsins, og jafnframt heit til hans um að sýna honum trúnað framvegis. Áður en hyllingin fór fram, kom — að mista kosti oftast — til umræðu, hvort konungur vildi halda sáttmála þá, sem gerðir höfðu verið við forverara hans. Og áður en hyllingareiðarnir voru teknir, sýnist umboðsmaður konungs venjulega hafa gefið heit um að halda Íslendinga við landslög og rétt samkvæmt sáttmálum og lögum landsins. Stundum var sú aðferð höfð, að Íslendingar hyltu konunga samkvæmt sáttmálum sínum, og er þá málið svo vaxið, að konungur hefir þegjandi gengið að því að halda sáttmálann og landslög og rétt. Það má finna ýms rök til þess, að Íslendingar töldu sér óskýlt að hylla konunga, nema þeir hétu því að stjórna landinu eftir lögum þess. Og sýndu Íslendingar með því, að þeir töldu sér óskýlt að halda þann fyrir konung, sem að visu hafði tekið konungdóm í Noregi, en ekki vildi gangast undir að stýra Íslandi eftir lögum þess, þar með töldum sáttmálunum.

Hér skulu stuttlega nefndar þær frásagnir, sem nú eru til um konungshyllingar á þessu tímabili. Mun þá

1) Samt sem áður verður því ekki neitað, að hinn skilningurinn, að einungis Hákonni gamla og ríkisgengum ættingjum hans, hafi verið veittur konungdómur á Íslandi, sé nær orðum samþykktarinnar 1262. Svo hefir Ólsen og skilið sáttmálann 1262 (Upphaf II. 52).

sjást, að það, sem sagt hefir verið hér að framan, er rétt.

Áður hefir það verið rakið, að Íslendingar gengu fyrst á hendur Hákonni gamla og Magnúsi syni hans. Eftir lát Magnúsar konungs (1280) erfði sonur hans, Eiríkur, konungdóm í Noregi. Þessi konungur var hér hyltur vorið 1281, og voru Íslendingar fúsir til þess¹⁾. Ekki er talað um, að sérstök hyllingarathöfn hafi farið fram á alpingi, en þar af verður þó ekki fullyrt, að hún hafi ekki farið þar fram. 1299 dó Eiríkur konungur Magnússon, en konungdóm tók bróðir hans, Hákon háleggur. Var hann hyltur í Noregi 10. ág. 1299. Ætla má nú, að Hákon hafi snúið sér til Íslendinga um hyllingu, en að hún hafi ekki verið skjótt uppi látin, því að konungur þessi byrjaði afskipti sín af landinu með því að brjóta heit fyrirrennara sinna, stefndi utan bændum, sendi hingað norræna lögmenn o. s. frv. Eins og áður er sagt, ætla sumir²⁾, að sáttmáli sá, sem Jón Sigurðsson o. fl. hafa viljað heimfæra til árána 1263 og 1264, sé alþingissamþykkt frá 1300. Ætlar hann, að Íslendingar hafi svarað eiðkröfum konungs með því að rifja upp sáttmálann frá 1262, að viðbættum ákvæðunum um utanstefningar, lögmenn og sýslumenn. Og aðrir³⁾ telja þessa samþykkt frá 1302, og að hún hafi verið gerð, er Hákon var hér hyltur. En hvernig sem þessu er varið, þá virðist ekki vafi leika á því, að konungur hafi að lokum gengið að því að bindast heiti um að halda sáttmálann, enda er hann hyltur hér 1302⁴⁾. Hér hafa

¹⁾ Bps. I. 717. Ísl. annálar IV, V, VII.

²⁾ Björn M. Ólsen, Upphaf I. 61.

³⁾ Maurer Ísland. 478.

⁴⁾ Ísl. annálar II—V, IX, X. Sbr. Upphaf. I. 58 o. s. frv.

liðið þrjú ár hér um bil frá því að konungur var hylt-ur í Noregi og þar til sú athöfn fór fram á Íslandi. Sýnir þetta, að Íslendingar töldu sér alls óskýlt að ganga undir konung, nema hann stæði við heitorð fyrirrenn-ara sinna landinu til handa. — Árið 1319 lézt Hákon háleggur, og sameinuðust Noregur og Svíþjóð þá undir eina krónu. Þessi sameining hafði enga þýðingu fyrir Ísland að lögum, enda tók það engan þátt í samninga-gerð um það mál. Tók Magnús konungur smek þá konungdóm í Noregi og Svíþjóð, en sjálfur var hann þá ófullveðja. Sendu þá ríkisstjórnendur í Noregi, er því ríki skyldu stýra samkvæmt ákvæðunum um kon-ungserfðir og ríkisstjórn frá 1302¹⁾, mann til Íslands í því skyni að fá Íslendinga til að hylla Magnús smek. Þetta sama sumar var líka stefnt utan báðum biskup-um, lögmönnum og hirðstjórum og 6 hinum fremstu bændum²⁾. Utan fóru þá (1319) Árni biskup Helgason, Ketill Þorláksson, Snorri lögmaður, Ormur Steinsson og Þórður Svartsson prestar³⁾, en ekki sést, að bændur hafi farið. Björn M. Ólsen⁴⁾ segir fortakslaust, að þessum mönnum hafi verið stefnt utan til að hylla konung. En ekki er það þó sagt í heimildarritum þeim, sem um þetta geta. En hvort sem svo hefir verið eða ekki, og hvort sem Íslendingar þeir, sem þá fóru utan, hafi svar-ið konungi eiða eða ekki, þá var þó leitað til Íslendinga, og þeir beðnir að hylla konung hér á landi. Þessari málaleitun svöruðu Íslendingar með binu merkilega bréfi frá 1320 (eða 1319), sem oft hefir áður verið nefnt. Segjast Ís-

¹⁾ Norges gl. Love III. 44 o. s. frv.

²⁾ Bps. I. 833.

³⁾ Ísl. annálar V, VIII, IX.

⁴⁾ Upphaf I. 59, 1. nmgr.

lendingar þar vilja veita konungi „*alla þá þegnaskyldu*“, er þeim sé skylt samkvæmt sáttmálanum, en segja jafnframt, að ráðið skuli vita það fyrir vist, að þeir þykjast lausir allra mála, ef ekki sé haldinn sáttmálinn, er svarinn var Hákonni gamla¹⁾. Ekki eru sagnir um það, hvort gengið hafi verið að þeim kröfum, er Íslendingar settu í skjali þessu, en árið eftir er konungur hyltur hér²⁾, og virðist því ekki vafasamt, að Íslendingar hafi fengið teknar kröfur sínar til greina. Í einum annál³⁾ er og sagt, að Hákonni Magnússyni VI. hafi verið dæmt land alt hér árið 1366. Merkir þetta, að alþingi hafi viðurkennt rétt hans til forræðis yfir Íslandi. Þegar Hákon VI. dó, erfði sonur hans, Ólafur, ríki í Noregi, Sagt er, að hann hafi verið hyltur í lögrétta árið 1382 eða 1383⁴⁾. Ekki eru neinar frásagnir um hyllingu Margrétar drottningar, að minsta kosti ekki ábyggilegar⁵⁾. En þar sem Ólafur Hákonarson andaðist 1387, og Eiríkur af Pommern var til konungs tekinn í Noregi árið eftir, sýnist ólíklegt, að Margrét hafi hér hylt verið, en hitt er víst, að hún skifti sér af Íslandsmálum sem ríkisstjóri⁶⁾. Aftur á móti var Eiríkur konungur af Pommern tvisvar hyltur á Íslandi, fyrra sinnið árið 1419, en síðara 1431. Eru til bréf um báðar hyllingarnar, og miða þau að því að tryggja rétt landsins⁷⁾. Þar á móti er ekki talað um í heimildarritum vorum, að Kristófer

1) DI. II. Nr. 343, IX. Nr. 5. RÍ. 14—15.

2) Bps. I. 825, Ísl. annálar IV, VII, VIII, IX.

3) Ísl. annálar VIII („dæmt Hákonni konungi land alt“). Sbr. formálann, LVII. bls.

4) Ísl. annálar VII, IX.

5) Sbr. Jón Sigurðsson, Ísl. statsrettlige Forhold. 28.

6) Skattbeiðslan 1392, Ísl. annálar IX, sbr. og VI, IX (1389).

7) DI. IV. Nr. 330, 506.

af Bayern hafi hyltur verið hér, né heldur hinir sænsku konungar á Kalmaröldinni. Er líklegt, að enginn konungur hafi hér hyltur verið síðan Eiríkur af Pommern, þar til Kristján I. var hyltur, því að ýmsir ríkir menn hér töldu sig bundna við eið sinn til Eiríks af Pommern, meðan hann væri á lífi, svo sem Teitur Gunnlaugsson ríki í Bjarnanesi. Hinsvegar er enginn efi á því, að Kristján I. hefir hér hyltur verið, líklega um 1450. Það má þegar ráða það af því, að 1459 fæst Teitur ríki loksins til að hylla hann, og er hann þá leystur með dómi frá hollustueiði sínum við Eirík af Pommern¹⁾. Teitur lýsir því yfir, að hann telji sér skylt að hylla og halda réttan Noregskonung, en hann telur sig ekki bundinn við það, hvað gerzt hafi hér eða annarstaðar um konungdóm Kristjáns I., fyrr en dómur er um það genginn hér. Um hyllingu Hans konungs, Kristjáns II. og Friðriks I. eru nú engar sagnir til, en varla er það vafamál, að þær hafi farið fram, eins og hyllingar bæði flestra fyrirrennara þeirra og eftirmanna. Ennfremur er það vafalaust, að Kristján III. var hyltur hér 1541 á alþingi, en ekki fyrr, því að einmitt það ár senda þeir Jón Arason og Ari lögmaður, sonur biskups, bréf sín til alþingis um það, að þeir vilji hylla hann samkvæmt svörnum sáttmála o. s. frv. Kristján III. hafði að visu í hótunum 1541, hafði sent hingað hermenn, og höfðu menn hans unnið hér ýms illvirki, svo sem kunnugt er. Og eftir morð Jóns biskups Arasonar og sona hans var öll mótspyrna gegn konungi og siðaskiftunum brotin á bak aftur, enda hafði konungur vorið 1551 sent hingað herskip enn af nýju til þess að taka biskup höndum, ef nauðsyn krefði, og kúga lands-

¹⁾ DI. V. Nr. 172, sbr. 173.

fólkið til undirgefni við sig. Þetta tókst og, því að Norðlendingar voru kúgaðir til að vinna konungi trúnaðareiða á Oddeyri 15. júní 1551, og eftirkomendum hans, kongum í Danmörku og Noregi, og eru þeir látnir undirrita það, að Ísland sé og hafi að gamalli tíð legið undir Noregskrónu („Norges Riges krone“ í danska textanum). Síðan létu konungsmenn Íslendinga vinna aðra eiða svipaða á alþingi 30. júní og 1. júlí 1551¹⁾. Jafnframt fá Íslendingar umboðsmann konungs, Otta Stígsson, til að heita því „að halda hvern mann við lög og rétt . . . eftir því sem Noregskonungar hafa oss játað og samþykkt hefir verið millum náðugasta herra kongsins og þegnanna hér á Íslandi“. Það er jafnvel undravert, að landsmenn skyldu þó, með hermenn vopnaða standandi yfir sér, fá því til vegar snúið, að Otti ynni þetta heit. Og að heitvinningar Íslendinga hafi ekki að öllu gengið greitt, má ef til vill ráða af frásögninni um Pál lögmann Vigfússon, þar sem svo segir²⁾ *að ekki hafi hann viljað vinna eiðinn fyrri en Otti hefði . . .* Er hér eyða í handritinu, en annaðhvort sýnist eiga þar eða hafa átt að standa, að Páll hafi ekki fyrr viljað vinna eiðinn en Otti hefði haft í heitingum við hann, eða fyrri en hann hefði unnið heit það, að halda Íslendinga við landslög og rétt, sem áðan var á minst. Annars tóku Íslendingar engar nýjar skyldur á sig með heitum sínum á Oddeyri og Þingvelli 1551. En ástandið í Noregi var nú orðið mjög breytt. 1536 hafði Kristján III, sem kunnugt er, skuld-

¹⁾ Um eiðatökur þessar og aðdraganda þeirra hefir dr. Jón Þorkelsson ritað rækilega í Rf. 24 o. s. frv. Eiðarnir á Oddreyri og Þingvelli eru þar og prentaðir, bls. 76, o. s. frv., svo og skuldbinding Otta Stígssonar, bls. 87.

²⁾ Bps. II. 257.

bundið sig gagnvart aðalsveldinu danska til að leggja niður ríkisráð Norðmanna og innlima Noreg. En þótt ríkisráð Norðmanna væri niður lagt, svo sem heitið hafði verið, þá varð Noregur aldrei innlimaður Danmörku, heldur hélt að lögum og að mörgu leyti í verki áfram tilveru sinni sem sjálfstætt ríki¹⁾, enda þótt framkvæmdarvaldi þar væri nokkuð blandað saman við framkvæmdarvald Danmerkur, líkt og átti sér stað um Ísland. En meðferðin á Noregi var álíka lögleysa og ofbeldisverk og afskifti konungs af Íslandi á þeim tímum, og jafnvel meira, því að réttarstaða Íslands breyttist ekki í reyndinni svo mjög sem Noregs um þær mundir. Annars skal það tekið fram, að réttarstaða Íslands breyttist ekki hót við sambandssamninga Noregsríkis við önnur ríki, hvorki samninginn milli Norðmanna og Svía 1319, samband Noregs og Danmerkur 1387, Kalmarsamninginn né samninginn milli Noregs og Danmerkur 1450. Fyrst og fremst gleymdist það ekki, að Ísland stóð í réttarsambandi við Noreg, en ekki Danmörku, frá öndverðu²⁾, og konungar voru hér ekki hyltir sem konungar Dana, heldur af því að þeir voru konungar í Noregi. Í annan stað breyttist ekki einu sinni stjórnarfar á Íslandi í neinu verulegu við sambönd Noregs við önnur ríki. Ísland blandaði sér aldrei í þá óvissu, er einatt ríkti um konungdóm á Norðurlöndum, meðan Kalmarsambandið stóð, eða árin 1533—1536, og sú óvissa og styrjaldir, sem þá voru á Norðurlöndum, skiftu engu um réttarstöðu landsins. Íslendingar héldu sér — með því að þeir töldu sig eiga að hlýða þeim konungi, sem rétt væri til ríkis

¹⁾ Sbr. m. a. Aall & Gjelsvik, Die norw.-schwedische Union. 5—7.

²⁾ Þetta var bæði Dönum og Norðmönnum ljóst 1814 og næstu ár þar á eftir, um og eftir Kielarfriðinn, sbr. Aall & Gjelsvik. 21—23.

kominn í Noregi — til þess, er forstjórar þess ríkis gerðu sem umboðsmenn krónunnar. Þess vegna vilja Íslendingar ekki hlita skipunum Kristjáns hertoga (Kr. III.) eða Kristófers greifa af Oldenborg um landsstjórn hér og skattheimtu 1535, með því að krúnan í Noregi hafi engan konung fengið sér útvalinn¹⁾. Íslendingar vilja halda, og vita sér skylt að halda, konungssambandinu við Noreg, og vilja ekki samþykkja neitt, sem komi í bága við þann skilning sinn eða þá skyldu. — Friðrik konungur II. var hyltur hér 1559²⁾. Um hyllingu Kristjáns IV. eru þar á móti engar sagnir. Hinsvegar eru til áreiðanlegar sagnir um hyllingu Friðriks III. árið 1649, og er það síðasta konungshylling hér á landi fyrir einveldið. Var því þá enn heitið, að konungur skyldi láta Íslendinga njóta sinna fornu réttinda, svo sem þeir höfðu fengið þau af mildi hinna fornu konunga og eftirkomenda þeirra³⁾.

III. *Lögheiti konungs.* Þegar landið gekk konungi á hendur í öndverðu, var hann nefndur konungur Norðmanna (Norges konungr), eins og alveg rétt var. En síðan voru og konungarnir jafnan nefndir hér *Noregskonungar*, en ekki *Íslandskonungar*. Í skjölum þeim um konungshyllingar, sem greind eru undir II, kveðast landsmenn jafnan vilja hylla réttan *Noregskonung*. Landið var aldrei tekið upp í lögheiti konungs, og ekki er kunnugt, að Íslendingar krefðust þess. Það var nú í öndverðu, eins og einn rithöfundur hefir komist að orði⁴⁾ óákveðið, hvort landið skyldi verða jarls-

¹⁾ RÍ. 41—42, DI. IX. Nr. 612.

²⁾ Sbr. M. Ket. II. 1.

³⁾ Sjá RÍ. 92 o. s. frv. um hyllinguna 1649.

⁴⁾ Gjelsvik í Aall & Gjelsvik, Die norw.-schwed. Union. 21, nmgr.

dæmi eða konungsdæmi, m. ö. o., hvort þjóðhöfðinginn skyldi nefndur jarl, konungur eða eitthvað annað. Í reyndinni var þetta svo, að hann var konungur nefndur, án þess þó, að Íslands væri getið í heiti hans. Þetta atriði hefir Berlin¹⁾ talið mjög til stuðnings þeirri staðhæfingu sinni, að Ísland hafi, ekki að eins í reynd, heldur og þegar eftir Gamla sáttmála, orðið undirlylland Noregsríkis. En um þetta veður höf. algerðan reyk. Þó að konungur hefði tekið landið í lögheiti sitt, þá yrði engin ályktun dregin af því um sjálfstæði landsins, hvorki gagnvart konungi né Noregsveldi. Hins vegar verður ekki heldur neitt ráðið af því, að Ísland var *ekki* tekið í heiti konungs, um réttarstöðu þess. Fullyrðingar Berlins um það, að menn hafi farið svo nákvæmlega út í titlatog um þær mundir, er gersamlega röng. Jafnvel lögheiti konungs Norðmanna um þessar mundir er ekki stöðugt. Hann er ýmist nefndur „*Noregskonungur*“, „*Noregsveldis*“ eða „*Noregsríkis konungur*“ o. s. frv., og vita þó allir, að þessi orð taka alls ekki yfir sama hugtakið. Magnús smek nefndist t. d. „*Noregs, Svía og Gautakonungur*“²⁾ og síðar „*Noregs, Svía og Skánarkonungur*“³⁾. Þó heldur Berlin sjálfur því fram, að Skán hafi þá alls ekki verið sjálfstætt ríki, heldur einn hluti Svíaríkis⁴⁾. Er þetta þá dæmi þess, að land þarf ekki að vera sjálfstætt ríki, þó að tekið sé í heiti konungs. Hákon Magnússon nefndi sig oft Noregs hertoga⁵⁾, og var hann

¹⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 111 o. s. frv.

²⁾ T. d. Norges gl. Love III. 49, 151, 153.

³⁾ T. d. sama rit III. 167, 169.

⁴⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 257.

⁵⁾ T. d. Norges gl. Love III. 17, 19, 27, 33.

þó ekki hertogi yfir öllum Noregi, svo að heitið var villandi og gaf ekki rétta hugmynd um ríki hans. Mörg slik dæmi mætti fleiri nefna. Þekt dæmi er enn lögheiti Danakonungs. Veitir það litla fræðslu um lönd þau, er hann ræður yfir eða réttarstöðu þeirra¹⁾.

IV. *Trúnaðarskyldan*. Það leiddi vitanlega af því, að Noregskonungur átti að vera konungur Íslands, sambandsliður milli landanna Noregs og Íslands, að Íslendingar áttu að halda trúnað við hann. Að honum var svarið land og þegnar, eins og víða er að orði komið, þar sem um konungshyllingarnar er talað, merkti það, að landsmenn hétu því að vera honum trúir og hollir þegnar, og að hann skyldi hafa forræði yfir landinu, meðan hann fyrirgerði ekki þeim rétti sínum. Þess vegna er það niðingsverk hið mesta að ráða lönd og þegna undan konunginum, samkvæmt Járns. Mannh. 5. kap. og Jónsb. Mannh. 2. kap. En þetta má ekki mis-skilja, því að þessi ákvæði lögbókanna haggja á engan hátt fyrirmælum sáttmálanna²⁾. Íslendingar áttu að ná

1) Heiti Danakonungs er, eins og menn vita, þannig: „Konungur í Danmörku, Vinda og Gotna, hertogi af Slésvík, Holsetalandi, Stórmæri, Þéttmerski, Láenborg og Aldinborg“. Nú ræður Danakonungur yfir að eins *einu* þessara landa, Danmörku. Hin eru öll gengin undan veldi hans, sum fyrir mörgum öldum. Það væri því allgóð ályktun, ef ráðið væri af lögheiti Danakonungs nú, að öll þau lönd, sem talin eru í heiti hans, lytu honum. Hvernig ætli Þjóðverjum t. d. list á það?

2) Berlin, Isl. statsretl. Stilling I. 90 hefir gerzt sekur um mis-skilning á þessum fyrirmælum lögbókanna. Hann virðist ekki vilja finna samræmi í því, að Íslendingar hafi annarsvegar mátt segja upp sáttmálanum, en að hinsvegar mætti, að gefnu tilefni, refska þeim fyrir landráð og drottinsvík eftir Járnsíðu og Jónsbók, tilv. stöðum.

islenzkum lögum. Þess vegna voru það engin landráð, er menn settu sig móti lögtöku Jónsbókar óbreyttar, og voru það því hrein ólög, er nokkrir menn islenzkir voru sakaðir um landráð fyrir þær sakir¹⁾. Trúnaðarskyldan nær eftir sáttmálanum einungis til þess að vera konungi hollur og trúr til allra löglegra athafna, *en ef hann brýtur rétt á landsmönnum, þá er hún í raun rétttri brott fallin*. Það er t. d. alkunnugt, hvernig Kristján III. fór að hér á landi um siðaskiftin. Hann lét ræna og rupla kirkjur og klaustur, fór með hervaldi og ofriki o. s. frv. Þess vegna gátu Íslendingar vel sett sig gegn valdi hans. Jón biskup Arason var þó auðvitað sakaður um landráð, en það voru ekki landráð að lögum, því að konungur hafði fyllilega fyrirgert öllum rétti sínum til konungsdóms yfir Íslandi. Og meðan ekki varð séð, hvort hann yrði konungur yfir Noregi, hafði hann og engan rétt fengið til konungsdóms yfir Íslandi. Þangað til voru Íslendingar ekki skyldir á nokkurn hátt til að sýna honum trúnað. Að eins má segja, að þeim bæri að gæta þess, að ekki væri gert hér neitt, sem fyrirfram fyrirgirti þann rétt, sem hann siðar kynni að fá til Íslands, ef hann yrði konungur yfir Noregi. Og þessa gættu Íslendingar einmitt, því að þeir skoðuðu ríkisráð Norðmanna sem umboðsmann konungvaldsins hér, ákváðu því að hlíta að engu ráðstöfunum þeirra Kristjáns hertoga (Kr. III.) og Kristófers greifa um Ísland, meðan greifastriðið stóð yfir í Danmörku²⁾.

Hvenær sem konungur braut verulega lög eða sáttmála á Íslendingum, þá var trúnaðarskyldan horfin.

¹⁾ Bps. I. 721, 722.

²⁾ RÍ. 41—42, DI. IX. Nr. 612.

Ennfremur skal þess getið, að þótt konungur hefði rétt til forræðis yfir landinu, eins og áður er sagt, gekk sá réttur ekki lengra en til að stjórna því að lögum. Íslendingar höfðu einungis svarið Hákoní gamla og eftirmönnum hans á konungsstóli í Noregi land og þegna. Þess vegna var konungi gersamlega óheimilt að selja landið öðrum þjóðhöfðingjum í hendur eða veðsetja, svo svo sem konungar reyndu þó tvisvar á 16. öld¹⁾. Fyrir hervaldskúgun hefði hann getað orðið neyddur til að láta af hendi forræði yfir landinu, en það hefði einungis orðið bindandi fyrir hann, en ekki landið. Fyrir sitt leyti gat hann afsalað sér *sínu* forræði, en landsmenn voru ekki að lögum skyldir að hlíta forræði þess, er loforðið fékk af konungi²⁾. En slíkar aðfarir af konungs hendi voru bert sáttmálabrot, því að konungur gat ekki að lögum sett annan þjóðhöfðinga í stað sinn til að fullnægja sáttmálaskyldum sínum (*delegatio debiti*). Íslendingar hefðu því að réttum lögum getað sagt sig alveg lausa undan forræði Kristjáns II. og Kristjáns III. fyrir veðsetningabrutl þeirra eitt saman, þótt ekkert hefði annað komið til.

V. Þar sem Íslendingar höfðu svarið Hákoní gamla og eftirmönnum hans á konungsstóli í Noregi land og þegna og þar sem þeir þess vegna töldu sig skylda að hlíta forræði hvers þess konungs, sem rétt var kominn til ríkis í Noregi, þá leiddi af því, að þeir máttu ekki gera neitt, er kæmi í bága við þann rétt, meðan konungslaust var í Noregi eða meðan konungur mátti ekki sjálfur stýra ríkjum, hvort sem var fyrir sakir æsku eða annars. Þann konung, sem norsk stjórnar-

¹⁾ Sjá RÍ. 44 o. s. frv.

²⁾ Sbr. Aall & Gjelsvik I. c. 31 o. s. frv. Sbr. og 21. nmgr.

völd, ríkisráðið, tóku, hyltu Íslendingar því jafnskjótt sem hann eða umboðsmenn hans hétu að halda Íslendinga við lög og réttindi sín. Og meðan konungslaust var, hlittu Íslendingar þeim stjórnarvöldum, sem með konungsvaldið fóru í Noregi, og slíkt hið sama, meðan konungur mátti ekki sjálfur stjórna ríkjum. Sjálfir tóku Íslendingar ekki þátt í ríkisstjórn, meðan svo var ástatt. Um þessi atriði voru engin fyrirmæli í íslenskum lögum. Norsk lög um þessi efni giltu þó alls ekki á Íslandi, heldur varð þetta *venja*. Það var, þegar öllu var á botninn hvolft, ef til vill landinu hagfeldast, því að sakir fjarlægðar, fátæktar og fámennis hefði það litlu fengið áorkað um þessi málefni. Það var tilviljun, ef nokkur Íslendingur, sem með mál landsins gæti farið, var staddur í Noregi, þegar konungslaust var eða konungur mátti ekki sjálfur fara með ríkisstjórn. En þar sem hér er á venju einni bygt, en engum lögum, hefði Íslendingum verið rétt að gera kröfu um þátttöku af sinni hálfu í meðför konungsvaldsins. Um þessi atriði skal annars nánar rætt í sambandi við ríkisráðið. Hér skal það að eins tekið fram, að umboðsmönnum konungsvaldsins var auðvitað jafnskylt að halda öll heit-yrði konungsvaldsins gagnvart Íslendingum sem konungi var það sjálfum.

§ 11.

Ríkisráðið.

A. *Ríkisráð Norðmanna*. I. Um afstöðu konungsráðsins og síðar ríkisráðsins norska og ríkisráðsins danska gagnvart Íslandi hefir talsvert verið ritað nú í seinni tíð. Og verður hér að neðan oft tækifæri til að

minnast á þau rit. Það virðist nauðsyn til bera að greina hér milli ríkisráðs Norðmanna og ríkisráðs Dana, því að þó að það sannaðist, að ríkisráð Norðmanna hefði haft lagaheimild til að fara með Íslands mál, þá leiðir ekki af því, að ríkisráð Dana hafi haft sama rétt, eftir að ríkisráð Norðmanna var lagt niður. Verður því að rannsaka rétt þess (ríkisráðs Dana) sérstaklega til afskifta Íslands mála.

II. Um uppruna ríkisráðs Norðmanna þarf ekki að fara mörgum orðum hér. Konungar höfðu auðvitað frá alda öðli ýmsa trúnaðarmenn við hlið sér til umráða um vandamál öll. Svo var það einnig í Noregi. 1218 eru t. d. taldir ráðgjafar Hákonar gamla¹⁾. En alt til loka 13. aldar eru engin glögg ákvæði um ráð konungs²⁾. Þar er sumstaðar talað um, að konungur skuli setja lög og ráða fram úr málum með aðstoð „*skynsömustu*“, „*vitrustu*“ eða „*bestu manna*“ o. s. frv. Er þá stundum átt við lenda menn, hirðina, en stundum ekki³⁾. Norskir höfundar ætla þó, að konungur hafi alment á síðari hluta 13. aldar haft við hönd sér einhverja norska höfðingja til umráða, konungsráð⁴⁾. En auk þess héldu konungar stundum höfðingjafund, er stórmál voru til lykta leidd, svo sem var um samningana milli konungsvalds og kirkju 1273 og 1277, og sóttu þá fundi höfðingjar um alt ríkið, lærðir og leikir. 1302 eru fyrst sett skýlaus ákvæði um ríkisstjóra í Noregi, er konungur er

1) Fms. IX. 291.

2) Sjá Andvara 35. árg. 146—148.

3) Andvari 35. árg. 148—149.

4) Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814, 145, Yngvar Nielsen, Det norske Rigsraad. 7 o. s. frv. Sbr. Taranger, Den norske Rets Historie II. 267,

dáinn og lætur eftir sig ófullveðja son eða dóttur¹⁾. En þó er ekki ákveðið alment um stöðu ráðsins, konungur er enn ekki alment bundinn við að leita til þess eða fara eftir tillögum þess. Hákon háleggur nam úr lögum lendra manna tign og jarlstign 1308²⁾, og leitaði ekki nærri alt af til ráðsins um stjórnarathafnir³⁾. En eftir hans daga má telja það fasta stofnun, enda þótt konungar gengju stundum alveg fram hjá því, einkum eftir að Noregur og Danmörk voru sameinuð undir einni krónu. Ráðið er úr því jafnan í fyrirsvari fyrir Noreg, er samningar eru gerðir við önnur ríki um konungdóminn, svo sem 1319 milli Norðmanna og Svía og 1450 milli Norðmanna og Dana. Einnig er það í fyrirsvari fyrir Noreg gagnvart konungsveldinu, tók því við heitum konunga, er þeir tóku ríkisstjórn í Noregi, og jafnvel sagði konungi upp trú og hollustu, eins og t.d. Kristjáni konungi II. 1524⁴⁾. Samkvæmt ríkisskuldbindingu Kristjáns III. 30. okt. 1536 var ríkisráð Norðmanna lagt niður 1537. Var það hreint ofbeldisverk og hin mesta lögleysa.

III. Eftir þessar almennu athugasemdir um ríkisráð Norðmanna verður að gæta að því, hvort því hafi verið lögheimiluð afskifti af Íslands málum og hvernig afskiftum þess í þá átt hafi í reyndinni verið varið, eftir því sem föng eru á. Þessarar heimildar ber að leita í islenzkum heimildarritum, því að hin norsku hafa ekki gildi fyrir Ísland, nema sérstök rök, lögtaka á Íslandi, liggi til þess. Meðal islenzkra heimilda er fyrst að nefna Gamla sátt-

1) Norges gl. Love III. 44 o. s. frv.

2) Norges gl. Love III. 74.

3) Sbr. Yngvar Nielsen l. c. 75 o. s. frv.

4) DI IX. Nr. 200.

mála, alþingissamþykktina 1262. Í sáttmálanum er bæði sagt, að „*beztu bændur landsins*“ og konungur skuli semja með sér um skipasendingar til landsins eftir 2 ár þar frá liðin, og að Íslendingar séu lausir, ef sáttmálinn verði rofinn að „*beztu manna*“ yfirsýn. Það orkar ekki tvímælis, hvað „*beztu bændur landsins*“ merki. Það táknar auðvitað helztu bændur á Íslandi, og er þetta viðurkent af öllum. Aftur hefir verið ágreiðingur um það, hvað „*beztu menn*“ sáttmálans merki. Þess hefir verið getið til, að þau orð mundu taka til allra handgenginna manna konungs¹⁾ eða ríkisfundar²⁾. Berlin byggir þetta á því, að um „*beztu bændur*“ sé sagt, að þeir skuli vera í landinu, en um „*beztu menn*“ sé þess ekki getið, og vill því álykta andstætt um þá, þ. e. að átt sé við ekki einungis íslenzka hirðmenn, heldur og norska. Síðar³⁾ hefir Berlin þó jatað, að deila megi um þessa fullyrðing sína. Björn M. Ólsen⁴⁾ hefir bent á það með nokkrum dæmum úr íslenzkum heimildum frá þessum tímum, að „*beztu menn*“ í íslenzku máli merki „*beztu bændur*“, og að íslenzkt skjal, eins og Gl. sáttmáli er, beri að skýra eftir íslenzkri málsvenju. Það er og alveg rétt, að „*beztu menn*“ í íslenzkum heimildum merkja fyrst og fremst helztu bændur og jafnframt alla helztu menn landsins, leika og lærða⁵⁾. Berlin⁶⁾ telur reyndar Gamla sáttmála á takmörkunum milli þess að vera norskt og íslenzkt skjal, með því að hann sé gerður milli Noregskonungs og Íslendinga.

¹⁾ RÍ. 164.

²⁾ Berlin, Isl. statsretl. Stilling I. 94.

³⁾ Det norske og danske Rigsraads Stilling til Island. 12, 14.

⁴⁾ Upphaf II. 59.

⁵⁾ Andvari 35. árg. 150 o. s. frv.

⁶⁾ D. n. & d. Rigsraad. 12.

En sáttmálinn er gerður á Islandi, á íslenzku, af Íslendingum, og má því teljast íslenzkt skjal, en eigi norskt, og verður því að skýra hann eftir íslenzkri málsvenju. En annars má geta þess, að andstæðisályktun Berlins, sú er nefnd var, byggist mjög á „bókstaflegum“ lestri á sáttmálanum, og er því illa samrímamleg fullyrðingum höf. á öðrum stöðum¹⁾, að sáttmálann megi ekki lesa „*rent bogstaveligt*“. Þegar nánara er að gáð, er það mjög ótrúlegt, að Íslendingar hafi viljað leggja sáttmálarof undir úrskurð alnorskrar stofnunar, höfðingjafundar norsks²⁾, en hins vegar ekki svo undarlegt, þótt konungur gengi að því að leggja þetta undir íslenzka menn, þar sem honum þótti mestu skifta að fá Íslendinga til að játaast undir yfirráð sín 1262, og hefir því ekki talið þetta svo miklu máli skifta. Er því langsennilegast, að beztu menn merki hér ekkert annað en beztu bændur. Og til styrkingar þessu virðist vera bréf Íslendinga um hyllingu Magnúsar smeks³⁾. Þar skrifa Íslendingar einmitt ríkisráðinu, en segja þá, að það (ríkisráðið) skuli vita fyrir vist, að þeir (Íslendingar) telji sig lausa eftir því fornasta bréfi (sáttmálanum 1262), ef þeir fái ekki að sumri, það sem Hákon gamli hafði játað þeim. Þetta bendir á skilning Íslendinga sjálfra. Þeir þykjast eiga um þetta að dæma, hvað sáttmálarof séu. Á alþingi voru auðvitað og saman komnir „beztu menn landsins⁴⁾, og þar hafa þeir hugsað sér að gera út um þetta.

¹⁾ T. d. Isl. statsretsl. Stilling I. 108—109.

²⁾ Sbr. Ólsen, Upphaf II. 61.

³⁾ DI. II. Nr. 348, IX. Nr. 5, RÍ. 14—15.

⁴⁾ Svo að kunnugt sé, hefir þetta bréf ekki verið fyrr nefnt í þessu sambandi, en það er þó ekki ómerkilegt heldur að þessu leyti. Ef Íslendingar hefðu ekki skilið sáttmálann eftir íslenzkri málsvenju, þá hefðu þeir að þessu sinni átt að áskilja sér rétt til þess, að metin yrðu sáttmálsrofin.

Um Járnsíðu, sem er næsta heimildin í röðinni, er því næst að ræða. Það er á það vikið að framan, að Kristindómsbálkur Járnsíðu muni ekki geta verið upphaflegur í henni, svo að ekki verður talsmál um að byggja neitt á honum, ef þetta er rétt¹⁾. En þótt svo væri, að Járnsíða heimilaði ráðinu einhvern rétt í þessa átt, þá hefir það litla þýðingu, með því að hún gildi hér að eins að nafninu til um 8–10 ára bil. Nægir því hér að vísa til þess, sem áður hefir verið sagt um þýðingu Járnsíðu í þessu efni²⁾.

Þá er Jónsbók. Sjálfur Berlin jatar nú fyrst og fremst, að á mörgum stöðum Jónsbókar, þar sem talað er um „beztu menn“, „góða menn“, „vitrustu“, „skynsömustu menn“ o. s. frv., sé átt við íslenzka menn. Þetta telur hann rétt, þar sem ekki sé um þá menn að ræða, er *konungurinn í Noregi* eigi að ráðfæra sig við³⁾. Á öllum öðrum stöðum⁴⁾ felst hann á það, að við íslenzka menn sé átt, enda varð því ekki vel neitað. Eftir eru þá einungis fáeinir staðir í Jónsbók, sem áskilnaður getur orðið um, þar sem talað er um „vitrustu“, „beztu“, „góða“, „skynsama menn“ o. s. frv. Um upphafleik konungserfða Jónsbókar hefir áður verið nokkuð talað. Ef það er rétt, sem fram hefir verið

¹⁾ Berlin, D. n. & d. Rigsraad 14, sleppir líka að rannsaka það, hvort nokkuð verði á Járnsíðu bygt um ríkisráðið, en kveðst ekki geta „tekið alvarlega“ mótþáttur gegn upphafleika konungserfða í Járnsíðu. Með þesskonar er altaf hægt að koma sér hjá rökræðu um málefni, og ef höf. þykir slíkt sannanir, þá mun hann verða nokkuð einn síns liðs. Sjálfur hefir hann eigi reynt að skýra það mál, um upphafleik kgserfða Járns., neitt.

²⁾ Sjá Andvara, 35. árg. 153–154.

³⁾ D. n. & d. Rigsraad. 16.

⁴⁾ Þeir eru flestir taldir í Andvara 35, árg. 155, 1 nmgr.

haldið hér um það efni, þá koma konungserfðir ekki til greina. En til vonar og vara skal hér þó nokkrum orðum farið um þau ákvæði Kristindb. Jónsbókar — ef gildur hefði hér verið — sem til greina kynnu helzt að koma. Í Krdb. Jb. 8. kap. segir, að konungur skuli umbæta lögin „*með góðra manna ráði*“. Í Þgfb. 4 segir, að það skuli úr hverju máli hafa, sem lögréttumenn verði allir á eitt sáttir. En ef þá skilur á, þá ráði lögmaður og þeir, sem honum fylgja, nema konungi „*með skynsamra manna ráði*“ lítist annað löglegra. Þgfb. 9 segir, að lögmannsúrskurð megi enginn maður rjúfa, nema konungur sjái, að lögbók votti á móti, eða konungur sjálfur sjái annað sannara með „*með vilra manna samþykkt*“¹⁾. Fyrr hefir Berlin²⁾ nú nokkurn veginn fortakslaust sagt, að hér væri átt við ráð konungs í Noregi, en síðar hefir hann ját- að, að orð lögbókarinnar séu óglögg, en bætir því við, að orðalagið heimti þó ekki, að þeir menn, sem konungur hafi átt að ráðfæra sig við, ættu að vera íslenzkir³⁾. Hér er því nokkurt undanhald og sýnu varlegar farið í sakirnar en Björn M. Ólsen gerir. Hann segir fortakslaust⁴⁾, að „alstaðar, þar sem Jónsbók talar um „*beztu (skynsömustu, góða, vitra) menn*“ við hlið konungs, sem hann skuli leita ráða hjá, hefir hún ber- sýnilega þessi orð í *norskri* merkingu, um *konungs- ráðið*“. Og telur hann því, að með þessu hafi ráðinu verið heimilað ráðgjafaratkvæði um íslenzk mál⁵⁾. Að-

1) Um Mannhelgi 1 og 7 jatar Berlin nú, að því er virðist, að þeir geti eins vel átt við íslenzka menn og norska (D. n. & d. Rigsraad. 16).

2) Isl. statsretl. Stilling I. 183 o. s. frv.

3) D. n. & d. Rigsr. 16—17.

4) Upphaf II. 69.

5) Berlin, Isl. statsretl. Stilling I. 185—187, hefir dregið á aðra

alástæða þeirra Berlins og Ólsens er sú, að þessir staðir Jónsbókar, sem nefndir voru, séu teknir úr Landslögum Magnúsar lagabætis, og yrðu því hér, eins og þar, að merkja ráðið norska (konungsráðið). Berlin sýnist þó ekki vera eins harður á þessu í síðara riti sínu (D. n. & d. Rigsraad) og áður, heldur snýr hann þar í rauninni spurningunni alveg við. Hans hugsanangangur virðist vera þessi: Úr því að ekki er beint sagt, að þessir góðu menn *skuli* vera íslenzkir, þá hlaut konungur að geta ráðið því, til hverra hann leitaði. Nú er Jónsbók óvæfengjanlega íslenzk lögbók, landslög á Íslandi. Því liggur nær, einmitt eftir hugsanaferli höf. að segja: Úr því að ekki er sagt berum orðum, að þessir „beztu menn“ o. s. frv. *skuli* vera norskir, þá eiga þeir að vera íslenzkir, úr því að hér er verið að setja lög um íslenzk málefni. En með því að Berlin þorir ekki að halda því fram til þrautar, að orð lögbókarinnar beri að skilja eins og tilsvarendi orð norskra laga, sem íslenzku lögin eru tekin eftir, þá reynir hann að sanna mál sitt með öðrum rökum.

Fyrst kemur hann með það, að Hirðskrá 15. k. talar um það, *ef* konungur geri jarl til Íslands með guðs forsjá og „*góðra manna ráði*“. Það er að visú rétt, að Hirðskrá gildi milli konungs og allra handgenginna manna hans, þótt þeir væru ekki í Noregi, sem einskonar samningur um samband konungs og hirðarinnar. En að öðru leyti var hún alls ekki lög á Íslandi. Alt um það ályktar Berlin af þessu ákvæði Hirðskrár, að konungur hafi orðið að leita ráða norskra manna „*ved Af-gørelsen af Íslands som af de andre norske Skat-*

höfunda, sem við þetta mál hafa komið, Larsen, Jón Sigurðsson o. fl. En þeir fóru þó heldur lauslega í málið. Ritgerð Larsens 1855 gaf varla tilefni til annars fyrir Jón Sigurðsson.

*landes vigtigere Anliggender*¹⁾. En ályktunin er í fyrsta lagi röng af því, að Hirðskr. nefnir einungis eina einustu stjórnarráðsstöfun, en ekki allar mikilvægari stjórnarráðsstafanir. Í öðru lagi gat konungur ekki að lögum án samþykkis Íslendinga selt öðrum vald sitt í hendur. Þetta samþykki var ekki fengið þá, og Hirðskrá 15. var því ekki í „codex legum“ Íslands. Ekki er það heldur mikils virði, sem Berlin²⁾ segir um það, að handgengnir menn konungs á Íslandi hafi haft mest ráðin, er Jónsbók var lögtekin á alþingi 1281, og hefðu þá átt að mótmæla þeim skilningi, sem konungur hafi lagt í oftnefnd ákvæði. Það kom alls ekki til umræðu, hvaða merkingu ætti að leggja í þessi orð. Hitt er rétt, að Loðinn leppr sagði á þinginu 1281, að Íslendingar ættu fyrst að játa bókinni í heild sinni, en biðja síðan konunginn og hans ráð miskunnar um þá hluti, sem þeim þætti of harðir. En hvernig svara Íslendingar þessu? Því svara landsmenn svo, að þeir mundu ekki tapa svo frelsi landsins, að þeir samþykki lögbókina óbreytta. Að vísu segir svo, að um síðir hafi lögbókin verið öll lögtekin, utan fá capitula, er handgengnir menn vildu, að stæði til konungsúrskurðar og erkibiskups³⁾. Þetta getur þó ekki verið allskostar rétt, því að sum þau capitula, sem ágreiningurinn varð um, standa í engum handritum Jónsbókar. Þau ákvæði, sem Árna biskups saga segir, að staðið hafi í bókinni, er hún kom hingað til landsins, um að einn væri lögmaður yfir guðslögum og landslögum, hvort sem konungur vildi lögmennt hafa einn eða fleiri, að konungur skyldi einn sektir hafa fyrir brot gegn trúnni (villu) m. fl.,

¹⁾ D. n. & d. Rigsraad. 17.

²⁾ L. c. 18.

³⁾ Bps. I. 719—721.

standa alls ekki í Jónsbók, og hafa klausur þessar efflaust aldrei verið samþykktar, enda voru þær þvert ofan í samninga konungsvalds og kirkju 1277¹⁾.

Þetta, að lögbókin er alls ekki samþykkt mótmæla-laust og sumt alls ekki samþykkt, er stóð í frumvarpi hennar, sýnir það, að landsmenn vildu alls ekki samþykkjast alt, sem konungur eða umboðsmaður hans vildi. Það var ekki nema eðlilegt, að Loðinn leppr færi svo langt sem hann sá sér fært. En þar með er ekkert sagt um það, hvað Íslendingar hefðu samþykkt um skilning á „*bestu mönnum*“ í Jónsbók, ef það atriði hefði beinlínis komist til orða. Eftir öllum gögnum, sem til eru hér um, verður það niðurstaðan, að *eftir Jónsbók er það ósagt látið, hverrar þjóðar hinir svonefndu „bestu“ menn o. s. frv. í Þgfb. 4 og 9, Krdb. 8 — ef hann hefir verið hér lög — áttu að vera*. En Íslendingar höfðu fullan rétt til að skilja það svo, að þeir skyldu íslenzkir vera, því að sín lög áttu þeir rétt að skilja eftir sinni málsvenju, nema allveg knýjandi ástæður væri til annars, en þær eru ekki hér. Því að sumpart hafði konungur stundum og sumpart hefði hann jafnan getað haft íslenzka menn við hlið sér.

Berlin²⁾ játar ennfremur, að ekki verði sannað, fyrstu 50 árin eftir lögtöku Jónsbókar, að „bestu menn“ þeir, sem nefndir séu sem ráðgjafar konungs í íslenzk-

¹⁾ Bps. I. 718, sbr. Jónsbók Kbh. 1904, formálann. v o. s. frv. Sbr. Bps. I. 723. Um svonefndan óðalskapitula Jónsbókar í Lbb. 7 hefir t. d. verið mikill vafi, hvort hann hafi verið lögtekkinn með Jónsbók, sbr. Bps. I. 718. Sbr. MKet. II. 338—341, Magnús Stephensen, Commentatio. 30, Ól. Halldórsson, formáli Jb. 1904, XI—XV, Páll Víðalín, Fornyrði lögbókar. 367, Jón Þorkelsson, Arkiv. f. nord. Filologi VIII. 199 o. s. frv.

²⁾ D. n. & d. Rigsraad. 20.

um málum, séu ráðið norska. Honum sýnist einnig fullljóst, að það verði hann og aðrir, sem halda því fram, að sanna. Nokkur rök má enn færa fram því til styrktar, að landsmenn hafi ekki samþykkt hlutdeild konungsráðsins með Jónsbók. Réttarb. 2. júlí 1294¹⁾ sýnir reyndar ekkert um það efni annað en það, að hún er samin eftir frumkvæði Íslendinga, en um það verður ekkert sagt með vissu, hverir þeir „góðu menn“ hafi verið, sem þá voru hjá konungi. Aftur á móti sýnir samþykkt nefndarmanna 1302²⁾, að þeir áskilja að konungur skuli ráða lögum með samþykki beztu manna islenzkra. Þeir segjast þar játa lögbók í vald konungs til þvilikra umbóta, sem hann vilji sjálfur fyrir sjá „*með beztu manna ráði og samþykkt þeirra sem á eru landi váru*“. Allir³⁾, nema Berlin⁴⁾, telja hér einungis vera við islenzka menn átt. Hann telur eignarfallið „þeirra“ eiga einungis við „*samþykkt*“, en ekki „*beztu manna ráði*“, en jatar þó nú, að lesa megi orðin, eins og andstæðingar hans gera⁵⁾. Andstæðingar Berlins skilja orðin eins og á nútíðar máli stæði: „*með ráði þeirra beztu manna og samþykkt, sem á eru landi voru*“. Söguleg rök mæla og með skilningi andstæðinga Berlins, þar sem Íslendingar voru þá að verjast yfirgangi Hákonar háleggs. Ennfremur má geta þess, að Réttarb. 23. júní 1305⁶⁾ getur þess alls ekki, að ráðgast hafi verið við „beztu menn“, sem hjá konungi hafi verið,

¹⁾ Jónsb. Kbh. 1904, 281 o. s. frv.

²⁾ RI. 13, DI VIII. Nr. 2.

³⁾ Ólsen, Upphaf II. 70—71, Munch DnFH IV^a. 359, Yngvar Nielsen, D. n. Rigsraad. 76.

⁴⁾ Islands statsreth. Stilling I. 200.

⁵⁾ D. n. & d. Rigsraad. 20—21.

⁶⁾ Jónsb., Kbh. 1904, 289—292, DI II. Nr. 182. Líklega eru hér saman feldar tvær réttarbætur, en það skiftir engu í þessu efni.

heldur farið — að öllu eða mestu — eftir því sem Íslendingar hafi ritað konungi. Í inngangi Réttarb. 14. júní 1314¹⁾ segir, að konungur hafi „um hugsað með *bestu manna ráði ok bænarstað þeirra vitrustu manna héðan af landinu*“. Berlin²⁾ skýrir þetta á sama veg sem samþykkt nefndarmanna 1302, að með „*bestu manna ráði*“ sé hér átt við konungsráðið. Björn M. Ólsen segir 1908³⁾, að konungur segist hafa ráðfært sig við bestu menn af Íslandi um efni Réttarb. 1314, og verður það alls ekki skýrt öðruvísi en svo, að höf. telji „bestu menn“ réttarb. taka til islenzkra manna. Síðar hefir höf. þó neitað því, að þetta hafi verið skoðun sín, og ættar, að „bestu menn“ merki ráðið⁴⁾. Eftir orðalagi Rb. 1314 er þó ekkert því til fyrirstöðu, að „bestu menn“ tákni Íslendinga, en um þetta má þrátta, enda skiftir ekki miklu máli, hvort er, því að hér er um einhliða orð konungs að ræða⁵⁾. Loks má nefna

¹⁾ Jónsbók, Kbb. 1904, 293—299.

²⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 196, D. n. & d. Rigsraad. 20.

³⁾ Upphaf I. 64—65.

⁴⁾ Upphaf II. 71. 1. nmgr., Skírnir 84. árg. 225.

⁵⁾ Ekki er auðvelt að sjá, hvað Berlin (Isl. statsretlig Stilling I. 204) vill sanna með tilvitnun sinni í Spjaldhagadóminn (DI VII. Nr. 315): Dómsmenn segja þar, að svo standi skrifað, að konungur skuli um lög bæta með „*góðra manna ráði og hvorutveggja samþykkt þeirra er landið byggja*“. Þessi orða-sambönd eru alls ekki skýrari til stuðnings máli höf., en orðin í Rb. 1314, er höf. telur þó ekki sjálfur vafalaus (D. n. & d. Rigsraad 20—23). Um þenna dóm nægir að vísa til þess, hvað „bestu menn“ merkja alment í islenzku máli, sbr. að framan. Enn fráleitara er það, er höf. (D. n. & d. Rigsraad. 22—23) ættar að sanna mál sitt með bréfi Jóns Arasonar til alþingis 1541 (Safn II. 207—208). Þar er sýnilegt, að bréfsritarinn á með orðunam „*bestu manna ráð og samþykktir, sem gerðar verða á alþingi*“ við islenzka menn, sbr.

orðin í formála lögbókarinnar. Þar segir konungur, að Íslendingar hafi dæmt hana í konungs skipan, það af að taka og við að auka, sem honum þætti bera með „*hinna bestu manna ráði*“. Þessi setning er tekin úr formála konungs fyrir hinum norsku landslögum hans, eins og allur formáli Jónsbókar. Þegar af þessari ástæðu er lítið byggjandi á þessu. En ef nokkuð væri, þá er það það, að Íslendingar hefðu falið konungi að gera frumvarp að nýrri lögbók, enda voru þeir ekki ánægðir með Járnsíðu, og hafa gefið konungi heimild til að taka sér bestu menn — ótiltekið hverja — til aðstoðar. Það er nú kunnugt, að Íslendingar hafa átt þátt í samningu Jónsbókar, því að Jón lögmaður Einarsson átti eflaust mikinn þátt í samningu lögbókarinnar. Formáli Jónsbókar sýnist því litla stoð veita um þetta mál frá eða til.

Laga- og aðrar heimildir, sem Berlin¹⁾ til færir um rétt rikisráðsins (konungsráðsins) til afskifta af Íslands málum til 1320, eru því harla veikar. Afskifti þess verða því einungis að byggjast á venju þeirri, sem myndaðist, venju, sem Ísland var ekki bundið við allan tímann til siðaskifta, lengur en landsmönnum sýndist.

IV. Um það, hver afskifti rikisráð Norðmanna hafi í reynd og verki haft af málum Íslands, hefir verið rakið nokkurn veginn til hlitar, eftir því sem ráðið verður af heimildarritum þeim, sem enn eru til²⁾. Hér

Andvara, 37. árg. 115. Slik orðasambönd koma annars oft fyrir í íslenskum bréfum, og er auðvitað átt við íslenska menn, sjá t. d. alp.dóm um gingjald 1511 (DI VIII, Nr. 293): „*Nú af því vær vissum að það voru lög hér í landi, að það skulu allir fyrir lög halda, sem enu bestu menn samþykkja á alþingi*“. Hvað ætli „bestu menn“ merki hér?

1) D. d. & n. Rigsraad. 9—23.

2) Sjá Andvra 35. árg. 164 o. s. frv. og Berlin, D. n. & d, Rigs-

nægir því að setja stutt yfirlit yfir skifti ríkisráðsins og Íslands. Verður til hægðarauka lýst málinu — einstökum atriðum — þess í sömu röð, sem Berlin gerir í riti sínu, „Det norske og danske Rigsraads Stilling til Island“, með því að ekki er heldur *efnisskipun* höf. aðfinsluverð að neinu marki.

a. *Ríkisráðið og dómsmál*¹⁾. Eftir Járnsíðu var lögmaður og lögréttan æðsti dómstóll í íslenzkuin málum, með því að dómsvalds konungs er hvergi getið. Konungur hafði að eins *náðunarvald*, samkv. Járns. Mannh. 4²⁾. Rb. 1314 § 1 ákveður, að stefnufrestur til Noregs skuli vera 12 mánuðir í þeim málum, sem lögmennt og sýslumenn fái ekki yfirtekið³⁾, og ákveður Rb. því ekkert um dómgengi konungsráðsins (ríkisráðsins). Hitt er satt, að Rb. 1314 byggist á því, að málum hafi verið stefnt utan á konungsdóm. Dómsvald ríkisráðsins með konungi — eða stundum í konungs stað — byggist, svo sem áður er sagt, á venju, og enginn hefir neitað því, svo að kunnugt sé, að ráðið hafi dæmt íslenzk mál með konungi. Því neitar ekki heldur nokkur maður, að Íslendingar hafi viðurkent þessa venju og hegðað sér samkvæmt henni. Í fyrsta lagi viðurkendu þeir dómsvald konungs í málum, sem dómur var á fallinn her í landi, með Þingfararbálki Jónsbókar 9. kap. sbr. 4. kap., og svo dóm konungs á málum þeim,

raad. 23 o. s. frv. Aðal- eða eini kostur þessa rits er sá, að höf. hefir safnað saman því, er bæði hann og aðrir hafa um þetta fundið. Framsetning öll er auðvitað lituð, eins og í öðrum ritum höf. um stöðu Íslands.

1) Andvari 35. árg, 166—168. Berlin, D. n. & d. Rigsraad. 23—29.

2) Sbr. Andvara 37. árg. sbr. 3, 5.

3) Sbr. stefnubréf Eiríks Sumarliðasonar 1503 (DI. VII. Nr. 612).

sem innlendu dómstólarnir þóttust ekki fá yfir tekið, sbr. Rb. 1314, § 1, er samþykkt var á alþingi, og ýms önnur skjöl¹⁾. Og að ríkisráðið dæmdi með konungi, það samþykktu þeir menn fyrir sitt leyti, sem stefndu þangað málum sínum. Ennfremur kom það fyrir, að íslenzkir menn stefndu málum sínum fyrir konung og ríkisráðið, án þess að innlendu dómstólanna hefði verið leitað, sbr. tilsk. 5. apr. 1574, og loks var ekki trútt um, að konungur stefndi mönnum fyrir dóm sinn a prima instantia, án þess að innlendu dómstólanna hefði verið leitað²⁾.

Ef um það er spurt, hvort mikið hafi kveðið að málskotum undir konung og ríkisráð Norðmanna, þá er svarið við því það, að eftir skjölum þeim, sem um það eru enn, að dæma, hafa þau ekki verið mjög tíð. Frá 13. öld (eftir 1262) er ekkert tilfelli til, svo að kunnugt sé, er Íslendingar hafi stefnt dómsmáli til konungs. Þar á móti eru rök fyrir því, að menn komu sér saman um að hlíta dómi erkibiskups og konungs um mál (Staða-málin)³⁾. Líka eru dæmi til þess frá 13. öld, að konungs umboðsmaður stefndi Íslendingum ólöglega utan⁴⁾. Frá 14. öld eru 2 tilfelli. Annað er utanstefna samskonar, sem getið var 2. nmgr. Eru bændur í Norðurlandi 1350 stefndir fyrir konung, erkibiskup og ráðið til að svara til sakar fyrir mótþróa við Orm biskup Ásláksson á Hólum⁵⁾. Var þetta algerlega löglaus aðferð. Bændur fóru þó utan, en komu að líkindum með réttarbót sér til styrktar gegn kirkjuvaldinu 1353⁶⁾. Fyrir

¹⁾ Sjá RÍ. 13, 15, 16, 179—180.

²⁾ Sbr. Andvara 37. árg. 4—7.

³⁾ Bps. I. 688.

⁴⁾ Sama rit I. 716, 722.

⁵⁾ DI II. Nr. 529.

⁶⁾ Sbr. DI III. Nr. 35.

1375 var kært erfðamál á alpingi, sem mönnum þótti vandi um að dæma, og er þá sagt, að Ormur Snorrason lögmaður hafi ritað konungi og tjáð honum í opnu bréfi með sínu og annara góðra manna innsiglium þessa kæru, og hafi beðið konung að skoða mál þetta með ráði sínu. Og dæmdi konungur með ráðinu þetta mál (*Helgafellsréttarbót*)¹⁾. Frá 15. öld eru nokkur tilfelli. 1447 kærir maður nokkur fyrir konungi og ráði hans hald á jörðum nokkrum. Ekki sést, að stefnt hafi verið hinum málsaðiljanum. Sækjandi leitar að eins konungs aðstoðar, og úrskurður konungs er ekki heldur annað en skipun um, að jarðirnar skuli afhentar, nema haldsmaður þeirra sanni sinn rétt til þeirra²⁾. 1481 dæmir ríkisráðið um brullaupsgjafir til Lofts Ormssonar til Gunnhildar Pétursdóttur, og sèzt ekki, hvort um það mál hefir áður gengið dómur hér í landi eða hvort stefnt hefir verið löglega til Noregs hinum aðiljunum. Hér getur blátt áfram verið um svar (responsum) ríkisráðsins að ræða við spurningu um gildi gjafanna án þess að komið væri til máls milli ákveðinna manna, því að algengt var, að menn leituðu slíkra svara til vonar og vara, ef húizt var við véfengingu gerninga eða ráðstöfunin þótti vafasöm að lögum³⁾. Þess er ennfremur hér að gæta, að annar, ef ekki báðir aðiljar, hafa verið í Noregi, að minsta kosti var Gunnhildur norsk

1) DI. III. Nr. 213.

2) DI IV. Nr. 737. Þar að auki skipar konungur haldsmann undir 6 manna dóm, hverra sekta hann sé verður fyrir hald jarðanna. Og átti konungur alls ekkert með þetta. Sá, er hlut átti að máli, átti auðvitað rétt á að láta það mál ganga eftir íslenskum lögum, þrátt fyrir þetta boð konungs.

3) DI VI. Nr. 326.

og þá búsett í Noregi (sbr. Smæf. III. 13). Sama máli virðist vera að gegna um úrskurð ríkisráðsins um mál Þorleifs Björnssonar 1481. Hann hefir fyrst beðið um úrskurð lögmanns og lögréttu á alþingi, en ekki fengið, og svo fær hann svar ríkisráðsins, án þess að nokkrum sé stefnt sem gagnaðilja¹⁾. 1498 leyfir Hans konungur Birni Guðnasyni og samerfingjum hans að erfa og skifta með sér arfi eftir Einar Björnsson eftir íslenzkum lögum²⁾. Hér er konungs að eins getið, en ráðsins ekki, enda er bréfið gefið út í Rendsborg. Auk þess er hér varla um dómsmál að ræða í vanalegri merkingu, heldur einskonar leyfi eða lagasvar (juridískt responsum). Aftur á móti er um eiginlegt dómsmál að ræða, er ríkisráð Norðmanna dæmir Kai van Alefeldt 1505 frá hirðstjórn á Íslandi eftir kæru Hinriks Krummedige³⁾. En hér voru málsaðiljar ekki íslenzkir, og bréfið sannar því ekkert um samþykki Íslendinga um dómsvald ríkisráðsins. 1503 stefnir Eiríkur prestur Sumarliðason Finn-boga lögmanni Jónssyni fyrir erkibiskupinn og ríkisráðið út af haldi á Grundareignum⁴⁾, og dæmir svo Kristján II., sem þá var landstjóri í Noregi, ásamt ráðinu, það mál, þvert ofan í íslenzka dóma og íslenzk lög⁵⁾. 1508 fær Jón Sigmundsson staðfestingu Kristjáns II. á dóm og úrskurð um jarðir nokkrar⁶⁾. En hér er ekki ríkisráðsins getið, og hér er ekki heldur um dómsmál að ræða, heldur einskonar verndarbréf til handa Jóni Sigmundssyni. Það var algengt, að menn fengu

1) DI VI. Nr. 360, sbr. Nr. 404 og 409.

2) DI VII. Nr. 403.

3) DI VII. Nr. 710.

4) DI VII. Nr. 612.

5) DI VIII. Nr. 146.

6) DI VIII, Nr. 213.

slik staðfestingar- eða verndarbréf hjá konungi, og hirðstjóra stundum. Að minsta kosti gerði Sveinn Sumarliðason það t. d. 1510, að því er virðist¹⁾, og mætti fleiri dæmi nefna. 1510 dæmir Kristján II. og ríkisráð Norðmanna milli Þorvarðs Erlendssonar og Benedikts Grímssonar, og er hér vist um dómsmál að tefla²⁾. 1513 fer Björn Guðnason með mál sin fyrir konung, en hann dæmir þó ekki í þeim að því sinni, heldur skipar þau heim til Íslands aftur undir lögmansdóm³⁾. 1514 staðfestir Kristján II. dóm Jóns Sigmundssonar um Vatnsfjörð, þar til málið kæmi fyrir konung og ráðið, og þar til það verði þar öðru vísi dæmt eftir „Norigis Laugh“⁴⁾. 1517 rita nokkrir klerkar og leikmenn fyrir norðan land konungi, erkibiskupi og ríkisráðinu um erfðamál eitt og gefa þar í skyn, að það muni þegar hafa verið erlendis dæmt, en mælast til, að þeim dómi yrði breytt⁵⁾. 1517 gera þeir Stefán biskup Jónsson og Björn Guðnason þann samning, að láta rannsaka Vatnsfjarðarmál fyrir konungi og ríkisráði næsta ár (1518), en málsaðiljar dóu báðir, áður en til þess kæmi, eins og kunnugt er⁶⁾. 1518 staðfestir konungur dóma Jóns Sigmundssonar um erfðir eftir Þorleif Björnsson o. fl., en hér virðist vera um staðfestingar- og verndarbréf að ræða, líkt og áður er getið um⁷⁾. 1518 úrskurðar ríkisráðið enn um erfðamál, en ekki sézt, að stefnt hafi

1) DI VIII. Nr. 217.

2) DI VIII. Nr. 278.

3) DI VIII. Nr. 363.

4) DI VIII. Nr. 400.

5) DI VIII, Nr. 470. Ríkisráðið úrskurðar samkvæmt þessari beiðni 12. jan. 1518 (DI VIII. Nr. 494).

6) DI VIII. Nr. 483.

7) DI VIII. Nr. 496. Sbr. og DI X. Nr. 41.

því verið undir það, og má þó vera að svo hafi verið¹⁾. 1524 dæmir ríkisráðið mál þeirra Ögmundar og Jóns Arasonar biskupa²⁾. 1. nóv. 1527 staðfestir konungur — án þess ríkisráðið komi þar við — Seyludóm Hrafns Brandssonar um Teit Þorleifsson, en ekki sést, að lögleg stefna hafi þar undan gengið³⁾. Stundum fengu menn og sérstakt konungsboð í þá átt að dæma mál upp aftur, t. d. 1533 um mál Teits Þorleifssonar⁴⁾, eða yfir höfuð til að dæma mál í landinu⁵⁾. Enn má bæta því við, að Erlendur lögmaður Þorvarðsson virðist hafa stefnt Ögmundi biskupi fyrir konungsdóm, en það var lögleysa, og má ætla, að ekkert hafi úr því orðið⁶⁾.

Fleiri skilríki um dómsstörf ríkisráðsins norska í íslenskum málum munu varla finnast. Eins og sést af framanskráðu, er útlendra dómstóla einungis leitað, þegar ríkir menn eiga í hlut og stórmál eru milli þeirra, svo sem hin alkunnu eigna- og erfðamál (Grundarmál, Möðruvallamál, Vatnsfjarðarmál o. s. frv.). Þorleifur Björnsson, Björn Guðnason, Eiríkur Sumarliðason, Teitur Þorleifsson og slíkir menn, er um þær mundir voru ríkastir og yfirgangsmenn mestir, fara með mál sín utan, en aðrir, minniháttar menn, alls ekki. Varla hafa komizt fleiri en svo sem 4—5 mál á öld, 14. og 15. öldina, út úr landinu. Það er því í meira lagi villandi, er Berlin segir⁷⁾, í þessu sambandi, að áfrýjun íslenzkra

1) DI VIII. Nr. 499.

2) DI IX. Nr. 202.

3) DI IX. Nr. 355.

4) DI IX. Nr. 531.

5) T. d. DI IX. Nr. 445.

6) DI IX. Nr. 544.

7) D. n. & d. Rigsraad, 25,

mála nú til hæstaréttar sé sjaldgæf, þar sem þó íslenzk mál, þau er dæmd hafa verið í yfirdómi hér, hafa farið 7 af hundraði til hæstaréttar, 3—4 mál á ári að meðaltali, en yfir hundrað á tímabilinu 1875—1910¹⁾. Miðað við mál þau, er út úr landinu hafa farið á sama tíma á 14. og 15. öld, má eflaust segja, að áfrýjan íslenzkra mála sé nú mjög tíð. Eftir þeim gögnum, er hér hafa greind verið, geta menn talið þau mál, sem utan hafa farið, og verður naumast dregin sú ályktun af því, að þau hafi mörg verið, eins og B. M. Ólsen²⁾ virðist og gera.

b. *Löggjafar- og framkvæmdarstörf*³⁾. Það er áður tekið fram, að ákveðna heimild skorti í íslenskum lögum til þess, að ríkisráð Norðmanna hlutaðist til um stjórn Íslands. Þetta gildir og um framkvæmdar- og löggjafarstörf, eins og dómsmál, enda greindu menn þá ekki glögt milli þessara þriggja greina ríkisvaldsins, svo sem venjulega er gert nú á dögum. Í Jónsbók, Þgfb. 4, er, eins og áður er sagt, ekki heimild til að skýra orðin „skynsamra manna“ svo, að þau eigi við ríkisráðið (konungsráðið). Formáli Jónsbókar gefur heldur enga heimild til handa ráðinu til að taka þátt í löggjöf landsins alment, hvernig sem orð hans eru annars skilin. Og ekki verður heldur bent á nokkurt lagaboð, er slíka heimild veiti. Berlin hefir ekki heldur nú í síðasta riti sínu um þetta efni þorað að staðhæfa neitt, nema hvað hann telur líklegt. Hann byggir allan rétt ríkisráðsins á því, að benda má á nokkrar athafnir, sem ráðið hefir

¹⁾ Andvari 37. árg. 16.

²⁾ Skírnir 84. árg. 225.

³⁾ Andvari 35. árg. 168—172. Berlin D, n. & d. Rigsraad, 29 o, s, frv,

tekið þátt í, og að stjórn landsins lúta, og að Íslendingar sjálfir bygðu einatt á þeirri venju, sem myndast hafði án þess að þeir hafi þó byggt þá venju á lögum landsins, því að ekki munu þess dæmi finnast, að þeir hafi, svo að það sjáist af heimildunum, skírskotað til Jónsbókar sem heimildar fyrir því, að þeir sömdu við ráðið eða sneru sér til þess. Þau dæmi, sem Berlin¹⁾ reynir að finna, sanna heldur lítið. Vatnsfjarðardómurinn 1514²⁾ skiftir alls ekki máli. Þar segir einungis, að *konungur* sé yfirskipaður lögin, og það stendur líka í Þgfb. 9, en í dóminum er ekki talað um það, að ríkisráðið hafi neitt vald til löggjafar á Íslandi, eða að það sé yfir skipað lögin. Hitt hefir ekki verið véfengt, að konungur gæti breytt alþingissamþykktum, heldur hefir ágreiningurinn verið um það, hvort „beztu menn“ í Jónsbók merki íslenzka menn eða norska, og um þetta veitir téður dómur engar upplýsingar. Berlin hafði í ákafa sínum tekið ýmsar réttarbætur norskar, sem dæmi eða sönnun upp á afskifti ráðsins, í riti sínu „Íslands statsretlige Stilling I.“ Nú hefir hann þó dregið inn seglin og játað, að sumar þeirra varði Ísland ekki beinlínis. Þetta gildir um réttarbætur Ólafs Hákonarsonar 1382 og 1383 um toll Íslandsfara. Um réttarbæturnar 1294, 1305 og 1314 er áður talað. Um vaðmála-réttarbótina 4. júlí 1329, réttarbótina um skuldir við austræna kaupmenn 7. jan. 1330 og réttarbótina um vörufölsun 12. des. 1330, þar sem ráðsins er getið, er það að segja, að þær eru allar gefnar fyrir tilstilli norskra kaupmanna og án tilhlutunar Íslendinga, og sanna ekki hið allra minsta um löggjafarrétt ráðsins. Um vörufals-réttarbótina er þess

1) D. n. & d. Rigsraad. 32 o. s. frv.

2) DI VIII. Nr. 386.

ennfremur að geta, að óvíst er, hvort hún hefir nokkurn tíma verið Íslandi ætluð. Það er ekki nefnt þar á nafn, og er Rb. að eins, að því er virðist, gildandi fyrir Noreg¹⁾. Það er því í rauninni rangt að nefna hana í þessu sambandi²⁾. Berlin³⁾ segir, að þessum réttarbótum hafi verið hlýtt á Íslandi og sanni það því, að Íslendingar hafi viðurkent lög gild, sem konungur einn og ráðið hafi sett. En hefir þá höf. aðgætt, hvað í þessum tveimur réttarbótum um vaðmálagerð og kaupmannaskuldir felst? Í vaðmálaréttarbótinni segir einungis, að vaðmál skuli vera svo sem forn siðvenja hafi verið. Í Jb. Kb. 5 eru einmitt reglur um það, hvernig vaðmál skuli vera, og er það sama þar um mælt, sem í réttarbótinni. Í réttarbótinni 1330 um skuldir við austræna kaupmenn er sagt, að þær skuli goldnar fyrir Ólafsmessu hvert sumar. Þetta var ákveðið í réttarb. 1294 § 28. Um viðurlögin er það að segja, þau er í réttarbótum þessum eru, að slíkt hið sama gildi um mörg bannbréf sem þessi ákvæði Rb. Konungur ákvað oft, að svara skyldi bréfabroti, og nokkuð líkt er hér. Að menn hafi annars farið eftir þessum réttarbótum, að því leyti sem innheimtu skulda og refsing varðar, sýnist vafasamt. Um hvorutveggja voru næg fyrirmæli í Jónsbók og Rb. 1294 § 11 o. fl. Réttarbætur þessar eru í rauninni engin ný lög, heldur skipun til Íslendinga um að hlýða áður settum lögum. Um Réttarb. 11. des. 1342⁴⁾ er það og að segja, að þar eru einungis einhliða orð konungs,

¹⁾ DI II. Nr. 399.

²⁾ Þetta hefir verið gert í Andvara 85. árg. 169. af athugaleysi. Berlin (Det n. & d. Rigsraad. 39) grípur hana auðvitað með og þykist hafa veitt vel.

³⁾ Det d. & n. Rigsraad 39.

⁴⁾ DI II. Nr. 488,

og hvort landsmenn hafa fylgt henni, er ekki heldur vafalaust. En þó að svo væri, þá sýnir það og sannar ekki nema það, að menn hlittu hinu og þessu, sem ekki var formlega löglegt. Menn búa t. d. nú við stöðulögin de facto, en hver mundi þó vilja samþykkja þau formlega, ef til þess kæmi? Um Lönguréttarbót¹⁾ svo nefnda er óparfi að fara mörgum orðum. Þess skal einungis getið, að eigi er kunnugt, að hún hafi orðið gildandi lög á Íslandi — og hið sama má ef til vill segja um fleiri þessara svo nefndu réttarbóta. Hitt er alt annað mál, eftir hverju kann að hafa verið dæmt hér á ýmsum tímum. Það er kunnara en frá þurfi að segja, að hér var einatt dæmt eftir útlendum lögum, sem aldrei einu sinni var ætlast til, að skyldu gilda hér — ekki einungis dönskum eða norskum, heldur jafnvel þýzkum eða heilagri ritningu, t. d. í galdramálunum. Um réttarbót Eiríks af Pommern 7. maí 1425 er það að visu rétt hjá Berlin²⁾, að hún hefir að geyma bann gegn verzlun á Íslandi, og á fyrst og fremst við það, að norskir embættismenn kæri og sæki þá, sem gegn banni hennar brjóta. En annars er ekkert nýtt í þessari réttarbót, því að verzlunarbann bæði á Íslandi og þeim öðrum stöðum, sem hún nefnir, er miklu eldra, eins og kunnugt er. Hinsvegar er það alveg rangt, sem Berlin segir, að það sjáist á orðalagi hennar greinilega, að hún eigi og við það, að banni þessu skuli framfylgt á Íslandi, af því að alment er talað um umboðsmenn konungs. Í mörgum norskum lögum er talað um „vårt ríki“ al-

1) Sbr. Jón Sigurðsson, Íslands statsretl. Forhold 33, Berlin, Det n. & d. Rigsraad 42—43, Andvari 35. árg. 170 og 37. árg. 117—118.

2) Det n. & danske Rigsraad 41—42.

ment, þó að sannanlegt sé, að ekki geti verið átt við Ísland, þótt slík almenn orðatiltæki séu höfð, og svo getur vel verið hér, þó að talað sé um umboðsmenn, hvern í sinu umboði. Það er alls ekki sannað, að alþingi hafi snúið sér til konungs og ráðsins út af erfðamáli því, er getur í réttarabótinni frá 10. júní 1375¹⁾. Það eru ýms dæmi til þess, að einstakir menn tóku slíkt upp hjá sjálfum sér, sbr. t. d. bréfið á Lundi 4. júlí 1480²⁾, Hliðarendabréfið 14. júlí 1520³⁾ o. m. fl. Það eitt er því fullyrðandi, að einstakur maður hafi beðið um þann úrskurð, sem bréfið — hin svonefnda Helgafellsréttarabót — getur um. Ályktun Berlins um þetta atriði er því fullkomlega „óvísindaleg“, ekkert annað en staðlaus fullyrðing.

Um eiginleg framkvæmdarstörf gætir ráðsins að jafnaði mjög lítið, þegar konungur er sjálfur fullveðja og getur stjórnað rikjum, enda verður enginn stafur í lögum fundinn, er nokkur heimild til afskifta þess af þeim málum verði bygð á, nema ef til vill Jónsbók Mannh. 1, um landsvist útlaga. Landsvistarbréfin voru stundum afhent af kanslara, svo að beint verði séð, að minsta kosti framan af 16. öld, og stundum er getið „bænarstaðar góðra manna“, sbr. Jb. Mannh. 1, en stundum ekki⁴⁾. Aðallega virðist ríkisráðið hafa látið til sín

¹⁾ Annars drepur Berlin (Det n. & d. Rigsraad 40) ekki á það, hvort þessi Rb. hafi nokkurn tíma orðið hér lög, og hefir hann ekki treyst sér til að neita þeim líkum, sem aðrir höfðu fært gegn því, þar sem hún, þrátt fyrir boð konungs, virðist aldrei hafa verið rituð í Jónsbókarhandritin. Berlin sýnist halda, að „góðir meun“, í Rb. 1375 muni endilega vera lög-réttumenn á alþingi. En það segir alls ekki í Rb.

²⁾ DI VI. Nr. 264.

³⁾ DI VIII. Nr. 558.

⁴⁾ Sjá Andvara 35. árg. 168. 1. nmgr.

taka verzlunarmálefning, sem einkum kemur til af því, að eftir að Danmörk og Noregur kom undir eina krónu, þóttlist ríkisráðið þurfa að gæta réttar norskra borgara, sporna við því, að utanríkismönnum væri veitt verzlunarleyfi á Íslandi eða annarsstaðar í löndum þeim, sem konungi Norðmanna lútu. Því var ráðið stundum spurt, er veita skyldi slík leyfi eða svifta leyfishafa þeim rétti¹⁾. Og þegar Norðmenn hyltu konunga, þá gætti ríkisráðið þess, að minsta kosti stundum, að taka heit af þeim í þá átt, að ekki skyldi öðrum en Norðmönnum veitt hirðstjórn á Íslandi eða réttur til að verzla þar, t. d. ríkisskuldbinding Hans konungs 1483²⁾, og einatt kærði ríkisráðið það, að slík heit konunganna væru ekki efnd³⁾. Það er rétt, að einstakir menn islenzkir viðurkendu rétt ráðsins til afskifta af Íslands málum, að því leyti sem þeir leituðu stundum hjálpar þess eða skutu sér undir verndarvæng þess. Stundum kom slíkt til af því, að þeir þóttust ekki ná rétti sínum í landinu, t. d. Þorleifur Björnsson 1480⁴⁾, eða það var beinlinis til að verjast ofbeldi og ólögum konunganna, eins og Jón Arason 1541⁵⁾. Einnig sömdu þeir við ráðið, þegar konungslaust var eða ófullveðja konungur sat að ríkjum⁶⁾, enda hafði ríkisráðið þá yfirstjórn islenzkra mála í umboði konungsvaldsins, t. d. 1281, 1319, 1381, 1480, 1524,

¹⁾ T. d. DI. V. Nr. 115, VI. Nr. 362.

²⁾ DI V. Nr. 419, sbr. RÍ. 31, DI IX. Nr. 37.

³⁾ Sjá t. d. RÍ. 32. ***

⁴⁾ DI VI. Nr. 264.

⁵⁾ Safn II. 207—208.

⁶⁾ B. M. Ólsen (Skirnir 84. árg. 225) vill finna viðurkenningu í alp. samþykktinni 1302 (eða 1306), þar sem Íslendingar nefna „dugandi menn“, en það sýnist vera allhæpin skýring. Vel getur verið átt við islenzka valdsmenn með þessum orðum.

1533—1536¹⁾. Hældu Íslendingar sér þá til rikisráðsins sem fulltrúa konungsvaldsins. Þetta er fullkunnugt og alment viðurkennt. Þetta var venja, með því að islenzkt rikisráð sýnist ekki hafa verið til, og engin lög voru, sem bönnuðu Íslendingum að snúa sér til rikisráðs Norðmanna, þegar það var handhafi konungsvaldsins í Norgei. En ályktun sú, sem Berlin og aðrir leiða af þessu, er ekki hótí réttari fyrir það. Það er t. d. alkunnugt, að eftir 1537 stýrði rikisráð Dana Noregi, þegar eins stóð á, og er það þó skoðun margra vitra manna, að Noregur hafi að lögum verið fullvalda ríki um þær mundir²⁾. Því segir Gjelsvik (l. c. 6) um afskifti rikisráðs Dana af stjórn Noregs: „Dieser Beweis (þ: hlutataka rikisráðs Dana í stjórn Noregs) wäre jedoch nur stickhaltig, wenn gleichzeitig bewiesen würde, dass der dänische Reichsrat de jure an Stelle des norwegischen bei der Behandlung norwegischer Angelegenheiten getreten war. Ein solcher Beweis kann nicht erbracht werden“. Og líkt er um Ísland að segja. Báðum, Norgei og Íslandi, er það sameiginlegt, að afskifti rikisráðsins voru án þeirra löglega samþykkis, og því að eins fyrir venju orðin. Í samræmi við þetta er það og, að Gjelsvik³⁾ álitur, að Ísland hafi verið að lögum sjálfstætt ríki, þrátt fyrir það, hvernig oft var með það farið í verki. Af því, sem sagt hefir verið, leiðir það auðvitað, að það gat engu máli skift, þótt einstakir islenzki menn væru svarnir í rikisráð Norðmanna⁴⁾, svo sem

¹⁾ Sbr. Berlin Det n. & d. Rigsraad. 61 o. s. frv.

²⁾ Sbr. Aall & Gjelsvik. 5—6.

³⁾ L. c., 21, nmgr.

⁴⁾ Sbr. Berlin Det n. & d. Rigsraad 134 o. s. frv. Að fara frekar út í þetta mál sýnist óþarfi, því að það er alkunnugt.

að minsta kosti sumir islenzku biskuparnir (Jón Halldórsson, Ólafur Rögnvaldsson, Jón Arason, Ögmundur Pálsson). Jafnvel áður en landið gekk konungi á hönd, sat Heinrekur Hólabiskup í ráði konungs, og hefir hann eða hans seta þar þó ekki getað haft þýðingu að lögum um réttarstöðu Íslands¹⁾. Þess skal að eins getið, að enginn stafur finst í lögum, er til tals hefir komið, að giltu á Íslandi, um setu þessara Íslendinga í ráðinu, nema ef til vill í Kristindómsbálkum lögbókanna, og er á öðrum stað talað um það, hvað á þeim verður bygt²⁾. Auk þess tala þeir einungis um konungshyllingu og konungskjör, svo að hvernig sem á er litið, getur ekki verið þar um neina almenna heimild að ræða. Berlin vill leiða margt af þessari setu einstakra Íslendinga í ríkisráði Norðmanna, einkum það, að Ísland hafi verið hluti af Noregsríki að lögum. En ef nokkuð verður af henni leitt til eða frá, þá er það helzt það, að Ísland hafi þó átt fullkominn meðákvæðisrétt um stjórn ríkisins, hvenær sem það vildi nota sér þenna rétt. Og þessu þorir Berlin³⁾ varla að neita.

B. Ríkisráð Dana. Á ríkisdeginum í Kaupmannahöfn 30. okt. 1536 hét Kristján konungur III. ríkisráði Dana og aðli því, að hann skyldi taka Noreg hershöndum, að ríkisráð Norðmanna skyldi af numið og að

1) Heinrekur biskup var við samningagerðina 1250 milli Noregs og Lübeck, ásamt norskum biskupum og höfðingjum (DN V. Nr. 4), og er þetta dæmi til merkis um það, hversu mikið verði ráðið af setu Íslendinga síðar í ríkisráði Norðmanna.

2) Samt sem áður er Berlin (D. n. & d. Rigsraad 144) nógu ófeilinn til að segja, að seta Íslendinga þar hafi verið „i fuldeste Overensstemmelse med Islands egen, af Islenderne selv vedtagne Lovbog Jonsbogen“ — Leturbreytingin höfundarins.

3) Sjá D. n. & d. Rigsraad. 140.

Noregur skyldi síðan haldast undir „*Danmerkur krónu, eins og hin löndin, Jótland, Fjón, Sjáland, eða Skán, og hvorki heita né vera konungsríki hér eftir, heldur vera liður af Danmerkurriki og undir Danmerkur krónu æfinlega*“. En þótt svona ríkt væri að orði kveðið, varð Noregur þó aldrei svo innlimaður í Danmörku í reyndinni sem til var ætlað. Ríkisráð Norðmanna var að visu lagt niður og ríkisráð Dana hlutaðist til um stjórn Noregs, enda þótt því bæri það ekki de jure¹⁾. Noregur nefndist jafnan konungsríki í opinberum skjölum og lögum, og allir²⁾ eru sammála um það, að Noregur hafi aldrei hlotið þá óverðugu undirtyllstöðu, sem honum var ætluð, undir Danmörku, og margir halda því fram, að Noregur hafi eftir sem áður verið fullvalda ríki³⁾.

Um Ísland var ekkert sagt í rikisskuldbindingunni 30. okt. 1536, nema ef það hefir átt að teljast undir *vígi, sjáslur eða lönd*, sem kallað var, að lyti eða heyrði undir Noregsríki. En hvort sem svo hefir verið eða ekki, þá breyttist stjórnarstaða Íslands ekkert að ráði í framkvæmdinni, og að minsta kosti gat konungar ekki, svo að bindandi væri fyrir landið, einhliða skuldbundið sig til að breyta stjórn landsins í nokkru. Til þess þurfti samþykki hins aðiljans, Íslendinga, eins og konungvaldið gerði sjálfst ráð fyrir og kannaðist berlega við 1662.

Ríkisráð Dana hafði, svo sem áður er sagt, enga lagaheimild til að stýra málum Noregs, enda amaðist

¹⁾ Sbr. Aall & Gjelsvik I. c. 4–6.

²⁾ Sbr. t. d. Brandt, Den norske rets historie I. 37–48, Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark I. 348 o. s. frv.

³⁾ T. d. Aall & Gjelsvik I. c. 2 o. s. frv. og einkum 16.

konungur við þeim afskiftum¹⁾. Þegar af þessu leiddi, að ríkisráð Dana átti engan rétt á að stýra eða taka þátt í stjórn Íslands mála, hvort sem svo er lítið á sem Ísland hafi verið einn hluti Noregsríkis, skattland Noregsríkis, eða sjálfstætt ríki að lögum. Þótt ríkisráð Norðmanna hefði átt að réttum lögum fullan rétt til að ráða og hlutast til um Íslands mál, þá gat ríkisráð Dana ekki öðlast þann rétt með niðurlagningu norska ráðsins, sem auk þess var ólöglegt ofbeldisverk. Þótt konungi Norðmanna og ríkisráði hefði verið rétt að telja sig fyllilega réttbæra til allrar stjórnar Íslands mála, þá leiddi ekki af því, að konungur gæti sett ríkisráð Dana í stað ríkisráðs Norðmanna um stjórn landsins, og því síður, að ríkisráð Dana gæti gert það sjálft. Og það hafði ekki heldur slík tók hér á landsstjórninni sem í Danmörku, eins og sýnt skal verða.

En þótt ríkisráð Dana brýsti algerlega lagaheimild til að skifta sér af stjórn landsins, þá þoldu Íslendingar það, að það gerði það. Með siðaskiftunum tóku hagar landsmanna ýmsum stakkaskiftum. Kapólska kirkjan var fallinn, og í stað komin lúthersk konungskirkja. Hermenn höfðu verið sendir til landsins og landsmenn kúgaðir til að gangast undir hina nýju trú og játaast undir Kristján III. Mótstöðuaflið gegn útlenda valdinu var því að nokkru lamað, enda þó að ýmsir beztu menn landsins myndu enn vel eftir þeim rétti, sem landinu var að fornu áskilinn. *Dómsmálum sínum* tóku Íslendingar nú að skjóta til konungs og ríkisráðsins danska, en ekki er þess þó altaf við getið, er íslensk mál eru erlendis dæmd²⁾. Þó eru íslensk mál stundum dæmd

¹⁾ Aall & Gjelsvik I. c. 5, 1. nmgr.

²⁾ T. d. MKet. I. 238, 376–378, sbr. II. 469.

utan til konungs og rikisráðs, t. d. Bjarnanesmál, er dæmd vorn af konungi og rikisráði 1544¹⁾), og stundum er berum orðum sagt, að konungur hafi dæmt Íslenzk mál með ráðinu²⁾). Utanstefnur ólöglegar áttu sér og stað. 1554 var Marteinn biskup Einarsson stefndur utan og Jón Bjarnason út af vígi Kristjáns skrifara³⁾), og fleiri dæmi um dómstörf konungs og ráðsins mætti nefna⁴⁾) Menn virðast og hafa haldið uppteknum hætti að skjóta málum sínum utan, án þess að dómur hefði á þau fallið i landinu, sbr tilsk. 5. apríl 1574, er bannar þetta alment. Tilsk. 27. marz 1563, sbr. tilsk. 9. dec. 1593, er ánýjaði tilsk. 1563, ákvað stofnun yfirréttar á Þingvelli, og skyldi sá dómstóll dæma íslenzk mál, áður en þeim væri stefnt fyrir „oss (v: konung) og vort elskul. rikisráð“. Var tilsk. þessi (1563) illa þokkuð hér, enda var hún útgefin af konungi einum og án samþykkis alþingis fyrir tilstuðlun danskra kaupmanna eða kaupmanns, sem varð saupsáttur við lögmanninn, og ekki komst dómstóll þessi á fyrr en 30 árum síðar (1593⁵⁾). En segja má, að dómssvald rikisráðsins væri lögfest með þessari tilskipun. Áður en hún kom, bygðist það á venju einni.

Um *löggjöf* fóru afskifti rikisráðs Dana í líka átt og verið hafði um hið norska. Það þingaði við konung um alt eða flest það, er að siðaskiftunum laut og um kirkjur og kjör kennimanna, svo sem bréfið 1540⁶⁾) Auk þess eru nokkrar tilskipanir frá þessu tímabili, þar sem

¹⁾ Sögufélagssrit II. 49, sbr. 51 og 53.

²⁾ T. d. M. Ket. I. 336 (málin um Staðarhól 1554).

³⁾ Sögufél. rit II. 106—107.

⁴⁾ Sbr. Andvara 36. árg. 117—118.

⁵⁾ Sbr. þó Kanc. Brevbøger 1588—1592, 597.

⁶⁾ M. Ket. I. 227.

getið er afskifta ráðsins, tilsk. um vogrek 20. maí 1595. um legorð stúdenta 16. maí 1646, 27. nóv. 1647 um konur, er bera út börn sín o. fl. Hinsvegar er fjöldi tilskipana, þar sem ráðsins er alls eigi getið, og engar likur til, að það hafi neinn þátt átt í. Sýnir það, að hluttaka ráðsins var alls eigi talin nauðsynleg til þess að lög fengju lagagildi á Íslandi. Þetta var ekki heldur nauðsynlegt um norsk lög, og sýndi það einnig, að Norvegur var ekki að lögum undirgefinn ríkisráðinu um lög-gjöf sína¹⁾

Stundum var það þó, að landsmenn gerðu samþykktir á alþingi og öðrum stórfundum, er þeir skutu undir konung og ráðið, t. d. Stóridómur 1564, er staðfestur var af konungi árið eftir (13. apr. 1565). Var hann dæmdur, að því er sagt er, að tilhlutun Páls Stigssonar höfuðsmanns og að landsmönnum nauðugum. Einstakir menn sneru sér líka til ríkisráðsins með mál sín, einkum Guðbrandur biskup Þorláksson²⁾, og fengu konung (og ráðið) til að gefa út hin og þessi konungsbréf, en slíkt var stórilla þokkað á Íslandi. En slíkar aðfarir höfðu enga beina þýðingu um réttarstöðu landsins, þótt þær væru mjög svo athugaverðar, af því að þær gáfu útlenda valdinu tilefni til þess að skifta sér af málum landsins um lög fram.

Um afskifti ríkisráðs Dana af *framkvæmdarmálum* er það fyrst og fremst að segja, að þessi mál, svo sem önnur, voru *afgreidd* á skrifstofum konungs, en það er þó alt annað en, að ríkisráðið hafi ávalt skift sér af þeim. Alveg samskonar gildi um norsk mál, og amaðist konungur þó, eins og fyrr er sagt, við af-

¹⁾ Sbr. Aall & Gjelsvik. 6.

²⁾ Sbr. Safn II. 328—428.

skiftum ríkisráðsins af þeim. Ákvörðunarvaldið var alt að einu hjá konungi einum um þessi mál, og ráðstafanir hans því fullgildar, þótt ekki væri til þess leitað¹⁾. Fyrst er þess að geta, að ráðið var fulltrúi konungsvaldsins, eða einstakir menn úr því, undir sama fororði sem um ríkisráð Norðmanna var sagt. Var það og fyrir venju á Íslandi, að ráðstöfunum þess í því efni var hlýtt. Jón lögmaður Jónsson var t. d. kjörinn 1592 — þá var Kristján IV. ekki orðinn fullveðja og 4 menn stýrðu ríkjum — til að bera nauðsynjar landsins fyrir konunginn og hans „*regerandi ráð*“²⁾. Eftir siðaskiftinu sendu prestar í Skálholtsstifti bænarskrár um launaviðbætur fyrir konung og hans ráð, eftir frásögn Jóns prófests Halldórssonar³⁾. Sýnir þetta það eitt, að menn sættu sig við þá venju, sem tíðkapt hafði að meira leyti eða minna. Líka var einstökum mönnum oft heppilegt að snúa sér til ráðsins eða annara þeirra manna, sem áhrif höfðu á konunginn, og þessa aðferð höfðu auðvitað margir Íslendingar, eins og aðrir gerðu þá, og gera enn í dag, til þess að fá einkamálum sínum til lykta ráðið á þann hátt, sem þeir óska.

Ekki er kunnugt, að Íslendingar hafi átt nokkurn tíma sæti í ríkisráði Dana.

Ríkisráð Dana fékk eftir þessu, sem nú hefir sagt verið, *einungis vafasama lagaheimild til þess að dæma íslensk dómsmál með konungi. Öll önnur afskipti þess af*

1) Ríkisráðið ákvað með konungi um sendingu herliðs til Íslands 1541 og 1551, en frá því sjónarmiði, að slíkt hafði kostnað í för með sér fyrir Danmörk, varð konungur að fá samþykki ríkisráðsins. Svo að þetta atriði sannar lítið um vald ráðsins gagnvart Íslandi.

2) Sögufél. rit II. 180—181.

3) Sama rit II. 175

íslands málum eru einungis fyrir venju. Engin lög-gjafar- eða framkvæmdarráðstöfun konungs var ógild, þótt ekki væri ráðsins leitað, og hafði það því, að undanteknum dómsmálum, eftir 1563 aðeins ráð-gjafaratkvæði, nema þegar það skýrði ríkjum í Konungs stað. Alveg samskonar gildi og um ríkisráð Norðmanna gagnvart Íslandi, að því viðhættu, að aldrei var nauðsyn, að það dæmdi íslensk mál með konungi, enda er á það bent, að konungur muni stundum hafa úrskurðað íslensk mál án ráðsins. Öðru máli var að gegna í Danmörku. Þar gat konungur ekki sett lög, að minsta kosti ekki skattalög eða álagna, nema ráðið samþykkti. Og þar með gat það haft margar eða jafnvel flestar ráðstafanir í hendi sér, t. d skóla eða aðrar stofnanir, er fé þurfti til, ófrið milli Danmerkur og annara ríkja o. s. frv.

Bæði norska og danska ríkisráðið hafði því, hvernig sem á er litið, miklu minna vald yfir Íslandi, bæði að lögum og að venju, en yfir Noregi og Danmörku. Ráðið er að skoða sem ráðgefandi¹⁾, og eigi framar, gagnvart Íslandi. Sýnir þetta sérstöðu landsins eigi einungis lögum samkvæmt, heldur einnig venju samkvæmt, En á venjunni byggir Berlin og þeir, sem honum fylgja, skoðanir sínar á réttarstöðu landsins, eins og kunnugt er

Með einveldinu hverfur ríkisráðið úr sögunni. Vald þess hverfur í hendur konungs að öllu leyti. Það er því þýðingarlitið fyrir réttarstöðu Íslands nú, hvernig verið hefur um völd og rétt ráðsins, því að þó að ráðið hefði haft svo eða svo mikinn rétt til að ráða Íslands málum fyrir einveldið, þá misti það hann, er einveldið var á

¹⁾ Nema í dómsmálum, ef til vill, eftir 1563, og er það var fulltrúi konungsvaldsins,

komið, og konungur gat ekki ráðstafað þeim rétti, sem hann fékk yfir landinu 1662, öðru vísi fyrir fult og alt til annara en með samþykki Íslendinga, eins og siðar skal sýnt,

§ 12.

„Ríkislöggjöf“.

Þvi er haldið fram af Berlin¹⁾, að ýms lög hafi verið þesss eðlis, að þau giltu fyrir Ísland, án þess að til greina kæmi, hvort þau hafi nokkurn tíma verið samþykkt eða jafnvel birt á Íslandi. Þar telur hann fyrst og fremst *norsk lög um ríkiserfðir og konunginn, um ríkisráðið sem forstöðumann og fulltrúa krúnunnar og um samband þessara stjórnarvalda um öll meiriháttar málefni ríkisins*²⁾. Eiginlega færir höf. engin rök fyrir þessari staðhæfing sinni, jafnvel þótt hann verji löngum kafla úr síðast nefndu riti sínu til hennar. Í Gamla sáttmála og annari íslenzkri löggjöf er ekkert, sem heimili þessa staðhæfingu höf., og þetta játar hann jafnvel sjálfur³⁾. „Rök“ hans fyrir henni eru alls annars eðlis. Berlin játar það og⁴⁾, að sú skoðun, sem haldið hefir verið fram⁵⁾, að ákvæði Gl. sáttmála um það, að Íslendingar skuli ná „íslenzkum lögum“, útiloki gildi annara laga en þeirra, sem samþykkt hafi verið á Íslandi, sé rétt eða hafi verið það

¹⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 165, 171. Det norske & danske Rigsraad. 79 o. s. frv.

²⁾ D. n. & d. Rigsraad, 101.

³⁾ Sbr. Det n. & d. Rigsraad. 87—88.

⁴⁾ L. c. 79.

⁵⁾ RI. 165,

eftir hugsunarhættinum 1262. En svo vill hann láta ákvæði sáttmálans hér um hafa mist þýðingu sína, eins og sum önnur ákvæði hans gerðu, svo sem fyrirmælið um réttinn, landaurana, réttinn til vatns og víðar o. s. frv.¹⁾). En hér ruglar höf. alveg saman *jus* og *factum*. Rétturinn til vatns og víðar varð þýðingarlitill eftir að Íslendingar hættu kaup- og utanferðum. Réttur — í merkingunni bætur — varð samur í Noregi og á Íslandi eftir löggjöf Magnúsar Hákonarsonar, svo að ekki þurfti lengur að skirskota til sáttmálans um það efni. Eftir landslögum Magnúsar hinum norsku gilti ekki lengur það manngreinarálit, sem áður var. Íslendingar þurftu því ekki lengur að skirskota til höldsréttarins gamla. Ákvæðið um réttinn að öðru leyti haggaðist eiginlega ekki fyrir hina nýju löggjöf. Ef Íslendingar dvöldust í Noregi, þá áttu þeir enn rétt til vatns og víðar eftir Gamla sáttmála, herskylda þeirra fór enn eftir honum o. s. frv. Ekki tjóar heldur að visa til skipa-klausunnar. Rétt til að heimta skipin áttu Íslendingar framvegis. Hér verður því að eins breyting á staðhöfnum (*facta*), er veldur því að réttarákvæði þau, sem hafa þessar staðhafnir að forsendum, verða sjaldnotuð eða með öllu ónotuð, eftir því sem stundir liða fram. Alt öðru máli er að gegna um það, að landsmenn skyldu ná islenzkum lögum. Engin atvik (*facta*) breyttu þeirri kröfu. Hún var jafnsjálf-sögð og eðlileg, þótt atvikin drægi úr þýðingu ýmsra annara fyrirmæla sáttmálans. Og þessi krafa var líka vakandi. Reyndar virðist Berlin jafnvel vilja neita þessu²⁾). Hann segir, að lög hafi, eftir því sem tímar liðu, að eins verið *birt* á alþingi, en ekki leitað samþykkis Íslendinga til þeirra. Hinsvegar drífist hann þó varla að neita því,

¹⁾ D. n. & d. Rigsraad. 80–81.

²⁾ D. n. & d. Rigsraad. 83.

að þessa hafi verið krafizt. Látum svo vera, að þetta væri rétt. Samt þyrfti hann að sanna, að „rikislög“ hans hefðu verið *birt* á Íslandi, en það reynir hann ekki og getur ekki, nema að því leyti sem hann fullyrðir, að rikiserfðalög Járnsíðu og Jónsbókar hafi verið samþykkt með þessum lögbókum. Það er eindæma kórvilla hjá höf., er hann ætlar, að laga-óvissan íslenzka hafi stafað af hluttöku rikisráðsins í löggjöf Íslands. Heldur hann þá t. d. að dómar í galdramálunum eftir bibliunni og „keisararéttinum“ hafi verið ráðinu að kenna? Berlin¹⁾ fer einnig mörgum orðum um það, að menn á Íslandi hafi blandað saman dönskum, norskum og íslenzkum lögum, og vill með því sanna, að Íslendingar hafi alment talið slík útlenzk lög gild hér, án þess að þau væru birt. Þetta á nú fyrst og fremst aðallega við tímabilið um og eftir 1700, og skiftir því litlu máli hér. Og í öðru lagi sýndi stjórnin það sjálf, að hún var þeirrar skoðunar, að birta þyrfti hér lög til þess að þau næðu gildi, því að hvers vegna var hún að láta birta hér lög, ef þetta hefði ekki verið skoðun hennar? Og annars má benda Berlin á það, að beztu lagamenn Íslands, svo sem Páll lögmaður Vidalín²⁾ og Magnús konferenzráð Stephensen³⁾ héldu því mjög eindregið fram, að hér þyrfti að birta lög, svo að þegnum konungsins væri skylt að hlýða þeim, og þeir töldu það jafnvel „crimen læsæ“ að beita öðrum lögum en þeim, sem hér væru löglega birt. Sömu skoðunar var jafnvel Hæstiréttur Danmerkur⁴⁾, og er þó ætlandi, að Berlin

1) L. c. 84—85.

2) Fornyrði lögbókar. 399—400.

3) Dissertatio. 10—11.

4) Hæstaréttardómar 9. og 15. des. 1842 (Ný Félagsrit VIII. 167—175).

rengi hann ekki. En þessu stingur Berlin auðvitað öllu undir stól — eða þekkir það ekki. Í stað þess byggir hann mjög á Sveini Sölvasyni. Fótt Sveinn væri lærður maður, þá fór hann ekki rétt með íslensk lög. Ruglaði hann saman bæði íslenskum, norskum og dönskum lögum, sem hvorki stjórnin né aðrir töldu hér gildandi. T. d. lýsir hann fjárforræðisreglum 1754 á Íslandi eins og N. L. væru hér gild¹⁾, en að þau væru það þá ekki, sýndi konungur með því að lögleiða þau hér 15 árum síðar, tilsk. 17. febr. 1769. Um gjafir virðist hann vilja láta fara eftir N. L. 5—4²⁾, og margt er eftir þessu. Jafnvel í föðurlandi Berlins munu hafa komið fyrir dæmi, þar sem menn dæmdu eftir útlendum, t. d. þýzkum eða rómverskum, lögum, og mun hann þó ekki vilja halda því fram, að þýzk eða rómversk lög gætu alment gilt í Danmörku. Annars má sem dæmi upp á samkvæmni Berlins, er hann ritar um íslensk málefni og sérstaklega löggjafarmálefni, svo sem hér, geta þess, að á einum stað í Bláu bókinni, bls. 39, segir hann skýlaust, að N. L. Kristjáns IV. hafi aldrei verið innleidd á Íslandi, en í sömu bók segir hann þó á bls. 37, að ríkiserfðareglur þeirra laga hafi felt úr gildi ríkiserfðareglur Jónsbókar. Reyndar vill hann jafnvel láta atburðina 1537 hafa felt ríkiserfðareglur Jónsbókar úr gildi³⁾! Hvers vegna, sézt ekki, nema ef vera skyldi fyrir það, að ríkisráð Norðmanna féll úr sögunni.

Eftir því sem Berlin lýsir málinu, er það svið sem „ríkislöggjöfin“ á að taka yfir, mjög óákveðið⁴⁾. Ef Berlin hefði hér á réttu máli að standa, þá hefði mátt

1) Tyro juris, Kbh. 1754, 35—44,

2) Samanrit 82.

3) Bláa bókinn. 37.

4) Sjá að framan, bls. 168, 2. nmgr.

koma þar undir mjög mörgu, sem heyrði undir borgaralöggjöf landsins og stjórnarskipun. Það er líka kunnugt um „haandfæstninger“ konunganna, að svo var oft gert, tekin þar með ákvæði, sem vörðuðu einkahagslífi manna. Ef nú slíkt hefði verið sett í norsk og dönsk „rikislög“, þá hefði verið brot framið gegn ákvæðum sáttmálans um, að Íslendingar ættu að ná islenzkum lögum, svo framarlega sem þeim ákvæðum hefði verið beitt á Íslandi. Slíkt brot kunna nú stundum að hafa verið framin, en löglegt var það ekki fremur fyrir það¹⁾.

Berlin ver löngu máli til þess að sýna, hvernig konungsvaldið og ríkisráðið hafi litið á Ísland²⁾. Þar með sannar hann þó ekkert um það efni, sem hér liggur fyrir, en um þenna kafla skal nánar talað á öðrum stað (§ 15). Höf. talar margt um það, að fræðimenn séu á sínu máli. Þeir eru auðvitað allir, „sandhedskærlige og selvstændigt tænkende“³⁾, sem honum samþykkja. Höf. gætir sín vel að nefna hér ekki Konráð Maurer, skoðun hans á þessu máli, Maurer hefir þó alvág afdráttarlaust og með *rökum* t. d. neitað því, að konungalögin 1665 og grundvallarlög Dana hafi gilt á Íslandi⁴⁾, en þessi lög eru þó ein þeirra „alríkislaga“, er Berlin vill láta hafa verið gild á Íslandi, þótt aldrei hafi þau verið hér birt og aldrei þýdd á islenzka tungu. Um skoðun Maurers

¹⁾ Þetta jatar Berlin líka (Det n. & d. Rigsraad. 115), en réttarbrott virðist alment honum nægileg heimild til að byggja réttarsetningar á.

²⁾ Det n. & d. Rigsraad. 92 o, s. frv.

³⁾ Sjá Det n. & d. Rigsraad. 98—99. Höf., er Berlin nefnir (B. Th. Melsted, Gísli Brynjólfsson og B. M. Ólsen, Magnús Ketilson) hafa þó að eins *lauslega* talað um þetta efni.

⁴⁾ Zur politischen Geschichte Islands. 132—133, Ný Félagsrit XIX. 1, 64—68.

gæltir Berlin sin að þegja alstaðar, þar sem hún er honum ónotaleg, en hampar henni hvarvetna, þar sem hún stýður málstað hans.

Eins og áður er sagt, skortir alla lögheimild til þess, að konungur og ríkisráð hafi haft heimild til að setja Íslandi lög án samþykkis alþingis. Að Íslendingar hlittu sömu meginreglum um konungserfðir og ríkisstjórn í forföllum konungs, bygðist sumpart á sáttmálanum og sumpart á venju. Íslendingar voru bundnir við konungssambandið að lögum, og að þeir hlittu að efni til aðalákvæðum norskra laga um ríkisstjórn í forföllum konungs, eða er konungslaust var, var í samræmi við þessa skyldu þeirra. En þar af leiðir ekki, að norsk stjórnarvöld gælu sett þeim neinar þær reglur, sem í bága kæmi við sáttmála þeirra. En að því leyti sem þær komu ekki í bága við hann var þeim meinfangalaust að hlíta þeim, og engum rétti fyrir það spilt.

§ 13.

Hermál.

Hér verður að greina milli 3 atriða: 1. Hvaða skylda bar Íslendingum til þáttöku — með fé eða mönnum — í ófriði Noregs við önnur ríki? 2. Hvaða skylda bar sambandslandinu til þess að verja Ísland gegn árásum utan að? og 3. Hverju máli skifti hernaðar-afstaða sambandslandsins að öðru leyti Ísland? Þessum málum hefir hingað til verið lítill gaumur gefinn. Berlin¹⁾ hefir til engrar hlitar rannsakað þau, heldur hefir hann byggt á þeim staðhæfingum sínum, að

1) Isl. statsretl. Stilling I. 152—154, 179—182.

Ísland hafi verið norskt skattland, og öðru slíku. Björn M. Ólsen¹⁾ hefir lagt svo sem 3 blaðsíður til þessara mála og hefir því farið mjög lauslega í þau.

I. Fyrsta atriðinu, um skyldu Íslands til framlaga í þarfir sambandslandsins, Noregs, er svarað í Gamla sáttmála. Þar segir, að Íslendingar skuli þann rétt hafa í Noregi, er þeir hafi beztan haft. En samkvæmt sáttmála þeirra við Ólaf konung digra²⁾ var þeim skylt að verja land með konungi, meðan þeir dvöldust í Noregi, en þó svo, að þriðji hver maður mátti kyrr sitja, og óskylt var þeim að fylgja konungi til hernaðar úr landi. Þetta gildi þó ekki um þá, sem höfðu gengið í hirðlög með konungi. Um skyldu Íslendinga til herþjónustu, þegar þeir dvöldust á fósturjörðinni, er ekki einu orði talað í sáttmála þeirra, hvorki hinum eldra við Ólaf Haraldsson né hinum yngra (1262) við Hákon gamla, né heldur í öðrum lögum frá þessu tímabili. Í lögboekurnar vantar öll ákvæði hér um. Í þeim hefir enginn Landvarnarbálkur staðið. Vegna þessa var Íslendingum með öllu óskylt að leggja nokkuð fram til hernaðar — fé eða menn — þótt Noregur (eða Danmörk) lenti í ófriði við önnur ríki eða sín á milli. Þetta jatar Berlin³⁾ og Ólsen virðist halda hinu sama fram⁴⁾. Þó ætla Berlin⁵⁾, að konungur hafi getað í brýnustu nauðsyn krafizt hernaðarframlaga af landinu, en hér tekur hann með annari hendinni, það sem hann gefur með hinni, því að ef konungur hefði haft slíkt vald, þá var það hið

¹⁾ Upphaf II. 49—52, 76—77.

²⁾ Grg. Ib. 196, III. 464, DI I. Nr. 15, sbr. 21.

³⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 179.

⁴⁾ Upphaf II. 51, 76—77.

⁵⁾ L. c. I. 180—181.

sama sem það, að Íslendingar hefðu verið herskyldir út úr landinu. Berlin telur konung hafa erfð vald þetta frá goðunum, því að þeim hafi verið rétt að bjóða upp þingmönnum sínum, enda þótt ekki væri til þess skýr lagaheimild. En á þessu verður staðhæfing Berlins ekki bygð, því að réttur goðanna náði ekki lengra en það, að þeir gátu heimtað, að þingmenn veittu sér vígsgengi innanlands, en ekki framar¹⁾. Konungur hefði getað, samkvæmt hinum forna rétti goðanna, krafist þess, að Íslendingar verðu með honum sjálft Ísland, og eigi fram- ar. Það skiftir og ekki máli, þótt Hirðskrá 17. kap. heimilaði jarli útboð. Fyrst og fremst gildi Hirðskrá ekki á Íslandi fyrir alþýðu manna, og í öðru lagi var enginn jarl skipaður á Íslandi eftir lát Gizurar Þorvaldssonar, eftir því sem næst verður komizt. Þó er þess að gæta, að *ef* Hirðskrá 17. kap. hefði lagt her- skyldu á Ísland (o: *ef* Hirðskrá hefði verið þar lög), þá mundi sú skylda sjáltsagt hafa haldizt, þó að æðsti um- boðsmaður konungs yfir landinu hefði kallast annað en jarl. Er það því traðla rétt, er Björn M. Ólsen²⁾ ætlar, að herskyldan hefði horfið með jarlsdæminu, jafn- vel þótt Hirðskrá 17. kap. hefði náð til landsins. Sam- kvæmt Hirðskrá 20. kap. átti konungur þó heimtingu til þess, að handgengnir menn veittu honum vígsgengi út úr landinu, hvar sem þeir voru staddir. Þeir, er gerðust hirðmenn hans, höfðu því með samningi undir- gengizt þessa skyldu. Undanþága Íslendinga frá hern- aði tók bæði til fjárframlaga og liðstyrks til hernaðar. Þar á móti hafði konungur frjálsar hendur um það, til hvers hann varði því fé, er hann fékk í tekjur af land-

¹⁾ Sbr. og B. M. Ólsen, Upphaf II. 77.

²⁾ Upphaf II. 77.

inu¹⁾. Undanþágan frá framlögum til hernaðar þýðir því það, að konungur mátti ekki, án samþykkis alþingis, leggja neinar ólögheimilaðar kvaðir á landsmenn til hernaðar eða herkostnaðar, fremur en skatta yfir höfuð.

Þótt Íslendingar væru undanskildir herskyldu allri samkvæmt framanrituðu, þá hafði konungur þó stundum uppi slíkar kröfur. Árið 1286 krafði Eiríkur konungur Hákonarson Íslendinga leiðangurs í ófriði Noregs við Svía, alla handgengna menn og 40 manns úr fjórðungi hverjum. Árni biskup Þorláksson lagði mjög með því, að kröfum konungs væri sint, en Hrafn Oddsson tók litt á, enda sýnst lítið hafa úr leiðangrinum orðið²⁾. Ekki eru sagnir um það, að konungur hafi síðar krafði *líðstyrks* af Íslandi á þessu tímabili. Þar á móti voru *fjárkröfur* í þessu skyni stundum uppi hafðar. Hér til verður skattkrafa Margrétar drottningar 1392 þó eigi talin³⁾. Um „gingjaldið“ svonefnda er ekki með öllu víst, hvort herskattur hafi verið. Liggur nærri að ætla, að gjaldið hafi að einhverju leyti átt að miða við hvern vopnfæran mann⁴⁾. Skýrslugreinin um „gingjaldið“, sem talin er frá 1508⁵⁾ og dómurinn frá 1. júlí 1511⁶⁾ gefa þó enga átyllu til að ætla, að þessi tollur hafi staðið í sambandi við nokkrar hergjaldskröfur. Skatti þessum játuðu landsmenn að visu, en þó svo, eftir dóminum frá 1511, að ekki skyldi það gjaldast „oftar en nú“.

¹⁾ Þar af leiðir þó ekki, að konungur hafi einn haft fjárveitingarvaldið. Alþingi gat einnig lagt skatt á og ráðstafað því fé, t. d. til brúa, vegagerða o. s. frv.

²⁾ Bps. I. 756–758.

³⁾ Ísl. annálar IX.

⁴⁾ Sbr. DI VIII. Nr. 230, 246.

⁵⁾ DI VIII. Nr. 190.

⁶⁾ DI VIII. Nr. 293.

Arið 1541¹⁾ bað Kristján III. Íslendinga fjárframlaga til herkostnaðar. Kveður hann svo að orði í bréfi sínu, að sér þyki ósannlegt, að Íslendingar sitji hjá í náðum, er aðrir þegnar sínir eigi í margvíslegum hættum og kostnaði af ófriði. Var Greifastriðinu þá fyrir nokkru lokið, og hafði konungi orðið nokkuð fés skylft af þeirri styrjöld. Skyldi gjaldi þessu jafnað niður ettir efnum, og var það kallað „*landshjálp*“! Ekki er vel kunnugt, hvernig gjald þetta greiddist, en þó hafa landsmenn eitt-hvað af því goldið²⁾. Síðan eru landsmenn ekki krafðir fjárframlaga til hernaðar eða herkostnaðar fyrr en 1624. Stóð þrjátíuára-stríðið þá yfir. Hafði Kristján IV. tekið nokkurn þátt í því, og komið fyrir það í skuldir allmiklar, og ætlaði nú að láta Ísland greiða bróðurhluta þessara skulda. Kváðust landsmenn ófærir til að inna gjald þetta af hendi, og féll sú fjárkrafa niður³⁾. Enn krafði Kristján IV. 1638 Íslendinga framlaga til hernaðar, og skyldi höfuðsmaður jafna gjaldinu á hverja stétt manna, eftir því sem hún teldist fær um að greiða⁴⁾, Björn á Skarðsá⁵⁾ segir, að nokkuð hafi goldið, en annars er ekkert kunnugt um það.

II. Þá er að athuga, hvernig fara skyldi um landvarnir, á Íslandi. Hér til mætti ef til vill í fljótu bragði telja varnir gegn uppreisnum innanlands, uppihald aga og friðar meðal landsmanna sjálfra (lög-regluvald). En þesskonar mál eru þó eiginlega ekki hermál. Það er engum vafa bundið, að konungi var

¹⁾ MKet. I. 232—234.

²⁾ RÍ. 56—59.

³⁾ MKet. II. 346—347.

⁴⁾ MKet. II. 421—422.

⁵⁾ Annálar ár 1639.

skyldt að halda uppi aga og stjórn innanlands. Þetta felst þegar í heiti konungs í Gl. sáttmála um það, að Íslendingar skuli „ná friði“¹⁾. Þessu fullnægði konungur — eða reyndi að fullnægja — með því að hann setti valdsmenn sína til þess að framfylgja lögnum. Þetta atriði er því algert innanlandsmál, og á því í rauninni ekki hér undir. Í orðum Gl. sáttmála, að láta Íslendinga „ná friði“ og að „halda friði yfir þeim“, er ef til vill smávegis hugsunarmunur, eins og Björn M. Ólsen²⁾ heldur fram, en þau geta þó nokkurn veginn tekið yfir sama. Og skylda konungs í þessa átt hefði vafalaust orðið hin sama, hvort sem annaðhvort eða hvorttveggja hefði staðið í sáttmálanum. Löggæzlu-skyldan, sú er hér var nefnd, tekur auðvitað jafnt til allra óeirða eða réttarbrota, sem hér voru framin, hvort sem í hlut áttu innlendir eða útlendir einstaklingar. En með því að ekki var á þeim tímum gerður jafnglöggur greinarmunur á árásum ríkis á annað og árásum einstakra manna, vikinga og kaupmanna t. d., skal hér nokkru nánar farið út í hættur, sem Íslandi stöfuðu af framferði slíkra manna, og hvernig konungsvaldið gætti skyldu sinnar í því efni.

Eins og áður er sagt, virðist konungur hafa getað réttilega krafist landsmenn til að verja land sitt, enda þótt ekki sé að því vikið í lögum alment. Þá má geta þess, að skyldt var mönnum að hjálpa valdsmönnum til að handsama illvirkja, samkvæmt Jónsbók, Mannh. 7, og var slíkt almenn borgaraskylda. Á sama hátt var Íslendingum skyldt að verja land sitt gegn árásum utan að. Og þótt konungur ætti að halda friði yfir landinu

¹⁾ Sbr. B. M. Ólsen, Upphaf I. 43, II. 49—50.

²⁾ Upphaf II. 50.

— þetta ákvæði á einkum við utan að komandi árásir¹⁾
 — þá gerði hann þó lítið til þess, að landsmenn mættu verða að færari til slíkra varna. Engu æfðu herliði var á fót komið. Hergagna var engra aflað, að kallað yrði, nema hvað landsmenn sjálfir báru vopn fram á síðara hluta 16. aldar og jafnvel sumir fram yfir 1600 (Vopna-Teitur). Vígaferli og barsmiðar voru alltiðar hér á landi fram undir 1600, því að aldarandinn var varla að því leyti stórum breyttur frá því, sem verið hafði á 13. og 14. öld. Hefir landsmönnum sjálfsagt þótt nóg um vopnaburð og vígaferli, því að 1431 á alþingi segir svo í hyllingarbréfi Eiríks af Pommern hinu síðara „*at engin armbrysti ok handbogar skyldi færast yfir landit utan kongsins umboðsmenn eða þeir, sem landit vildi friða fyrir útlenzkum hernaði, færði þá*“²⁾. Með þessu virðist vopnaburður alment vera bannaður, að minsta kosti þau vopn, sem nefnd eru í bréfinu, nema löggæzlumanna, er þeir halda uppi friði í landi og verja það. Í því skyni að friða það fyrir útlendum hernaði, sem mikils hafði vart orðið um og eftir þetta ár, máttu og einstakir menn bera vopn. Bréfið 1431 var, eftir því sem í því sjálfu segir, samþykkt af hirðstjóra, lögmönnum og þingmönnum, utan vébanda og innan, með lófataki. Sýnir þetta, að alþingi gat með samþykki konungs eða umboðsmanns hans ráðið því, hvernig fara skyldi um hergögn í landinu. Ef kenningar Berlins væru réttar um stöðu landsins, mundi *ríkisráðið* líka hafa þurft að eiga hér hlut að máli. Ekki mundi hafa verið löglegt talið, að konungur setti um þetta leyti slík ákvæði í Nor-egi, nema ríkisráðið hefði verið til kvatt. — Engin fyrir-

1) Sbr. Ólsen 1. c. II. 50.

2) DI IV. Nr. 506.

mæli voru enu til um það, að mönnum væri skylt að eiga nokkur vopn. Landvarnarmál voru því, að kalla mátti, alveg ólögákveðin hér á landi um alt, er varðaði vopn og önnur hergögn. Vopnaburður lagðist þó alls ekki niður þrátt fyrir samþykktina 1431. Eftir siðaskiftin var meiri gangskör gerð að því, að vopnaburður legðist af, því að 1576 var, að sögn Magnúsar prúða og dómsmanna hans¹⁾, vopnaburður dæmdur af á alþingi, en ekki er sú samþykkt nú til, svo að kunnugt sé. Þá er og sagt, að höfðingjar hafi tekið að brjóta vopn manna og verjur, og hefir þetta verið gert til að afstýra vígaferlum. Ekki er þess getið, að konungsvaldið hafi skift sér af þessu, heldur hefir það látið landsmenn sjálfráða um það. Eftir ránið að Bæ á Rauðasandi 1579²⁾ hefir mönnum orðið það ljóst, hver vandræði stöfuðu af vopn- og verjuleysi landsmanna. Þess vegna lét Magnús prúði, sem þá var einn beztu manna landsins og hinn mesti höfðingi, dæma „*Vopnadóm*“ svonefndan³⁾. Í dómi þessum var svo fyrir mælt, að hverjum fulltiða manni skyldi skylt að eiga ákveðin vopn eftir efnum. Meðan á herþjónustu stæði, skyldi hver kosta sig. Hreppstjórar skyldu, hver í sínum hreppi, kveðja saman og telja alla vopnfæra menn, en umboðsmaður konungs, og aðrir, sem hann setti til þess, skyldi stýra liði. Dómur þessi var dæmdur heima í sveit og átti því að skjóta honum til alþingis, og var síðan svo til ætlaðt, að konungsvaldið staðfesti hann (konungur og ríkisráðið). Þessu sinni nefna Íslendingar ríkisráðið, svo sem danska ríkisráðið þyrfti

¹⁾ Saga Magnúsar prúða eftir Jón Þorkelsson. 63.

²⁾ Sbr. sama rit. 54—58.

³⁾ Sama rit. 68—77, Annálar Björns á Skarðsá, Hrapsey 1744, 135—140.

hér fremur við að koma en hið norska árið 1431. Mál þetta fell þó niður, og engar sagnir eru einu sinni kunnar um það, að dómurinn hafi komið til alþingis. Og lyktaði þannig tilraunum Íslendinga til þess að halda uppi hermensku til varnar landinu, ef á þyrfti að halda.

Um herskip eða vígi segir ekki heldur neitt í lögum. Slik tæki sýnast engin hafa verið hér til, og mátti kalla landið varnarlaust að því leyti. Í bréfi einu frá 1425¹⁾ segir þó svo, að það sé „*crimen læsæ majestatis*“ að gera hér eða annarstaðar í rikjum konungs vígi eða herkastala í óleyfi hans. En hvort sem þetta er rétt hermt eða ekki, þá voru engin ákvæði hér í lögum, sem þetta bönnuðu, en vel má vera, að það hafi ekki verið talið leyfilegt alt að einu, með því að virkin mætti nota í uppreisn gegn konungsveldinu, t. d. af útlendingum. Yfir þesskonar verður æðsta vald landsins að ráða. Ekki sýnist konungur heldur sjálfur hafa gert hér virki fram eftir. Svo er þó að sjá sem til hafi staðið að gera virki á Íslandi fyrri hluta 16. aldar, því að í bréfi einu frá 1519 er Sören Nordby leystur undan þeirri skyldu²⁾. Þegar Tyrkir komu á Seyluna 1627, er svo að sjá sem ekkert virki, að minsta kosti ekki virki að nokkru liði, hafi verið á Bessastöðum, því að Björn á Skarðsá³⁾ segir, að þá hafi hirðstjórinn látið gera þar „Skans“, að sumra sögn úr fiskaböggum. Þó hefir sjálfsagt lengst um verið eitthvert vopnarusl á Bessastöðum, byssur og þesskonar.

Í íslenskum réttarheimildum eru engin fyrimæli um skyldu Norðmanna eða Dana til varnar Íslandi gegn

¹⁾ DI IV. Nr. 381.

²⁾ DI VIII. Nr. 528.

³⁾ Annálar ár 1627.

utan að komandi árásum. Konungur tók að sér skyldu til að halda friði yfir landinu, en í því liggur þó ekki það, að konungur hafi áskilið sér rétt til „að fara með hermál landsins með tilstyrk Norðmanna“ eins og B. M. Ólsen¹⁾ kemst að orði. Konungur var sjálfráður, hvernar stoðar hann naut til varnar landinu, en með ákvæðinu er Norðmönnum alls enginn ihlutunarréttur heimilaður um hermál landsins. Konungur lét Norðmenn lofa sér að verja öll lönd sín, Landvarnarb. 3. kap.²⁾, en þetta þýðir ekki annað en það, að eitt ríki taki að sér að öllu leyti eða einhverju varnir hins. Samskonar getur t. d. nú á dögum komið fyrir, þegar eitt ríki ábyrgist hlutleysi hins, eða að ekki sé gengið á rétt þess til að vera hlutlaust í ófriði annara ríkja. Af því að konungur þurfti tilstyrk ráðsins til að kveðja útboðs í Noregi alment, þá þurfti hann þess og, ef hann vildi hafa leiðangur til Íslands. Að því leyti má segja, að Norðmenn gætu að lögum — norskum lögum — hlutast til um hermál Íslands. En þetta er í eðli sínu svipað því, er ríki gera nú á dögum með sér sóknar- eða varnarsamband. Annað ríkið þarf t. d. aðstoð fjárveitingarvaldsins til herkostnaðar í þágu hins ríkisins o. s. frv.

Í Landvarnarbálki Landslaga Magnúsar konungs Hákonarsonar 3. kap. segir, að eigi megi synja konungi leiðangurs, ef „kristinn herr eða heiðinn“ gengur á ríki hans o. s. frv. Hér er varla átt við óeirðir innanlands á Íslandi. Enda kom aldrei til þess, að Norðmenn gerðu út leiðangur til Íslands. Þar á móti gerðu

¹⁾ Upphaf II. 50.

²⁾ Noregs gamle Love II. 35, 200. Má vera, að þar sé Ísland talið til „skattlanda“ konungs.

Danir það bæði 1541 og 1551. Í Danmörku var aðall, bændur og borgarar skyldir til að fylgja konungi í herferðir utanlands eða gjalda herskatta, en aukaálögur í þá átt urðu þó ekki á lagðar, nema með samþykki ríkisráðsins¹⁾. Eftir þessum reglum kveður Danakonungur her hingað þessi tvö skifti (1541 og 1551), enda var hvorttveggja skiftið alt gert í samráði við ríkisráðið. En hér er málinu ekki öðru vísi farið en svo, að konungur fær aðstoð eins ríkis síns til að brjóta hitt til hlýðni við sig, eins og t. d. ef Svíar hefðu farið til fyrir beiðni konungs síns 1905 og hafið ófrið á hendur Noregi til að halda honum undir sömu krúnu. En auk þess gerði konungur litilsháttar tilraunir til að verja landið fyrir ofbeldi og ránskap útlendinga, og skal þeim nokkuð lýst.

Fram yfir 1400 mun litt kveða að árásum útlendra óvina á landið. Björgynjarkaupmenn ráku þá mestmegnis verzlun hér, og sést ekki, að þeir hafi haft ofbeldi í frammi að mun. En eftir að verzlun Englendinga hófst hér, sem aðallega sýnist vera eftir 1400, verður oft róstudamt af þeirra hendi. Í skýrslu Hannesar Pálssonar hirðstjóra frá 1425²⁾ er fróðleg greinagerð um athæfi Englendinga hér á landi árin 1420—1425. Er þar sagt, að þeir hafi brent kirkjur, vegið menn, stolið og rænt, að þeir hafi jafnvel skift landinu í sveitir til rána, og ef til vill beinlinis ætlað sér að leggja landið undir sig eða Englendinga. Vígi gerðu þeir sér einnig. Einkum rendu þeir hýru auga til fjárhirzlu konungs á Bessastöðum, og léku þeir umboðsmenn hans heldur grátt. Konungur gerði þó ekkert til að afstýra

¹⁾ Matzen, Retshistorie, Statsret, 76—77, 117, 137—140,

²⁾ DI IV. Nr, 381,

Þessum ófögnuði að sinni, né til að verja landið fyrir ágangi þessara víkinga. Landsmenn tygjuðust þar á móti sjálfir, lögðu til orustu við þá og fengu sigur¹⁾. 1420 er sagt, að Þorleifur Árnason, faðir Björns ríka, hafi barizt við enska í hafi, en tekið þó Noreg heill á húfi²⁾. Segir þá, að skipum Norðmanna hafi hvorki verið óhætt frá né að landinu. Skýrslu Hannesar Páls-sonar lýsir ríkisráð Norðmanna síðan sanna í öllum greinum³⁾. Frá 15. og 16. öld eru annars við og við sagnir um ójöfnuð Englendinga á Íslandi. 1467 tóku þeir Björn ríka hirðstjóra af lífi í Rífi undir Jökli, eins og alkunnugt er⁴⁾. Um 1500, á dögum Stefáns biskups Jónssonar í Skálholti, héldu Síðumenn orustu við Englendinga í Vestmannaeyjum, og er svo að sjá sem Íslendingar hafi borið hærra hlut⁵⁾. Á dögum Ögmundar biskups börðust Íslendingar við Englendinga í Grindavík⁶⁾. Sagt er og, að Erlendur lögmaður Þorvarðsson hafi barizt við Englendinga á dögum Gizurar biskups Einarssonar (um 1540⁷⁾. 1579 ræntu víkingar Bæ á Rauðasandi. Kærði Eggert Hannesson tjón sitt og miska fyrir konungi. Tók hann málið í sínar hendur, ritaði borgarráðinu í Stade og bað það að refsa skipherra þeim, er fyrir ráninu stóð, og að ránsfénu yrði aftur skilað⁸⁾. Þá er sagt, að konungur hafi hvatt landsmenn til varnar gegn útlendum spellvirkjum og

1) Sbr. DI IV. Nr. 381 (bls. 326).

2) Ísl. annálar VII. ár 1420, DI IV. Nr. 381 (bls. 325).

3) DI IV. Nr. 386.

4) Safn II. 652—654.

5) Safn I. 45, sbr. 674.

6) Safn I. 658.

7) Safn I. 84.

8) Sjá MKet, II, 97—99,

sent vopn nokkur til landsins, sem var þó alls ónægur styrkur¹⁾. En ekki er annara aðgerða af hendi konungsvaldsins getið. Um 1600 og fram eftir 17. öld hefir oft verið hér við land hinn mesti sægur útlendra reyfara, enskra, spanskra, hollenzkra o. fl. þjóða, enda voru þá sjórán (kaperi) alltið, og einatt framin með fullu samþykki stjórnenda, einkum á ófriðartimum. Árið 1613 lágu spanskir vikingar hér við land og gerðu ýmsar glettingar²⁾. Árið eftir (1614) ræntu enskir vikingar í Vestmannaeyjum³⁾. Ekki lét konungsvaldið þó vörn landsins neitt til sín taka, enda höfðu Danir öðru að sinna um þessar mundir, nema að konungur leyfði(!) landsmönnum með bréfi sínu 30. apríl 1615 að verjast ófögnuði þessum, eins og þeir þyrftu sérstakt konungsleyfi til að verja fé og fjör⁴⁾. 1615 lágu Spánverjar fyrir Vestfjörðum og gerðu ýmsan óskunda, unz Ari Magnússon í Ögri, sonur Magnúsar prúða, safnaði liði, hélt til móts við þá og vann á þeim sigur⁵⁾. Mun þetta vera síðasta orusta, sem háð hefir verið á Íslandi. Næstu ár á eftir kvað allmikið að óspektum vikinga hér við land. Sendi Englakonungur þá herskip hingað til lands til verndar enskum fiskiskipum, og tóku ensk herskip þá 2 spönsk vikingaskip hér við land. Þá sendi og Danakonungur loks herskip hingað til varnar landinu. 1618 og 1620 er þess getið, að dönsk herskip kæmi hingað í þeim erindum⁶⁾. 1626 tóku ensk herskip hér við land 5 vikingaskip⁷⁾. Ekki getur Björn á

¹⁾ Saga Magnúsar prúða 71, Annálar Björns á Skarðsá ár 1580.

²⁾ Annálar Björns á Skarðsá ár 1613.

³⁾ Annálar Björns á Skarðsá, ár 1614. Sögufél. rit II. 205.

⁴⁾ MKet. II. 261.

⁵⁾ Annálar Björns á Skarðsá, ár 1615.

⁶⁾ Annálar Björns á Skarðsá, 1618 og 1620.

⁷⁾ Sama rit, ár 1626.

Skarðsá, sem þá var uppi og hinn skilrikasti maður, þess, að Danir hafi nokkurt vikingaskip tekið, og er svo að sjá sem minna hafi kveðið að vernd þeirra en Englendinga. Englendingar voru ótúlir um vernd fiskiskipa sinna og tálmuðu einatt ferðum vikinga hingað. Árið eftir Tyrkjaránið (1628) segir Jón Ólafsson Indiatari t. d., að Englendingar hafi tekið 13 tyrknesk vikingaskip, sem voru á leið til Íslands¹⁾. Og lengi síðan sendu Englendingar árlega herskip hingað til varnar gegn sjóræningjum, að minsta kosti til 1670²⁾.

Minnistæðast allra rána og illvirkja hér á landi er Tyrkjaránið 1627. Voru landsmenn þá verju- og vopnlausir með öllu, og máttu því enga mótspyrnu veita. Það ár var að visu sent hingað danskt herskip, en um seinan, og svo árið eftir³⁾. Svo segir Björn á Skarðsá⁴⁾, að dönsk herskip hafi hingað komið árin 1629, 1631, 1633, 1635 og 1636. Eftir Tyrkjaránið virðist því svo sem konungur hafi ætlað að gera gangskör að vörnum fyrir landið gegn sjóræningjum. Samt sem áður hafa vitrir menn séð, að vörn af hálfu Dana mundi jafnan verða hér ónóg, ef nokkurs þyrfti við, enda ef til vill þótt of kostnaðarsöm, því að árið 1661 stingur Henrik Bjelke höfuðsmaður upp á því, að landsmenn fái sér sjálfir varnarskip „*vegna ófriðartilstands*“ til þess að verja landið fyrir árásum Tyrkja og annara reyfara. Var það tilætlun hans, að allar stéttir landsins kostuðu þetta fyrirtæki að tiltölu. Landsmenn báru við fátækt sinni, og varð ekkert úr þessu⁵⁾.

1) Sögufél. rit IV. 311–312.

2) Sama rit IV. 291.

3) Annálar Björns á Skarðsá, árin 1627 og 1628.

4) Sama rit, árin 1629, 1631, 1633, 1635 og 1636.

5) Sögufél, rit II. 268.

III. Um það, hverju máli Ísland skifti hermála-afstaða sambandsríkja þess, er það fyrst að segja, að um framlög til hernaðar af þess hálfu var ekki að ræða, nema sérstakt samþykki Íslendinga væri til. Þótt t. d. Danakonungur tæki þátt í Þrjátíuára-stríðinu, þá var Íslendingum það að þessu leyti óviðkomandi. Annars var herréttur þá enginn til, að kallað yrði, að minsta kosti ekki fyrri en á 17. öld. Skoðanir manna voru alment þær, að allir þegnar þess stjórnanda, sem í ófriði áttu við annað ríki, væru þar með undir ófriðarokið seldir, og að leyfilegt og jafnvel sjálfsagt væri að gera þeim það tjón á fé og fjörvi, sem unt var, hvernig sem samband þess ríkis eða ríkishluta var við konung, önnur ríki hans eða ríkishluta. Fjendur konungs töldu því réttmætt að gera árásir á *alla* þegna hans, beint og óbeint, t. d. með því að taka kaupför þeirra eða fiskiskip eða önnur skip, sem til landsins gengu og frá því. Þetta kom t. d. glögt fram í Sjóára-stríðinu milli Dana og Svía (1563—1570). Þá gengu enskir víkingar (fribyttire) í þjónustu Svía í því skyni að herja á Ísland. Bauð konungur Íslendingum þá í bréfi sínu 30. apr. 1568¹⁾ að hafa gát á öllum höfnum landsins, að kaupför skyldu búin sem fyrst til brottfarar frá landinu og að veitt yrði viðnám eftir fongum. Danir töldu sér og jafnrétt að klekkja á fjandmönnum konungsins hér við land sem annarstaðar²⁾. Svo kom ófriður Danakonungs við önnur ríki á þann hátt niður á Íslendingum, að þegnum þeirra ríkja voru bönnuð viðskifti við landið³⁾. Eftir 1602 skifti þetta litlu máli, því að þá var

¹⁾ MKet. II. 62—63.

²⁾ Sbr. t. d. Kanc. Brevbøger 1576—1579, 164,

³⁾ S, st,

einokunarverzlunin danska komin á, og engir máttu verzla hér, nema íbúar Kaupmannahafnar, Málmeyjar og Helsingjaeyrar, og síðar ýms ákveðin félög, er sérstakt konungsleyfi höfðu fengið, og endrum og eins einstöku menn, t. d. furstinn af Kúrlandi, er einu sinni fékk hér verzlunarleyfi.

Í samræmi við framanritað er það því næst, að ef eitt ríki konungs var hlutlaust í ófriði á þeim tímum, þá voru hin það líka. Ef t. d. Danmörk sat hjá, þá var sama máli að skifta um Noreg og Ísland. Í einu konungsbréfi til Íslendinga, dags. 2. febr. 1563¹⁾ sýnist þetta koma glögt fram. Í bréfi þessu bannar konungur Íslendingum að róa út til útlendra skipa, sem kynnu að koma undir landið, og að segja þeim til hafna á landinu, alt vegna styrjaldar þeirrar, sem þá sé milli Englendinga og Hollendinga. Leggur konungur dauðarefsingu við, ef út af þessu er brugðið. Hér af er ljóst, að konungur ræður um hlutleysi Íslands, og um þetta fer á sama veg sem í hinum ríkjum hans. Þau eru öll „eine internationale Macht“. Á sama hátt njóta þau öll góðs af friðarsamvingum, sem konungur gerir. Þetta gildi t. d. óefað um Noreg, og þó var hann fullvalda ríki eftir 1537. Hins vegar þurfti konungur að setja hverju ríki um sig sérstakar reglur um skyldur þeganna, svo að þeir mættu vita, hvað leyft væri og bannað í þessum efnum. Svarar þetta til laga nútímans um brot gegn reglunum um hlutleysi („neutralitet“) ríkis í ófriði milli annara ríkja, svo sem bann við því að birgja þau með hergögnum o, s. frv.²⁾

¹⁾ MKet. II. 52.

²⁾ Sbr. t. d. I. nr. 21, 13. sept 1901 um bann gegn flutningi vopna til Kína, og I. nr. 16, 20. okt. 1905, um hegningu fyrir tilverknað, sem stofnar hlutleysisstöðu ríkisins í hættu.

§ 14.

Utanríkismál.

Á þessu tímabili er þjóðarétturinn svo að kalla í bernsku. Fram til 1648, er friðurinn var saminn eftir þrjátíuára-striðið í Westfalen, tíðkaðist t. d. ekki að hafa fasta sendiherra eða verzlunarræðismenn¹⁾ Her-
rétturinn varð og eiginlega ekki fyrr til en Hugo Grotius og samtíðarmenn hans tóku að rita um þau mál. Samninga urðu ríkin vitanlega að gera, einkum um hermál og verzlun, og svo friðarsamninga eftir styrjaldir o. s. frv. Hér er um að tefla, hvernig farið hafi um fyrirvar landsins, að því leyti sem það hafði skifti, bein eða óbein, við önnur ríki.

Þess er áður getið, að konungur gerði samninga um hermálaefni fyrir hönd allra ríkja sinna, og nutu þau góðs af þeim. Sömuleiðis var það sagt, að hernaðar-ráðstafanir vörðugu og öll ríki hans, t. d. hlutleysi í ófriði. En ef slíkar ráðstafanir lögðu skyldur á þegna, þurfti þó jafnan að birta þær hér.

Þegar ræða skal um utanríkismálin, virðast annars tvö atriði aðallega koma til greina: Hver var í fyrirsvari fyrir landið út á við og eftir hvaða reglum fór um gildi milliríkjasamninga á Íslandi?

I. Um fyrra atriðið er það að segja, að ekkert segir beinlínis um það í íslenskum lögum, en það virðist liggja í augum uppi, að konungur hafi átt að gæta hagsmuna landsins út á við. Alþingi hafði verið í fyrirsvari fyrir landið á lýðríkistímanum, sbr. samninginn við Ólaf helga, málaleitanir Hákonar gamla til alþingis árið 1260 og Gamlasáttmála 1262. Þar sem konung-

1) Matzen, Folkéret, Kbh. 1900, 16.

ur fékk æðsta framkvæmdarvaldið í sínar hendur með lögbókunum, þá hlaut og þetta vald og þessi skylda að hverfa í hendur hans. Af þessu leiða sumir¹⁾ þá ályktun, að utanrikismál (og hermál, sem að ýmsu leyti eru ein grein utanrikismála) hafi verið sameiginleg milli Íslands og Noregs þegar eftir Gamla sáttmála. Þessi ályktun er þó ekki rétt, því að þótt sama vald, sitt í hvoru landi, fari með ákveðna tegund mála, þá þurfa þessi mál ekki að vera sameiginleg að öðru leyti, þannig að það, sem gert er í nafni eins ríkisins, þurfi og eo ipso að gilda fyrir hitt. Hitt er annað mál, að oft — eða jafnvel oftast — hljóta ríki, sem sameinuð eru undir einni krónu, að koma fram sem ein heild út á við, því að vilji fyrirsvarsmannsins hlýtur venjulega að ganga í þá átt. Og svo var einnig um Noreg og Ísland. Þau ríki voru út á við „*eine internationale Macht*“, þótt þau væru að lögum tvö „*internationale Rechts-subjekte*“. Þessu tvennu, *framkomu, eins og hún var í reyndinni, og hæfileik til framkomu að lögum*, má alls ekki blanda saman. Þetta má skýra með dæmi: Konungur gerði friðar- og aðra samninga fyrir öll ríki sín í heild, en hann hefði getað gert þá fyrir hvert í sínu lagi og getað kveðið svo á, að hver samningur fyrir ríkið A væri ríkinu B óviðkomandi — og vice versa²⁾.

1) Jón Jónsson í „Reykjavík“ 1908, tbl. 29, í „Þjóðólfi“ s. á. tbl. 40, B. M. Ólsen í „Þjóðólfi“ s. á. tbl. 40, 42.

2) Sbr. Jellinek, Staatenverbindungen. 82. Um Noreg og Danmörk sérstaklega Aall & Gjelsvik l. c. 14—16. Gjelsvik segir, að þessi lönd hafi eftir 1537 bæði verið „souveræn“, en hafi venjulega komið fram út á við sem *eitt* veldi („*eine internationale Macht*“), þótt þau væru tveir rétthafar („*Rechts-subjekte*“).

Um fyrirsvar Íslands út á við skal hér lítið eitt nánar talað. Árið 1267¹⁾ gerði konungur samning við erkistólinn í Niðarósi um það, að erkibiskup mætti verzlun við Finnmörk, en konungur skyldi aftur taka við verzlun þeirri á Íslandi, sem erkibiskup hafði haft síðan 1174. Kirkjan var orðin sjálfstæður samningsaðili í Noregi, þegar þetta varð, og má því segja, að konungur geri hér milliríkjasamning að þessu leyti, er Ísland varðar. En efni samnings þessa er þó eiginlega það eitt, að leyfa erkibiskupi verzlun á Finnmörk, en erkibiskup lætur af hendi þann rétt, sem hann hafði haft til verzlunar úr Noregi á Íslandi. En þangað var erkistólum 1174 leyft að flytja 30 lestir mjöls²⁾, svo fram- arlega sem Noregur mætti án þess vera. Í sáttargerð konungs og kirkju í Björgvin 1. ág. 1273 eru og ákvæði, er varða verzlun Íslands, því að þar veitir konungur — og þeir aðrir sem við samninginn voru riðnir — erkistólum rétt til að flytja árlega 30 lestir mjöls til Íslands, þegar Noregur þyldi svo mikinn útflutning, svo og að erkibiskup mætti hirða toll („vectigalia“) af einu Íslandsfari³⁾. Þessi réttindi erkistólsins voru síðan endurnýjuð með sáttargerðinni í Túnsbergi 9. ág. 1277⁴⁾. Um verzlun og fiskiveiðar gerði konungur fjölda samninga við önnur ríki, og lutu margir þeirra að verzlun og fiskiveiðum Íslands. Hér er ekki tilgangurinn að rekja sögu íslenzkrar verzlunar, heldur einungis að benda á nokkur dæmi um samningagerðir konungs fyrir hönd Íslands. 1296 gerði Eiríkur konungur Magnússon verzlunarsamning við Hamborgarmenn, og leyfir þeim þá

1) Ártalið er ekki alveg víst, sbr. DI IX. bls. 6—7.

2) DI I. Nr. 39 (bls. 288). Sbr. Nr. 73 (bls. 293).

3) DI II. Nr. 140 (bls. 104).

4) DI II. Nr. 65 (bls. 143 og 151).

verzlun og vetursetu um alt ríki sitt¹⁾. Ísland er að visu ekki nefnt sérstaklega í samningi þessum, en er þó líklega talið undir „ríki“ konungsins. Um 1350 veitir konungur Björgynjarkaupmönnum einkaleyfi til verzlunar á Íslandi. Bréf um þetta beinlínis eru ekki kunn, en önnur skilríki sýna ljóslega, að svo hafi verið. Í Rb. frá 1345 bannar konungur öllum útlendingum að sigla til skattlanda sinna og „nordann om Bergenn“²⁾, og í Rb. 18. júní 1361³⁾ segir, að innlenzkir kaupmenn í Bergen hafi fengið leyfi til að sigla með varning sinn suður og norður í „vort ríki“ og svo til skattlandanna. og er öllum bannað að tálma kaupskap þeirra. Má telja líklegt, að konungur telji þar Ísland eitt skattlanda sinna. 24. des. 1432⁴⁾ gera þeir Eiríkur konungur af Pommern og Henrik VI. Englakonungur samning með sér um óeirðir þær, sem þegnar þeirra hafi gert hverir öðrum. Er þar svo um samið, að Englakonungur skuli láta refsa þeim þegnum sínum, sem gert hafi spellvirki á Íslandi, að islenzkir menn, sem spellvirkjar þessir hafi rænt, skuli lausir látnir og þeim leyft að fara í fullu frelsi, hvert sem þeir vilja til landa Danakonungs og ríkja, og að þegnum Englakonungs skuli bannað, að viðlagðri dauðarefsingu og eignamissi, að vitja Íslands. 17. júlí 1449 gera þeir Kristján I. og Henrik VI. Engla- konungur með sér samning, og er þegnum Englakonungs þar og harðlega bönnuð sigling til Íslands⁵⁾. Skyldi þessi samningur gilda um tveggja ára tíma. 3. okt.

¹⁾ DI II. Nr. 160.

²⁾ DI II. Nr. 522.

³⁾ DI III. Nr. 150.

⁴⁾ DI IV. Nr. 558.

⁵⁾ DI IV. Nr. 788, Lovs. for Isl. I. 36.

1465 var þessi samningur endurnýjaður¹⁾. 1. maí 1473²⁾ er enn samskonar samningur gerður milli Engla- og Noregskonungs (Danakonungs), og er þar samkomulag um frjálsa verzlun milli ríkjanna, um tveggja ára tíma, nema bönnuð var sigling til Íslands. Var samningur þessi síðan nokkrum sinnum endurnýjaður³⁾. 22. marz 1490 leyfir Hans konungur verzlunarstöðum í Hollandi frjálsa verzlun á Íslandi⁴⁾. 1532 semur konungur við Englendinga, Hamborgara og Brimamenn. Skyldi þeim heimil verzlun á Íslandi, og hvorugir veita öðrum ágang⁵⁾. 16. öldina út gerir konungur verzlunarsamninga, er Ísland varða, við hina og aðra⁶⁾. En 18. apr. 1602 veitti konungur loks íbúum Málmeyjar, Helsingjaeyrar og Kaupmannahafnar einkaleyfi til verzlunar á Íslandi, og hefst þá hin stranga danska einokunarverzlun, er stóð látlaust fram undir 200 ár, sem kunnugt er.

Um fiskiveiðar við Ísland var það regla, bæði eftir lögum þjóðríkisins⁷⁾ og Jónsbók⁸⁾, að hverjum manni voru þær heimilar fyrir utan netlög, og sú regla hélzt jafnan um alla þá menn, sem heimilisfastir voru hér í landi. Snemma fer að bóla á því, að konungur telur sér rétt að ráðstafa rétti til fiskiveiða hér við land, eins og rétti til verzlunar hér, og tekur hann því að banna útlendingum fiskiveiðar hér. Arið 1415 hefir verið kært yfir

1) DI V. Nr. 400.

2) DI V. Nr. 618.

3) Sjá DI VI. Nr. 68, 129, 180, 265.

4) DI VI. Nr. 605.

5) DI IX. Nr. 533, MKet. I. 201—203.

6) Sjá t. d. Kanc. Brevboger 1571—75, 202, 1576—79, 15—16, 151, 179, 246, 292—93, 325, 651, 791.

7) Grg. I. b. 125, 130, 132, 133, II. 513, 528, 532, 533.

8) Landsleigub. 61. og 65. kap.

fiskiveiðum Englendinga hér við land, og er þá sagt, að frá fornu fari sé öllum útlendum mönnum — eigi siður Norðmönnum en öðrum — bönnuð sigling til landsins, hvort sem hún sé heldur til verzlunar eða fiskiveiða, nema sérstakt konungsleyfi komi til, enda sé lögð við dauðarefsing og eignamissir, ef út af sé brugðið¹⁾. Engla-konungur gefur því út 24. nóvbr. 1415 bann til þegna sinna við því, að þeir sigli til Íslands eða verzli þar²⁾. Gögn eru og því til styrktar, að konungur veitti útlendingum hér leyfi til fiskiveiða, á líkan hátt og verzlunarleyfin. Nægir að nefna samningana, sem Hans konungur gerði 1490 við Englakonung³⁾. Svo er og að sjá af Piningsdómi 1490 sem einhverir Þjóðverjar hafi þá og haft sama rétt⁴⁾. En það var eigi siður um fiskiveiðarnar en um verzlunina, að bönnum þessum var misjafnlega hlýtt. „Duggarar“ svonefndir lágu hér hópum saman við veiðiskap og létu stundum eigi sem friðsamlegast. Sagt er, að þeir hafi bæði rænt hér fé og fólk, sbr. t. d. alp. samþ. 30. júní 1533⁵⁾. Nokkru eftir að einokunarverzlunin danska var á komin, veitti konungur einokunarkaupmönnum einnig einkarétt til fiskiveiða hér og hvalveiða í landhelgi, svo sem einkaleyfisbréf 16. des. 1631 og 18. júní 1634⁶⁾.

Einnig var konungur í fyrirsvari fyrir landið út á við um önnur mál en verzlun og fiskiveiðar, og má sýna það með dæmum. 1468 kærir konungur til Eng-

1) DI III. Nr. 643.

2) DI III. Nr. 644. Sbr. og DI IV. Nr. 381, V. Nr. 12 og 13.

3) DI VI. Nr. 605, VIII. Nr. 72.

4) DI VI. Nr. 617.

5) DI IX. Nr. 550. Sbr. DI IV. Nr. 715.

6) Lovs. for Island I. 215—216.

lendinga um dráp Björns ríka, rán og spellvirki¹⁾. Þá er og vottað, að Danakonungur hafi látið taka ensk skip í Eystrasalti í hefnd fyrir dráp Björns ríka og aðrar óspektir Englendinga hér²⁾. Einnig var konungur í fyrirsvari fyrir landið, er hagsmunir þess og Norðmanna rákust á. Norðmennu kærðu það stundum, að konungur leyfði verzlun á Íslandi o. fl., án samþykkis ríkisráðsins, og að konungur héldi ekki skuldbindingar sínar gagnvart þeim um það efni, t. d. 1482³⁾ og c. 1522⁴⁾. Um 1522 kærir ríkisráð Norðmanna yfir siglingu Hansamanna til Íslands, en konungur svarar svo þeirri kæru, að það sé „lantzens forderff“ (þ: að banna verzlun þeirra við Ísland). — Útlendingar sneru sér auðvitað líka til konungs um þau mál, er Ísland snertu, svo sem til að fá verzlunarleyfi hér eða fiskiveiða, leyfi til yetursetu⁵⁾ o. s. frv., eða umboðsmanna konungs. Svo svöruðu útlendingar kærum konungs eða málaleitunum hans til konungs. Nefna má og framkvæmdir konungs til útlausnar herteknum Íslendingum eftir 1627⁶⁾

Þá er og á það að líta, hvort alþingi hafi getað verið í fyrirsvari fyrir landið út á við, og eru til þess lítil rök. Hér til verður það ekki talið, þótt hirðstjóri veitti verzlunarleyfi, eins og Arnfinnur Þorsteinsson gerði árið 1419⁷⁾, og Erlendur lögmaður Þorvarðsson 1506⁸⁾. I

1) DI X. Nr. 22.

2) DI X. Nr. 23.

3) DI IX. Nr. 37.

4) DI IX. Nr. 175, RI. 124.

5) Sjá t. d. Alþb. I. 135—137. Sbr. og tilraunir konunga 1523 og 1535 til að veðsetja landið, DI IX. Nr. 149, 181, 184, 602 og 627, RI. 44—52.

6) Sögufélagsrit IV. 416 o. fl.

7) DI IV. Nr. 331.

8) DI VIII. Nr. 95.

viðlögum sýnast umboðsmenn konungs hafa getað veitt verzlunarleyfi um ákveðið svæði og ákveðinn tíma, en þetta hafa þeir sjálfsagt gert í nafni konungs. Árið 1527 gerir alþingi samning við Hamborgarmenn og enska kaupmenn um verzlun, verðlag á varningi, mál, mæli og vog, vetursetu og útgerð¹⁾. Hér er ekki veitt neitt verzlunarleyfi, og fer alþingissamþ. 1527 því ekki í bága við rétt konungs til að veita þau, eftir því sem venja var til. Ákvæði samþ. 1527 um vetursetu eru samkvæm Piningsdómi 1490 og Rb. 20. maí 1481, og fóru því ekki í bág við vald það, sem konungur taldist hafa til ákvæðis um vetursetu útlendra manna hér á landi²⁾. Fyrirmæli samþ. 1527 um vog, mál og mæli eru í nokkurn veginn samræmi við eldri venjur þar um, enda gat alþingi vafalaust gert samþykktir þar um á eindæmi sitt. Gerði það samskonar samþykktir löngu síðar, t. d. 1608 um verðhlutfall peninga og landaura í ýmsum greiðslum. Auk þess var samþykktin 1527 gerð með samþykki hirðstjórans, sem mátti sjálfsagt telja fulltrúa konungsvaldsins. Alþingi gerir þá hér samning við erlenda menn um *tilhögun* verzlunar á Íslandi, og Hamborgarar lofa að fá staðfestingu ráðsins í Hamborg á samninginn. Ekki er kunnugt, hvort nokkuð hafi af því orðið. Ef svo hefir verið, þá var þar með gerður samningur milli alþingis fyrir Íslands hönd og Hamborgaríkis um verzlunartilhögun á Íslandi og fleiri innanlandsmál, ekki ósvipað því, er ráðherra Íslands er nú heimilað að gera samninga um vitagjald við önnur ríki,

¹⁾ DI IX. Nr. 243 (343).

²⁾ Um vetursetu, sjá Piningsdóm 1490 (DI VI. Nr. 617), Rb. 1481 (DI VI. Nr. 335), bréf lögréttumanna 4. júlí 1480 (DI VI. Nr. 264) o. fl.

samkv. I. nr. 17, 11. júlí 1911 § 1. En með því, að umboðsmaður konungs samþykkti samþ. 1527, verður ekki bygt á henni neitt um heimild alþingis til samninga við önnur ríki án tilstyrks konungs. En þetta atriði varðar að eins samband landsins við *konung* sinn, en alls ekki samband þess við Noreg eða Danmörku. Og hvernig sem þessu er varið, þá hefði orðið að leggja samninga konungs til samþyktar undir alþingi, ef löggjöf landsins hefði verið breytt með þeim á þeim svæðum, sem konungi var ekki talið rétt að ráða yfir, svo sem um mál, vog o. s. frv., en um verzlunarleyfi alment, hverir mættu hér fiska o. s. frv., þurfti þess ekki, því að þar réð hann eftir venju þeirri, seia þá gekk hér í landi.

II. Þá er hin spurningin, hvaða reglur hafi gilt á Íslandi um gildi milliríkjasamninga, og annara ráðstafana konungs gagnvart öðrum ríkjum. Um hermálin er áður talað, og vísast til þess. Annars verður þessari spurningu ekki svarað alment, heldur virðist þurfa að rannsaka efni hvers samnings fyrir sig, eða þá ráðstöfun, sem máli skiftir.

Utanríkissamningar, eða einstök atriði þeirra, gátu þá, sem nú, varðað Ísland alveg sérstaklega, t. d. hinir mörgu samningar, sem gerðir voru um verzlun landsins og fiskiveiðar við landið. Gagnvart landsmönnum sýnast slíkir samningar hafa alment verið taldir bindandi, jafnshjött sem þeir voru þeim kunnir orðnir. Þetta sést þegar á því, að landsmenn hegða sér samkvænt þeim, er þeir gera samþyktir á alþingi um skifti sín við útlendinga. Má hér til nefna Piningsdóm um verzlun 1. júlí 1490¹⁾. Í dómi þeim segir, að þar á þinginu hafi

¹⁾ DI VI. Nr. 617.

birt verið bréf um frið milli Noregs- og Englakonungs og „um *eingelska menn, að þeir skyldi mega sigla með fri í Ísland með réttan kaupskap og falslausan*“, og „um *þýzka menn, þá sem kongsins leyfi hafa fyrir sér*“ o. s. frv. Er hér eflaust átt við samninga þeirra Hans konungs og Hinriks VII. 20. jan. 1490¹⁾. Það var og dæmt á Alþingi 1533, að samningur sá, er Dana- og Englakonungur hafi gert með sér „forliðið ár“ (1532) „um að hver maður ráði sínu og seli sinn fisk í þeim kaupstað, er líkar“ o. s. frv., skyldi haldast²⁾. Einnig var og sjálfsagt talið að hlýðnast hinum sérstöku bönnum konungs gegn verzlun við kaupmenn hér áður en þeir hefðu greitt hér sekkjagjöld og hafnartoll, t. d. bréf Kristjáns II. 9. marz 1522 og 22. febr. 1523³⁾. Sem dæmi um ráðstafanir, sem Ísland varða sérstaklega, má enn nefna tilraunir konungs til þess að veðsetja landið. Jafnvel þó að það hefði tekizt, þá voru Íslendingar ekki bundnir við það, því að þeir höfðu einungis gengið Noregskonungi á hönd, en hann gat ekki fengið öðrum forræði yfir landinu að lögum. Um birtingu samninga, sem snerta Ísland sérstaklega, eru nokkur rök. T. d. hefir samningur Englakonungs og Dana frá 1490 verið birtur á alþingi, því að Piningsdómur vottar það berum orðum⁴⁾. Einnig var samningur Friðriks konungs fyrsta og Englakonungs frá 1532 birtur á alþingi, eða það úr honum, sem Ísland varðaði, með bréfi Friðriks I. 1532(?)⁵⁾. Og ef samningarnir snertu löggjafarmálefni, svo sem mál, mæli, vog

¹⁾ DI VIII. Nr. 72.

²⁾ DI IX. Nr. 550.

³⁾ DI IX. Nr. 61 og 113.

⁴⁾ DI VIII. Nr. 72, sbr. VI. Nr. 617.

⁵⁾ DI IX. Nr. 533.

o. s. frv., þá virðist alþingi og hafa orðið að leggja samþykki sitt á þá. Þetta virðist bæði Piningsdómur og alþingisdómurinn frá 1533 styðja.

Aftur á móti voru ýmsir samningar og ráðstafanir þess eðlis, að þeir skiftu Ísland engu máli, t. d. samningurinn í Perth 1266¹⁾, samningurinn um landamæri Noregs og Rússlands²⁾, samningar um verzlun í ákveðnum hlutum Noregs o. s. frv.

Enn eru ýmsir samningar, sem gátu eftir efni sínu gilt um öll ríki konungs, þótt ekki væri það sérstaklega tekið fram, t. d. að líkindum samningurinn við Hamborgara 1296, og svo friðarsamningar og vináttu. Ef ekki mæla sérstakar ástæður móti, þá má ætla, að slíkir samningar hafi átt að gilda um öll ríki konungs og lönd. Þetta byggist á því, að ætla má, að vilji konungs hafi verið sá. Ennfremur má segja, að ríki konungs hafi verið eitt veldi út á við, þó að hvert þeirra væri að lögum sjálfstæður réttaraðili, eins og fyrr er sagt. Margir samningar konungs giltu því t. d. bæði fyrir Noreg og Danmörku af því, að konungur var einn, enda þótt bæði ríkin væru fullvalda. Af þessu, um gildi samninga eo ipso fyrir öll ríki konungs og lönd, verður því engin ályktun dregin alment um réttarstöðu hvers um sig. Og þótt ríkisráð Norðmanna léti þessi mál til sín taka, einnig þótt Íslandi kæmu þau einungis við, verður ekki heldur leidd ályktun um stöðu landsins. Ríkisráð Dana hlutaðist jafnvél stundum til um mál Norðmanna *fyrir* 1537³⁾, og er þó enginn vafi á því, að Noregur var þá fullvalda ríki.

1) DN VIII. Nr. 9.

2) Norges gl. Love. III. 151.

3) Sbr. Yngvar Nielsen, Det Norske Rigsraad, 282—284, 323—324, 326, 342, 344, 349—351.

§ 15.

Ísland og Noregsveldi.

I. *Heiti landsins.* Það er að visu fremur form-
atriði en efnis, hvert heiti Íslandi var valið á þessum
tímum, en alt um það er rétt að fara nokkuð út í það,
með því að það getur að minsta kosti veitt nokkrar lík-
ur um það, hvernig með landið var farið í verki og
framkvæmd.

Eins og kunnugt er, var ekkert um stjórnskipulegt
heiti landsins ákveðið í Gamla sáttmála, og ekki var
það heldur gert annarstaðar. Landið átti sér því ekkert
„officielt“ heiti. Það veltur því á ýmsum um það, hvað
landið er kallað. Í konungabréfum er það oft nefnt
„*Vort og Kronens Land*“¹⁾, „*Vort og Norges Krones
Land*“²⁾, „*Vort og Norges Krones Leen Island*“³⁾
eða blátt áfram — og það er langtíðast og viðgengst
enn þann dag í dag, — „*Vort land Island*“⁴⁾. Þessi
heiti sýna lítið um stöðu landsins. Einungis það verð-
ur af þeim ráðið, að konungur telur sér og krúnunni
landið, að það heyri undir konung Norðmanna. Stund-
um er heitið „*Island*“ og haft án nokkurar viðbótar⁵⁾.
Ennfremur er landið stundum kallað „*skattland*“ í
konungabréfum frá þesum tímum⁶⁾. Í þessu orði felst
það eitt með vissu, að skattur skyldi goldinn af land-

¹⁾ T. d. DI VII. Nr. 684, VIII Nr. 146, 343, 492, IX. Nr. 61, 113,
M. Ket. I. 59, 62 o. fl.

²⁾ T. d. DI VIII. Nr. 492, IX. Nr. 61, 113, M. Ket. I. 56, III. 4 o.
m. fl.

³⁾ T. d. DI VIII. Nr. 422.

⁴⁾ T. d. DI IX. Nr. 533, M. Ket. I. 51, 257 o. ótalmörg fl.

⁵⁾ T. d. DI V. Nr. 55, VIII. Nr. 496, IX. Nr. 138, 355, 633 o. m. fl.

⁶⁾ T. d. DI IV. Nr. 380, 687, IX. Nr. 435, Norges gl. Love IV,
360 o. fl.

inu til konungs, og var það rétt. Annars er mikill ágreiningur um það, hvað í orðinu skattland felist. Jón Sigurðsson telur ekki felast — eða ekki þurfa að felast — annað í því¹⁾. Berlin²⁾ staðhæfir þar á móti, að í því felist það, að það land, sem skattinum svarar, standi öðru landi (þ: því landi, er skatttakandi ræður einnig yfir) lægra, og að „skattland“ merki hér um bil hið sama sem „Biland“ „Lydland“ eða „Koloni“³⁾, en viðurkennir þó, að orðið feli annars ekkert stjórnarfarslegt, fast hugtak í sér. Þetta síðasta er rétt. Staða skattlanda svonefndra var mjög svo mismunandi. Og því neitar enginn, að skattlandið standi í „Skatskyldighedsforhold til et andet Lands Hersker“, eins og Ebbe Hertzberg hefir þýtt það⁴⁾. En Hertzberg hefir ekki sagt, að skattlandið væri skattskyldt öðru landi, heldur einungis „Hersker“ þess. Hitt er og satt, að farið var með Ísland að ýmsu leyti, einkum á síðara hluta þessa tímabils, verr en samningar stóðu til, en þar með hafði það ekki mist þann rétt og þá stöðu, sem því bar að réttum lögum. Til þess að sýna, hversu lítið er á þessu skattlandsheiti að byggja, má nefna eitt dæmi. Í réttarbót Kristjáns konungs I. frá 10. okt. 1453 um álögur andlegra og veraldlegra valdsmanna á þegnana er jafnvel Noregur nefndur „skattland“ konungs⁵⁾. Noregur er hér bæði nefnt „ríki“ og þó gert ráð fyrir því, að hann væri

¹⁾ Islands statsrett Forhold. 18.

²⁾ Istands statsretl. Stilling I. 139 o. s. frv.

³⁾ L. c. 145.

⁴⁾ Norges gl. Love V, orðasafnið, orðið *skattland*.

⁵⁾ M. Ket. I. 40—42 („í voru ríki Noregi og öðrum skattlöndum“). Réttarbót þessi er og gefin út í DI V. Nr. 104 A. og B. Í báðum þeim textum vanta að visu orðin: „og öðrum skattlöndum“, en hafa vafalaust fallið úr hjá afriturum, 1513

„skattland“ konungs. Þetta sýnir, að hugmyndir manna um stöðu skattlands þurftu jafnvel ekki að vera því til fyrirstöðu, að skattlandið væri ríki.

Sjálfir hafa Íslendingar stundum nefnt landið „skattland“, bæði í bréfum sínum til konungs og öðrum skjölum¹⁾. Það er allhæpið að álykta margt um viðurkenningar landsmanna á því, að landið væri undirgefið öðru *ríki*, þótt þeir viðhafi þesskonar orð. Mundi t. d. alþingi vilja nú samþykkja formlega Stöðul. 2. jan. 1871, jafnvel þótt það hafi *orðið* að byggja að ýmsu á *ástandi* því, sem myndast hefir síðan 1871?

Af þessum ýmsu heitum, sem nefnd hafa verið, verður yfir höfuð ekkert ályktað um stöðu landsins, hvorki um það, hvernig hún hafi átt að vera að réttum lögum, né heldur um það, hvernig hún hafi verið í verki og framkvæmd.

II. *þegnréttur*. Eins og áður er sagt, var svo fyrir mælt í Gamla sáttmála, að Íslendingar skyldu hafa þann rétt í Noregi, sem þeir höfðu beztan haft. Sést á þessu, að löndin tvö, Ísland og Noregur, voru skoðuð hvort öðru óháð, skoðuð sem sjálfstæð lönd. Þegnar Noregs eiga að veita þegnum Íslands sömu réttindi sem verið hafði, meðan Ísland var lýðríki. Það er talið nauðsyn að setja sérstakar reglur um réttindi Íslendinga

hafa þessi orð staðið í réttarb., því að hún er innfærð orðrétt og með þeim orðum í frumriti Leiðarhólmskrár, sjá DI VIII. Nr. 348 (bls. 435).

- 1) T. d. DI VII. Nr. 315 (Spjaldhagadómur. Dómsmenn. sýnast gera ráð fyrir því, að Ísland sé eitt skattlandanna), VIII. Nr. 348 (Leiðarhólmsamþykkt. Ísland kallað: „*forslöðulaust skattland*“), 540, 541, Safn II. 225–227 (1579. Bréf Þórðar lögmanns o. fl. En einmitt í sama bréfinu vitna bréfitarar í „*vor lög og gömlu friðheit*“) o. fl.

í Noregi, með því að annars mundu þeir verða skoðaðir þar sem hverir aðrir utanríkismenn Alveg sama sýnir ákvæðið um erfðirnar. Konungur gerir þar samnig fyrir hönd norska ríkisins við Ísland um leið og það gengur honum á hönd. Erfðaákæði sáttmálans breyttist að visu ofurlítið með Jónsbók, Kvg. 18, en alveg sama meginreglan gildi, að rérstakar reglur eru þar (og í Kvg. 17) settar um erfðarétt Norðmanna á Íslandi og Íslendinga í Noregi.

Um skyldur og réttindi Íslendinga í Noregi fór annars eftir samningi þeirra við Hákon gamla, og endurnýjunum hans. Að öðru leyti var ákveðið, hvernig staða þeirra skyldi þar vera. Þó má geta þess, að þeir nutu þar mannhelgi og eignhelgi alment, samkvæmt Js. Mannh. 1 og Jónsb. Mannhelgi 1. Rétt höfðu þeir og til að fara þangað, fyrst samkvæmt samningnum við Ólaf helga, síðan eftir ákvæðum Gamla sáttmála, sem af nam þó landaurana, og svo eftir Jónsb. Farml. 10, er talvert takmarkaði rétt Íslendinga til utanfara. Með þeim takmörkunum, sem leiðir af nefndu ákvæði Farml. Jónsbókar, máttu Íslendingar því dveljast í Noregi. Um rétt þeirra til atvinnureksturs þar fór öldungis á sama hátt sem um rétt annara utanríkismanna í því efni alment. Samskonar virðist og hafa verið um skyldur og réttindi Íslendinga í Noregi í opinberum eignum. Íslendingar virðast alment settir á bekk með öðrum útlendingum í Noregi, nema um rétt fyrir bætur og um friðhelgi á sjálfum sér. Þar eru allir þegnar konungs skoðaðir sem samlandar væru: „Várr landi“ í Js. Mannh. 1 og Jónsb. Mh. 1 tekur til allra þegna konungs. Þar á móti merkja orðin „várir landar“ í Rb. 1280¹⁾ að eins

¹⁾ DI II. Nr. 72.

Norðmenn, en „útlendur“ alla aðra, þar á meðal Íslendinga. Í Rb. 11. júní 1302?¹⁾ er sagt, að enginn „útlenzkur maður skuli flytja sitt góðs eða senda norður um Björgvin“. o. s. frv. Er hér miðað við Noreg, og falla Íslendingar undir „útlenda menn“. Í Réttarb frá 1348²⁾ kvartar Magnús konungur Eiríksson yfir því, að „útlenzkir kaupmenn“ sigli til „skattlanda vorra“ og norður um Björgvin og svo „nokkurir kaupmenn í landinu“ (þ: Noregi). Er ekki efi á því, að Íslendingar mundu hafa verið með „útlenzkum“ kaupmönnum taldir, ef þeir hefðu hér átt óskilið mál um siglingar. Í Réttarb. 26. ág. 1383³⁾ um verzlun og toll Íslandsfara eru Norðmenn nefndir „innlenzkir“, en „útlenzkir“ tekur til allra annara. Sama er að segja um bréf Eiríks af Pommern 7. maí 1425⁴⁾. Að Íslendingar voru með útlendingum taldir í Noregi í skjölum þeim, er bönnuðu félagsgerð til skattlanda konungs, það sýnir bréf eitt norskt frá 20. maí 1389⁵⁾. Björn Einarsson Jórsala-fara hafði hrakið til Grænlands, og keypti hann við landsmenn þar án konungsleyfis. Þegar til Noregs kom, þá er hann sakaður um það, að hann hafi siglt til Grænlands „*með réttu forakt, samþykkt ok vilja*“, að hann hafi selt og keypt á Grænlandi utan orlof konungdómsins og að hann hafi keypt krúnunnar góðs móti lögum. Vera mætti þó, að konungsverzlun hafi verið á Grænlandi, og sannar bréfið þá ekkert.

Á stöðu Íslendinga í Noregi varð litil breyting eftir að landið komst í nánari kynni og samband við Dan-

1) DI II. Nr. 176.

2) DI II. Nr. 522.

3) DI III. Nr. 315.

4) DI IV. Nr. 380.

5) DI III. Nr. 367.

mörku. Eftir að danska einokunarverzlunin komst á, var öllum, jafnt Dönum sjálfum sem Íslendingum, bannað að verzla á Íslandi. Hlunnindi fengu Íslendingar í Danmörku eftir að „Kommunitetið“ var stofnað, með því að þeir áttu forgangsrétt til nautnar þess, kgsbr. 23. des. 1579¹⁾. Með kgsbr. 1. apr. 1618 var biskupum landsins boðið að senda árlega a. m. k. einn stúdent frá hvorum skóla til Kaupmannahafnarháskóla, og með kgsbr. 11. marz 1633 var enn fremur svo fyrir mælt, að attestati frá Khafnarháskóla skyldu eiga forgangsrétt til prestakalla hér á landi.

Því næst er að athuga *stöðu Norðmanna á Íslandi*. Í sáttmála Íslendinga við Noregs konunga, eins og hann varð seinna, segir, *að íslenzkir skuli vera lögmenn og sýslumenn*. Eftir því var heimildarlaust að setja Norðmenn í þessar stöður. Við bar, að skilyrði þessu var ekki fullnægt, en Íslendingar mundu þó glögt eftir því, að þetta skilyrði var sett og að þeir áttu rétt á að fá því fullnægt. Í þessu sambandi voru Norðmenn og Danir „útlendingar“ hér á landi.

Eins og fyrr hefir verið tekið fram, stendur og í sumum handritum sáttmálans, sem mestur ágreiningur hefir verið um, að *hirðstjóri* skuli og vera íslenzkur maður, og 1320 settu Íslendingar það skilyrði fyrir hyllingu Magnúsar smeks, að *allir* valdsmenn á landinu væru íslenzkir. Þetta var þó alls ekki haldið. Frá því á 16. öld og þaðan af voru þetta tímabil hirðstjórar (höfðuðsmenn) útlenzkir. Enda sézt ekki, að Íslendingar hafi gert kröfu til þess, að hirðstjórar væru íslenzkir eftir siðaskiftin. Norðmenn þar á móti heimtuðu á síðara

¹⁾ Verður annars ekkert af þessu ráðið, því að Norðmenn nutu líka styrks af „Kommuniteti“.

hluta 15. aldar, að hirðstjórar á Íslandi væru úr Noregskonungs veldi, þegar konungar voru teknir upp á því að senda hingað danska menn og þýzka. Samkvæmt bréfi rikisráðsins norska 25. ág. 1481 hefir Kristján I. lofað að stýra Noregsriki með innfæddum mönnum¹⁾, og hefir ráðið sjálfsagt talið þar í falda skuldbinding um það, að innborinn (þ: norskur) maður væri æðsti valdsmaður á Íslandi. 1. febr. 1482 kæra Norðmenn um þau efni, sem þeir þykjast hafa verið vanhaldnir af í tíð Kristjáns I.²⁾, og þeir krefjast leiðréttingar á, áður en þeir taki Hans til konungs yfir sig. Er þar gert að skilyrði, að „*innfæddur Noregsmann*“ verði skipaður hirðstjóri á Íslandi. 1. febr. og 7. sept. 1483³⁾ skuldbindur konungur sig til að setja engan „útlendan höfuðsmann“ á Íslandi. Var innfæddum mönnum úr Noregskonungs ríki þar með áskilinn réttur til hirðstjórnar hér á landi. Og þannig virðast Íslendingar stundum hafa skilið þessa skuldbindingu konungs⁴⁾, enda þótt þeir héldu því jafnan fram áður, að hirðstjóri skyldi íslenzkur, og svo síðar⁵⁾.

Um þjóðerni biskupa voru þar á móti engin fyrir-mæli eftir 1262. Það var gömul venja, sem og var fylgt af kirkjuvaldinu til 1237, að landsmenn kysu sjálfir

¹⁾ DI VI. Nr. 361.

²⁾ DI IX. Nr. 36.

³⁾ Hálmsstaðar-skuldbindingin, DI VI. Nr. 419, og Kalmar-skuldbindingin, DI IX. Nr. 37.

⁴⁾ Bréf frá 1519(?), DI VIII. Nr. 540 („Að yðar náð (þ: konungur) vildi skikka oss innfæddan fóveta úr Noregskonungs ríki“).

⁵⁾ Bréf 24 lögréttumanna 4. júlí 1480 (DI VI. Nr. 264), alþingissamþ. 1. júlí 1481 (DI VI. Nr. 659), Hliðarendabréfið 14. júlí 1520 (DI VIII. Nr. 558), auk ýmsra skjala fyrir 1480, sem áður hafa nefnd verið.

biskupa sína. En 1237 var kjör landsmanna að engu haft, og hingað sendir tveir norskir biskupar. Þó kjöru landsmenn enn oft biskupa, og síðan á fyrra hluta 16. aldar var það nærri föst venja, að klerkar veldu biskup, en þó var konungur úr því ekki bundinn við valið. En á 13., 14. og 15. öld sátu hér allmargir biskupar að stólunum, án þess að þeir væru kjörnir af landsmönnum. Fyrir 1400 og fram um miðja 15. öld sýnist páfi oft hafa neytt þess valds, er hann hafði til að skipa biskupsstóla per provisionem¹⁾. Í Lönguréttarbót svonefndri frá 26. nóv. 1450²⁾ § 15, er að visu verður ekki talin gildandi hér, var bannað að taka nokkurn eða halda á Íslandi eða í nokkurn biskupsstól innsetja fyrri en hann hefði þar til fult samþykki konungs, erkebiskups og ríkisráðsins með opnu, inusigluðu konungsbréfi. Það virðist og hafa orðið venja, að konungssamþykki þyrfti til biskupstignar á Íslandi³⁾. En enginn gat heldur í páfadómi orðið rétt skipaður biskup, nema kirkjan samþykkti hann⁴⁾. Meðan Íslendingar kusu sjálfir biskupa sína, völdu þeir auðvitað jafnan íslenzka menn til stöðunnar, og ennþá 1319(?) skirskota Norðlendingar, í kæru sinni til konungs yfir Auðuni rauð, til samþykta, er gerð hafi verið, er heilagur Jón var kjörinn biskup á Hólum, og kalla það bæði móti landsins vana og þeirri samþykkt, að útlendir séu hér biskupar⁵⁾.

Lögréttumenn áttu að vera skilríkir bændur „þeir

1) Sbr. t. d. DI VIII. Nr. 13 (1406), 15 (1411) 18, 19 (1425), 21 (1426), 46 (1448), IX. Nr. 14 (1392), 19 (1426).

2) DI V. Nr. 55. Sbr. DI V. Nr. 86.

3) Sjá DI VIII. Nr. 533, 592—594, IX. Nr. 212 (Ögmundur Pálsson og Jón Arason).

4) Sbr. DI VIII. Nr. 533, IX. Nr. 92.

5) DI II. Nr. 337, IX. Nr. 4.

er *forverksmenn eigu*¹⁾, Einungis hér búsettir menn gátu því gegnt þessum starfa og eigi aðrir en þeir, er mæltu á íslenska tungu. Líkt er um hreppstjóra að segja.

Norðmenn höfðu hér mannhelgi og eignhelgi alment sem innlendir menn, Jb. Mannh. 1. Um erfðaréttindi Norðmanna voru ákvæði í Jb. Kvg. 17, að nokkru frábrugðin því, er um íslenska menn var mælt.

Um *atvinnuréttindi* skifti þjóðernið miklu hér. Um verzlun og fiskiveiðar er áður talað. En auk þess sem verzlun og fiskiveiðar voru hér bannaðar útlendingum alment, einnig Norðmönnum, nema sérstakt konungsleyfi væri til, þá var útlendingum einnig alment bönnuð hér veturseta eða dvöl vetrarlangt. Þetta vetursetubann virðist gamalt í Noregi, því að 1296 leyfir Eiríkur konungur Magnússon Hamborgarmönnunum sérstaklega vetursetu í öllu ríki sínu²⁾. Í hyllingarbréfi Eiríks konungs af Pommern 1431³⁾ var útlendingum bönnuð dvöl hér frá Maríumessu síðari, og sérstaklega er þýzkum og enskum mönnum bönnuð veturseta. Danska og Svenska segjast Íslendingar og hafa samþykkt (?: að þeir mættu ekki vera hér), eins og hina, af því að þeir vissu ekki, hvort þeir væri „með líka ok vors herra kongsins vilja útsigldir af hans ríkjum, frá hans stríð og orlog“. Er af þessu ljóst, að bannið nær til allra útlendra manna, jafnt þegna konungs sem annara. Í bréfi sýslumanna og lögréttumanna á Lundi 4. júlí 1480⁴⁾ segjast bréfitarar hafa heyrt kært á alþingi um „þann mikla ósið, er hér væri í landit um þá vet-

1) Járns. Þgfb. 1, Jónsbók Þingfb. 1.

2) DI II. Nr. 160, sbr. Nr. 198 og 203.

3) DI IV. Nr. 506.

4) DI VI. Nr. 264.

ursetu, er útlendir menn hefðu hér, hvat oss leizt ok öllum almúganum út í frá vera stór skaði fyrir landit, sakir þess, at þeir halda hér hús ok garða við sjóinn ok lokka svo til sín þjónustufólkið, at bændurnir fá ekki sina garða upp unnit eða neina útvegu haft, þá er þeim eða landinu megi til nýtta verða“. Svo er og kært yfir því, að útlendir vetursetumenn selji hér ónytsaman varning, en flytji burt smjör og slátur fyrir, enda selji dýrara en samþykkt sé og löglegt. Svo segja þeir, að samþykkt hafi verið af hirðstjóranum Henrik Daniel, lögmönnunum báðum og öllum almúganum innan lögréttu og utan „at hér skyldi enginn útlenzkur maður vera í landit eða vetursetu hafa, nema sá sem fæddur er og innborinn í míns herra Noregskonungsriki, hvat oss lízt nú ekki haldit vera“. Eftir þessu er svo að sjá, sem þegnar Noregskonungs hafi verið undanskildir vetursetubanninu í alþingissamþykkt þessari, en þeir eru þó taldir til útlendinga. Þessum kærum svarar konungur svo 20. maí 1481¹⁾, að hann bannar *öllum* útlendum mönnum vetursetu á Íslandi og öll kaup móti landsins lögum. Svo segir, að gera megi upptækan varning vetursetumanna, er þeir setji niður þar í landið. Í Piningsdómi um verzlun 1490²⁾ er öllum útlendingum bönnuð veturseta, nema sjúkum mönnum eða sárum eða skipbrotsmönnum. Engan íslenzkan mann máttu þeir hafa í þjónustu sinni og ekki gera skip né menn til sjávar. Sektir voru lagðar Íslendingum við, ef þeir brutu, og upptækar mátti gera eignir þeirra, sem sátu hér löglaust yfir vetur. Þessar hörðu reglur hafa þó líklega ekki hrifið til hlitar, því að enn er gerð samþykkt um

¹⁾ DI VI. Nr. 335.

²⁾ DI VI. Nr. 617.

Þetta efni 1. júlí 1501 á alþingi¹⁾, þar sem Piningsdómur er staðfestur og aðalefni hans rifjuð upp. Í Vilborgarstaðadómi, sem dæmdur var í Vestmannaeyjum 1. des. 1528²⁾ var alt dæmt upptækt fyrir þeim, sem reru fyrir „engelska menn“, og sézt á þessu, að þá muni Englendingar hafa haft sjávarútveg í Vestmannaeyjum. Þegar danska einokunarverzlunin komst á, hurfu vetursetur útlendinga hér smámsaman úr sögunni. Dönsku einokunarkaupmönnum var einnig bönnuð veturseta hér³⁾. Að eins máttu þeir láta einn eða tvo þjóna sinna dveljast hér eftir um vetur til eftirlits. Sama bann var og tekið í einkaleyfisbréfið 28. apríl 1614⁴⁾, og líkt er að segja um taxtatilsk. 16. des. 1619 § 21⁵⁾. Bannið náði ekki einungis til kaupmanna og fiskimanna, heldur einnig til annara, sem hér vildu hafa vetrardvöl, t. d. í vísindaaugnamiði⁶⁾. Þeir urðu að fá sérstakt leyfi til dvalarinnar, svo sem ráð er fyrir gert í hyllingarbréfi Eiríks af Pommern 1431, og tíðkaðist að minsta kosti á 16. öld.

Útlendingar, sem hér dvöldust, urðu auðvitað að hlýða landslögum, bæði um greiðslu skatta og skyldna og að öðru leyti. Um tiundarskyldu þeirra segir í Krr. Á. 22, sbr. og skipanir þeirra Eilífs og Jóns 1323⁷⁾, Jóns biskups Sigurðssonar 1345⁸⁾ og Péturs 1391⁹⁾. Til-

1) DI VII. Nr. 550.

2) DI IX. Nr. 396.

3) Leyfisbr. 18. apr. 1602 (MKet. II. 212—218).

4) MKet. II. 252—259.

5) Sama rit II. 311.

6) Sjá t. d. Alþb. I. 135—137, 170—171.

7) DI II. Nr. 335 (bls. 539).

8) DI II. Nr. 513 (bls. 831).

9) DI III. Nr. 390 (bls. 471, 475).

svarandi nutu þeir verndar landslaga; t. d. um eignir sínar, líf og límu o. s. frv. Yrði oflangt mál að fara hér nákvæmlega út í það, enda eigi þörf. Hér verður að eins að reyna að gera grein fyrir því, hverir hér á landi voru taldir útlendingar, hvort þar séu og Norðmenn (og Danir) taldir, eins og aðrir, sem ekki eiga hér heimilisfang eða fæddir eru hér í landi.

Það er áður tekið fram, að Norðmenn (og Danir) eru taldir með útlendingum, þegar um embætti hér á landi var að tefla. Eftir Jónsbók, Þegnsk. 3. kap., virðast allir þeir, sem ekki eru hér heimilisfastir og heimili eiga erlendis, vera taldir útlendingar. Þar er fyrst um það talað „ef útlendir menn vanvirða menn eða skemma“ o. s. frv., og „landsmenn“ eru settir gagnstætt „útlendum mönnum“. Og svo segir, að sekt til handa konungi í Noregi skuli þar takast, ef sá, sem lögin braut hér, sé utan farinn. Er ljóst, að þessi ákvæði ná til Norðmanna, að þeir eru hér með „útlendum mönnum“ taldir. Í Jb. Kvg. 17 er sérstaklega talað um útlenda menn, danska, norska og sænska. Að fornu höfðu allir menn af „danskri tungu“ ýms hlunnindi hér, og halda þeim um erfðaréttindi sín hér eftir Jónsbók Kvg. 17¹⁾. En þó fer réttur þeirra hér í þessum efnum eftir nokkuð öðrum reglum en landsmanna sjálfra. Erfðareglurnar er hinar sömu í Jb. Kvg. 17 sem eftir lýðrikislögunum. Þrátt fyrir sameiningu Noregs og Íslands undir eina krúnu verður ekki breyting á því að meginreglunni til. Jb. Kvg. 28 sýnir líka, að Norðmenn og Íslendingar eru ekki taldir landar. Jónsb. Frml. 8 hefir orðið „innanlands“ reyndar um „Noregs konungsveldi“,

1) „Nú andast útlendr maðr hér af Noregs konungs ríki“. Aftur merkir „várr landi“ í Jb. Kvg. 18 að eins Íslendinga.

að því er virðist, en grein þessi er tekin úr Bæjar-
mannal. Magnúsar IX—6, og hefir ekki verið gáð að
því, að gera þurfti fleiri breytingar á henni en orðið hafa.
Þó merkir útlenzkur — miðað við Ísland — alla aðra
en Íslendinga. Einnig merkir orðið „útlendur“ í Krr.
Á. 22. kap. alla aðra en Íslendinga. Þar segir svo, að
útlendir menn, sem hingað koma út, þurfi ekki að ti-
unda fé sitt, fyrr en þeir hafi dvalizt hér 3 ár, nema
þeir hafi áður gert bú, og er ákvæði þetta tekið eftir
lýðrikislögunum¹⁾. Um tiundarákvæðin í framannefnd-
um biskupastatútum er sama að segja. Hinsvegur er
það satt, að „várr landi“ í Js. og Jb. Mannh. 1. kap. tek-
ur til allra þegna Noregskonungs²⁾. Þar með er sagt,
að þeir skuli sömu grið hafa og að sama varði, ef þeir
geri hver á annars hluta, af hvaða landi sem aðili er,
ef hann er þegn Noregs konungs. Aðrir menn voru
alls ekki réttlausir, en virðast hafa sætt hér á landi
nokkuð öðrum reglum að þessu leyti³⁾. Í skjölum frá
þessu tímabili merkir „útlendur“ jafnan alla aðra en Ís-
lendinga. Sem dæmi má nefna: Hyllingarbréf Eiríks
af Pommern 1431, þar sem útlendum mönnum, þar á
meðal þegnum konungs, er bönnuð dvöl á Íslandi eftir
Maríumessu hina síðari⁴⁾, vottorð frá 1484⁵⁾, Pinings-
dóm um verzlun og vetursetu 1490⁶⁾, beiðni Íslendinga

¹⁾ Sjá Grg. I. b. 211, II. 54, III. 50.

²⁾ „Várr landi hverr í Noregskonungs ríki skal friðheilagr vera
hverr við annan innanlands ok utan“.

³⁾ T. d. DI VIII. Nr. 101 (Vegandi útlends manns, sem ekki var
úr Noregskonungs ríki, gerður fjórðungsrækur og útlægur um
12 mánuði).

⁴⁾ DI IV. Nr. 506.

⁵⁾ DI VI. Nr. 461.

⁶⁾ DI VI. Nr. 617.

1491 um að skipa Einar Björnsson hirðstjóra á Íslandi¹⁾, alþingissamþykkt 1501 um vetursetu og útgerð útlendinga²⁾, lögmansdóm 1506, er segir, að bætur eftir veginn mann skuli standa virtar, þar til faðir eða bróðir komi til, svo sem lögbók gerir ráð fyrir um arf útlendra manna, „*nema af danskri tungu*“³⁾, bréfið á Hlíðarenda 1520⁴⁾, samþykktina frá 1533⁵⁾. Kærubréf Norðlendinga 1319 yfir Auðuni biskupi sýnir og glögt, að Norðmenn eru kallaðir útlendingar, því að Auðun var sjálfur norskur⁶⁾ o. m. fl. Í bréfi lögréttumanna og sýslumanna 4. júlí 1480⁷⁾ eru „innfæddir menn úr Noregskonungs ríki“ að visu greindir frá öðrum útlendingum, en alt um það eru þeir útlenzkir taldir. Að eins er sá munur gerður í þessu bréfi á „innfæddum mönnum úr Noregskonungs ríki“ og öðrum útlendum mönnum, að hinir fyrr nefndu menn megi sitja hér á vetrum. Einnig merkir „innlendur“ í þessu skjali einungis islenzka menn. Í bréfinu frá 1519(?)⁸⁾ biðja Íslendingar konung um að skipa hér „*innfæddan fógeta úr Noregskonungs ríki*“, og kvarta yfir þeim harðindum, sem þeir hafi hlotið af „útlendum“ fógetum. Má nú ætla, að hér láti þeir „innfæddan fógeta“ o. s. frv. merkja þegn Noregskonungs. En um sömu mundir, 1520, biðja þeir þó um islenzkan hirðstjóra, og segja það samkvæmt svörnum sáttmála og landsins lögum.

1) DI VI. Nr. 659.

2) DI VII. Nr. 550.

3) DI VII. Nr. 722.

4) DI VIII. Nr. 558.

5) DI IX. Nr. 550.

6) DI II. Nr. 337, IX. Nr. 4.

7) DI VI. Nr. 264.

8) DI VIII. Nr. 540. Sbr. og DI VII. Nr. 541 og 559,

Af framansögðu sýnist verða leidd sú ályktun, að Norðmenn hafi verið alment settir á bekk með öðrum útlendum mönnum, að því fráteknu, að sömu reglur giltu um rétt þeirra samkv. Járnsíðu og Jb. Mannh. 1.

Í skjölum frá konungi til Íslendinga kemur það sama einatt fram. Í verndarbréfi 14. júlí 1442¹⁾ greinir konungur milli „útlenzkra“ og innlenzkra“, og tekur innlenzkur þar að eins til Íslendinga. Sama er um Réttarb. 2. júlí 1463 um sekkjagjöld o. fl.²⁾, Löngu-réttarbót § 14³⁾, konungsbr. 20. maí 1481⁴⁾, 25. nóv. 1516⁵⁾ um sekkjagjöld. Bönnin gegn verzlun við landið eftir 1600 sýna það líka, að Norðmenn og Danir eru taldir til útlendinga á Íslandi um alt það, er verzlun varðar⁶⁾.

Í ýmsum konungabréfum til kirkju eða annara ríkja merkir „innlendr“ þar á móti alla þegna konungs, og „útlendr“ alla aðra. Þetta er t. d. svo í samningi konungs og kirkju 1277⁷⁾. Þessi samningur sýnist gerður af hendi konungsvaldsins fyrir Noreg einn að visu, en kirkjan íslenzka hélt honum fram hér⁸⁾ og jafnvel leikmenn síðar í deilum sínum við klerkavaldið⁹⁾. Í bréfi Kristjáns I. 30. ág. 1452 til Niðaróss klerka¹⁰⁾ segist

1) DI IV. Nr. 674.

2) DI V. Nr. 334.

3) DI V. Nr. 55.

4) DI VI. Nr. 335.

5) DI VIII. Nr. 458.

6) MKet. II. 220, 262, 362, 447.

7) DI II. Nr. 61, (bls 151).

8) T. d. Staða-Árni 1261, Bps. I. 720.

9) T. d. DI VI. Nr. 415, VIII. Nr. 348. A (bls 433, 435), B (bls. 440).

10) DI V. Nr. 86,

konungur ekki vilja láta slíka „fremmede“ og „udenlandske“ menn (s: sem Marcellus biskup) verða biskupa eða erkibiskupa í „voru ríki“. Hér merkir víst „fremmed“ og „udenlandsk“ alla þá, sem eru ekki þegnar Noregskonungs. Erkibiskup og nokkrir aðrir ríkisráðsmenn segja og í bréfi 25. ág. 1481¹⁾, að Kristján I. hafi lofað að stjórna og ráða Noregssríki með innfæddum mönnum, og skipa þeir því Þorleif Björnsson hirðstjóra á Íslandi. Ríkisráðið á hér sjálfsagt við þegna Noregskonungs með orðunum „innfæddr“ og „innlenzkr“. Sama er að segja um Halmstaðar- og Kalmar-recess²⁾. Heitorð Kristjáns I. endurnýjar Hans konungur einmitt í Halmstað og Kalmar 1483. En sá skilningur, að hirðstjóri þyrfti að eins að vera þegn Noregskonungs, var alveg gagnstæðar kröfum og lögum Íslendinga, eins og oft hefir áður verið sagt. Og rétt áður höfðu Íslendingar sagt að „vor sáttmáli og landslagabók útvisar, að hér skuli enginn hirðstjóri vera í landit, nema sá, er hér er innlendr og af gömlum hirðstjóra ættum“³⁾.

III. *Var Ísland hluti af Noregsveldi að lögum?*
Því er áður svarað, hvernig staða Íslands var samkvæmt samningnum 1262. Eftir honum var Ísland fullvalda ríki í sambandi við Noreg um konung og — svo má skilja sáttmálann — um konungserfðir. En jafnvel þeir sumir, sem játa þetta, telja stöðu landsins hafa breyzt með lögbókunum⁴⁾, þá hafi það orðið hluti af Noregssríki. Til þess að sanna, að staða landsins hafi orðið þessi lögum samkvæmt, þarf að benda á fullgildar, óvæfengjanlegar lagaheimildir fyrir því. Til þess að slíkar heimildir séu

1) DI VI. Nr. 361.

2) DI VI. Nr. 419, IX. Nr. 87.

3) DI VI. Nr. 264.

4) Sbr. t. d. Ólsen, Upphaf II. 69 o. s. frv.

fullbindandi fyrir landið, þurfa þær að hafa náð lögformlegu samþykki landsmanna sjálfra. Heimildina hafa sumir þegar viljað finna í konungserfðum þeim, er Járnsíðu fylgja og Jónsbók. Aður hefir verið á það bent, að þessi konungserfðalög geti ekki verið upphafleg í bókunum. En þótt þau væru upphafleg og löglega samþykkt af Íslendingum, þá verður sönnunargildi þeirra harla lítið. Björn M. Ólsen, sem telur lögin upphafleg í bókunum, segir að það, að konungur hafi eigi talið nægilegt, að þau stæðu í landslögum sínum hinum norsku, sé, að sinni hyggju, „ein hin sterkasta sönnun þess, að Ísland er skoðað sem sjálfstætt ríki“¹⁾. Berlin²⁾ vill ónýta þetta með því, að ríkiserfðalögin norsku hafi og verið lögð fyrir lögþingin norsku til samþykkis, og séu þó héruð þau, sem lögþingin tóku yfir, ekki viðurkend sjálfstæð ríki. Gegn þessu hefir Björn M. Ólsen réttilega tekið fram, að hér er ólíku saman að jafna. Til þess að ríkiserfðalögin næðu gildi í Noregi, þurfti samþykki lögþinganna, en þegar þau voru orðin gild um alt „Noregsveldi“ og „skattlöndin“, hversvegna var þá leitað samþykkis á þau á Íslandi? ³⁾. Þótt því erfðalög þessi hafi í öndverðu verið lögtekin á Íslandi, þá sýnir það, að konungur hefir þá ekki talið þau bindandi fyrir það land fyrri en samþykki alþingis á þau var fengið. Og þar sem konungserfðir þær, sem Jónsbók fylgja, hafa, að ætlun B. M. Ólsens, verið samþykktar með þeirri bók, þá hlýtur það eftir skoðun höf. að vera einhver styrkasti vottur um það, að Ísland hafi enn verið talið sjálfstætt ríki, þrátt fyrir lögtöku kon-

1) Upphaf I. 59, 2. nmgr. Í Upphafi II. 75 heldur höf. og hinu sama fram.

2) Ísl. statsretl. Stilling I. 175—176.

3) Sbr. Ólsen, Upphaf II. 75—76.

ungserfða Járnsiðu. Ennfremur er efni konungserfðanna, þótt lögteknar hafi verið hér, ekki á móti þessari skoðun. Í konungserfðum Járnsiðu er ekkert, sem á verður byggt til eða frá um stöðu Íslands. Í konungserfðum Jónsbókar¹⁾ segir, að einn skuli vera konungur yfir „öllu Noregskonungs veldi innanlands ok svá skattlöndum“. „Noregskonungs veldi innanlands“ er Noregur sjálfur, en hin löndin, sem konungi lúta, eru „skattlönd“ nefnd. Væri þá Ísland, sem Noregs konungi laut, eitt skattlandanna og í veldi Noregs konungs. Eins og áður er tekið fram, verður ekkert af skattlandsheitinu ráðið. Það er einatt svo laust hugtak sem í því felst, og svo er það rétt, að Ísland galt skatt Noregskonungi. Og þótt Ísland væri kallað vera í veldi Noregs konungs, þá er ekkert með því sagt um stöðu þess gagnvart Noregi. Af því að einn skal vera konungur yfir öllum þessum löndum, eru þau kölluð *veldi* hans. En konungserfðalög Jónsbókar hafa eflaust að eins verið hingað send til leiðbeiningar, en aldrei verið samþykkt. Konungserfðaröðin fór að visu eftir þeim, en það er samkvæmt Gamla sáttmála, sem skilja má svo, að hann vitni til þess *erfðatals*, er þá og þá gildi í Noregi. Það sést og af mörgum lagastöðum, að Ísland er ekki talinn hluti af Noregs ríki, heldur hefir fulla sérstöðu fyrir utan það. Í formála Jónsbókar segist konungur hafa umbætt flestar lögbækur í „Noregskonungs ríki“. Ekki mun Ísland þar með talið, því að þar er fyrst að ræða um umbætur á lögbók Íslands. Í Jónsbók, Kvg. 28 er mjög svo skýrt að orði kveðið um, að Ísland sé ekki hluti af Noregskonungs veldi. Þar segir svo: „Nú á maður barnúmaga frilluborinn út

¹⁾ Kristindómsbálki 4. kap.

hér, er hann er norrænn, hjaltlenzkr eða orkneyskr eða færeyskr ok hvaðan sem hann er ór Noregskonungsveldi“ . Það er fullkomlega ótvírátt, að hér er Ísland sett beinlínis gagnstætt „*Noregskonungsveldi*“ . Ákvæðin í Járns. og Jónsb. Mh. 1: „*Várr landi hverr í Noregskonungs ríki skal friðheilagr vera hverr við annan*“ og í Jónsb. Farmannl. 8. („innanlands“ um Noreg) sanna ekkert, eins og áður er fram tekið¹⁾. Sérstaklega er það alveg fráleitt, er Berlin²⁾ vill af þessum stað (Mh. 1) leiða það, að sameiginlegur ríkisborgarréttur hafi gilt, að Íslendingar og Norðmenn séu skoðaðir „landsmænd“ . Að framan hefir einmitt verið sýnt og sannað, að það voru þeir ekki taldir. Í norskum réttarbótum frá þessu tímabili er og oft svo að orði komist eða efni þeirra sýnir það, að Ísland er ekki talið undir „*vort ríki*“, „*Noregs veldi*“ o. s. frv. Í Réttarb. 17. júní 1302³⁾ er talað um þann klæðaburð, er nokkurir menn dirfist að draga inn í „*vårt ríki*“ . Um Noreg og hjálendur hans gildir Réttarbót þessi, en konungur gat ekki sett í henni ákvæði um Ísland, sízt um klæðaburð, því að þar gildi Jónsbók Kvg. 35. kap. og Réttarb. 1294 § 25. Samskonar þýðingu hafa orðin „í landinu“ og „*í þessu fátæka landi*“ í hinum norsku Réttarbótum 21. okt. 1314 og 8. des. 1315⁴⁾, sem eru einnig um klæðaburð. Í Réttarbótinni frá 1316⁵⁾ á „*vårt ríki*“ líka sýnilega að eins við þau lönd, þar sem landslög Magnúsar konungs giltu, en ekki Ísland. Stundum er „*vårt ríki*“ einungis haft um Noreg, en skattlöndin nefnd við hlið

¹⁾ Sbr. og B. M. Ólsen, Upphaf II. 77—78.

²⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 165.

³⁾ Norges gl. Love III. 80.

⁴⁾ Sama rit III. 109, 116.

⁵⁾ Sama rit III. 131,

hans í konungsbréfum, án þess að séð verði, hvort Ísland muni þar með talið, t. d. Réttarbót 18 júní 1351¹⁾. Og stundum er Ísland talið, undir skattlöndin, án þess að séð verði annars, hvernig litið er á stöðu þess, t. d. Rb. 8. júní 1302²⁾, febr. 1348³⁾, kgsbr. 28. nóv. 1415⁴⁾ og 7. maí 1425⁵⁾. Í Möðruvallaréttarbót svonefndri 24. nóv. 1507⁶⁾ er aðeins sagt, að Ísland liggi undir „*Norgis Krone*“, en ekki undir „*Noregs ríki*“, og oft er annars talað um, að landið liggi undir „*Noregs krónu*“ og talað um „*krónunnar rentu ok réttugheit*“ o. s. frv.⁷⁾ og „vort og krónunnar land Ísland“⁸⁾. Með þessu er þó ekkert sagt annað en það, að Ísland liggi undir Norðmanna konung, og er það rétt. 1551 eru Íslendingar látnir segja, að Ísland sé „*liðamót undir Noregs krínu*“⁹⁾, en í þessu felst ekkert frekar en það, að Noregs konungur sé og réttur konungur á Íslandi. Í bréfi sínu til Íslendinga 1649¹⁰⁾ virðist Friðrik III. kalla landið „*lige ved andre disse Riger incorporede Lande*“, og sýnir þetta ekki annað meira — ef nokkuð verður af þessum orðum ráðið — en skoðun konungsins þá. Á 16. öldinni voru Íslendingar farnir að tala um „*sancte Ólafs lög*“ „*rétt Noregs lög*“ o. s. frv. sem gildandi hér á landi, t. d. Leiðarhólmsskrá 1513¹¹⁾ og Ögmundur

¹⁾ Norges gl. Love III, 181.

²⁾ Sama rit III, 134, DI II. Nr. 176.

³⁾ Sama rit III, 170, DI II. Nr. 522.

⁴⁾ DI III. Nr. 643.

⁵⁾ DI IV. Nr. 380.

⁶⁾ DI VIII. Nr. 147. Sbr. og 146.

⁷⁾ T, d. DI VI. Nr. 448. Sbr. VII. Nr. 684, 685, 686 o. m. fl.

⁸⁾ T. d. DI VI. Nr. 335, 448.

⁹⁾ RI. 83.

¹⁰⁾ M. Ket. III. 9—11.

¹¹⁾ DI VIII. Nr. 348.

biskup í bréfi 25. júlí 1519¹⁾. Þeir samþykkja og að „rétt Noregs lög og svarinn sáttmáli“ skuli haldast, t. d. alp. dómur 30. júní 1533²⁾. Það er og stundum sagt, að t. d. hirðstjórar skuli halda Íslendinga við rétt „Noregs lög“, t. d. veitingarbréf Sörens Nordbys 20. maí 1513³⁾ og Hannesar Eggertssonar 1517⁴⁾. Langtiðast er þó, að þeim sé boðið, svo og lögmönnum, að fara eftir *islenskum lögum* „rett og skel“, t. d. skipunarbréf Vigfúsar Erlendssonar 25. apríl 1513⁵⁾, Orms Sturlusonar 20. okt. 1553⁶⁾, Eggerts Hannessonar 12. marz 1554⁷⁾, Odds Gottskálkssonar 24. apr. 1558⁸⁾ o. s. frv. Íslendingar vitna líka oftast í landslög sín og svarinn sáttmála, t. d. Ari Jónsson 1541⁹⁾ o. m. fl. Það, að menn voru teknir að vitna í „Noregs lög“ og „sancte Ólafs lög“, kom víst stundum til af því, að menn vildu styðja sig við landslögin og samninga konungs við kirkjuvaldið, sem gerðir voru í Noregi á 13. öld, og gagnvart konungunum, sem á 16. öld skoðuðu sig aðallega konunga Danmerkur, en Ísland og Noreg sem einsskonar sel eða útibú. Vildu Íslendingar með þessu móti sýna það, að dönskum lögum mætti ekki beita hér eða öðrum lögleysum, sbr. t. d. bréfið 25. júlí 1519, þar sem vottað er, að Ögmundur biskup hafi sagt við Týla Pétursson,

1) DI VIII. Nr. 541. Sbr. Nr. 562.

2) DI IX. Nr. 550. Sbr. og Safn II. 207—208 (Jón Arason).

3) DI VIII. Nr. 448.

4) DI VIII. Nr. 492. Sbr. og DI. IX Nr. 435 (Ari Jónsson „sancte Ólafs lög“).

5) DI VIII. Nr. 343.

6) Safn II. 209—210.

7) Safn II. 211—212.

8) Safn II. 213—214.

9) Safn II. 208—209.

að þetta væru ekki „sancte Ólafs lög“¹⁾. Ennfremur var það orðin talsvert ríkjandi trú, að Ólafur helgi hefði samið Noregi og Íslandi lög. Jafnvel heldu menn, að Grágás mundi stafa frá Ólafi helga. En þetta leiðréttist brátt, og eftir miðja 16. öld er jafnan talað um islenzk lög, „privilegia“, „friheit“ o. s. frv.

Þar sem konungur kemur fram út á við gagnvart öðrum ríkjum, er ríkið talið eitt, Noregskonungs ríki, „regnum Norwegiæ“ o. s. frv. Sama virðist og vera, er konungsvaldið kemur fram gagnvart kirkjuvaldinu í katólskum sið. Í samningum milli konungsvalds og kirkju 1277²⁾ merkir „ríki“ konungs sjálfsagt öll lönd, er hann átti yfir að ráða, eins og „ríki“ erkibiskups tekur yfir alla þá biskupsstóla, sem í erkibiskupsdæminu voru. Í bréfinu frá 31. júlí 1296³⁾ leyfir konungur Hollendingum verzlun og vetursetu „*per totum regnum nostrum*“, og þó að Ísland sé þar ekki nefnt, sýnist íst líklegt, að bréf þetta hafi náð til þess. 29. nóv. 1454 leyfir Kristján I. Hollendingum o. fl. verzlun í ríki sínu „*dock utgenomen unze schatlande Ijslant Hietlant . . . in unze rike Norweghen*“⁴⁾. 28. marz 1490⁵⁾ veitir Hans konungur Hollendingum leyfi til verzlunar í „*unze ryke Denmargken Norwegen unde alle capplegere nemlich Berghen Hetlande unde Islande*“, o. s. frv. Stundum er Ísland sett við hlið Noregs og Danmerkur,

1) DI VIII. Nr. 541. Sbr. og bréf Jóns Arasonar 1541 (Safn II. 207—208).

2) DI II. Nr. 61.

3) DI II. Nr. 160.

4) DI V. Nr. 115.

5) DI VI. Nr. 605. Sjá og bréf 24. ág, 1443 (DI IV. Nr. 687), 21. okt. 1443 (DI IV. Nr. 688, VIII. Nr. 40), 22. nóv. 1443 (DI VIII. Nr. 41).

t. d. i bréfi konungs 18. okt. 1518¹⁾: „*bode i Danmarck Norge och Island*“. En út á við kom konungur einatt fram fyrir ríkin öll í heild. Danmörk og Noregur eru jafnvel stundum sem eitt veldi út á við, t. d. i bréfinu frá 1490, og svo auðvitað oft eftir 1537, enda þótt Noregur væri þá enn fullvalda ríki.

Þar sem konungur var í fyrirsvari fyrir veldi sitt sem heild, þá er og eðlilegt, að þjóðhöfðingjar, páfinn og einstakir annara ríkja þegnar komist svo að orði í bréfum til konungs sem ríkið sé eitt, „*regnum Norwegiae*“ o. s. frv., t. d. páfinn í bréfi 30. ág. 1326²⁾. Þar eru biskupsdæmin íslenzku talin til „*regnum Norwegiae*“. Hinsvegar verður það eitt dregið af páfabréfi 29. ág. s. á.³⁾, að Ísland heyri undir erkistólinn norska — og var það auðvitað laukrétt. Í bréfum, sem farið hafa á milli konungs og norskra stjórnarvalda, er og Ísland talið með Noregsríki, t. d. i bréfinu frá 30. ág. 1452⁴⁾: „*vore Ríge*“ á þar við öll lönd Noregskonungs, gæti jafnvel átt við Danmörku líka, bréf Gauta erkibiskups o. fl. 25. ág. 1481⁵⁾, Halmstaðar- og Kalmarrecess⁶⁾ o. fl.

Þar sem landið nú gekk í konungssamband við Noreg 1262, og þar sem engin lög eru fyrir því, að það hafi hætt tilveru sinni sem fullvalda ríki þetta tímabil, þá var það að *lögum* fullvalda ríki. Út á við eru bæði Noregur og Ísland (og oft einnig Danmörk) skoðuð sem ein heild, af því að sama vald, konungsvaldið,

1) DI VIII. Nr. 513.

2) DI II. Nr. 370.

3) DI II. Nr. 368.

4) DI V. Nr. 86.

5) DI VI. Nr. 361.

6) DI VI. Nr. 419, IX. Nr. 37.

för með mál beggja, og í framkvæmdinni skarst ríkisráðið — auk þess sem það fór stundum með konungsvaldið — í mál Íslands, og eftir 1593 er það með konungi hæstiréttur Íslands til loka tímabilsins. Sjálfir hafa Íslendingar orðið að sæta þeirri venju, sem myndaðist í framkvæmdinni, líkt og menn hafa nú orðið að hlita ástandi því, er hér hefir myndast síðan 1871. *Fullveldisrétti* sínum samkvæmt Gamla sáttmála afsöluðu Íslendingar sér aldrei, heldur skirskotuðu þeir miklu fremur til hans (sáttmálans), þegar ástæða var til, og það bæði 1649 og 1662, þegar einveldið komst á. Fram til 1662 hafa Íslendingar því varðveitt rétt landsins til fullveldis óskertan. Hvernig farið hafi eftir 1662 verður rætt um í næsta kafla.

Stjórn innanlandsmála.

§^k16.

Konungsvaldið.

I. *Hluttaka konungs í löggjöf landsins.* Eins og áður er sagt, hét konungur Íslendingum því í Gamla sáttmála og endurnýjunum hans, að þeir skyldu „ná íslenzkum lögum“. Þetta ákvæði hlýtur að fela það í sér, ekki einungis, að stjórnarvöldin megi að eins beita íslenzkum lögum, heldur og að konungsvaldið geti ekki breytt gildandi lögum eða afnumið þau, nema alþingi samþykki eða sú innlensk löggjafarstofnun, sem koma

kynni í stað þess. Ákvæði sáttmálans er því — að því leyti sem það skiftir máli í þessu sambandi — til að fyrirbyggja einhliða breytingar í löggjöf landsins af konungs hálfu. Þetta ákvæði sáttmálans stendur alveg óhaggað til 1662, er einveldið komst á. Þá var konungi selt í hendur löggjafarvaldið að fullu og öllu, svo sem kunnugt er, enda þótt alþingi gerði enn samþykktir, alt til 1700.

Í Noregi hafði sú skoðun rutt sér til rúms á síðari helmingi 13. aldar, að konungur ætti þar einn að ráða lögum um veraldarmál öll, og mistu lögbíngin norsku því alveg löggjafarvald sitt. Að þessu var ekki svo farið hér á landi, heldur að menn töldu alþingi löggjafarvald, kemur fram í mörgu. Fyrst og fremst er það alkunnugt, að Járnsíða gat ekki orðið að lögum, fyrri en landsmenn samþykktu hana¹⁾. Þegar Jónsbók var til umræðu á alþingi 1281, risu margar greinir milli umboðsmanns konungs og landsmanna. Umboðsmaðurinn hélt því fram, að landsmenn ættu að já bókinni í heild sinni, en biðja síðan konunginn og hans ráð miskunnar um þá hluti, sem þeir vildu ekki hlíta²⁾. Í Staðamálunum lætur Hrafn Oddsson sér og þau orð um munn fara að „engi á váru landi á lögum at ráða utan konungr“³⁾. En þessu tjaldar hann gagnvart kirkjunni, sem taldi sér öll löggjafarráð um mál þau, er hún þóttist eiga samkvæmt kanóniskum rétti, sjá Krr. Á. 41. kap. Jónsbók var, sem kunnugt er, mestöll lögtekin, en deilurnar um lögtöku hennar sýna það bezt, að Ís-

¹⁾ Sbr. Ísl. annála árin 1271, 1272, 1273, Bps. I, 688—689, 690 695.

²⁾ Bps. I. 719.

³⁾ Bps. I. 739.

lendingar töldu sér fullan atkvæðisrétt um það efni. Réttarbæturnar 1294, 1305 og 1314 eru allar til orðnar fyrir beiðni og eftir frumvarpi Íslendinga, enda allar samþykta á Íslandi. Hins vegar er ekki minsti efi á því, að konungur átti frumkvæðisrétt til laga, sem hann gat svo látið leggja fyrir alþingi til samþykta. Í aðalatriðinu eru og vist allir sammála um þetta, að konungur hafi ekki getað sett hér lög, nema alþingi samþykkti 3: *að löggjafarvaldið hafi verið hjá konungi og alþingi í sameiningu*. Sjálfur sýndi konungur þetta í verkinu, með því að öll helztu lögin lét hann leggja fyrir alþingi, svo sem, auk lögbókanna, Kirkjuskipan sína 2. sept. 1537, er hér var samþykkt á alþingi 1541 og 1551. Hins vegar heldur Berlin¹⁾ því fram, að konungur hafi getað sett hér réttarbætur (3: minni háttar breytingar á lögbókunum og ákvæði um áður ólögakvæðin efni) á eindæmi sitt. Byggir hann þetta á Kristindómsb. Járns. 5. kap. og Jónsbókar 8. kap. Það er áður talað um gildi þeirra hér á landi. Í kap. þessum er konungi boðið, er hann sezt að ríkjum, „*að halda þau kristin lög, sem hinn helgi Ólafur konungur hóf ok aðrir hans réttir eftirkomendur hafa nú samþykkt millum konungs ok þeirra, er landit byggja, með hvárra tveggja samþykki ok með góðra manna ráði um bæta eftir því viti, sem guð lér mér.*“ Staðhæfir svo Berlin, að konungur hafi þurft að eins að ráðfæra sig við „*góða menn*“ áður enn hann gæfi út réttarbætur. En enginn efi er á því, að ekki hafa Íslendingar — enda þótt þeir hefðu talið þessa grein lög hér — skilið hana eins og Berlin, og það virðist hann jafnvel sjálfur

1) Isl. statretslige Stilling I. 239—240.

játa¹⁾. Þeir hafa skilið þessi tilfærðu orð svo, að „*hvárri tveggja samþykki*“ ætti við „*. . . um bæta*“, og þessi skilningur verður líka vel lagður í orðin. Það er sem sé fullkunnugt, að sú skoðun var rikjandi á Íslandi, að konungur gæti ekki sett hér lög, þótt réttarbætur mættu kallast, án samþykkis alþingis. Sú skoðun, að landsmenn, lærðir og leikir, ættu að samþykkja lög, svo að gild væru, kemur fram í deilum landsmanna við kirkjuvaldið, svo sem í Staðamálunum, að því leyti sem Kristinréttur Árna biskups var lagður fyrir alþingi 1275 til samþykta, en aldrei allur lögtekin²⁾, þótt kirkjan kallaðist hafa sama vald um löggjöf kirkjumála sem konungur hafði þá í Noregi um löggjöf veraldarmála. Þetta kemur einnig fram í bréfi Norðlendinga út af málum þeirra við Ólaf biskup Rögnvaldsson. 1482?³⁾ og einkanlega mjög skýrt í Spjaldhagadóminum 19. júní 1495⁴⁾, þar sem gildi réttarbótar 2. maí 1313 um arftökur er neitað, af því að dómsmenn víti ekki til, að hún hafi hingað komið eða verið hér samþykkt, „*því svo stendr skrifað, að kongr skal um lög bæta með góðra manna ráði og hvoru tveggja samþykkt, þeirra er landið byggja*“⁵⁾. Hér var um „réttarbót“ að ræða, og eru dómsmenn þó ekki í vafa um það, að hún sé því að eins lög, að landsmenn hafi samþykkt hana. Öldungis sami skilningur kemur fram í úrskurði lögmanns (Finnboga

¹⁾ Isl. statsretlige Stilling I. 240.

²⁾ Bps. I. 698.

³⁾ DI VI. Nr. 415 (bls 459).

⁴⁾ DI VII. Nr. 315 (bls. 267).

⁵⁾ Ef nú Jb. Krdb. 8 hefði verið lög hér, þá sýnir Spjaldhagadómurinn bezt, hvern skilning Íslendingar hafa lagt í Krdb. 8, og að skilningur — eða réttara sagt misskilningur — Berlins fellur með því um sjálfan sig.

Jónssonar) i Lönguhliðardómi 1499¹⁾: „*Trúi eg fullkomlega, að vor landslagabók eigi at standa með sínum texta, óbrigðulega, utan þar sem svo stendr skrifað, at kongr skal um lög bæta með bestu manna ráði og hvortveggja samþykki, sem landit byggja*“. Um „réttarbætur“, þar sem skattur var lagður á landsmenn — því að skattaákvæði mátti smeygja inn í þesskonar lagaboð—er sérstaklega ljóst, að þær gátu ekki orðið hér lög, nema alþingi samþykkti. Ljóst dæmi þessa er gingjaldsdómurinn 1. júlí 1511²⁾: „*Nú af því vær vissum, að það voru lög hér á landi . . . at þat skulu allir fyrir lög halda, sem enu bestu menn samþykkja á alþingi eðr öðrum stórfundum leikir og lærðir*“. Hér er bert, hvert vald þeir telja alþingi, þó að ekki sé beinlinis sagt, að ekkert geti að lögum orðið, nema alþingi samþykki það. Í lok 16. aldar kemur sú skoðun mjög ákveðið fram, að konungur geti ekki sett landinu lög á eindæmi sitt. Guðbrandur biskup Þorláksson talar víða um það í varnarriti sínu, að menn „æpi“ nú (um 1600) upp um það, að konungur hafi lofað Íslendingum að halda þá við lög þeirra³⁾. Einnig segir hann, að Íslendingar vilji ekki „líða, að konungur út gefi nokkur bréf, nema hann spyrji þá að áður, og ekki í andlegum málum, sem þeim kemur ekki þar við . . .“⁴⁾, og „ . . . og leikmenn hafa ekki þar með andlegt vald eða nokkra þá hluti andlega (sem kongr hefir frá biskupi til sín tekið), nema þeim sé það sérlega bifalað . . .“⁵⁾. Af þessu er það fyrst

¹⁾ DI VII. Nr. 451 (bls. 436).

²⁾ DI VIII. Nr. 293.

³⁾ Safn II. 377.

⁴⁾ Safn II. 351.

⁵⁾ Safn II. 357. Safn II. 341: „*En þar þeir (v: Íslendingar)*

og fremst ljóst, hver skoðun landsmanna var um löggjafarvald konungs, og ennfremur, hver skoðun Guðbrands biskups var. Og hún er svo mikils meira virði sem hann þurfti á því að halda í deilum sínum við leikmenn, að gera sem minnst úr valdi alþingis. Skoðun biskups er sú, að konungur hafi með siðaskiftum tekið til sín allt það vald (löggjafar- dóms- og framkvæmdarvald, jurisdictio), sem katólska kirkjan hafi haft, en í veraldarmálum eigi alþingi löggjafaratkvæði. Í alp.dómi einum frá 1588 er og mjög skýrt að orði komið um þetta efni. Þar segir svo: „*Item var samþykkt af allri lögréttunni ásamt báðum lögmönnum, að vær allir landsins innbyggjarar skulum halda oss og dæma eftir gömlum íslenskum lögum og kgl. maj-(estatis) ordinantiu eður þeim bréfum vors náðugasta herra konungsins. sem send eru til réttarbóta og friðar og landið hefir samþykkt og meðtekið*“¹⁾. Það er af framansögðu ljóst, að Íslendingar töldu sér fullan rétt og óskertan til að ráða því, hvort ákvæði konungs yrðu hér að lögum.

Þótt svo væri, sem nú var sagt, þá er ekki svo að skilja, að sönnur séu fyrir því, að allar þær laga- greinir, sem eftir hefir verið farið á ýmsum tímum á Íslandi, hafi samþykktar verið á Íslandi. Þetta kom þó oft af því, að afritarar tóku svo margt í Jónsbókarhandrit sín til fyllingar og fróðleiks, sem ekki átti þar heima²⁾, og svo dæmdu ófróðir menn eftir því, enda eigi allt af

segja, að kongr megí ekki nokkru breyta . . . nema þeir samþykki, það má vel vera í veraldlegum lögum og lögbók.“

1) Dómabók Landsskjalasafnsins (frá Jóni bæjarfógeta Magnússyni), bls. 128. Sbr. RÍ. 89.

2) Sbr. RÍ. 170.

auðvelt að ganga úr skugga um það, hvað gildandi lög væru, þar sem ekki hafa verið til löggiltar gerðabækur alþingis fyrri en svo að segja síðast á tímabili þessu. — Því hefir og verið haldið fram, að þetta samþykktarvald alþingis hafi verið lítið annað en formið tómmt. Vera má, að alþingi hafi ekki alt af neitt þess í þeim mæli, sem lög stóðu til. Þó eru dæmi til þess, að alþingi hefir beinlínis *felt* konungsbréf. Guðbrandur biskup segir frá því¹⁾, að þegar konungsbréfið 29. apríl 1585, sem hann útvegaði, var lesið upp í lögréttu, þá hafi menn hrínið upp í lögréttu, klappað það út og sagzt aldrei skyldu undir það ganga. Segir hann reyndar, að slíkt hafi aldrei skeð fyrri. En þetta sýnir þó, hvaða vald alþingi taldi sér, þótt það hafi ekki beitt því að jafnaði. Með alþingissamþykkt 30. júní 1619 ónýtti alþingi kgsbr. 21. apríl s. á. um tíund. 1631 breytti alþingi líka kgsbr. um laun alþingisskrifarans²⁾. En það er rétt, að boð konungs voru þó að jafnaði samþykkt eða menn létu þau viðgangast. Varð það því svo oftast, er liður á 16. og á 17. öld, að þau voru *birt* á alþingi, án þess að þau væru borin undir samþykki landsmanna. Sum konungsbréfin voru þar að auki fram komin eftir beiðni alþingis eða að minsta kosti einstakra manna. Ein tegund mála var það og, er konungi var talið rétt að skera og skapa um á sitt eindæmi. Það var um það, *hverir* verzlðu hér. Í öndverðu tók konungsvaldið sér rétt til að einoka verzlun hér, og varð það því alment álit, að þetta væri rétt. Tolla af íslenzkri verzlun hér á landi virðist konungur einnig hafa heimtað í öndverðu án samþykkis Íslendinga, en síðar finnast þó

1) Safn II, 339.

2) Alþb. 1631 Nr. 2, sbr. Nr. 4.

alþingissamþykktir um þau efni, þar sem réttindi konungs að þessu leyti eru staðfest, sbr. alþd. 1500¹⁾, alþ.-samþ. 1533²⁾ og alþ. dóm 1545³⁾, svo og Piningsdóm um verzlun 1490⁴⁾.

II. *Hluttaka konungs í dómsvaldinu.* Það er ekki fyrri en með Jónsbók, að konungur fær hluttöku í dómsvaldinu. Með dómsvaldi er hér átt við *vald til að kveða upp dóm milli einstakra ákveðinna málsaðila um ákveðið einstakt sakarefni*, en ekki um dóma löggjafareðlis. Samkvæmt Jónsbók, Þingfb. 9, átti konungur dómsvald yfir lögmönnum, því að enginn mátti rjúfa þann úrskurð, sem lögmaður veitir, „*nema konungr sjái at lögbók vatti á móti eða konungr sjálf sjái annat sannara með vitra manna samþykkt*“ Gerðist konungur þá hæstiréttur í islenzkum dómsmálum⁵⁾ Í þeim orðum, að konungur gæti rofið lögmannsúrskurð, *ef hann sæi annað sannara*, liggur það enn fremur, að konungur gat gefið mönnum upp sakir, enda er heimild til þess sérstaklega í ýmsum tilfellum eftir Jónsbók, svo sem Mannhelgi 1, 14, 16, 18, 20, Llb. 12. Þjfb. 4, 21. Svo segir enn, að konungur sé „*yfir skipadr lögin*“. Þetta merkir fyrst og fremst það, að konungur er æðsti vörður laganna, og honum ber því skylda til að sjá um, að þeim sé hlýtt, og þar næst, að hann hafi vald til að gefa upp sakir með skilyrðum þeim, sem Jónsbók setur. Þar á móti merkja hin tilfærðu orð það alls ekki, að konungur geti breytt eða afnumið lögin eftir geðþótta, sjá I. að framan. Honum er

1) DI VII. Nr. 499.

2) DI IX. Nr. 550.

3) Lovsamling for Island I. 59—63.

4) DI VI. Nr. 617.

5) Sjá hér um nánar bls. 148—151, 163—164 að framan.

öllu heldur skylt að dæma eftir gildandi lögum, eins og sést á því, að honum er sérstaklega rétt að breyta lögmannsúrskurði, ef hann er andstæður ákvæðum lögbookarinnar.

Það gat auðvitað stundum borið við, að konungur dæmdi þvert ofan í íslensk lög, svo sem reyndar ávalt getur borið við, þegar mál eins lands lúta erlendum dómstóli. Grundarmál og Möðruvalla eru gott dæmi þess, að íslenskt mál er dæmt eftir útlendum lögum, ólögteknum hér. Í þeim málum dæmir konungur eftir Réttarbót 2. maí 1313, og þvert ofan í erfðareglur landslaganna og þvert ofan í dóma þá, sem hér í landinu höfðu gengið um málin, og endirinn verður sá, að konungsvaldið býður svo, að eftirleiðis skuli samskonar mál dæmd eftir Rb. 1313¹⁾.

III. *Hluttaka konungs í öðrum innanlandsmálum.* Með Gamla sáttmála gáfu höfðingjar landsins upp goðorðin í hendur konungs. Stjórnin breyttist að visu ekki fyrir það fyrstu árin, því að stofnanir hins forna lýðrikis virðist hafa starfað óbreyttar þar til Járnsíða var lögtekin, Þingfararbálkur hennar 1271. En þá verður líka gerbreyting á stjórnarskipun landsins. Konungur fær þar með æðsta framkvæmdarvald yfir landinu í sínar hendur. Þau völd, sem goðarnir höfðu haft um lands- og héraðsstjórn — að undanteknu löggjafarvaldinu — hverfa í hendur konungs. Það vald rækir hann svo beinlínis og óbeinlínis, annaðhvort sjálfur eða með embættismönnum þeim, er hann skipar og lætur skipa til

¹⁾ Sjá DI VIII. Nr. 146, sbr. DI VII. Nr. 315 og 451. Lögleiðing Réttarbótarinnar 2. maí 1313, DI VIII. Nr. 147. Um Grundarmál og Möðruvalla, sjá M. Ket. I. 94—145. Úr lögum numin var réttarbót þessi, sem kölluð var „Möðruvallaréttarbót“ eða „Réttarspillir“ 15. maí 1711. Sbr. M. Ket. III. 359—360.

að stjórna landinu. Æðsti embættismaður á landinu, sýslumenn, lögmenn¹⁾ og jafnvel lögréttumenn verða embættis og sýslumenn konungs, hann veitir sýslur eða lætur veita, sýslumenn nefna lögréttumenn o. s. frv. Konungur verður yfirmaður verzlunar landsins, tekur þegnildi eftir vegna menn, sektir fyrir ýms réttarbrot o. s. frv. Skál hér minst nokkru nánar á hið helzta, er þessi efni varða, sumpart hér undir þessari grein, og sumpart þar er talað verður um embættismannaskipun og alþingi.

A. *Leyfi og undanþágur frá lögum.* Það vald, sem alþingi (lögréttan) hafði til að veita leyfi og undanþágur frá gildandi löggjöf, hvarf alment undir konungsvaldið. Um vald konungs til að gefa upp sakir er áður talað. Ekki virðist hafa verið greint milli *almennrar uppgjafar saka* og *náðunar*. Í því efni voru konungi engar skorður settar. Hann var að þessu leyti „yfir skipaðr lögin“, og sýnist því hafa haft frjálsar hendur í því efni. En þótt konungur gæfi upp sakir að einhverju leyti eða öllu, að því leyti sem til hans kom, þá er ekki svo að skilja sem hann hefði vald til að svifta einstaklinga þeim rétti, sem þeim bar, t. d. skaðabótum, „rétti“ o. s. frv. gagnvart þeim, sem fyrir sökum var hafður. Enda munu ekki vera dæmi til þess, að svo væri gert. Í sumum landsvistarbréfunum er það og skýrt tekið fram, að brotamaðurinn hafi bætt við guð (þ: kirkjuna) og erfingja hins dauða²⁾. Ennfremur varð það að venju, að konungur veitti fjöldamargar undanþágur frá lögum, t. d. hjónabandslöggjöfinni eftir siðaskiftin og jafnvel stundum fyrir þau, ásamt kirkjunni³⁾. Um undanþágur

¹⁾ Sjá þó § 19, um kosningu lögmanna.

²⁾ Sjá t. d. DI VI. Nr. 287, VIII. Nr. 619.

³⁾ T. d. Þorleifi Björnssyni og Ingvildi Helgadóttur (DI VI. Nr. 101).

þessar mynduðust með tímanum nokkurn veginn fastar reglur. Af leyfum þeim, er konungur veitti annars, eru merkust verzlunar- og fiskiveiðaleyfin, leyfi til að vikja frá almennri málsmeðferð, t. d. hlaupa yfir lögskipaðan dómstól, leyfi til að setja á stofn prentverk, prenta bækur o. s. frv. o. s. frv. Um leyfi þessi hlaut það þó að vera skilyrði, að eigi væri með þeim gengið á réttindi einstakra manna, sbr. t. d. leyfi 24. jan. 1648¹⁾.

B. *Vald til að bjóða og banna.* Í Noregi var það í lögum, að menn skyldu hlýða boði konungs og banni, en þetta gildi þó vist einkum, að minsta kosti í öndverðu, um bann gegn útför og útflutningi úr landi²⁾. Í íslenskum lögum er ekki nein heimild fyrir slíku. Konungur gat ekki eftir íslenskum lögum boðið né bannað annað en það, sem lög stóðu til. Um verzlunina varð það þó föst venja, sem landsmenn hlittu og jafnvel beinlinis samþykktu á alþingi, að konungur mætti ráða, hverir verzluðu, og um viðurlög fyrir brot gegn ákvæðum þar um. Um útfararbann var ekkert í íslenskum lögum, nema í Jónsbók Farml. 10. kap. og áður í sáttmálanum, sbr. samninginn við Ólaf helga, að því leyti sem sett voru skilyrði um eignir utanfara, en þessi fyrirbæli voru öll samþykkt af landsmönnum. Einnig var það samþykkt á alþingi 1533, að enginn skyldi dirfast að sigla út af landinu „að gera buldur og óróa fyrr en hans mál sé skoðað áður af lögmánninum og 12 lögréttumönnum“ o. s. frv.³⁾. Það er þó sagt, að emb-

1) M. Ket. II. 472—474 (Veitt veiðileyfi í á, þar sem einstakir menn áttu veiðirétt. Alþingi ónýtti leyfið, og var því ekki haldið fram (R. Í. 108).

2) Sjá Norges gl. Love V. orðasafnið v, *bann*

3) DI IX. Nr. 550,

ættismenn konungs — og jafnvel biskupar stundum i kathólskum sið, t. d. Ögmundur biskup — hafi bannað mönnum för úr landi¹⁾, en slíkt var lögleysa, og var bannað að gera það með kgsbr. 20. marz 1573²⁾. Guðbrandur biskup þekkir engin lög, sem heimilað hafi að hefta þannig farir frjálsra manna og fulltiða. Í bréfum konungs, þar á meðal leyfisbréfum, er oft komiðt svo að orði, að sá er brjóti þau, skuli verða fyrir reiði konungs, verða óbótamaður o. s. frv., t. d., í landsvistarbréfum, verndarbréfum³⁾ o. s. frv. Ef sú skipun, sem í bréfunum stóð, var lögleg, þá var og löglegt að leggja þá refsingu við, sem lögmælt var, en ella gat konungur ekki lagt refsingu við. Í Noregi gildi sú skipun, að *hver, sem braut bréf konungs eða dóma, varnaðarbréf eður staðfestu eður þau önnur, er konungur gaf út öðrum mönnum til réttindastyrks eður náða, skyldi verða sekur 8 mörkum*, Réttarbót 25. nóv. 1315⁴⁾. Réttarbót þessi hefir varla verið sett handa Íslandi sérstaklega, en á 14. öld eru menn þó farnir að rita hana í Jónsbókarhandritin⁵⁾, og hafa þá líklega haldið, að hún gildi hér. En hvort réttarbót þessi hefir nokkurn tíma verið hér notuð, er eigi kunnugt, sbr. þó dóm 12. nóv. 1472⁶⁾ og bréf Norðlendinga 1482(?)⁷⁾. En hvernig sem þessu er varið, þá hefir þessi réttur aldrei getað náð til að bjóða eða banna annað en það, sem löglegt var eftir landslögum og rétti, sbr. t. d. Jb. Mannhelgi 2.

¹⁾ Safn II. 337.

²⁾ M Ket. II. 71—72.

³⁾ T. d. DI II. Nr. 113, 238, 399, 462, 511, 517, 533, III. Nr. 32, 34, 60, IV. Nr. 674, V. Nr. 55 (bls. 65) 104, 334.

⁴⁾ DI II. Nr. 221.

⁵⁾ Sama rit II. bls. 399.

⁶⁾ DI VI. Nr. 65.

⁷⁾ DI VI. Nr. 415 (bls. 463). Sbr. og DI VIII. Nr. 73 og 74.

C. *Tekjur konungs af landinu.* Í löggjöfnni voru eingin fyrirmæli um það, hvernig tekjum þeim skyldi varið, er konungur fekk af landinu. Og svo mik-ið er vist, að þeim var að minsta leyti varið landinu til þarfa, nema að því leyti, sem nokkur hluti þeirra gekk til að launa embættismönnum konungs hér. En þeir áttu að halda uppi reglu hér og gæta þess, að lögum landsins væri fylgt. Að þessu leyti hefir því Bogi Th. Melsted¹⁾ rétt fyrir sér, er hann segir, að konungur hafi haft öll yfirráð yfir sköttum og óvissum tekjum af landinu. En þar sem hann segir, að konungur hafi haft óskert fjárveitingarvald, þá eru það mjög villandi um-mæli, því að svo kynni það að verða skilið sem kon-ungur hafi getað tekið það fé af landinu, sem hann lysti. En eins og kunnugt er, hafði konungur ekki einn skatta-álöguvald, heldur þurfti samþykki alþingis til að leggja á nýja skatta til konungs, og auk þess hafði alþingi sjálfstætt skattaálöguvald og gat á eindæmi sitt ráðstaf-að þannig fengnu fé.

Tekjum konungs á þessu tímabili má skifta í „*viss-ar*“ *tekjur* og „*óvissar*“. Vissu tekjurnar eru t. d. skattur, konungstiund (eftir siðaskifti), en óvissar t. d. sakeyrir, tollar af verzlun o. s. frv. En allar voru þó tekjurnar auðvitað meira og minna óvissar. Skattur jókst t. d. og minkaði eftir árferði o. s. frv.

a. „*Vissar*“ *tekjur*.

1. *Skattur*. Hann hefir fyrst stoð sína í sáttmál-anum 1262. og hefir ef til vill verið í öndverðu 8 álnir, sbr. siðar, af hverjum skattbónda. Skatturinn er stund-um nefndur „*vísaeýrir*“, og er vist kallaður svo til að-greiningar frá óvissu tekjunum. Járnsiða minnst ekki

¹⁾ Lögretta 1908, 32. töl.

á skattinn, og gildir því ákvæði sáttmálans um hann óbreytt til 1281. Samkvæmt Jónsbók, Þegnsk. 1., var skatturinn 20 álnir, en þar af gekk helmingurinn (10 álnir) til þess að gjalda nefndarmönnum fyrir alþingisför (*þingfararkaup*)¹⁾, Jb. Þegnsk. 1. Skattskyldur var hver sá búandi maður, „*er skuldahjón hans hvert á kú eða kúgildi, skip eða nót, ok skal hann eiga umfram eyk, uxa eða hross ok alla þá bús búhluti, er þat bú má eigi þarnast*“. En „*skuldahjón*“ tekur til allra þeirra, er bóndi skyldi framfæra, og verkafólks hans (hjúa), sbr. Jónsb., Kb. 26, og Rb. 1294 § 31. Ennfremur voru *einhleypir, karlar og konur, skattskyldir, þótt búlausir væru, sem áttu 10 hundr. skuldlaus og voru ómagalausir*, Jb. Þegnsk. 1, sbr. og Rb. 1294 § 49. Rb. 1314 § 3 breytir þessu ákvæði þannig, að *búlausir menn skyldu skatt greiða, þótt ómaga hefðu, ef þeir áttu 10 hundr. fyrir sjálfa sig, og 1 hundrað fyrir hvern ómaga, og eitt hundrað að auki*²⁾. Með alp. samþykkt

1) Upphæð þingfararkaupa úr þingi hverju er ákveðin í Járns. og Jónsb. Þingfb. 2. kap. Nefndarmenn eru eftir Járns. 140, en Jónsb. 84, og með Réttarb. 24. júní 1305 urðu þeir 45. Þessi fækkun sýnist þó ekki hafa komið á. Að konungur hafi viljað fækka nefndarmönnum til þess að minka útgjöld sín til þingfarar, er mjög líklegt, og því hafi Rb. 1305 verið hingað send, sbr. B. M. Ólsen, Safn IV. 305, 334—335, og kaflann um alþingi hér á eftir.

2) B. M. Ólsen (Safn IV. 330) ællar, að Rb. 1314 § 3 sé að eins lögskýring á Jónsbók Þegnsk. 1 og staðfesting á venju. Ólíklegt er þó, að slík skýring á Þegnsk. 1 hafi getað myndast, því að út úr orðunum sýnist hún ekki verða dregin. Þegnsk. 1 verður ekki öðruvísi skilið en svo, að hver búlaus *ómaga-maður* skyldi vera skattfrjáls. En hvort sem er, þá skiltir þetta litlu um skattbændatal og mannfjölda 1311, því að skattskyldir lausamenn etc., sem höfðu fyrir ómögum að sjá, hafa traudla verið mjög margir.

1622¹⁾) var að visu gerð lítilsháttar breyting á skattskyldunni, en annars héldust hinar gömlu reglur óbreyttar, nema að því leyti sem ýmsir fengu undanþágu frá skattgjaldi. Þeir voru:

α. Andlegrar stéttar menn²⁾.

β. Veraldlegrar stéttar embættismenn og nefndarmenn³⁾. Um klausturhaldara, sbr. alp. sp. 1681. Annars voru þeir settir á bekk með embættismönnum á 18. öld, t. d. um „extra-“ og „procentoskatt“.

γ Ýmsir fleiri losnuðu síðar við skattskyldu, svo sem nýbýlingar að nokkru⁴⁾, nýgift fólk⁵⁾ og hreppstjórar⁶⁾.

Eftir Gl. sáttmála áttu hreppstjórar að færa saman skattinn og fá svo í hendur umboðsmanni konungs. En síðan heimtu sýslumenn skattinn, hver í sinni sýslu, og mun það hafa komið á með Jónsbók eða ef til vill undir eins, þegar farið var að skipa hér sýslumenn (1271), sbr. t. d. alp. sp. 1. júlí 1622 §§ 1 og 2, tilsk. 15. maí 1705 § 7 o. m. fl. Um gjaldeyrinn, sjá Jb. Þegnsk. 1, alp. sp. 1585 § 5 og kgsúrsk. 13. jan. 1787. Ef skattur var goldinn í peningum, þá skyldi 1 dalur jafngilda 8 álnum vaðmála, en annars gekk dalur fyrir 5

¹⁾ Lovsaml. for Island I. 202

²⁾ Sbr. Bps. I. 740–741, DI II. Nr. 116, 365 (bls. 588), Kirkjusk. 2. sept. 1537 IV. (DI IX. Nr. 95, bls. 195), erbr. 20. marz 1555 § 3, alp. sp. 1610, RÍ. 157–169, Rkbr. 7. nóv. 1767 og 17. des. 1768 o. m. fl.

³⁾ Sbr. Piningsdóm um verzlun o. fl. (DI VI. Nr. 617). Sbr. um skattfrelsi þeirra síðar, tilsk. um Justitskassa 16. nóv. 1764 § 6 og áðurnefnd Rkbr. 1767 og 1768.

⁴⁾ Tilsk. 15. apr. 1776 § 9.

⁵⁾ Kgsúrsk. 8 apr. 1760.

⁶⁾ Kgsúrsk. 21. júlí 1808.

aura eða 6, samkv. alþ. samþ. 1608¹⁾). Gjaldldagi skattsins var upphaflega áður en til alþingis væri riðið, en venja varð að heimta hann á manntalsþingunum. Sekt lá við skattthaldi samkv. Þegnsk. Jónsb. I. Svo er að sjá, sem hirðstjóri hafi upphaflega átt að sjá um flutning skattsins, svo sem annara konungsgjalda, af landinu til Noregs, en konungur hefir líklega komizt í kröggur um þetta. Um 1304 leggur konungur þá skyldu á kaupmenn að flytja fyrir sig skattinn, ef þeir höfðu afgangs skipsrúm frá sínu gózi, og bannaði þeim að taka af öðrum²⁾). Svo er að sjá sem ekki hafi þetta hrifið³⁾, því að 3. júlí 1409 úrskurðar Oddur leppur lögmaður, að skylt sé hverju Íslandsfari, „*sem liggir hér í landit ok farit hefir sína fyrstu reisu*“, að flytja konungsgóz⁴⁾, enda segir í úrskurðinum, að konungur eigi einn fjórðung (þ: rétt til fjórðungs af farmrými) skips hvers, sem hefir „*gengit sína fyrstu reisu*“ (líklega það ár). Eftir að einokunarverzlunin danska komst á, gerði konungur kaupmönnum að skyldu að flytja skattinn.

Af skattbændatölum þeim, sem til eru, má gera sér nokkra hugmynd um það, hversu miklu skatturinn hefir numið um það leyti sem þau voru tekin. Árið 1311⁵⁾ er tekið skattbændatal og var þá allur skattur t. d. 535 hndr. 40 al.⁶⁾ Ef nú konungur hefir fengið

¹⁾ Lovsaml. for Island I. 170.

²⁾ Rb. í DI II. Nr. 511.

³⁾ Sbr. DI III. Nr. 599, 600.

⁴⁾ DI III. Nr. 599.

⁵⁾ DI II. Nr. 205.

⁶⁾ B. M. Olsen hefir í Safni IV. 295 o. s. frv. ritað um þetta skattbændatal og borið það saman við ýms fleiri slik töl og reynt að reikna mannfjölda á Íslandi á þeim grundvelli á ýmsum tímum, svo sem um 965, 1100, 1311 o. s. frv. En

helming, eða 317 hndr. 80 al., þá yrði hluti hans, ef alinin er reiknuð 50 aura í nügildandi peningum, kr. 19060,00. En ef hndr. (=kúgildi) er reiknað 100 kr., þá verður skatturinn kr. 31766 og 66 aurar hér um bil. Frá 18. og 19. öld eru til skattbændatöl, eitt frá 1753, og er skattbændatalan þá að eins 2200¹⁾, en 1311 var hún 3812. Skatturinn 1753 hefði þá átt að vera (konungshlutinn) 22000 álnir, og má auðveldlega reikna fækkunina síðan 1311 og lækkun skattupphæðarinnar. Í reikningabókum Eggerts Hannessonar²⁾ eru drög til Skattbændatals árið 1552—1553, en þó sýnist lítið á því byggjandi um uppbæð skattsins, og skal ekki frekar út í það farið hér³⁾. Að eins skal þess getið, að skatturinn er jafnan reiknaður þar einungis 8 álnir, eins og hann hefir líklega verið í öndverðu eftir sáttmálanum 1262. Einnig var þingfararkaupið 1552—1553 og um það bil goldið með að eins 8 álum. Er hér eitt af tvennu, að því er virðist: Annað hvort hafa menn aftur horfið til hins forna ákvæðis sáttmálans, eða þá að það liggur í því, að reiknað er með annnari (lengri) alin um miðbik 16. aldar en gert var á 13. öld⁴⁾. En

slikur reikningur getur vitanlega ekki orðið nema ágizkanir að miklu leyti.

1) Safn IV. 340.

2) A. M. 264 fol.

3) B. M. Ólsen nefnir ekki þessi skjöl í ritgerð sinni um skattbændatalið 1311. Hefir ef til vill ekki talið neitt á þeim að græða.

4) Á 16. öld hefir líklega verið notuð Hamborgaralin, sem var tæpir 22 þuml., en ísl. alinin var tæpir 19 þuml. Miðað þar við eru 8 Hamborgarálnir (alin á hvern veg) eigi verri en 10 gamlar íslenskar álnir (flatarmál 8 . 22² og 10 . 19². Brotin gerð að heilum). En síðar hverfa menn þó til 10 alnanna, enda þótt alinin væri ekki styt.

hér sýnist þetta ekki skifta máli, og skal málið því ekki lengt með því.

2. *Gjafthollur*. Ókunnugt er um uppruna tolls þessa, og hafa ýmsar getgátur og frásagnir um hann myndast¹⁾. Í kathólskum sið tóku prófastar gjaftholl af hálfu kirkjunnar, en sýslumenn af hálfu konungs. Þetta halda menn, að hafi verið komið á um 1380. En eftir siðaskiftin fékk konungur alla gjaftholla, alþdómur 1579. Miðgarðadómur Henriks Krags frá 1. maí 1566 sýnist vera aðalheimildin, en samkvæmt honum skyldu allir þeir, er nokkra tíund gera, gjalda 5—20 alnir eftir tiundarhæð. Alp. samþ. 1600 og alþdómur 1622 ákvað því næst, að gjafthollur skyldi aldrei meiri greiðast en 10 alnir. Loks segir í alþdómi 1679, að af 1—4 hundruðum tíundar skuli gjaldast 2—5 fiskar, og er þetta staðfest af alþingi 1686 með þeirri viðbót, að hjú skyldu undanþegin gjaftholli. Um gjaldmátann var nokkuð sín venja á hverjum stað, og eingöngu kom lausafjártíund til greina við ákvörðun gjaldsins²⁾. Um undanþágu giltu líkar reglur sem um skattinn. Sýslumenn heimtu skattinn, sbr. kgsbr. 20. apríl 1619 og tilsk. 15. maí 1705 § 7.

3. *Manntalsfiskar*. Um aldur og uppruna gjalds þessa er ekki heldur fullkunnugt. Það virðist hafa komið á í Gullbringusýslu á 16. öld³⁾, því að 1590 dæmir

1) Sjá RÍ. bls. 27****, Fornyrði Lögbókar, bls 406, Jón Árnason, Isl. Rettergang 45—46, Hist. eccl. III. 89. Líklegust er frásögn sú, er Páll Víðalín hermir, að menn hafi með þessu leyst sig undan sektagjaldi fyrir minniháttar yfirsjónir við konung og kirkju. Sbr. og DI VIII. bls. 799 (1521).

2) Bjarni Thorsteinson, Kongel. og andre Afgifter, bls. 72—73.

3) B. Th. I. c. 82, MKet. III. 92. Finnur Jónsson, Hist. eccl. III. 35, sbr. Smæf. IV. 125—126.

alþingi útróðrarmenn í Gullbringusýslu til að gjalda 2 fiska af a. m. k. 30 fiska hlut, en alpsamp. 1. júlí 1654 undanþiggur alla innansýslumenn gjaldi þessu. Alpsamp. 1. júlí 1679 sýnir og, að gjald þetta hefir liðkapt í Árnessýslu, og er útróðramönnum þar gert að skyldu að gjalda það, jafnframt því sem vitnað er til áðurnefndra heimilda frá 1590 og 1654 (og enn fremur til alpsp. frá 1661). Svo virðist sem manntalsfiskar hafi verið krafðir á Akranesi (alpsp. 1672 og 1678). Í Snæfellsnessýslu komst hann og á, en sýnist hafa illa goldizt, þar til kgsúrsk. 9. apríl 1781 lagði gjaldskyldu þessa berum orðum á útróðramenn þar. Manntalsfiskagjaldið sýnist þó hafa aflagzt alstaðar, nema í Gullbringu- og Snæfellsnessýslu¹⁾. Sú breyting kvað og hafa orðið þar, að 3 fiskar gyldist af a. m. k. 60 fiska hlut. Um innheimtuna, sjá Rkbr. 10. apríl 1757 og kgsúrsk. 9. apríl 1781.

Um undanþágur gildi líkt og um skattinn. Vafa-samt þótti þó um hreppstjóra og nýbýlismenn²⁾.

4. *Tíund*. Fram til siðaskifta höfðu biskupar jafnan tekið fjórðung allrar skiftitíundar. Og í erbr. Knúts Steinssonar 20. marz 1555 § 3 ákveður konungur enn þá, að sú skipun skuli haldast. En með viðaukaerbr. 16. apríl 1556 § 3 kveðst konungur sjálfur ætla að taka undir sig biskupstíundirnar. Þetta var þó allhart fyrir biskupana, einkum þar sem þeim var nú fyrst gert að skyldu að halda latínuskóla á stólunum. Þvi fengu biskupar nokkra breytingu á áminstri skipun konungs, þannig að tíundir úr ákveðnum sýslum

1) B. Th. I. c. 81.

2) B. Th. I. c. 87.

í hvoru biskupsdæmi lögðust til stólanna¹⁾. Þegar stólarinnir lögðust niður, gekk öll biskupstiundin í konungssjóð, enda kostaði hann þá latínuskólann.

Undanþegnir tiundarskyldu til konungs²⁾ voru bæði ýmsir *hlutir*, hver sem þá átti, og ýmsar *stéttir manna*. Eftir Kristinrétti Þorláks og Ketils voru allir þeir hlutir undanþegnir tiund, sem lagðir voru til guðspakka og og sáluskipa³⁾, hvort sem lönd voru eða lausir aurar. Því þurfti bóndi ekki að gjalda tiund af fé kirkju sinnar og eigi þurfti að tiunda fé, er lagt var til brúa, sæluhúsa eða fátækra framfærslu eða líknar sjúkum o. s. frv. Þetta er þó ekki ítrekað í Kristinrétti Árna biskups, en sýnist þó hafa haldizt⁴⁾. Eftir siðaskifti varð allmikill ágreiningur um tiundartöku. Í erbr. Knúts Steinsonar 20. marz 1555 virðist tilætlunin vera sú, að allir skuli tiund gjalda, og líklega að tiundarfrelsi einstakra hluta skuli þar með hverfa⁵⁾. En í Bessastaðasamþykkt 1. júlí 1555 var svo fyrir mælt, að eignir þær, sem kirkjur, klaustur og biskupsstólar stæðu á, með þeirra eiginlegu innstæðum og kúgildum, svo og sá hluti bænda-kirkju, sem hún á í heimalandi, skyldi ekki tiundast, sbr. og tilsk. 21. marz 1575. Það hefir vafalaust verið tilgangurinn, að konungstiund skyldi svara af öllum þeim eignum, sem ekki voru sérstaklega undanþegnar, og því af öllum jörðum kirkna, klaustra og biskupsstóla⁶⁾.

¹⁾ Opíð bréf 28. febr. 1558 og 13. apr. 1565 ; 29. marz 1560.

²⁾ Um tiundarfrelsi til kirkju, prests og fátækra skiftir hér ekki máli.

³⁾ Grg. Ib 205, II 47, III 44.

⁴⁾ Halldór Einarsson 135—137.

⁵⁾ Svo hafa landsmenn skilið það, sjá Bessastaðasamþykkt 1. júlí 1555.

⁶⁾ Að konungstiund væri svarað af konungsjörðum, fékk auðvit-

Um þessi atriði voru margar samþykktir gerðar og dóm-
ar dæmdir á alþingi, en venjan varð sú, að flestar jarð-
ir biskupsstóla, kirkna og a. m. k. sumra klaustranna
urðu tíundfrjálsar, og af sumum galzt að eins tíund til
prests og fátækra¹⁾. Eftir Kristinréttunum þurftu menn
ekki að tíunda hversdagsbúning eða búsaðleifar á vor,
og draga mátti frá fyrir skuldum. Einnig voru nýbýli
tíundarfrjáls fyrstu 20 árin, tilsk. 15. apríl 1776 § 15.
Eyðijarðir, alþsp. 30. júní 1604. — Því næst voru
prestar, samkvæmt hinum gömlu Kristinréttum, undan-
þegnir tíund af bókum sínum, messufötum og öðru því,
er hafa þurfti til guðspjónustu. Og yfir höfuð sýnist
sú venja hafa komizt á, að embættismenn kirkjunnar voru
tíundfrjálsir, sbr. kirkjusk. 2. sept. 1537 IV, tilsk. 19.
nóv. 1542. Með erbr. 20. marz 1555 var þeim boðið
að tíunda fé sitt og greiða alla hluta tíundar, en þetta
hefir varla komizt á, sbr. alþsp. 1642, og tíundarfrjálsir
eru klerkar 1767, sbr. Rkbr. 7. nóv. s. á., en þá átti
að breyta þessu. Tíundarfrelsi fengu þeir þó skjótt aft-
ur, kgsúrsk. 7. marz 1774, tíundarreglug. 17. júlí 1782
§ 4. Ýmsir aðrir voru og undanþegnir tíund, svo sem
embættismenn, kgsúrsk. 1774 o. fl.²⁾

Sýslumenn heimtu konungstíundir, að því leyti sem
þær runnu í konungssjóð, sbr. tilsk. 15. maí 1705 §
7. Samkv. alþsp. frá 1608 jafngilti dalur í tíundagreiðslu
5 aurum (=30 áln. vaðmáls)

að vel staðizt. Sumpart runnu þessar tíundir enn til biskupa,
sbr. að framan, og sumpart er þess að gæta, að jarðatíund
var greidd af landseta, samkv. gamalli venju, sem staðfest
var á alþingi 1619.

¹⁾ Sbr. Halldór Einarsson. 143 o. s. frv.

²⁾ Sbr. Halldór Einarsson. 128 o. s. frv.

5. *Lögmannstollur*. Heyrir að visu ekki til þessu tímabili. Sjá um lögmenn¹⁾.

6. Alþingisskrifaralaun.

b. *Óvissar tekjur*:

1. *Sakeyrir*. Í öndverðu, er landið gekk konungi á hönd, var konungi engum sakeyri heitið. Sumar heimildir segja, að þengildi væri Magnúsi. konungi játað (1269²⁾), en líklega hefir þetta þó ekki orðið fyrr en 1271, er þingfararþákur Járnsiðu var lögtekinn, enda segir bezta heimildin³⁾, að þengildi hafi þá verið játað. Samkvæmt lögbókunum gerðist konungur að nokkru aðili flestra sakamála, því að hann fékk sektir fyrir mjög mörg afbrot, þengildi, ef maður var veginn, og upptækar eignir sökunauta. Kirkjan átti þó sök á sumum afbrotum, Krr. A 41. kap. sbr. DI II. Nr. 38. Sektum og upptæku fé var þó stundum skift milli konungs og kirkju. Eftir siðaskiftin tók konungur undir sig allan sakeyri, sbr. alp. sp. 1579. Reyndar má geta þess, að sá, sem misgert var við, fékk oft einhvern hluta sekta fyrir brot, auk réttar, landnáms o. s. frv. Eftir eldri norskum lögum tók konungur undir sig allar eignir veganda fyrir *venjuleg* víg, nema jarðir, en á dögum Hákonar gamla varð sú breyting á þessu, að gjalda skyldi konungi 13 merkur og 8 örtugi⁴⁾. Þessi siðarnefnda regla er til Íslands komin í Járnsiðu, Mannh. 2,

¹⁾ Þessir skattar runnu ekki beint í konungssjóð fyrr en löngu síðar. Samt mun mega telja þá til skatta konungs, því að launa hefði þurft þessa menn af sjóði konungs, ef þeir skattar hefðu ekki verið.

²⁾ Ísl. annálar VII. sbr. X.

³⁾ Bps. I. 688—689, Ísl. ann. ár 1271, II., III., IV.

⁴⁾ Frostapl. inng. 2, M. L. IV — 12 (Norges gl. Love I. 120, II. 48—49),

sbr. 1. Og samkv. Jónsb. Mannh. 1 skyldi vegandi jafnan gjalda konungi í þegngildi 13 merkur, ef fé hans vanst til, nema fyrir *niðingsverk* og *skemdarvíg*. Fyrir þau verk hafði maður jafnan eftir Járns. Mannh. 5 fyrirgert öllum eignum sínum föstum og lausum til konungs. Jónsbók Mannh. 4 gerir þá breytingu hér á, að fyrir niðingsverk og skemdarvíg *alment* hafði maður fyrirgert hálfum eignum sínum skuldlausum. En fyrir *drottinsvík* og *landráð* voru allar eignir manns, fastar og lausar, undir konung fallnar. Fyrir brennu af ásettu ráði og ýmsar greinir þjófnaðar fyrirgerði maður og fé sínu öllu, Jb. Llb. 29. Þjfb. 1. Fyrir fjölda annara meiri og minni háttar afbrota tók konungur sektir, svo sem illmæli, brot gegn sæmd kvenna, sífja og frændsemis-spell, áverka, þótt eigi væri niðingsverk¹⁾, brot gegn verzlunar- og veiðilöggjöf o. s. frv. Eftir því sem norsk og dönsk refsilöggjöf ruddi sér hér til rúms, fór þetta auðvitað eftir henni. Ákvæði N. L. um þjófnað og manndráp voru lögboðin hér með kgsbr. 19. febr. 1734, en annars mátti hafa hliðsjón af norskum lögum, þar er engin ákvæði voru um mál í islenzkum lögum. Með tilsk. 24. jan. 1838 er loks boðið að fara alment eftir dönskum refsilögum, og var það gert þar til almenn hegningarlög 25. júní 1869 komu. Þar er menn urðu útlagar, keyptu þeir sig einatt í frið við konung, fengu landsvistarbréf, og guldu fyrir það, sbr. Js. Mannh. 4, Jónsb., Mannh. 1. Eftir því sem tímar liðu, fékk konungur allmiklar eignir á þenna hátt, t. d. Merkur- og Skógaeignir, eignir Guðmundar ríka Arasonar o. fl. o. fl. Jarðeignir, sem konungur fékk á þenna hátt, voru ýmist seldar eða bygðar. Fór þá líkt um þær sem klaustra-

¹⁾ Þau verk eru talin í Jónsbók Mannh. 2 og Járns, Mannh. 5.

eignir eftir siðaskiftin. Sakeyrir var stundum seldur a leigu um ákveðið árabíl, eins og aðrar tekjur, vissar og óvissar, af landinu einum manni eða fleirum mönnum. Einnig var það algengt, að sýslumenn og lögmenn höfðu seklir fyrir mál þau, sem þeir dæmdu, upp í kaup sitt, t. d. alt að 6 marka eða 10 marka málum, og stundum skyldu sýslumenn taka öll gjöldin, en greiða svo konungi ákveðið gjald¹⁾, og varð það venja siðar. Árið 1737 var ákveðið, að allir sýslumenn á landinu skyldu greiða samtals 131 rd. species í konungssjóð í sekta-gjalds stað, en þar með var þó talinn reki og vogrek, en frátalinn „búslóðarmissir“. Með kgsúrsk. 25. júlí 1808 var ákveðið, að sektarfé skyldi renna í sakamála-sjóðinn, að undanskildum hórsektum. Sýslumenn heimtu sakeyri. Ef hann var goldinn með peningum, þá jafngilti 1 rd. 6 aurum (= 36 áln. vaðmála).

2. *Afgjald af jörðum og itökum o. s. frv.* Þar til heyrði bæði afgjöld af sekta-jörðum og svo klaustra-eignunum, sem konungur tók undir sig um siðaskiftin, en það var stórfé. Jarðir þessar. umboðin, voru veilt að léni, og umboðsmennirnir greiddu svo venjulegt afgjald eftir þær²⁾.

3. *Tekjur af verzlun landsins.* Um skipaákvæði Gl. sáttmála hefir fyrir verið nokkuð talað, og svo um verzlun landsins, að konungur tók sér snemma vald til að ráðstafa henni. Ög það varð almenn skoðum manna,

¹⁾ Sjá nánar um *sýslumenn* að neðan.

²⁾ Ennfremur lét konungur ræna bæði klaustur, kirkjur og jafnvel einstaka menn hér á landi um siðaskiftin. Jón Sigurðsson telur þetta ránsfé hafa numið 50 þús. dala í silfurreikningi (Ný Félagsrit XXII. 36). Sbr RÍ. 59—60, Tekjur af jörðum, NF. XXII. 38—42,

að hann hefði það vald með réttu¹⁾. Það er sennilega ómögulegt að reikna þær tekjur nákvæmlega, sem konungur hefir haft af verzluninni á ýmsum tímum, með þeim gögnum, sem nú eru til. Þegar landaurarnir hurfu úr sögunni, sýnist konungur snemma hafa farið að leggja toll á vörur, sem fluttar voru frá landinu og til þess. Það er jafnvel ekki ólíklegt, að farið hafi verið til þess þegar um um 1270²⁾. Að konungur hafi lagt toll á verzlunina hér allsnemma er nokkurn veginn víst. Ef bréfið frá 1296³⁾ nær til Íslands, þá hefir hann þá þegar verið tekinn að tolla verzlunina. Eftir því sem séð verður, hefir konungur fyrst og fremst tekið hin svo nefndu *sekkjagjöld*. Hvenær þau eru fyrst á komin, verður ekki sagt með fullri vissu. En svo mikið er víst, að þau hafa boðin verið í tíð Magnúsar smeks eða fyrr, því að í Rb. 27. okt. 1382⁴⁾ segist konungur hafa fundið í gamalli skipun forföður síns, Magnúsar konungs, ákvæði um sekkjagjöldin, og þá skipan staðfesti Hákon VI⁵⁾, enda hafa þau stoð í Rb. Magnúsar smeks 5. febr. 1360 (DI IX. Nr. 6). En í réttarbót Ólafs er kært yfir því, að gjaldið greiðist illa. Samkvæmt henni skyldi gjalda 6 fiska af hverjum 120 fiskum, eða 5%, og að sama skapi af ýmsum öðrum vörum, sem fluttar voru frá Íslandi til Nor-egs. Gjaldið átti að greiða áður en vörunni væri skipað upp, Rb. 26. ág. 1383⁶⁾. Hér af er ljóst, að sekkjagjöldin eru útflutningstollur. En um þessar mundir, eða

¹⁾ Um íslenzku verslunina hefir Konráð Maurer rækilegast ritað í Nýjum Félagsritum XXII. 100 o. s. frv.

²⁾ Sjá DI II. Nr. 40 (bls. 104).

³⁾ DI II. Nr. 160.

⁴⁾ DI III. Nr. 311.

⁵⁾ DI IX. Nr. 6.

⁶⁾ DI III. Nr. 315.

a. m. k. nokkru síðar, gekk öll fiskverzlun frá Íslandi um Björgvin. Björgvin var „stapelplass“ íslensks fiskis¹⁾. Einnig voru sekkjagjöld um þessar mundir tekin af grænlenzkum varningi²⁾. Einstökum mönnum var þó veitt undanþága frá greiðslu sekkjagjalda, t. d. biskupum stundum³⁾. Ef varan var héðan flutt af þeim, sem ekki fóru með hana til Björgvinjar, urðu þeir hér að gjalda sektargjöld, samkv. alþdómi 1. júlí 1500⁴⁾. En hvort tekinn hefir verið alment tollur af vörum, sem fluttust til landsins, virðist ekki alveg glögt. Langaréttarbot 1450 virðist gera ráð fyrir því í § 18, og Rb. S. júlí 1463⁵⁾ bannar landsmönnum alment að verzla við kaupmenn fyrr en þeir hafi greitt sekkjagjöld sín, svo sem gamall síðvani hafi verið til, og ef til vill heimilar dómurinn frá 1500 sama. Það er ekki keldur vel ljóst, hvort bréf Kristjáns II. 22. febr. 1523⁶⁾ á að eins við hafnartollinn einn eða ef til vill þar að auki sekkjagjöldin⁷⁾. Og úr því að konungur lagði útflutningstoll á, þá eru líkur til hins sama um innfluttu vöruna. En hvernig sem þetta er, þá er vist, að kaupmenn urðu á 16. öld að gjalda ákveðna upphæð fyrir að mega verzla á hverjum einum stað. Eftir bréfi Kristjáns II. 22. febr. 1523⁸⁾

¹⁾ DI IV. Nr. 381.

²⁾ DI III. Nr. 367.

³⁾ T. d. DI III. Nr. 368, V. Nr. 56.

⁴⁾ DI VII. Nr. 499.

⁵⁾ DI V. Nr. 334.

⁶⁾ DI IX. Nr. 113.

⁷⁾ Bréf Kristjáns II. 25. nóv. 1516 (DI VIII. Nr. 458). talar bæði um sekkjagjöld „og aðra venjulega rentu, sem þeir eru oss og krónunni pliktugir að gjalda“, og er þá líklega með tilfærðum orðum átt við verzlunarleyfagjaldið, en með sekkjagjöldum gert ráð fyrir almennum tolli af innfluttri vöru,

⁸⁾ DI IX. Nr. 113,

og alp. dómi 30. júní 1533¹⁾ var þessi tollur 20 gyllini af hverju skipi. En í alpdómi 30. júní 1545 var sagt, að hvert enskt skip skyldi gjalda 10 nobil, hvert þýzkt 20 gyllini og duggur allar 2 englotta. Það er auðvitað, að þessi gjöld hafa eins og aðrir tollar, komið niður á kaupendunum að útlendu vörunni og seljendum að innlendu vörunni²⁾, með öðrum orðum *Íslendingum*. Sýslumenn heimtu þessa tolla eða hirðstjóri, þar sem hann náði til, og voru þau skifti stundum miður vinsamleg.

Samkvæmt einkaleyfinu 18. apr. 1602 § 7, sbr. § 5, skyldu einokunarkaupmenn gjalda konungi 16 rd. af hverri hinna 20 hafna, sem þeir skyldu sigla á, og sama var eftir einkal. 28. apr. 1614. Eftir einkal. 16. des. 1619 § 25 var gjaldið 20 rd., auk afgjaldsins af Vestmannaeyjum. Eftir síðastnefndu einkaleyfi áttu kaupmenn enn fremur að greiða „*sæðvanlig Afgift og Told*“. Virðist af þessu mega ráða um sekkjagjöldin gömlu, að þau hafi verið greidd af innfluttri vöru einnig. Sama kemur og fram 1682, op. br. 13. maí 1682 § 17, þar sem talað er um toll af innfluttum og útfluttum vörum, og auk þess gjald fyrir *verzlunarréttinn*. 1662 var verzlunin leigð fyrir 800 rd. um árið, auk Vestmannaeyja, einkal. 31. júlí 1662 §§ 17 og 18. Enn var tekið upp á því að bjóða verzlunarréttinn upp, og seldur

¹⁾ DI IX. Nr. 550.

²⁾ Konungur var og tekinn upp á því á 16. öld að leigja ákveðnum mönnum verzlunina í einstökum héruðum fyrir ákveðið árgjald. Árið 1573 áskildi konungur sér t. d. 10000 rd. fyrir einkaleyfi til verzlunar á Skagafirði, Eyjafirði og Húsavík, og var brennisteinsverzlunin þó eigi þar með talin (Kanc. Brevbøger 1571–75 bls. 326). Brennisteinsverzlunin gaf og allmiklar tekjur. 1579 bauð konungur hana t. d. fyrir 2000 rd. (sama rit 1576–1579, bls. 541),

var hann þá hæstbjóðanda, og var 1706 gildið 20 þús. rd., enda eigi tollur, sbr. oktr. 13. apr. 1706. Þessu nærri verður gjaldið síðan um hrið, 16 þús. rd., oktroj 5. maí 1721, 18 þús. rd., kgsúrsk. 12. apr. 1723 § 3. Samkv. oktroj 3. apr. 1730 § 25 var gjaldið 8000 rd. í krónumynt næstu 10 ár. 1742 var verzlunin enn seld hæstbjóðanda fyrir 16 þús. og 100 rd. í krónumynt til 10 ára. Þau árin, sem konungur rak verzlunina fyrir eigin reikning, tapaði hann á henni, enda varð afgjaldið ekki nema 7000 rd., þegar hún var seld á leigu enn einu sinni 1763, oktroj 15. ág. 1763.

Af þessu má sjá, að af verzlun landsins hefir konungi dropið drjúgt lengst um. Ef rikisdalur er reiknaður 30 álnir á landsvisu, sem láta mun nærri, þá hefir konungur t. d. fengið fyrir verzlunarleyfið 1723 18000. 30 = 450 þúsund álnir eða 4500 hndr. á landsvisu, er samsvarar hér um bil 450 þús. krónum.

En auk þessa eignaði konungur sér forkaupsrétt á vörum. Það eru drög til þess, að goðar hér hafi talið sér þenna rétt að nokkru í fornöld, og í Noregi er hann gamall. Frá c. 1280 er norsk réttarbót, sem býður, að selja fyrst konungi vörur, ef hann vill kaupa fyrir sama verð og aðrir¹⁾. Eftir siðaskiftin er vist, að konungur notaði sér þenna rétt hér á landi, einkum um allar sjaldgæfar vörur, svo sem tóuskinn, rostungstennur, bjarnarfeldi, hvalskiði, hesta o. s. frv., sjá t. d. kgsbr. 20. marz 1563. 23. marz 1562 áskildi konungur sér rétt til að kaupa alt lýsi á Norðurlandi, og stundum á 16. öld einokaði hann alla harðfisksverzlun á landinu handa sjálfum sér til hers síns²⁾.

¹⁾ DI II. Nr. 72.

²⁾ Sbr. Kanc. Brevböger 1580—83, bls. 63. 1584—88, bls. 738—739.

4. Ýmsir aðrir skattar voru og á lagðir eða reynt að leggja þá á, svo sem herskattarnir, sem áður er getið um¹⁾. 1679 heimtaði konungur enn hertoll af landinu, en hann var þó eftir gefinn að mestu, op. br. 31. maí 1679 og 17. apr. 1681. Á 18. öld voru nýir skattar enn lagðir á, svo sem *til heimangerðar prinsessna*²⁾, *extraskattur* af þeim sem höfðu 100 rd. tekjur³⁾, *procentoskattur*⁴⁾ o. fl. *Arfur*, sem enginn gat leitt sig til að lögum, féll og til konungs, Jb. kvg. 17, N. L. 5—2—11, sbr. op. br. 17. febr. 1769. *Vogrek, skipagjöld*, erfðafjárgjald o. fl. gekk í fjárhirzlu konungs⁵⁾.

D. Auk þessa voru konungi heimiluð ýms *forréttindi*, svo sem valveiðar á öllum jörðum, nema kirkna⁶⁾, Jb. Llb. 18, og neytti konungur þessa réltar fram á 19. öld, og ekki er hann fyrr af numinn en með stjórnarskránni 1874. Svo virðist konungur beinlínis taka að eigna sér þau gæði, sem falin voru í landinu, svo sem málma og steintegundir o. þ. h., sbr. t. d. kgsbr. 29. sept. 1561, fundið fé ýmslegt o, s. frv. Einkum kemur þetta þó fram á einveldistímabilinu. Var bæði verzlunarmönnum og embættismönnum boðið að veita öllu slíku eftirtekt og færa konungi. Það voru og forréttindi konungs að veita *nafnbætur* og *lén* (embætti) hér. Sérstaka *lögverndun* hafði konungur og, að því leyti sem það var

¹⁾ Sjá að framan bls. 174—177.

²⁾ Kgsúrsk. 28. júní 1752, Rkbr. 15. apr. s. á. kgsúrsk. 26. apr. 1756.

³⁾ Kgsúrsk. 12. júlí 1765, sbr. tilsk. handa Noregi 23. sept. 1762 og 7. febr. 1764, Rkbr. 22. júní 1765, kgsúrsk. 17. marz 1767, 20. marz 1775 o. fl.

⁴⁾ Sbr, tilsk. fyrir Noreg 14. maí 1768, 12. júní 1770, kgsúrsk. 20. marz 1775, Rkbr. 24. maí 1775.

⁵⁾ Sjá einkum B. Th. 87—94.

⁶⁾ Sbr. Bps. I. 718.

hið mesta niðingsverk að svikja konung (*drottinsvik*) og ráða lönd og þegna undan honum. Svo var það og óbótamál að *falsa bréf eða innsigli konungs* eða *stedja* (þ: peninga, mynt) hans, samkv. Jónsbók Mannh. 2. Um rétt konungs fyrir áverka á landi hans, Jb. Llb. 18, og um *móðganir í orðum* við hann, DI VIII Nr. 150 (dómur frá 1518).

Það hefir auðvitað ekki verið tilætlunin að tæma þessi efni hér, heldur að eins að setja yfirlit yfir hið merkasta.

§ 17.

Alþingi.

I. *Skipun alþingis*. Með þingfararbálki Járnsiðu (1271) varð gagnger breyting á skipun alþingis. Fjórðungs-dómar og fimtardómar hurfu alveg úr sögunni. Lög-réttan ein hélt sér, en þó með gagngerðum breytingum. Áður var alþingi óháð löggjafar- og dómstofnun, en nú verður það að forminu til konungleg stofnun, enda þótt það reyndist jafnan bezti vörður réttinda landsins gagnvart ásælni konungsvalds og kirkju (í kathólskum sið) alt til loka 17. aldar, en þá tekur vegur þess mjög að þverra, og síðustu 100 árin, sem það stóð, var það ekki annað en dómstóll og birtingarstaður konungsboða og annara tilkynninga. Það var loks alveg lagt niður 1800 og landsyfirdómur settur í staðinn, tilskipun 11. júlí 1800.

Samkomustaður alþingis var jafnan á Þingvelli við Öxará, nema 2 síðustu árin var það háð í Reykjavík. Reyndar ætlaðist konungur einu sinni til þess, að alþingi yrði haldið eftirleiðis í Kópavogi, op. br. 5. apr.

1574¹⁾, en ekkert sýnist hafa orðið úr því. Samkomutíminn var Pétursmessa og Páls (29. júní) samkv. Js. og Jb. Þingfb. 1, en þegar almanaksbreytingin varð árið 1700, varð samkomutíminn 8. júlí. Í kgsbr. 25. jan. 1754 var að visu veitt heimild til þess, að alþingi mætti setja 3. júlí, en því var lengst um ekki fylgt, heldur kom þingið saman 8. júlí og stundum síðar, eftir sem áður²⁾. Um 1300 voru nokkrir misbrestir á þinghaldinu. 1304³⁾ segir, að Norðlendingar og Vestfirðingar hafi tekið upp fjórðungaping og að alþingi hafi verið uppi „af hluta“. Þess vegna sendir konungur út hingað Rb. 24. júní 1305⁴⁾, og býður, að alþingi skuli vera uppi. Og hefir það síðan vafalaust verið síðan þing *alls* landsins. *Nafn* þingsins ruglast þegar dálitið með Járnsíðu. Það er þar stundum nefnt *lögþing*, eins og norsku þingin, Þgfb. 1, en þó oftast *alþingi*, Þgfb. 2—6, Lbb. 5. Í Jónsbók er það oftast nefnt *alþingi*, Þegnsk. 2, Lbb. 8. Llb. 37, 64, 71, Kb. 51, en stundum *lögþingi*, Þgfb. 1—4, eða *Öxarárþing* Þgfb. 3, 5, 7, 9, Mh. 19, Þjfb. 13. Nafnið *alþingi* er oftast haft lengi fram eftir öldum, bæði af landsmönnum og konungi, t. d. op. br. 5. apr. 1574. Á seinni öldum er lögþingisnafnið miklu tíðara. Það er af þessu augljóst, að Berlin⁵⁾ hefir gersamlega rangt fyrir sér, er hann segir, að konungur hafi ekki einu sinni viljað láta þingið halda hinu gamla nafni sínu, þar sem það er einmitt í lögbókunum tíðast nefnt því nafni, eða þá Öxarárþing. Að konungur hafi einmitt viljað

¹⁾ Safn II. 216—217.

²⁾ Sbr. Jón Þorkelsson, Íslenzkar Ártíðaskrár, formálann, bls. VII—VIII.

³⁾ Ísl. annálar II, IV, V; sbr. VIII; IX; sbr. X.

⁴⁾ DI II. Nr. 182. Sbr. Safn IV. 332.

⁵⁾ Isl. statsretl. Stilling I. 224.

láta nafnið haldast og ekki ætlað sér að festa nýtt lögheiti við þingið, sýna margar ráðstafanir konungs sjálfs. Nægir hér að benda á Rb. 1294 § 29, Rb. 1305 § 1 og opið bréf 5. apríl 1574, er öll hafa nafnið: *alþingi*.

Samkvæmt Js. og Jb., Þingfb. 2, voru allir valdsmenn (þ. e. sýslumenn) konungs og sóknarar þeirra, eða skilríkir umboðsmenn, skyldir að sækja alþingi. Þessi skylda fylgdi stöðunni, og ekki mátti nefna þá til alþingis utan fyrir konungserindi, enda áttu þeir engan farareyri að taka. Þar að auki var sjálfsagt, að æðstu umboðsmenn konungs sæktu þingið, svo og lögmennirnir. Tilgangurinn með þingför sýslumanna var auðvitað sá, að þeir styrktu konungsmál, ef á þurfti að halda, en auk þess var það vani, að þeir greiddu sýslugjöld sín til hirðstjóra um þingið, fyrir eða eftir. Eftir Js., Þgfb. 2, skyldu biskupar báðir með 12 prestum eða lærðum mönnum öðrum, er þeir kvöddu til þingreiðar með sér, sækja þingið. Þetta boð er eigi tekið í Jónsbók. Alt um það sóttu biskupar jafnan alþingi, enda láði Skálholtsbiskup þar prestastefnu (synodum generallem), nefndi þar dóma í málum þeim, sem kirkjan átti dómvald á, o. s. frv. Um þingfararkaup þessara andlegrar stéttar manna greinir ekki. Prestum var skylt að sækja prestastefnu eftir kvaðning biskups. — Loks skyldu ákveðnir *alþýðumenn* (nefndarmenn) sækja þingið. Þá skyldi valdsmaður nefna fyrir páska ár hvert hver í sinni sýslu¹⁾. Skilyrðin til nefndarmanns sýslunarinnar voru þessi: að maður væri *búandi maður*, er ætti *forverksmenn* á búi sínu, og að hann væri *skilríkur maður*, Js. og Jb. Þgfb. 1, sbr. kgsbr. 7. júlí

¹⁾ Sbr. Safn II. 186, Alþb. I. 10.

1714 og Rkbr. 17. maí 1764. Staðan var talsverð virðingarstaða. Nefndarmenn áttu hærri rétt á sér en óbreyttir alþýðumenn alment, alþsp. 1526¹⁾, og voru undanþegnir ýmsum kvöðum²⁾. Nefndarmenn skyldu til þings komnir Pétursmessu og Páls, nema nauðsynjar bönnuðu³⁾. Úr nefndarmönnum voru kvaddir 3 úr hverju þingi til lögréttusetu, eða alls 36, en þeir voru aftur nefndir í dóma⁴⁾. Nefndarmenn voru skyldir að gegna starfanum, og fengu kaup fyrir (*þingfararkaup*), og var það ákveðið í Js. og Jb. Þgfb. 1 eftir því, hvaðan þeir voru af landinu⁵⁾. Skyldu sýslumenn greiða það, en fengu hálfan skattinn til að standast þann kostnað, Jb. Þegnsk. 1, þar til tilsk. 16. nóv. 1764 § 8, 3. bauð að gjalda þeim kaupið af fé „Justitskassans“, er þá var stofnaður.

Tala nefndarmanna var ákveðin 140 í Js. Þgfb. 2. Samkvæmt Jb. Þgfb. 2 eru þeir ekki nema 84, og með Rb. 24. júní 1305⁶⁾ er þeim fækkað í 45. Björn M. Ólsen⁷⁾ segir reyndar, að þeir hafi eflaust átt að vera 42, því að konungur muni hafa ætlað að fækka þeim um réttan helming, og að nefndarmannatalan aftan við Húnavatnssþing, sem er „vj“, sé ritvilla fyrir „iij“. Þetta sýnist þó heimildarlaust. Það var fullkomin ástæða til að láta þá vera 45, því að 36 sátu ávalt í lögréttnu, og að 9, eða $\frac{1}{4}$, miðað við tölu lögréttumanna,

1) DI IX. Nr. 301.

2) Sjá § 16. B.

3) Js. og Jb. Þgfb. 2, tilsk. 16. nóv. 1764 § 3. Sbr. hér að framan um þingsetningartímann bls. 253.

4) Sbr. Alþb. I. 10—11, 214, um eið lögréttumanna.

5) Sbr. Safn II. 189—190, DI VII. Nr. 550. Sbr. og Alþb. I. 140—141.

6) DI II. Nr. 182.

7) Safn IV. 332, nmgr.

væri jafnan til vara, sýnist vera mjög svo eðlilegt. En það, sem tekur af skarið og gerir allar „leiðréttingar“ óheimilar, er það, handrit Réttarbótarinnar hafa „vj“ en ekki „iij“. Björn M. Ólsen¹⁾ gerir ennfreður ráð fyrir því sem sjálfsgöðu, að Rb. 1305 hafi komizt á. En þetta virðist þó hæpið. Að minsta kosti sýnast lögréttumenn um og nokkuð eftir 1700 nefndir eftir Jónsbók Pgf. 2, en ekki Rb. 1305, því að þau árin er auðséð á alþingisbókunum, að nefndarmenn eru jafnan nálægt þeirri tölu, sem í Jb. Pgf. 2 segir, yfir 80 að tölu. Ef nú Rb. 1305 hefði nokkurn tíma á komizt, þá er ósennilegt, að menn hefðu síðar farið að fjölga nefndarmönnum, einmitt ef til vill eftir að vegur þingsins var orðinn minni en áður hafði verið. Kgsbr. 24. marz 1705 bauð loks að nefna nefndarmenn (lögréttumenn) eftir N. L. 1—7—2, en það reyndist ógerlegt það ár²⁾, og varð ekki síðan af því. En eftir að réttarfar N. L. komst hér á, varð ekki þörf á jafnmörgum mönnum til þings sem áður, því að hluttaka alþýðu í dómstörfum hvarf að mestu, og sýnast nefndarmenn jafnan hafa mætt færri og færri, unz þeim var lögformlega fækkað niður í 20 með tilsk. um „Justitskassann“ 16. nóv. 1764 § 2. Þurftu þó ekki nema 10 að mæta á alþingi, og 8 að sitja í lögréttu. Kgsbr. 30. apríl 1770 fækkaði þeim enn niður í 5, og loks urðu þeir 4 samkv. tilsk. 3. júní 1796 § 24.

Lögmaðurinn var formaður alþingis. Skyldi hann setja þingið, ákveða í samráði við lögréttumenn, hversu lengi það skyldi standa, og segja því slitið, Jb. Pgf. 3³⁾.

1) Safn IV. 333.

2) Sögufélagssrit III. 27—29.

3) Sbr. Safn II. 184—186, 218, Alpb. I. 1 o. s. frv. 203 o. s. frv.

Um þinghaldið eru annars aðalreglurnar í Js. Þgfb. 4 og Jb. Þgfb. 5¹⁾. Störf alþingis fóru eftir 1271 öll fram í lögréttu. Lögberg hið forna gleymdist. Lögréttan var lengstum haldin undir beru lofti, en 1690 var reist hús yfir hana með vaðmáli tjölduðu yfir. En húsi því hefir verið illa haldið við, og er svo sagt í Alpb. 1799, að ekki sé þar lengur lift við dómsetu.

II. *Löggjafarstörf alþingis*. Í § 15 er talað um löggjafarstörf alþingis í sameiningu við konung. Hér er það athuganda, hvort alþingi hafi getað sett lög á eindæmi sitt. Þess má þegar geta, að alþingi setti margar reglur, sem nú mundu taldar lög, og löggjafarvaldinu einu vera heimilt að setja. Slik ákvæði setti alþingi venjulega í dóms- eða samþykktarformi. Það þykir sumum vafasamt, hvort alþingi hafi haft heimild í lögum til lagasetninga²⁾. Þetta vald, sem það hafði í fornöld, er hvergi berum orðum af því tekið, og hélt það því þegar af þeirri ástæðu, að sumra ætlan³⁾. Björn M. Ólsen⁴⁾ telur lagaheimild fyrir þessu í Járns. Þgfb. 3 og Jónsb. Þingfararb. 4. Í Js. og Jb. tilv. stöðum er greint milli mála, sem til alþingis eru „lögð“, og þeirra, sem þangað er „stefnt“, og sagt, að lögréttumenn skuli um hvortveggja „*dæma*“. Það virðist öldungis rétt⁵⁾, að orðið „*dæma*“ og „*dæma lög*“ útiloki alls ekki, að hér geti verið átt við löggjafarmál. Orðið „*dæma*“ er einnig haft um þau, enda enginn skarpur munur þá gerður á dóms- og löggjafarmálum. En Ólsen ætlar,

¹⁾ Auk þess bjó alþingi til einskonar þingsköp 1576 (Alpb. I. 318—320, Safn II. 222—223) og 1695.

²⁾ Sbr. t. d. Berlin, Isl. statsretl. Stilling I. 225.

³⁾ Sbr. Jón Pétursson, Ísl. kirkjuréttur 1863, bls. 27.

⁴⁾ Upphaf II. 67—68.

⁵⁾ Upphaf II. 68—69.

að átt sé við dómsmál með málum þeim, sem til alþingis sé „stefnt“, en aðallega við löggjafarmál, sem konungur leggur fyrir þingið, með málum þeim, sem þangað eru „lögð“. Hið fyrrnefnda er auðvitað alveg rétt. Mál, sem „stefnd“ eru til alþingis, eru dómsmál, sem fara þangað samkvæmt stefnu málsaðilja. En mál, sem „lögð“ eru til alþingis, eru alls ekki aðallega þau löggjafarmál, sem konungur leggur fyrir þingið, eins og Ólsen ætlar. Í fyrsta lagi voru mörg hrein *dómsmál* „lögð“ fyrir þingið. Lögmönnum átti t. d. ekki að stefna, heldur áttu þeir að bjóða sig undir lög á alþingi, alþsp. 3. júlí 1503¹⁾. Mál þeirra voru því „lögð“ fyrir alþingi, en ekki „stefnd“. Svo var það algengt, að menn gerðu þá samninga, að mál þeirra skyldi lögð fyrir alþingi. Loks var það eigi síður titt, að bæði lögmenn, og aðrir dómarmen i héraði, vísuðu frá sér málum til alþingis, og voru þau einnig „lögð“ þangað, en ekki „stefnd“. Í öðru lagi er það ekki rétt, að aðallega þurfi að vera átt við löggjafarmál, sem *konungur* leggur fyrir þingið. *Landsmenn sjálfir* dæmdu oft heima i héraðum um ýms nauðsynjamál, ýmist héraðsins sérstaklega eða alls landsins, og „lögðu“ þá dóma svo til alþingis til staðfestingar, t. d. Vopnadómur og Marköngladómur Magnúsar prúða²⁾. Slíku gera þingsköp alþingis 1. júlí 1695 § 4 einmitt ráð fyrir. Ennfremur gat konungur líka „lagt“ hrein *dómsmál* fyrir alþingi, eða látið umboðsmenn sína gera það. En þó að mál, sem til alþingis eru „lögð“, taki alls ekki eingöngu eða aðallega til löggjafarmála, sem konungur leggur

¹⁾ DI VII. Nr. 605, Safn II. 190—191.

²⁾ Til alþingis voru ekki einungis „lögð“ þau mál, sem nú mundu talin löggjafareðlis, heldur oft þau, sem hreppsnefndum og sýslunefndum mundi nú rétt að gera samþykktir um.

fyrir þingið, þá er alls ekki útilokað fyrir því, að þau taki yfir höfuð til mála, sem löggjafar- eða samþykta- ákvæðis þurftu, hvort sem konungur eða aðrir læggja þau fyrir þingið. Einstakir menn gátu líka haft rétt til að krefjast samþykta alþingis um slík mál, og gerðu það líka einatt. Komu þeir með fyrirspurnir til lögréttunnar, er svo leiddu oft til þess, að samþykkt var um málið gerð, líkt og í fornöld, er menn kröfðu lögréttuna úrskurðar um lögmálsþrætur. Samþyktaarvald lögréttunnar eftir 1271 er líklega beinlínis framhald þeirrar starfsemi. Einnig hafa menn viljað byggja lagasetningarvald alþingis á Jb. þgfb. 4 in fine: „*En alt þat er lögbók skilr eigi, þá skal þat ór hverju máli hafa, sem lögréttumenn allir verða á eitt sáttir. En ef þá skilr á, þá ráði lögmaðr ok þeir, sem honum samþykkja, nema konungi með skynsamra manna ráði lítist annat sannara*“. Það er svo um þenna stað sem hinn, að ekki er berum orðum talað um löggjafarmál, en þau geta vel heyrt undir orðin. Heimildin til lagasetningar alþingis liggur fyrst og fremst í því, að hinn forni úrskurðarréttur, sem nefndur var, er hvergi af lögréttunni tekinn, og að hún neytti hans í framkvæmdinni. Vald konungs yfir alþingissamþykktum alment sýnist þó hafa farið eftir Jb. þgfb. 4 in fine. *Hann gat því að eins breytt þeim, ef ágreiningur var í lögréttunni*¹⁾. Ennfremur eru þau takmörk nokkurn veginn vís, að lögbókinni sjálfri hefir alþingi varla getað breytt með samþykkt. Þar á móti gat það skýrt

1) Eftir að lögmenn urðu tveir, gat svo farið, að þeir yrðu ósammála. Hvernig þá skyldi að fara, er ekki víst. Væri þeir sammála, en lögréttumenn einhverir á móti, þá virðist analogía Þgfb. 4 eiga við.

hana, og gerði það oft¹⁾, og sett ný ákvæði. Ef vel væri leitað, þá mundi það samt koma í ljós, að alþingi jafnvel setti ákvæði, þar sem önnur voru til í Jónsbók²⁾. Og að alþingi sjálft og landsmenn alment töldu því löggjafarvald, er ekki vafasamt³⁾. En auk þessa voru ýmsar samþykktir, sem gerðar voru úti um land, haldningar fyrir lög, t. d. Bessastaðasamþykkt 1. júlí 1555, Miðgarðadómur 1566, Bessastaðapóstur 1685 o. fl. Sumar samþykktir alþingis hlutu og konungsstaðfestingu, t. d. Stóridómur. Sumar samþykktirnar gengu og allnærri rétti konungs, t. d. samþykkt frá 1608 um blutfall peninga og verðaura í ýmsum greiðslum. Samþykktar- og löggjafarvaldi sínu hélt alþingi alt til 1700. Þá lagðist það niður, án þess að sérstakt lagaboð þar um kæmi.

III. *Dómsvald alþingis*. Hér er einungis átt við dóma eða úrskurði um einstök mál milli ákveðinna málsaðilja, eða þegar ræða er um sakamál, milli ákærvaldsins og sökunauts. Slikir dómur eru ólíkir dómum löggjafareðlis að því leyti, að með þeim er gert um réttindi og skyldur ákveðinna manna (einstaklinga), og þeim mátti fullnægja með aðför. En þótt löggjafardómur væri dæmdur, eða samþykkt gerð, skifti hann ekki fremur einn en annan. Ef mál reis, sem heyrði undir

¹⁾ Um þessa starfsemi alþingis þyrfti að rita rækilega, því að hingað til hefir hún ekki verið rannsökuð til neinnar hlítar.

²⁾ Sbr. t. d. þgnsk. 2 og DI VI. Nr. 590. Í þgnsk. 2 er sýslumönnum leyft að ríða við 10. mann, en 1489 aðeins við 5. mann. Mörg fleiri dæmi mætti telja. Hér virðist nægilegt, að sannað er, að alþingi hafi haft þetta vald. Ef vel væri, þyrfti að rekja það alt í einstökum atriðum, sýna, hverju það hefir breytt í Lögbók og Kristinrétti og réttarbótum og öðrum konungabréfum o. s. frv.

³⁾ Sjá t. d. dóm um gingjald 1. júlí 1511 (DI VIII. Nr. 293) og Safn II. 207—208, DI VIII. Nr. 73 o. m. fl.

dóminn, varð að dæma það mál, og mátti þá nota löggjafardóminn sem önnur lög. Hlutfallið milli þessara tveggja greina dóma er því líkt og milli dóma og úrskurða dómstólanna og ákvæða löggjafarvaldsins (samþykta bæjarstjórna, sýslunefnda o. s. frv.). Að lögréttan hafi haft dómssvald, hefir enginn efað, enda glögg heimild fyrir því í Lögbókunum, sjá t. d. Js. þgfb. 3 og 6, Jb. þgfb. 4, 6, 9, Rb. 1314 § 1. o. m. fl. Meðan málsóknarreglur Jónsbókar giltu, skyldu lögmenn nefna 36 nefndarmenn, 3 úr hverju þingi, í lögréttu. Af þessum 36 nefndu lögmenn svo aftur dómendur í hverju máli, 6, 12 eða 24. Fram eftir öldum var það vani, að lögmenn og lögréttumenn dæmdu í sameiningu. Þótt málið væri t. d. úr umdæmi lögmannsins sunnan- og austan, þá nefndi lögmaðurinn norðan- og vestan einnig lögréttumenn úr sínu umdæmi til að dæma málið. En 7. maí 1735 bauð konungur þeim að dæma hvorum um sig mál úr sínu lögdæmi. Þegar Norsku Laga réttarfar komst á, urðu lögmenn einir dómendur í lögréttu, nema í örfáum málum, þar er nefna skyldi meðdómendur eftir N. L. 1—7—1. Lögmannsúrskurði mátti lögréttan aldrei breyta, Jb. þgfb. 9, heldur skyldu lögréttumenn þá rita til konungs um málið, ef þeim sýndist úrskurðurinn ekki löglegur. Ef lögmaður var á öðru máli en lögréttumenn, sýnist Jb. þgfb. 4 hafa gilt um það. Þá varð það að úrskurði, er lögmaður vildi og þeir, sem með honum urðu, sjá að framan II.

Sum mál dæmdi lögréttan a prima instantia, svo sem mál, er þangað voru sett af héraðsdómurum, mál út af brotum samkv. Js. og Jb. þgfb. 2 og 3 þar til 1738¹⁾, þau er lög lögðu þangað, svo sem mál við ein-

¹⁾ Kgsbr. 24. jan. 1738.

okunarkaupmennina eftir 1602¹⁾, mál lögmanna²⁾, mál, er vörðuðu líf eða æru³⁾. Lögmenn (og lögrétta) voru æðstu dómendur innlendir, þar til yfirrétturinn var stofnaður. Hann var skipaður 27. marz 1563, en komst fyrst á laggir 30 árum síðar, tilsk. 6. des. 1593. Formaður í þessum rétti var höfuðsmaður, síðar amtmaður, tilsk. 1563, sbr. kgsbr. 19. apr. 1704 og 5. marz 1734, tilsk. 16. nóv. 1764 § 16. Upphaflega var dómur þessi skipaður 24 mönnum (sýslumönnum mestmegnis). Síðar urðu þeir 12, kgsbr. 7. maí 1735, og síðast 6, kgsbr. 30. apr. 1777. Helt það þar til yfirrétturinn var lagður niður, tilsk. 11. júlí 1800.

IV. Auk þessa fóru ýmsar aðrar athafnir fram á alþingi. Þar var rætt um landsins gagn og nauðsynjar allskonar, sbr. þingsköpin 1576 og 1695. Alþingi var oftast útvörður réttinda landsins gagnvart konungsveldinu. Þar fóru konungshyllingar fram, bænarskrár samdar til konungs o. s. frv. Svo fóru þar margskonar birtingar fram, svo sem lýsingar veðs, mála, afsalsbréfa, innkallanir, vogrekalýsingar, lýsingar eftir sakamönnum, uppboð á sýslum og umboðum o. s. frv., sbr. þingsköp 1695 §§ 6 og 7. Upplestur lagaboða og konungsbréfa skyldi fara fram fyrst, síðan mál lögð og stefnd til alþingis og síðast þinglýsingar o. s. frv.

18 §.

Hirðstjórar. Höfuðsmenn.

Hin gamla stjórnarskipun landsins gerbreyttist og um alt, sem umboðsstjórn landsins skifti, þegar Járnsíða

¹⁾ Einkaleyfi 18. apríl 1602 § 2, 28. apríl 1614 o. fl.

²⁾ Alþsp. 1503 (DI VII Nr. 605).

³⁾ Op. br. 27. apríl 1663,

varð lög hér. Um æðsta umboðsmann konungs hér á landi segir ekkert í Lögbókunum, nema að því leyti, sem orðið „valdsmaður“ getur náð til hans, og hirðstjórar eru nefndir í Kristindómsbálkum þeirra, sem ekki urðu hér lög, eftir því sem áður er hér sagt. Í Gamla sáttmála var ákvæðið um jarlinn, og er einnig áður um það talað. Sú venja varð á, að æðsti umboðsmaður konungs var kallaður *hirðstjóri* og siðar — þegar kemur fram á 16. öld — jafnan *höfuðsmaður*¹⁾. Um þjóðerni þessara embættismanna er áður talað²⁾. Réttmætum kröfum Íslendinga í þessa átt var þó ekki ávalt fullnægt. Um 1300 sendi konungur hingað Krók-Álf yfir landið, norrænan mann, en illa var honum tekið og nýjungum þeim, sem hann fór með, eftir því sem annálar segja³⁾. Sennilega hefir Bótólfur Andrússon líka verið norrænn⁴⁾, Holti Þorgrímsson og Þorgautur Jónsson⁵⁾. Og norrænn var Smiður Andrússon, er veginn var í Grundarbardaga 1362⁶⁾. Á seinni hluta 15. aldar voru margir hirðstjórar hér útlendir, jafnvel danskir og þýzkir eða hollenzkir⁷⁾, og á 16. öld voru þeir einnig mestmegnis útlenzkir⁸⁾. Eftir siðaskifti voru þeir jafnan danskir. Æðsti embættismaður konungs á landinu var jafnan útlundur frá þeim tíma

1) Höfuðsmanns-nafnið er orðið nokkuð algengt á 15. öld. Svo var og nafnið *fógeti* (fóveti), „befal(n)ingsmaður“, „lénsmáður“ o. s. frv. haft.

2) Sjá bls. 205—206 að framan.

3) Sbr. og Bps. I. 806—808.

4) Sbr. Safn II. 614—615.

5) Safn II. 616—617; 634, Annálar.

6) Safn II. 627—632.

7) Sbr. Safn II. 655—656, 658—664.

8) Sbr. Safn II. 666 o. s. frv,

og þar til á síðari hluta 18. aldar¹⁾. Hirðstjórar voru æðstu umboðsmenn konungsvaldsins hér á landi²⁾, áttu að taka við sköttum konungs og skyldum af landinu. Þeir höfðu yfirumsjón með eignum konungs hér, kvittuðu fyrir margar minniháttar sakir, veittu oft sýslur og umboð, höfðu eftirlit með verzluninni og kirkjumálum, eftir siðaskiftin, þeir áttu að sjá um, að lögum væri fylgt o. s. frv. Um störf þeirra eru ekki heildarákvæði í lögum fyrir siðaskifti, en af skjölum má sjá, hver störf þeim voru ætluð³⁾. Eftir siðaskiftin eru til erindisbréf handa höfuðsmönnum, svo sem 13 marz 1552, 20. apr. 1555 og 16. apr. 1556. Hirðstjóri átti að sækja alþingi og annast þar um konungsmál, svo sem birtingu konungsbréfa o. s. frv. Hirðstjóri var milliliður milli landsmanna og konungs. Reyndar gengu mál hirðstjóra um skrifstofur konungs alloft, eins og bréfabækur Kancellísins sýna. Hirðstjórar sátu lengstum á Bessastöðum á Alftanessi suður, sem kunnugt er. Þótt hirðstjóri væri alment milliliður milli konungs og landsmanna, sneru þeir sér þó stundum til konungs með málefni sín, t. d. Gísli Oddsson með bænarskrá landsmanna 1632, enda vildi höfuðsmaður ekki bera hana fram fyrir konunginn⁴⁾.

¹⁾ Reyndar höfðu þeir hér stundum íslenska umboðsmenn, svo sem Eggert Hannesson um miðbik 16. aldar, og Gleraugna-Pétur

²⁾ Konungsvaldið skipaði hirðstjóra oftast án þess að landsmenn hefðu nokkuð hönd í bagga með því. Reyndar gerðu landsmenn kröfu í þá átt, því að í alþ. sp., 1501 segir, að sá sé réttur höfuðsmaður, sem konungsbréf hafi, og lögmenn og lögréttumenn samþykki (DI VII. Nr. 550). Árið 1535 voru 3 skipaðir hirðstjórar, en alþingi dæmdi þeim réttinn, sem ríkisráð Norðmanna, f. h. konungsvaldsins í Noregi, hafði skipað (DI IX. Nr. 612).

³⁾ T. d. DI VI. Nr. 361.

⁴⁾ Sögufélagssrit II. 212.

Tekjur hirðstjóra voru ekki lögákveðnar. Framan af höfðu þeir jafnframt sýslur og tóku þá tekjur af þeim upp í kaup sitt. Það tíðkaðist fyrrum, að þeim var og selt landið á leigu, einum eða fleirum í senn, fyrir fastákveðið árlegt atgjald¹⁾. Skatta og skyldur rúðu þeir svo af landinu, stundum með allmikilli harðneskju. Stundum virðast þeir hafa haft ákveðinn hlutta af sköttum landsins og skyldum. Skyldaðir voru menn til að veita höfuðsmanni ókeypis flutning, kgsbr. 10. maí 1650. Fram eftir öldum sýnist hafa verið venja að veita landið um 3 ára tíma í senn, er svo mátti endurnýja, ef vildi. Höfuðsmannsdæmið var af numið 1683.

§ 19.

Lögmenn.

Lögsögumannsembættið forna hvarf úr sögunni 1271 með þingsköpum Járnsíðu, og kemur *lögmaður* í staðinn, sbr. Járns. Þgfb. 3, 5, 6, Kb. 3. Ekki er það berum orðum ákveðið, hvort lögmenn skuli vera einn eða fleiri, en þó er gert ráð fyrir að eins einum lögmanni. Í fyrstu er svo einungis einn lögmaður skipaður yfir allt land²⁾. En 1277 voru þeir skipaðir tveir³⁾. Í frumvarpi Jónsbókar virðist hafa verið gert ráð fyrir því, að konungur réði því, hvort lögmenn væru 1 eða 2⁴⁾. Í Jónsbók er ekki heldur beint ákvæði um tölu lögmanna, en þó orðað svo, sem að eins einn lögmaður skuli vera

1) Í veitingarbréfi Þorleifs Björnssonar, 1481 (DI VI. Nr. 361), segir t. d., að hann eigi að gjalda 9 hundruð „lette gyllene“

2) Safn II. 37, 39.

3) Safn II. 4, 41.

4) Bps. I. 718.

á landi hér, sjá Þgfb. 3 og 4. 1320 setja Íslendingar það beint upp sem skilyrði fyrir hyllingu Magnúsar smeks, að lögmennn skuli vera tveir, og var því lengstum fylgt¹⁾. Þó hafa menn fundið rök til þess, að einu sinni á 14. og annað skifti á 15. öld muni einn lögmaður hafa haft alt landið²⁾. Árið 1519 sýnist Vigfús Erlendsson og hafa verið lögmaður „yfir alt Ísland“³⁾. Landinu var skift í tvö lögdæmi, sunnan- og austan og norðan- og vestan. Síðan 1697 var venja að skipa vara-lögmenn, er gegndu störfum lögmanna í forföllum þeirra⁴⁾. Fyrstur varalögmaður á Íslandi var Páll Víðalín skipaður. Lögmennsdæmin voru afnumin 1800, tilsk. 11. júlí 1800.

Menn hefir nokkuð greint á um skipun lögmanna. Jón Sigurðsson⁵⁾ ætlar, að konungur hafi ekki skipað þá einn, heldur hafi alþingi kosið þá, og konungur staðfest kjörið. Björn M. Ólsen⁶⁾ ætlar hins vegar, að konungur hafi einnskipað þá, með því að hann viti eigi, við hvað skoðun Jóns Sigurðssonar hafi að styðjast. Í Jónsbók segir ekkert um skipun lögmanna. Bein krafa um það, að landsmenn ráði lögmennsskipun er í Skálholtssamþykkt 1375. Í alp. samþ. 1501⁷⁾ segir, að sá einn sé réttur *hírðstjóri*, er konungsbréf hafi og samþykktur sé af alþingi. En úr því að alþingi kveður svo á um hírðstjóra, þá virðist vafalaust, að það telji sjálfsagt, að lögmaður þurfi eigi síður samþykkis alþingis. — Einnig

¹⁾ Sbr. Safn II. 5 o. s. frv.

²⁾ Safn II. 8, 68; 9, 85.

³⁾ DI VIII. Nr. 534—537. Safn II. 10.

⁴⁾ Safn II. 10—12, 145.

⁵⁾ Safn II. 36 og víðar.

⁶⁾ Upphaf I. 71.

⁷⁾ DI VII. Nr. 550.

ráku Islendingar af höndum sér norræna lömenn, er konungur hafði skipað¹⁾, og bendir það til þess, að landsmenn hafi ekki talið sig skilmálalaust bundna við konungsskipun lögmanna, a. m. k. ekki, þegar hann skipaði útlenda lögmenn til landsins. Að vísu er einatt talað um það, að menn hafi komið út með lögsögu, án þess að getið sé um samþykki alþingis²⁾. Getur þó verið, að alþingi hafi samþykkt þá allt að einu. Hins vegar eru mjög mörg rök til þess, að alþingi kaus lögmenn. Af bréfi Jóns biskups Arasonar til alþingis 1529³⁾ virðist mega ráða það, að þá hafi það verið almenn skoðun manna, að alþingi ætti að kjósa lögmenn og fá siðæn konungsstaðfestingu á kjörið. Sama er að segja um samþykktarbréf alþingis um lögmensku Vigfúsar Erlendssonar 1518⁴⁾. Segist alþingi vilja hafa og halda Vigfús fyrir lögmann eftir kongsins bréfi og skipun, „*nema annar verði kjörinn út af landit af vorum mönnum með biskupanna samþykki og almúgans*“. Bendir þetta á, að landsmenn hafi talið sér rétt að ónýta konungsveitingu fyrir lögmensku. Til eru og lögmanskjörbréf alþingis, þar sem jafnvel er farið í bága við áður útgefið veitingarbréf konungs⁵⁾. Af kjörbréfum alþingis eru annars nokkur til enn þá⁶⁾, og skýrslur frá alþingi um lögmanskjör⁷⁾. Kosning alþingis var talin svo gild, að lögmaður sór eið sinn eftir henni og tók þegar við starfa

¹⁾ Safn II. 4, 5, 49–51.

²⁾ Sbr. t. d. Ísl. annála VII (1386), IX (1381 og 1387).

³⁾ DI IX. Nr. 411.

⁴⁾ DI VIII. Nr. 508.

⁵⁾ DI IX. Nr. 444.

⁶⁾ DI IX. Nr. 86, 444, Safn II. 239 og víst mörg fleiri.

⁷⁾ T. d. árið 1662, er Árni Oddsson sagði af sér, og Þorleifur var kosinn; Kortsson (RÍ. 115).

sinum, þótt eigi væri komin konungs staðfesting. Þorleifur Kortsson t. d. var kosinn 1662, sór eið sinn og tók við embættinu þá¹⁾, en konungs staðfestingin var gefin út 7. maí 1664. Einnig leysti alþingi lögmenn frá starfanum²⁾ Reyndar eru líka rök til þess, að umboðsmaður konungs, og því fremur gat konungur það sjálfur, setti mann af lögmennsembætti³⁾. Kjörréttur alþingis var notaður til 1695. Þá hætti það að kjósa lögmenn. Þar til sýnist það hafa verið föst venja, að alþingi kysi lögmenn. Stundum kunna lögmenn og að hafa fengið fyrst konungsbréf fyrir embættinu og síðan samþykki alþingis á eftir.

Um þjóðerni lögmanna er áður talað að nokkru⁴⁾. Þessi krafa kemur ákveðið fram í sáttmála þeim, sem sumir telja frá 1263 og 1264, 1300 eða 1302, í bréfinu 1320 um skilmála fyrir hyllingu Magnúsar smeks, sbr. Skálholtssamþykkt 1375 og Áshildarmýrarsamþykkt 1496. Hefir konungsvaldið óefað gengið að kröfu þessari. En ekki var heitið um íslenzka lögmenn alt af óaðfinnanlega haldið. 1279 var norrænn maður sendur út með lögsögu⁵⁾. 1301 voru enn sendir hingað tveir norrænir lögmenn⁶⁾, en síðan voru lögmenn íslenzkir, þar til 1695, er Lauritz Gottrup gerðist lögmaður⁷⁾. Á 18. öld voru hér fáeinir danskir lögmenn, en allstuttan tíma⁸⁾. Skilyrði til lögmensku eru ekki önnur nefnd en þjóðernis-

¹⁾ Alpb. 1662, Nr. 3.

²⁾ T. d. Magnús Björnsson 1662 (Alpb. það ár nr. 1).

³⁾ T. d. Safn II. 210.

⁴⁾ Bls. 205.

⁵⁾ Ísl. annálar I. sbr. Bps. I. 794, Safn II. 4, 50.

⁶⁾ Sbr. Safn II. 5—6, 49—51.

⁷⁾ Safn II. 10, 141—144.

⁸⁾ Sbr. Safn II. 11, 151, 154—156.

krafan, en eftir að laganám var stofnað við Kaupmanna-hafnarháskóla, tilsk. 10. febr. 1736, voru lögmenn flestir löglesnir þaðan.

Lögbækurnar nefna ekki *laun* lögmanna. Það sýnist hafa orðið venja, að lögmenn fengju 15 hndr. á landsvisu á ári¹⁾. Kaupið var goldið af tekjum konungs af landinu, eins og sést á síðastnefndum skjölum. Frá því um 1490 er til samþykkt um þetta efni²⁾. Segir þar, að þeir skuli eignast öll sakferli til 13 marka af málum, sem fyrir þeim eru kærð, og að allir skattbændur skyldu gefa lögmanni 20 álnir „*i sinn toll og almennilegan góðvilja, en hinir, sem minna fé eigu, 10 álnir hver*“. Um 1500 er og dæmdur alþingisdómur³⁾, er segir, að lögmenn skuli eignast sakferli af 12 marka málum og þar fyrir innan, og um hitt gjaldið eru lík ákvæði. Eftir þessu hefðu tekjur lögmanna orðið afarmiklar, og hefir þessu varla verið fylgt. Algengast var, að lögmenn hefðu sýslur og tæki lögmannskaup sitt af sýslunum. Lögmannsveitingarbréfin veita engar beinar upplýsingar um þetta efni. Kjör þeirra virðast ekki hafa batnað, sbr. op. br. 7. apr. 1688. Þá var lagður á *lögmannstollurinn*, en ekki virðast launakjör þeirra þó hafa batnað við það, sbr. kgsbr. 15. febr. 1737 og 22. des. 1741. 1737⁴⁾ var þeim bannað að halda sýslur, og var það eftir gamalli ósk landsmanna. Hún kemur þegar fram 1320 í bréfinu um hyllingu Magnúsar smeks. Lögmannstollurinn var lagður á ábúð og afnot jarða og á tíundarbært lausafé (2—4 skildingar á mann). Samkv. kgsbr. 14. apr. 1759 skyldu sýslumenn innheimta tollinn.

¹⁾ DI III. Nr. 14 (1320), sbr. DI V. Nr. 433 og VI. Nr. 559.

²⁾ DI VIII. Nr. 73.

³⁾ DI. VIII. Nr. 74.

⁴⁾ Kgsbr. 15. febr. 1737.

Undanþegnir voru þeir, sem leystir voru frá skattgjaldi. Eftir niðurlagningu lögmannsembættanna varð lögmannstollurinn hreinn gróði fyrir konung, því að hann rann í konungssjóð, þar til hann var af numinn með skattal. 14. des. 1877. Auk þessa kaups höfðu lögmenntiliskráttar hlunnindi á ferðalögum sínum¹⁾ og ýmis önnur friðindi²⁾).

Áður er getið um störf lögmannna á alþingi. Lögbækurnar nefna ekki önnur störf þeirra en dómstörf, að undanteknu ákvæði Jb. Kb. 28. Lögbækurnar gera ráð fyrir því, að þeir fari um land og þingi um dómsmál, sjá t. d. Js. þgfb. 6, Kb. 3, Jb. þgfb. 6, 9, Kb. 10 o. fl. Ályktanir lögmanns voru *úrskurðir* nefndar, og varðaði 4 mörkum, ef rofnir voru, Js. þgfb. 6, Jb. þgfb. 9. Menn leituðu og einatt ráða til lögmannna, líkt og til lögsögumanns í fornöld, og lögmennt höfðu einskonar *jus respondendi*. Seinna var og tekið að fela lögmönnum ýms umboðsstörf, t. d. umsjón með spítölunum³⁾ o. fl. Svo og var þeim á 17. og 18. öld falinn undirbúningur hinnar nýju lögbókar, er þá var í ráði að semja. Lögmennt gengust og einatt fyrir breytingum á löggjöfnni, bænarskrám til konungs, og menn sneru sér einatt til lögmannna með hverskonar vandamál sín. Fór slíkt vitanlega mikið eftir því trausti, sem þeir höfðu á sér, hver einstakur þeirra.

1) DI VII Nr. 550, VIII. Nr. 73, 74.

2) Um rétt þeirra, DI VIII. Nr. 73, IX. Nr. 301, að þeim skyldi ekki stefna, heldur leggja sig undir lög, DI VII. Nr. 605, o. s. frv. Náðarár lögmannsekkna, kgsbr. 27. apr. 1737. Sbr. og Alþb. I. 140—141.

3) Kgsbr. 12 maí 1652.

Sýslumenn.

Með Járnsíðu koma „*valdsmenn*“ svo kallaðir í stað goðanna fornu. „*Valdsmennirnir*“ voru sýslumenn konungs. Orðið „*sýslumaður*“ var að visu alpekt í Nor-egi, þegar Járnsíða varð hér lög, en í Járnsíðu er þó heitið „*valdsmaður*“ haft, en ekki sýslumaður. Í Jónsbók eru þessir embættismenn venjulega nefndir sýslumenn, en heitið valdsmaður finnst þar þó líka, og hefir það heiti (sýslumaður) síðan verið notað. Stundum eru þeir og nefndir umboðsmenn konungs, en hirðstjóri mun þó oftast því nafni nefndur.

Um sýslufjölda segir ekki í lögbókunum. Þingin voru að visu 12 samkv. Js. og Jónsb. þingfb. 2, en sýslurnar gátu verið fleiri eða færri. Í Jónsb. þegnsk. 2 er og gert ráð fyrir því, að eigi þurfi að vera nema einn sýslumaður í fjórðungi. Þar sem sýslumenn höfðu einatt margar sveitir undir, þá hlutu þeir að hafa umboðsmenn víða. Umboðsmenn þessir voru nefndir *sóknarar*, *sóknarmenn*, *réttarar*, *lénsmenn*¹⁾, og síðar *lögsagnarar*. Og þótt ákveðinn sýslufjöldi yrði venja²⁾, þá var ekki þar með ákveðið um *sýslumannatöluna*, því að einn og sami maður hafði einatt fleiri sýslur en eina, sbr. Þegnsk. 2. Um sóknara sýslumanna segir í Þegnsk. 2, að þeir megi ekki fleiri vera en 2 í fjórðungi, ef sýslumaður situr þar, en ella 4. En jafnvel þótt sýslumaður hefði ekki nema eina sýslu, þá þurfti hann ekki að vera heimilisfastur í henni. Það var þó boðið í kgsbr. 21.

¹⁾ T. d. Áshildarmýrarsamþykkt 1496.

²⁾ Um miðja 16. öld sýnast sýslurnar vera 16. Kgsbr. 25. febr. 1619 bauð að setja sýslumann í Vestmannaeyjar, og 1736 er talin 21 sýsla á landinu, kgsbr. 26. marz 1736.

mai 1657, að sýslumenn skyldu vera búsettir hver í sýslu sinni, en þessu var þó lengi ekki fylgt eftir þetta, sbr. t. d. kgsbr. 30. apr. 1692, Rkbr. 2. marz 1766. Umboðsmenn sýslumanna áttu yfir höfuð að rækja störf þeirra¹⁾. Hirðstjórar og höfuðsmenn veittu oft sýslurnar, en konungur oft, og á 18. öld þurfti jafnan konungs staðfesting á sýsluveitingar.

Sýslumenn voru embættismenn konungs, en þó var ekki lögboðið, að þeir ynnu konungi trúnaðareið fyrr en í op. br. 20. apr. 1619. Um störf sýslumanna í sambandi við alþingi er áður talað. Eftir alþingi áttu sýslumenn að halda þing „á leiðum“, Js. þgfb. Jb. Þgfb. 7. Á þessum þingum áttu þeir að skýra mönnum frá því, sem gerzt hafði á alþingi, og einkum, hver lykt hafi fallið á mál manna úr sýslu hans á alþingi, svo og að alþingi skyldi uppi vera að Pétursmessu og Páls. Leiðarþing þessi héldust fram á 17. öld²⁾. En eftir að alþingisskrifari var settur, gátu menn fengið hjá honum eftirrit af alþingisbókinni, og varð þá minni þörf á leiðarþingunum en verið hafði. Vorþing Grágásar lögðust þar á móti alveg niður með Járnsiðu³⁾. Sýslu-

¹⁾ Sbr. t. d. Js. og Jb. þgfb. 1 og 2, Jb. Mh. 12, Kb. 11 o. m. fl.

²⁾ Fornyrði lögbókar. 326.

³⁾ Páll Vídalín (Fornyrði Lögbókar. 634) ætlar reyndar, að Jb. Llb. 12 geri ráð fyrir því, að vorþingin haldist. Þar segir, að ef maður vill ekki selja hey í harðindum, þá megi taka það með valdi, en fyrst eigi að ætla kúm hans hey til þings, sauðfê og geitum til fardaga og hrossum til sumarmála. Þar sem kúm skuli ætlað hey til „þings“, ætlar Vídalín, að átt sé við vorþingin fornu, en ekki alþingi, og sé því gert ráð fyrir því, að þau haldist eftir að Jónsbók varð lög. Samkv. Grg. Ia. 96 skyldi vorþing ekki halda fyrr en 4 vikur af sumri, og sóknarþingi skyldi lokið 6 vikur af sumri. Vorþingin hafa því að jafnaði verið haldin um fardagaleitið. Eftir Jb. Llb. 12 skyldi

menn skyldu sjá um löggæzlu hver í sinni sýslu. Þeir voru lögreglustjórar, nefndu dóma og veittu aðstoð sína til fullnægingar þeim. Svo áttu þeir að heimta skatta og skyldur til handa konungi í sýslum sínum og standa aðalumboðsmanni konungs skil á. Varð siðar siður að heimta einhverja tryggingu af sýslumönnum fyrir því, að þeir gætu staðið í skilum með sýslugjöldin, sbr. Rkbr. 3. marz 1736.

Embættislaunum sýslumanna var ýmislega fyririr komið. Það sýnist lengi hafa verið venja, að sýslumenn fengi ákveðinn hluta sekta af málum þeim, er þeir sögðu lög yfir, t. d. 6 marka mál og þar undir. Oft tóku þeir og sýslur á leigu fyrir árlegt, ákveðið gjald. líkt og hirðstjórar alt landið. Sýslurnar voru og einatt veittar ákveðinn tíma, t. d. 3 ár, eða meðan sá, sem veitti, var hirðstjóri o. s. frv. Með tilsk. 14. apr. 1607 var boðið að veita sýslur æfilangt, og mátti því

ætla fé fóður til fardaga, eða hér um bil til þess tíma, er vorþingum skyldi lokið eftir Grág. En á sambandinu í Jb. Llb. 12 er auðsætt, að kúm skyldi lengur ætla fóður en sauðfé, og því lengur en til fardaga, enda þarf ekki að vera mjög vorhart til þess, að gefa þurfi kúm svo lengi. Þess vegna getur ekki verið átt við, vorþingin í Llb. 12, heldur alþingi. Vidalin ættar, að vorþingin hafi verið haldin 8 vikur af sumri, og telur því svo, að kúm hafi átt að ætla fóður til þess tíma, enda skuli þá, eftir Jb. Llb. 42, fé fært úr haga. En af þessu verður ekkert ráðið, því að ef vorhart var mjög, mátti gera undantekningu frá þessu ákvæði, og Llb. 12 býður heytökumönnum að gera ráð fyrir mestu vorhörkum. Og það var einmitt stundum í aftaka hörkum, að kúhagi var ekki kominn um alþingi. Þar sem lögbækurnar nefna leiðarþingin, er og ólíklegt, að vorþinga hefði ekki verið minst, ef þau hefðu átt að haldast. Aftur á móti er gert ráð fyrir öðrum héraðsþingum til dómstarfa.

ekki svifta sýslumenn völdum, meðan þeir brutu ekki af sér um sýslugjöld eða annað.

Þessu var þó alls ekki fylgt 17. öldina út. Var nú tekið upp á því að bjóða sýslurnar upp og festa þær til hæstbjóðanda. Varð þetta til þess, að sýslumenn festu sýslurnar fyrir of hátt eftirgjald, og fóru annaðhvort á höfuðið eða rúðu sýslubúa miskunnarlaust. Stundum var og sú aðferðin höfð, að sýslumenn skiluðu af sér öllum tekjum, vissum og óvissum¹⁾, en fengu aftur ákveðna upphæð í kaup sitt. En sá galli var á því, að erfitt var að sýna, hversu óvissar tekjur væru miklar og hægt að draga undan. Var því ákveðið með kgsúrsk. 26. marz 1736, að sýslumenn skyldu sjálfir fá allar óvissar tekjur gegn árlegu, ákveðnu gjaldi, er reikna skyldi eftir meðaltali óvissra gjalda í hverri sýslu um síðastliðin 10 ár, og skyldi helmingur þess gjalds greiddur til konungs. Síðar fengu sýslumenn og ýmsar auka-tekjur, sbr. t. d. Kbr. 7. maí 1791 o. fl.

Um rétt sýslumanna, sjá DI IX. Nr. 301, og um fylgdarmannatölu og rekstur sýslanna, Jb. Þegnsk. 2, Áshildarmýrar samþykkt, DI VI. Nr. 590.

Aths. Meðal sýslunarmanna konungs má og telja umboðsmenn hans yfir fasteignum hans hér, bæði þeim eignum, er konungur fékk í sektarfé og svo klaustreignum eftir siðaskiftin (*klausturhaldarar*). Um þessar lénaveitingar fór á líkan hátt og um sýslurnar. Þau voru veitt til skamms tíma, en tilsk. 14. apr. 1607 gildi einnig um þetta. Svo voru þau veitt með líkum launakjörum sem sýslurnar, og einnig boðin upp og fest hæstbjóðanda á sama hátt sem sýslurnar. Og um

¹⁾ Helming skattsins fengu þeir þó fyrir því, en af þeim helmingi áttu þeir að gjalda nefndarmönnum, sem fyrir er sagt.

reikningsskil umboðsmanna fór eftir líkum reglum sem reikningsskil sýslumanna. Og um alt verulegt sýnast klausturhaldarar hafa verið settir á bekk með embættis mönnum konungs, svo sem um skatta- og skyldna greiðslur.

§ 21.

Kirkjan og konungsvaldið.

I. Í fornöld var kirkjan háð hinu almenna lög-gjafar- og dómssvaldi hér á landi. Biskupar áttu sæti í lögréttu og gátu þar gætt hagsmuna kirkjunnar. Alþingi (lögréttan) setti kirkjunni lög, sem um önnur mál. Almennir dómstólar dæmdu öll kirkjumál, nema mál gegn prestum fyrir óhlýðni þeirra við biskup („disciplinær“ brot). Þau mál dæmdu prestadómur, er háður var á alþingi og var nefndur af biskupi¹⁾, og er þetta fyrsti visir til dómssvalds kirkjunnar hér á landi. Bændur réðu sjálfir yfir kirkjueignum, enda þótt nokkrar kvaðir hvíldu á þeim. Yfirmaður íslensku kirkjunnar var erkibiskup í Niðarósi eftir að erkistóll var settur þar (1152). Á 12. öld náði kirkjan í Noregi miklu meiri völdum til sín en hún hafði áður haft, en aðallega varð þó uppgangur hennar í Noregi eftir miðja 13. öld. Í samningum þeim, sem gerðir voru í Noregi í Björgvin 1273²⁾ og í Tunsbergi 1277³⁾ afsalaði konungur sér og ríkinu alt vald yfir þessum málum:

1. Málum gegn klerkum eða höfðuðum af klerkum, eða um kirkjueignir, um hjúskap, hversu hver er til arfs

¹⁾ Grg. I. a 21, II. 25, III. 23.

²⁾ DI II. Nr. 40.

³⁾ DI II. Nr. 65.

getinn, um tiundir og heit, um arfleiðslugerninga, vernd pilgrima og þeirra mál, um bannsverk, meinsæri, okur, um kaup og sölu andlegra hluta, villu, vantrú, hórdóma, frændsemisspell og sífjaspell og önnur slik mál.

2. Rétti til að skipa kennimenn og biskupa og ábóta.

3. Leiðangursfrelsi var veitt klerkum.

4. Konungur afsalaði sér rétti til að leggja skatta á klerka.

5. Verzlunarfrelsi að nokkru leyti og toll af einu Íslandsfari fékk erkistóllinn.

6. Erkibiskup mátti hafa einn mann til silfursláttu.

7. Svo voru og sett fyrirmæli um tiundargerð í Noregi. Loks var svo ákveðið, að sinn mann skyldi hvor, konungur og erkibiskup, nefna, ef ágreiningur yrði um skilning sáttargerðar þeirra. Ef þeir yrðu ekki á eitt sáttir, þá skyldu þeir velja oddamann, og skyldi svo úrskurður meiri hluta þessara gerðarmanna vera bindandi fyrir báða málsaðilja. Af þessu má sjá, að báðir málsaðiljar, kirkjan og konungsvaldið, eru taldir jafnréttháir, enda kemur sú skoðun skýrt fram í Kristindómsbálkum Landslaga Magnúsar lagabætis 2. kap.¹⁾, og Kristindómsbálkum þeim, sem fylgja Kristinrétti Árna og lögbókunum Járnsiðu og Jónsbók.

II. Það er auðsætt, að Árni biskup Þorláksson leggur til grundvallar í Kristinrétti sínum þá skipun, sem orðin var milli konungsvalds og kirkju í Noregi, þegar Kristinréttur hans varð til. Í 41. kap. hans²⁾ eru talin þau mál, sem kirkjan á að eiga dómssvald yfir og á að ráða löggjöf um. Þar eru talin:

¹⁾ Norges gl. Love II. 23, 193.

²⁾ Norges gl. Love V. 52—53.

1. Öll mál, þar sem kirkja aða klerkar eru aðiljar öðrum eða báðum megin, svo sem um eignir kirkju, vanþyrmsl kirkju eða klerka eða helgra hluta, sbr. Krr. A. 11, 12, 13, 14, 15, tíundargerð, k. 21 og 22, gröft i kirkjugarði, k. 18, skriftrof, k. 29, 38, föstu- og helgi-hald, k. 33—37, um vernd pilgríma hins helga Þorláks o. s. frv.

2. Ýms önnur mál, sem kirkjan telur sér, svo sem heit öll, Krr. A. k. 19 og 20, um testamenta, 16 og 17, um hjúskap, k. 23—27, guðsifjar og frændsemisspell, 27, 28, 43, hversu hverr er löglega til arfs getinn, sbr. k. 8 og 27, um meinsæri, k. 28 og 29, hórdóma, van-trú, villu og okur, Krr. A. 25, 42, o. fl.

Þau lög voru samþykkt 1253, að guðslög (þ: kirkju-lögin) skyldu ganga frammar landslögum, þar er þau greindi á. En landslögin voru í mörgum mikilsverðum atriðum ósamræm kirkjulögum, svo sem ákvæði þeirra um forræði leikmanna yfir kirkjufjám, dómsvald leikmanna yfir andlegum málum o. s. frv. Kristinréttur Árna var þó samþykktur á alþingi 1275 fyrir Skálholts-biskupsdæmi, „utan fá kapitula“¹⁾. 11. kap. hafa leikmenn auðvitað ekki samþykkt, því að um forræði kirkju-eignanna stóðu látlitlar deilur („*Staðamál*“) milli kirkju og leikmanna yfir 20 ár, eftir að Kristinréttur Árna var að mestu lögtekin 1275. Þær deilur enduðu með sátt-inni í Ögvaldsnesi 2. maí 1297²⁾, eins og kunnugt er. Kristinréttur Árna varð ekki að forminu til lög fyrir Hólabiskupsdæmi fyrr en 1354³⁾. Síðan gengur kristin-

¹⁾ Bps. I. 798.

²⁾ DI II. Nr. 167. Sbr. Einar Arnórsson, Íslenzkur kirkjuréttur, Rvík 1912, bls. 162.

³⁾ DI III. Nr. 60,

réttur þessi um allt Ísland óbreyttur að öllu verulega til siðaskifta.

Samkvæmt því, sem áður er sagt, átti konungsvaldið engan rétt á að hlutast til um mál þau, er kirkjan hafði fengið forræði yfir, á meðan hún hélt sér innan þeirra takmarka. Samt sem áður skifti konungsvaldið sér einatt af þeim málefnum. Jafnvel Magnús konungur lagabætur, sem þó gerði samningana í Björgvin og Túnbergi, kvað það *sitt* starf og erkibiskups að setja kristinrétt¹⁾, og vildi ekki ganga að ákvæðum Kristinréttar Arna biskups. Og eftir lát þessa konungs styrkti ríkisráðið, sem stýrði ríkjum í æsku Eiríks konungs Magnússonar, leikmenn hér móti biskupum í deilunni um staðina²⁾. Oft var það og, að klerkar eða leikmenn leituðu konungsvaldsins á víxl í deilum sínum sér til styrktar, t. d. Norðlendingar móti Auðuni rauð 1319³⁾, Ormur biskup Ásláksson o. fl. Varð þetta oft til þess, að konungur hlutaðist til um kirkjumálin, ýmist leikmönnum í hag eða óhag, og gaf út réttarbætur til landsmanna og biskupum verndarbréf. Að því leyti sem biskupar fóru lengra en þeim var lögheimilt, var ekkert á móti því, að konungur verndaði þegna sína á löglegan hátt, og að því leyti sem biskupar fengu ekki réttindi sín af leikmönnum, var ekkert heldur á móti því, að konungur gerði það, sem löglega stóð í valdi hans, til að halda mönnum til hlýðni við kirkjuna. En lög um kirkjumál gat konungar ekki sett á ein-dæmi sitt. Það voru því ólög, er konungur ákvað í Lönguréttarbót 1450, að enginn mætti vigjast til bisk-

¹⁾ Bps. I. 701.

²⁾ Bps. I. 730—731, 735—736, 769, sbr. þó 773, o. fl.

³⁾ DI II. Nr. 337, IX. Nr. 4,

ups, nema konungs staðfesting væri áður fengin, því að konungsvaldið hafði einmitt afsalað sér öllum rétti til afskifta af því máli. Reyndar sýnist þessu ákvæði hafa verið fylgt hér síðan. Kirkjan var að lögum alveg óháð konungsvaldinu, svo að afskifti konungs af henni, fram- ar en áður segir, voru ólög, en af því að konnugur hafði í reyndinni mikil völd, þá þótti kirkjunni auðvitað allmiklu skifta að halda vináttu við konungsvaldið, með- an auðið var. Og sama máli gat verið að skifta um konungsvaldið, að það vildi standa í vingan við kirkjuna. Að nokkru leyti má því segja, að þessi tvö völd gættu hvort annars, héldu, eða reyndu að halda, jafnvæginu. Svo var það hér, því að eftir siðaskiftin varð konungs- valdið miklu ríkara en áður, af því að kirkjan hafði mist sjálfstæði sitt, og nú var konungur einn um hituna.

Eftir siðaskiftin varð stórkostleg breyting á högum kirkjunnar. Þá fékk konungur í öllu verulegu alveg samskonar forræði yfir kirkjumálum sem öðrum málefnum landsins. Sumir (Guðbrandur biskup Þorláksson)¹⁾ héldu því jafnvel fram, að konungur hefði fengið einveldi um svo kölluð andleg mál, þau mál, er áður höfðu hniðið undir kirkjuna, og gæti því sett lög um þau eftir geðþóttu sínum. Að því leyti kom konungur óefað í stað kirkjuvaldsstjórnarinnar kathólsku, að hann skipaði biskupa, reyndar lengstum samkvæmt kosningu lands- manna, og prestar skyldu taka veitingarbréf af höfuðs- manni²⁾. En um löggjafarmál er það meira en vafamál, hvort skoðun Guðbrands biskups var rétt. Þess er að gæta fyrst og fremst, að kirkjan virðist aldrei hafa fengið full- komið löggjafarvald hér í kathólskum sið. Biskupar

1) Safn II. 341, 351, 357,

2) Tilsk. 27. marz 1593.

settu að visu ýmsar skipanir um innri málefni kirkjunnar, svo sem um messusöng, bannsakir, skriftir o. s. frv., og framfylgdu þeim. En þetta tíðkaðist einnig í fornöld¹⁾, og hafði kirkjan þá ekki löggjafarvald. Kristinréttur Árna var samþykktur af landsmönnum a. m. k. í Skálholtsbiskupsdæmi, og aftur voru ákvæði hans um siðaskiftin aftekin sum með samþykki landsmanna, því að Kirkjuskipun Kristjáns III. var lögtekin á alþingi 1541 og 1551. Í kathólskum sið gátu biskupar ekki heldur breytt Kristinréttinum eða sett nýmæli um önnur mál en þau, sem vörðuðu innri málefni kirkjunnar, svo sem tíðagerð, skriftir o. s. frv. Samþykkis alþingis var venjulega leitað, ef koma átti á einhverjum ákvæðum fyrir utan þessi mál, sbr. t. d. samþyktina um dýradag²⁾, alþingissamþyktina um eiða³⁾, ljóstolla, legkaup og lík-söngseyri⁴⁾, sem líklega eru frá 1321, en varla frá 1265, eins og sumir hafa haldið. En það atriði skiftir engu hér. Samþykktin frá 1489 um tíundaðjald, legkaup, lík-söngseyri o. fl. er og gerð af hirðstjóra og lögmanni⁵⁾. Þar sem kirkjan sýnist varla hafa talið sér rétt að setja lög um þau málefni, sem henni voru áskilin, án samþykkis veraldarvaldsins, sýnist leiða af því, að konungur hafi ekki heldur getað það að lögum⁶⁾. Auk þess ját-aði konungur beinlínis um sum kirkjumálin fornu, að löggjöf þeirra heyrði undir lögréttuna, svo sem var um mál þau, er ákveðið er um í Stóradómi. Af einræði sínu sendi konungur þó hingað til lands margar skipanir um

¹⁾ T. d. skipanir Þorláks helga og Magnúsar Gizurarsonar.

²⁾ DI II. Nr. 366.

³⁾ DI II. Nr. 3, IV. Nr. 2.

⁴⁾ DI II. Nr. 4, IV. Nr. 3.

⁵⁾ DI VI. Nr. 590.

⁶⁾ Sbr. Safn II, 389.

kirkjumálefni, svo sem um kirkjur, tíundir, tekjur biskupa og dómsmeðferð kirkjumála. Sumu þessu kann þegar að hafa verið fylgt, en um sumt er það víst, að það komst seint og síðar meir í framkvæmd og sumt jafnvel aldrei¹⁾. Að meginreglunni til hafði konungur því ekki meiri völd yfir kirkjumálum eftir siðaskiftin en öðrum málum.

III. KAFLI.

Einveldistímabilið (1662—1871),

§ 22.

Einveldisskuldbindingin.

I. Í Danmörku komst einveldið á árið 1660 Naut konungur til þess aðstoðar borgarastéttarinnar. Ríkisráðið hvarf úr sögunni, og einveldið í Danmörku lamaði mjög vald aðalsmanna. Að nafni til hafði Danmörk verið kjörriki, þegar hér var komið sögunni, en 1660 varð hún erfðaríki niðja Friðriks III., og jafnframt var konungi falið að semja stjórnarlög á grundvelli einvaldshyllingarinnar 1660. Þau stjórnarlög voru konungalögin 14. nóv. 1665. Með þeim lögum var konungi trygt einveldi í öllum greinum, nokkurn veginn í svo ríku mæli sem verða mátti. Er þó álit sumra manna, að ekki hafi falizt vald í erfðahyllingarskjalinu 14. jan. 1661 til að svifta alla aðra hluttöku í stjórn ríkisins²⁾.

¹⁾ Sjá Safn II. 385 o. s. frv.

²⁾ Sbr. Matzøn, Retshistorie, Offentlig Ret I. § 15.

I Noregi var einveldinu játað 7. ág. 1661. Bendir það, að sérstök einveldisskuldbinding fór fram í Noregi, til þess, að Noregur hafi verið skoðaður sjálfstætt ríki, enda er talað um „ríkið Noreg“ í sjálfri erfðahyllingunni norsku¹⁾. Einveldishylling Noregs var ekki talin bindandi á Íslandi, því að þar fór samskonar athöfn fram sumarið 1662 — eða ári síðar en í Noregi. Þetta sýnir, að landið er ekki talið hluti Noregsríkis. Hefði svo verið álitð, þá mundi konungur ekki hafa talið neina þörf á því að fá heimild Íslendinga til þess að breyta stjórnarskipun þess. Þá hefði konungur ekki leitað við að ná hátiðlegu afsali Íslendinga á forræði því, sem þeir höfðu yfir sjálfum sér og landi sínu. Aðferðin sýnir það, eins og Konráð Maurer segir²⁾, að öll ríkin, Danmörk, Noregur og Ísland, eru talin hvert öðru óháð. Og í rauninni var einvaldsskuldbindingin í Noregi miklu fremur form en á Íslandi. Norðmenn höfðu síðan 1537 ekki haft hluttöku í löggjöf lands síns, en það höfðu Íslendingar haft allan þenna tíma. Þessu valdi afsöluðu landsmenn sér með einveldisskuldbindingunni. Á Færeyjum fór að visu líka fram erfðahylling 1662, en sú hylling hafði eigi meiri þýðingn en erfðahyllingarnar fyrrum, síðari hluta 13. aldar, á lögþingum Norðmanna, og því form eitt. Með því að Noregur var 1537 sviftur hluttöku í stjórn sinna mála, þá var sama máli að gegna um Færeyjar. Þar á móti skiftu innlimunartilraunirnar um Noreg 1536 engu máli um stöðu Íslands³⁾. Aðferð sú, sem höfð var, þegar einveldinu var játað á Íslandi, sýnir því stöðu landsins ljóslega. Í aðferðinni liggur

1) Sbr. Aall & Gjelsvik. 7.

2) Ný Félagsrit XVII. 75, Zur politischen Geschichte Islands 27. — 28.

3) Sbr. Maurer Ný Fél. rit XVII. 75, Zur polit. Gesch. Isl. 27.

viðurkenning þess frá hendi konungs, að hann geti ekki einhliða breytt stöðu landsins, eins og hún var eftir sáttmálum Íslendinga við Noregskonunga, enda þótt hann hafi fengið einveldi í Noregi.

II. Í kgsbr. 24. marz 1662¹⁾ var biskupum báðum og lögmönnum, öllum sýslumönnum, 12 prestum og próföstum í Skálholts- og 6 prestum og próföstum úr Hólabiskupsdæmi, 2 lögréttumönnum og 2 bændum úr hverri sýslu, boðið að sækja alþingi það ár til að vinna konungi erfðahyllingareiða og heyra vilja konungs um fleiri efni. Var svo frá skýrt í bréfinu, að hátiðleg erfðahylling hefði fram farið í Danmörku og Noregi, og að konungur vildi einnig láta hana fara fram hér á landi („á voru landi, Íslandi“, eins og í bréfinu segir). Vegna þess að Henrik Bjelke, sem var hér höfuðsmaður þá, var ekki kominn til landsins í tækan tíma, varð ekkert af erfðahyllingunni á alþingi 1662. Rituðu landsmenn þá höfuðsmanni bréf og gáfu þar í skyn, að erfðahyllingin væri óþörf hér, með því að þeir hefðu fyrirhælt um það í konungserfðum í bók sinni (þ: Jónsbók), hver vera skuli Noregskonungur eftir fráfall konungs²⁾, enda höfðu landsmenn hylt Friðrik konung III. 1649, eins og áður er á minst. Höfuðsmanni þótti þetta þó ekki nægja og stefndi mönnum til Kópavogs, og setti lögmaður þar þing 28. júlí 1662. Bað höfuðsmaður þá landsmenn að vinna konungi erfðahyllingareið. Voru menn fúsir til þess. Söru menn Friðriki III., og niðjum hans í karllegg og kvenlegg trú og hollustu³⁾. Með þessari erfðahyllingu var ekki sagt berum orðum, að Friðrik III.

¹⁾ MKet III. 85.

²⁾ RÍ. 115—116.

³⁾ Sama rit. 142—143.

yrði að vera *Noregskonungur* eða niðjar hans, til þess að Íslendingar væru skyldir til hlýðni og hollustu við hann. En með því að hann var þá Noregskonungur og sáttmálanum (Gamla sáttmála) er ekki beint breytt í þessa átt, þá er eðlilegast að telja hann standa að þessu leyti óbreyttan. En svo fer höfuðsmaður fram á það, að Íslendingar fái konungi alla stjórn landsins í hendur, bæði um löggjöf, dómsvald og framkvæmdarvald. Framkvæmdarvaldið hafði konungur að visu haft áður¹⁾ og hlutdeild í dómsvaldinu, en löggjafarvald ekki einvörðungu, heldur með alþingi. Það er sannað, að Íslendingum var óljúft að selja konungi þetta vald í heldur óskorað²⁾. Er varla vafi á því, að landsmenn hafi verið kúgaðir með hótunum um það, að vopn yrðu borin á þá, ef þeir létu ekki að ósk höfuðsmanns. Fyrir því hefir það verið álit sumra, að einveldisskuldbindingin hafi orðið til fyrir kúgun, og að hún hafi verið samþykkt á grundvelli, er reyndist síðar vera rangur, þ. e. á þeim grundvelli, að landsmenn fengju að halda fornum réttindum sínum óskertum³⁾. Það má telja víst, að Íslendingar hafa áskilið sér rétt til að halda landslögum sínum⁴⁾, og að Bjelke hafi veitt þeim ádrátt eða jafnvel eindregið loforð um það. Og þá hafa landsmenn loks látið til leiðast að undirskrifa einvaldsskuldbindinguna. En hvernig sem þessu er varið, þá skiftir það alls ekki máli um stöðu landsins gagnvart *Danmörku* eða *Noregi*. Það skiftir einungis máli um stöðu Íslands gagnvart *konunginum*.

Tilætlunin með þessum áðurnefnda fyrirvara, að

¹⁾ Shr. þó lögmanns- og biskupskjör.

²⁾ RÍ. 120.

³⁾ Shr. Jón Sigurðsson, *Isl. statsretlige Forhold*. 56.

⁴⁾ Shr. *Espólin Árbækur*. ár 1662 (VII. 32).

landið mætti halda fornum réttindum sínum, gat ekki verið önnur en sú, að konungur mætti ekki gera breytingu á þá gildandi reglum um stjórn landsins. Merkingin er hin sama sem í orðum Gamla sáttmála, að landsmenn skuli „*ná íslenskum lögum*“. Eftir einvaldsskuldbindinguna taka landsmenn það fram, að ekkert vissu þeir það í sínum fornu „friheitum“ eða landsögum, sem, rétt skilið, bryti bág við þau réttindi og ríkisráð, sem þeir hefðu þá fengið konungi í hendur, því að þau haldi Íslendinga við fullkomna hlýðni og hollustu undir Noregskonung og krónu eftir erfðabálki Jónsbókar¹⁾. Þetta var þó ekki alveg rétt, því að lögjafar- og skattaálöguvald alþingis, er það hafði hingað til haft, var ósamþýðanlegt einvaldsskuldbindingunni. Og auk þess var ekki sagt, hver ætti að kveða upp dóm um það, hvað væri réttur skilningur á „friheitum“ Íslendinga og landslögum.

Bréf leikmanna og klerka til konungs eftir einvaldsskuldbindinguna sýnir ljóst, að landsmenn voru sér þess meðvitandi, hvaða skuldbinding þeir höfðu undirgengizt. Leikmenn segjast vænta þess, að konungur vilji þá „*við vor gömul, venjuleg og vel fengin landslög, frið og frelsi halda með þeim rétti, sem loflegir undanfarnir Danmerkur og Noregskonungar hafa oss náðugast gefið og veitt, og vér og vorir forfeður undir svarizt, og það í svo miklu, sem eigi er á móti jure majestatis, hvað vær vitum með góðri samvizku ekkert finnast í vorum landslögum . . .*“²⁾ Klerkar biðja meðal annars um, að þeir megi „*njóta allra góðra kirkju- og landslaga, sem verið*

¹⁾ RÍ. 156.

²⁾ RÍ. 155—156.

hafa frá alda öðli, og þar á móti vera undanþegnir öllum nýjum álögum . . . undir allar þær greinir, sem eigi brjóta bág við hans hátignar konunglega rétt²⁾. Báðir taka þann fyrirvara, að þeir fái haldið „friheitum“ sínum og landslögum, svo framarlega sem þau brjóti ekki bág við réttindi konungsins. Og virðist svo sem þeir staðfesti með þessu einveldisskuldbindinguna.

III. En hvaða breyting varð þá á réttarstöðu Íslands fyrir skuldbindingu landsmanna í Kópavogi 1662? Til þess að svara þeirri spurningu verður að athuga efni skuldbindingarinnar.

Fyrst er að athuga þær breytingar, sem urðu á stjórn landsins inn á við samkvæmt skuldbindingunni, og síðan það, hvort afstaða Íslands við Danmörku eða Noreg hafi breyst fyrir hana.

1. Íslendingar afsala sér öllum þeim réttindum, sem þeir eiga samkvæmt þeirra fyrri „friheitum“ og landslögum, í hendur konungs, að því leyti sem þau brjóta bág við fullkomin ríkisráð konungs eða mega réttilega skiljast svo sem ósamþýðanleg réttri einvaldsstjórn hans. Eins og áður er sagt, var það löggjafarvald alþingis (og lögmannskosning), sem einkum var ósamræmt einveldinu. En þetta atriði var líka afarþýðingarmikið. Um dómaskipun landsins var öðru máli að gegna, í henni var ekkert ósamþýðanlegt einveldinu, nema hlutdeild alþingis um lögmannskjör. Og þessari hlutdeild gat konungur nú swift alþingi samkvæmt skuldbindingunni, sbr. bréf klerka og leikmanna, sem áður var nefnt. Á framkvæmdarvaldinu gerði einvaldsskuldbindingin þar á móti engar eða að minsta kosti óverulegar breytingar. Embættismenn landsins skipaði konungur beint eða óbeint, og þeir lutu honum. Hann

²⁾ Rí. 157—159.

hafði fjárráðin (þ: þ. e. ráð yfir því fé, sem landið gaf af sér til *hans*) og löggæzluna í hendi sér. Skattálöguvaldið hafði hann þar á mótí ekki fyrir 1662, en nú fékk hann það einnig.

Sem viðbót við réttindaafsalíð kemur svo annað atriði í skuldbindingunni, er varðar innanlandstjórn Íslands. Landsmenn fela konungi fyrir sig og sína niðja, svo og eftirmönnum konungs, að kveða á um stjórn landsins að öllu leyti. Samkvæmt þessu fékk konungur ótakmarkað vald til að kveða á um stjórn landsins. Hann getur nú ákveðið um lagasetningu, dómaskipun og framkvæmdarstjórn. Samþykkis alþingis þarf ekki framfar til þess að lagaákvæði verði gild. Konungur getur lagt á skatta, breytt dómaskipun landsins o. s. frv., alt án samþykkis landsmanna. Með öðrum orðum: Konungur er óbundinn að lögum um löggjöf og stjórn landsins. Þar af leiðir ekki, að konungur þurfi ekki að virða réttindi einstaklinganna, að hann geti t. d. tekið eignir manna endurgjaldslaust, enda þótt hann setti almennt lög um það. Reyndar eru sumir, sem ætla að konungur hafi getað slíkt í Danmörku, en aðrir hyggja þó, að hið gagnstæða hafi þar gilt¹⁾. En hvernig sem það hefir verið í Danmörku, þá gat konungur ekki gert slíkt hér. Ákvæði Jónsbókar um rán og gripdeildir og svo réttarmeðvitund manna alment, sbr. t. d. veiðileyfi Johans Momms 1648, voru því til fyrirstöðu²⁾, að nokkur embættismaður konungs mætti gera þetta, sbr. Kb.

¹⁾ Sbr. Matsen, Statsforfatningsret III. 300—303 (1899).

²⁾ Reyndar mætti segja, að konungur hafi getað numið þessi ákvæði úr gildi, en hafi hann ekki haft slíkt vald í Danmörku, þá hafði hann það því síður hér. Sá skilningur manna mun og hafa verið einráður hér, að konungur ætti að eins það, sem enginn gat leitt heimild að, og ekki framfar.

1, enda kom ekki til þess, að slíkur verknaður yrði hér framinn eftir að einveldið var á komið. Það verður ekki sagt, að konungsvaldið væri ágengara við landsmenn eftir en áður, heldur jafnvel hið gagnstæða, einkum á síðari helming 18. aldar.

En konungur gat alment breytt lögum landsins. Hið forna heit, að Íslendingar skyldu „*ná islenzkum lögum*“ var fallið úr sögunni. Önnur fyrirmæli sáttmálans, skipa-ákvæðið, um réttinn, erfðirnar og landaurana, voru fyrir „faktiskar“ ástæður orðin að engu. Ákvæðin um þjóðerni embættismanna og utanstefningar hlutu og að falla brott fyrir ofan nefnt ákvæði skuldbindingarinnar. Þar á móti leiðir það af eðli málsins, að konungur var ekki leystur frá heiti sínu um að „*halda friði*“ yfir landsmönnum né að láta þá „*ná friði*“. Honum var að eins í sjálfs vald sett, hvernig hann skipaði fyrir um þessi atriði. Þar með var að visu ekki trygging fyrir viðunanlegri löggæzlu, en löggæzlsukylda í einhverri mynd hlýtur að hvíla á hverjum einvöldum þjóðhöfðingja — og að minsta kosti viðurkendi konungur Íslands þá skyldu, með því að hann setti hér embættismenn til þeirra starfa og setti lög um þau efni, Reyndar verður skylda þessi öllu fremur siðferðisskylda en laga, eins og flestar aðrar skyldur einvaldsherra hljóta að verða. Ef stjórnarfarið verður óviðunanlegt undir einvöldum konungi og hann sleppir ekki einveldi sínu góðfúslega óneyddur, eða gerir umbætur, þá leiðir ástandið oftast annaðhvort til glötunar landsins eða stjórnarbyltingar.

2. Eitt höfuðatriði skuldbindingarinnar er það, að Íslendingar viðurkenna, fyrir sig og niðja sína, erfðarétt konungs, og niðja hans í karllegg og kvenlegg, til konungsdóms á Íslandi og eyjum umhverfis landið, eins og

það er orðað í skjalinu, og fólu konungi rétt til að kveða á um ríkiserfðirnar, svo og um ríkisstjórn eftir lát konungs eða í forföllum hans. Með þessu ákvæði er ríkiserfðaákvæði Gamla sáttmála úr sögunni, og þar með uppsagnarákvæði sáttmálans, því að nú var konungur sjálfráður um löggjöf landsins og stjórn. Með þessu var sambandið um konunginn trygt fastar en áður var samkvæmt sáttmálanum, en annars hafði þetta ekki mikla þýðingu, með því að Íslendingar höfðu jafnan talið sig skylda til að lúta þeim konungi, sem sat að stóli í Noregi. Það er ekki sagt, að Íslendingar sverji konunginum trú og hollustu sem Noregskonungi, og því ekki neitt um það, hverja þýðingu það hafi, ef svo færi, að Noregur og Danmörk skildu. En um þetta atriði verður talað í öðru sambandi.

Það er álit fræðimanna, að minsta kosti sumra, að einvaldsskuldbindingin hafi ekki að nokkru gert Ísland háð Noregi eða Danmörku. Þessarar skoðunar var Maurer¹⁾. Hann kemur að þessu á nokkrum stöðum í ritum sínum um Íslandsmál, og er hvarvetna eindregið á þeirri skoðun, að einvaldsskuldbindingin hafi alls ekki skift máli um sambandið milli Íslands og Noregs eða Danmerkur. Sama segir Jón Sigurðsson²⁾ íslenzku nefndarmennirnir 1908³⁾ o. fl. Það er og öldungis rétt, að Íslendingar veittu þessum ríkjum ekkert vald yfir

¹⁾ Ný Félagsrit XVII. 75, Zur polit. Geschichte Islands 28: „Nur um eine Umgestaltung der innern Verfassung eines jeden der drei unierten Staaten könnte es sich dabei handeln, nicht aber um eine Aenderung in ihren Beziehungen zu einander“, Ný Félrit XIX. 64—65.

²⁾ Ný Félagsrit VIII. 16, Islands tsatsretlige Forhold 57.

³⁾ Lárus H. Bjarnason, Betækning 62, og allir íslenzku milliríkjanefndarmennirnir l. c. 25. o. fl.

sínum málum að nokkru leyti. Alt valdið hverfur í hendur hins einvalda konungs. En þótt konungur væri einvaldur, þá felst ekki í því réttur til að gera við landið, hvað sem hann vildi. Skuldbindingin er einungis miðuð við *konunginn og þá niðja hans, sem rétt-bornir eru til konungsdóms eftir hann, og svo koll af kolli*. Með rikiserfðalögum innan þessara takmarka getur konungsvaldið ráðstafað Íslandi, en einungis innan þeirra. Ef samín hefðu verið rikiserfðalög, þar sem öðrum en niðjum Friðriks III. hefði verið veittur réttur til konungsdóms, þá hefði það ekki verið bindandi fyrir Ísland. Þess vegna hafði landið einungis sameigin rikiserfðalög Noregi og Danmörku, og svo sameiginleg ákvæði um rikisstjórn eftir lát konungs eða í forföllum hans. Að því leyti voru ákvæði konungalaganna 14. nóv. 1665 (§ 1, sbr. §§ 15 og 16, og §§ 9—14 og 23) mælisnúra fyrir Ísland¹⁾. Ennfremur skuldbatt konungur sig í einveldisskuldbindingunum norsku og dönsku til þess að skifta ekki rikjum sínum eða löndum milli einstakra manna úr konungsættinni. Sama skuldbinding er og í konungal. § 19. Gagnvart rikjunum Noregi og Danmörku var konungsvaldið því skuldbundið til að sundra rikjunum ekki. Gagnvart Íslandi var konungur þannig bundinn samkvæmt einvaldsskuldbindingu Íslendinga, að hann mátti ekki afhenda ríkið frá þeim, sem til erfðar stóð. Konung brast því alla rikisréttarheimild til að fela öðrum forræði yfir landinu, er hann gæti ekki aftur tekið til sín, hvenær sem hann vildi. Þess vegna var afhending, skilyrðislaus eða skilyrðum

¹⁾ Af þessu sést meðal annars, hversu lítið verður á því byggt, þótt brúðabirgðarstjórn Noregs og Íslands, og Danmerkur og Íslands, væri hin sama fyrir 1662, þótt rikisráðið gætti þar réttar konungsvaldsins einnig gagnvart Íslandi.

bundin, t. d. veðsetning, að lögum að engu hafandi. Ekki gat konungur heldur falið dönskum eða norskum stjórnarvöldum óafturkallanlegt vald til að stýra landinu. Engin slík ráðstöfun hefði verið bindandi fyrir landið. Konungur gat að visu afsalað *sér sjálfum* valdinu samkvæmt þjóðaréttinum¹⁾ til þess að halda ríki sínu að öðru óskerðu, en landið var eigi bundið við það afsal, því að því var ekki lögskylt að ganga á hendur þeim, er konungur ætlaðist til, að fengju vald yfir þeim. Ríkisréttarheimild skorti konung alla til slíks framsals. Þetta álitu menn um Noreg 1814²⁾, og gildir að öllu sama um Ísland.

En þótt nú Ísland hefði verið að lögum gefið undir ríkisráð Dana frá 1537 til 1660, þá hefði konungur ekki fyrir því getað löglega fengið ríkisráði sínu eftir 1849 óafturtæk ráð yfir Íslandi, né ríkisþingi Dana. Þetta kemur til af því, að þessar stofnanir eru alt annars eðlis en hið forna ríkisráð. Ríkisþingið ræður samkvæmt viðurkendum þingræðisreglum, hversu lengi eitt ráðaneyti getur verið við völd, og ráðaneytið ber ábyrgð fyrir ríkisþingi. Með því að afhenda ráðaneyti, sem ber ábyrgð fyrir löggjafarþingi Dana, forræði yfir Íslandi, var það forræði í raun rétttri fengið því löggjafarþingi og að síðustu dönskum kjósendum, því að þeir ráða aftur, hverir sitja á ríkisþinginu³⁾. Þessvegna skiftir afstaða til hins forna ríkisráðs Norðmanna og Dana engu um réttarstöðu Íslands nú.

En þó að konung skyrti vald til að ráðstafa land-

¹⁾ Sbr. Matzen, Folkeret. Kbh. 1900, bls. 371.

²⁾ Sbr. Aall & Gjelsvik. 31 o. s. frv.

³⁾ Þessvegna segja íslenzku nefndarmennirnir 1908, að Ísland hafi aldrei de jure selt öðrum en konungi vald yfir sér, og eigi dönsku þjóðinni (Betænkning 26).

inu óafturkallanlega í hendur annara en niðja sinna samkvæmt ríkiserfðaákvæðum, án samþykkis landsmanna¹⁾, þá leiðir ekki af því, að konungur geti ekki falið stjórnarstörfin embættismönnum sínum, sem bera ábyrgð fyrir honum einum, koma í embætti eftir boði hans og fara úr því einnig eftir boði hans. Slika heimild leiðir af eðli málsins, og það er samkvæmt einvaldsskuldbindingunni. Embætti, og þar með vald, gat og hlaut konungur að fela ýmsum mönnum, en það var afturtækt, þegar hann vildi. Þess vegna verður það ekki talið ólöglegt, þótt konungur fæli skrifstofum sínum afgreiðslu og jafnvel úrskurð islenzkra mála á einveldistimabilinu, og sama er að gegna um dómsvald hæstaréttar. Meðan einveldið stóð í Danmörku, gat konungur gert á þessu aðra skipan, þegar hann vildi. Og jafnvel eftir að einveldið var undir lok liðið í Danmörku, var slík meðferð ekki ólögleg, svo framarlega sem konungsvaldinu var frjálst að gera breytingu á henni, þegar það vildi. *Það vald, sem konungur fékk yfir Íslandi með einvaldsskuldbindingunni 1662, gat hann löglega óafturtækt afsalað islenzku þjóðinni einni og með hennar samþykki*, alveg á sama hátt sem danska þjóðin ein átti rétt á að fá aftur í sínar hendur það vald, sem konungur hafði fengið yfir henni 1661. Og það fékk hún að nokkru með grundvallarlögunum 5. júní 1849.

Niðurstaðan verður þá sú, að fyrir einvalds-

1) Samkvæmt *ríkisrétti* skorti konung þetta vald með öllu — því að hann batt landið við sig og niðja sína. Samkvæmt *þjóðarétti* (herrétti) gat hann afsalað sér og ætt sinni valdinu, en landið var ekki bundið við afsalið, heldur hafði að lögum kjörfrelsi um það, hvort það vildi hlíta hinum tilætlaða drottni eða fara aðra leið.

skuldbindingu Íslendinga 1662 verður réttarsíða landsins ljós og einföld, með því að engin önnur þjóð eða annarar þjóðar stjórnarvöld fengu nokkurt forræði yfir landinu framur en embættismaður, að öllu háður konungi, getur haft, og með því að konungur gat ekki löglega fengið nokkru valdi í hendur óafturtækan rétt yfir landinu öðrum en landsmönnum sjálfum, og með samþykki þeirra.

Þótt það, samkvæmt framansögðu, skifti frá réttar-sjónarmiði ekki allmiklu máli, hvernig hinn einvaldi konungur stjórnaði landinu, skal þó hér á eftir lýst aðaldráttum í þeirri stjórn.

§ 23.

Stjórn landsins út á við.

Hér skal lítið yfir það, hvernig landinu var stjórn að að því leyti sem varðaði skifti þess við önnur ríki — utanríkismál og hermál.

I. *Utanríkismál.* Meðan einveldið stóð í Danmörku, var konungur einn í fyrirsvari fyrir öll ríki sín, bæði Danmörku, Noreg (til 1814) og Ísland. Hann hafði eftir stjórnarskipun landa þessara fulla heimild til samninga-gerðar fyrir hönd ríkja sinna allra. Gagnvart umheiminum koma þau fram að jafnaði sem ein heild (eine internationale Macht). Þó að Noregur væri að lögum sjálfstætt ríki og væri ennfreður oft kallaður berum orðum konungsríki á þessu tímabili, þá var hann einnig falinn undir samningum þeim, sem konungur gerði við önnur ríki, nema annað væri ljóst af sambandinu, og sama var auðvitað um Ísland að segja. Í samningum konungs eru allir þegnar hans, Danir, Norðmenn, Ís-

lendingar o. s. frv. einatt nefndir *danskir*. Þetta er, eða má kalla, denominatio a potiori, með því að Danmörk var að ýmsu leyti helzta ríkið, það ríkið, sem mestur gaumur var gefinn. Það varð þó ljóst eftir sambandsslit Danmerkur og Noregs 1814, að Noregur var skoðaður sjálfstætt ríki á einveldistímabilinu, því að talið var, að samningar Danakonungs við önnur ríki frá einveldistímabilinu, giltu framvegis fyrir Noreg eftir að það ríki var komið í samband við Svíþjóð, að því leyti sem þeir bygðust ekki beint á sambandinu milli ríkja eða á þeim grundvelli, að það héldist¹⁾. Ef nú Noregur hefði verið skoðaður, hluti af Danmörku eða undirlylluland Danmerkur, þá gat alls ekki orðið talsmál samkvæmt þjóðarréttinum um það, að samningar Danmerkur giltu framvegis fyrir Noreg, eftir að hann var skilinn við hana. Af þessu er ljóst, að um fullveldi lands að lögum skiftir ekki máli eða þarf ekki að skifta máli, þótt það komi fram sem ein heild með öðru landi út á við. Konungur gat haft það atriði eftir vild sinni á einveldistímanum, hvort samningar hans við önnur ríki skyldu taka til allra þeirra ríkja eða landa, sem lutu honum, Og það skiftir ekki heldur máli, hverju nafni hinn einvaldi konungur nefnir hvert land sitt eða ríki, því þar með getur hann ekki breytt afstöðu þeirra sín á milli.

Sem dæmi þess, að konungur kallar alla þegna sína „*danska*“, má nefna samninginn við Tunis 8. des. 1751²⁾ §§ 4, 5, 7, 10—12, 15, 19. Orðin: „*Dansk Skib*“, „*danske Købmænd eller Undersaatter*“³⁾ tekur sýni-

¹⁾ Aall & Gjelsvik l. c. 14—15.

²⁾ Danske Traktater I. 15.

³⁾ Það var og spurning um gildi þessa samnings fyrir Noreg

lega til allra þegna konungsins. Samskonar má segja um marga aðra samninga, t. d. samning við Tripolis 22. jan. 1752¹⁾ §§ 6, 12—18, við Marokko 1753²⁾ §§ 2, 5, 7, 8, 10, Tyrkland 14. okt. 1756³⁾ §§ 1, 2 o. fl., við Sardiníu 30. jan. 1785⁴⁾ §§ 2, 3, 6, 7 o. fl.

Meðal milliríkjasamninga Dana á þessu tímabili er sérstaklega einn samningur eftirtektarverður. Það er friðarsamningurinn í Kiel 14. jan. 1814⁵⁾. Í § 4 selur Danakonungur sjálfan Noreg af höndum sér undir vald Sviakonungs, en undanskilur Ísland, sem talið er þar hafa „tilheyrt“ Noregi. Annarstaðar⁶⁾ er lauslega vikið að því, hvort einvaldsskuldbinding Íslendinga væri gerð á þeim grundvelli, að Friðrik III. Danakonungur, og og niðjar hans, héldi áfram að vera konungur yfir Noregsríki. Ef skuldbindingin um að hlíta konungi og niðjum hans var byggð á þeim grundvelli, þá hefðu Íslendingar getað sagt sig undan forræði Danakonungs, þegar hann hafði afsalað sér konungdómi yfir Noregi. Gjelsvik⁷⁾ virðist eindregið gera ráð fyrir því, að skuldbindingin 1662 hafi enga breytingu gert á sáttmálanum að þessu leyti, því að hann segir, að Íslendingar hafi einungis skuldbundið sig til að lúta sama þjóðhöfðingja (Staatsoberhaupt) sem Noregur, og þegar Norðmenn hafi horfið undan forræði Danakonungs, þá hafi Íslendingar haft

eftir 1814, ekki af því að Norðmenn hefðu ekki verið undir hann skildir, heldur af því, að hann var talinn úr gildi af öðrum ástæðum (Aall & Gjelsvik l. c.).

1) Danske Traktater I. 22.

2) Sama rit I. 29.

3) Sama rit I. 85.

4) Sama rit I. 413.

5) Sama rit II. 56.

6) Bls. 283—284 að framan.

7) Aall & Gjelsvik 21, nmgr.

rætt til að segja skilið við hann. Svo að kunnugt sé, hafa ekki aðrir vakið eftirtekt á þessu. Lundborg¹⁾ og Konráð Maurer²⁾ hafa einungis tekið það skýrt fram, að sambandsslit Noregs og Danmerkur hafi enga þýðingu haft í þá átt að hnekkja sjálfstæði Íslands, hafi enga þýðingu haft um ríkisréttarsamband Íslands og Danmerkur. En svo framarlega sem Ísland var fullvalda ríki í sambandi við Danmörku, með því að það komst fyrst í samband við Noreg, þá sýnist skoðun Gjelsviks frá því sjónarmiði geta verið rétt. Danakonungur viðurkennir hið nána samband Noregs og Íslands með orðalagi Kielar-samningsins. Hann skoðar sig sýnilega konung yfir Íslandi af því að hann er jafnframt konungur yfir Noregi þá. Og annars kemur það víða í ljós frá 1662—1814, að Ísland er talið nánara Noregi en Danmörku. Má þar til nefna það, að norsk lög eru hér einatt lögleidd, en ekki dönsk, svo sem réttarfarsreglur N. L. með kgsbr. 2. maí 1732, reglur N. L. um manndráp 19. febr. 1734, kafli N. L. um erfðir og skifti 17. febr. 1769. Lögbók Íslendinga, sem í ráði var að semja á 17. og 18. öld, átti að sníða eftir Norsku Lögum Kristjáns V. o. s. frv. En þetta atriði hafa Íslendingar ekki gert gildandi svo að kunnugt sé, hvorki í orði né verki, að minsta kosti ekki beinlínis. Gjelsvik litur svo á málið, að samningsumleitani Íslendinga við Dani sé að skoða sem tilboð, þannig vaxið, að Íslendingar skuli skilorðslaust viðurkenna rétt konungs yfir Íslandi, ef Danir viðurkenna rétt Íslendinga á móti, viðurkenni það, að danska þjóðin hafi ekki löglegt vald yfir Íslandi. Þessa siðustu kröfu gerðu Íslendingar oft á 19. öld. Jón Sigurðsson³⁾ segir, að Ísland

¹⁾ Íslands staatsrechtl. Stellung 37.

²⁾ Ný Félagsrit XVII. 71, Zur polit. Geschichte Islands, 135.

³⁾ Ný Félagsrit XXV. 46—47.

hafi aldrei verið landshluti úr Noregsríki eða Danmörk, en það sé þó hluti konungsveldisins, en jafnsnjallur hluti þess að lögum sem konungsríkið Danmörk, og jafn rétt-hár aðili sem Danmörk. Og þessa skoðun höfðu auðvitað flestir eða allir þjóðfundarmennirnir 1851. En það er ekki kunnugt, að Íslendingar hafi talið sér heimilt frá þessu sjónarmiði að segja konungi upp trú og hollustu, þótt Danir vildu ekki viðurkenna þenna rétt landsins. Íslendingar hafa þvert á móti jafnan viðurkent rétt konungs yfir landinu án þessa skilyrðis, þó að þeim hefði ef til vill verið löglegt að setja það. Annað mál er það, að hugsanlegt er, að það kynni að leiða til sambandsslita milli landanna, Íslands og Danmerkur, ef ekki næðust samningar um sambandið. Af því að konungsvaldið hefir með stöðulögunum 2. jan. 1871 fengið ríkisþingi Dana vald yfir nokkrum málum landsins, sem hann hafði einn áður, þá getur það nú ekki skilað þeim málum í hendur Íslendinga, og jafnvel ekki tekið þau í hendur sínar, nema ríkisþingið samþykki, og þess vegna verður konungsvaldið að segja nei við kröfum Íslendinga um að fá þessi mál, þar til hann hefir fengið tryggingu fyrir samþykki ríkisþingsins um að sleppa hendi sinni af þeim. En afleiðing þess gæti orðið sú, að landinu yrði ekki stjórnað á stjórnarskipulega réttan hátt, og þá gæti það leitt til sambandsslita; og endirinn því orðið sami sem eftir skoðun Gjelsviks.

Eftir að einveldinu var létt af Danmörku, gat konungur ekki gert samninga fyrir Danmörku eða komið fram gagnvart öðrum ríkjum yfir höfuð, svo að stjórnskipulega væri rétt, nema einhver ráðherra hans bæri ábyrgð á stjórnarathöfninni. Gagnvart ríkisþingi Dana og konungi bar ráðherrann auðvitað ábyrgð. En þótt samningurinn eða ráðstöfunin ætti einnig að gilda gagn-

vart Íslandi, þá bar ráðherrann enga ábyrgð gagnvart Íslendingum. En að lögum gerði konungur samninginn eða ráðstöfunina sem einvaldur fyrir Íslands hönd. Skoðun Dana var þó, og er enn, að danskur ráðherra hafi haft stjórnarskipulegan rétt og skyldu til að gera slíka samninga eða ráðstafanir einnig fyrir Íslands hönd. Frá réttarsjónarmiði var þó staða danskra ráðherra gangvart Íslandi ekki annars eðlis en staða skrifstofumanna konungs á tímabilinu 1662—1849. Danskir grundvallarlaga-ráðherrar höfðu ekki meira vald yfir Ísland í að lögum en skrifstofustjórar eða ráðgjafar konungs fyrir 1849.

Það var alment álitid af konungi og stjórn Dana, að millirikjasamningar á þessu tímabili — eftir að Norvegur og Danmörk skyldu — væru gildir á Íslandi, án þess að sérstaks konungsúrskurðar þyrfti við¹⁾. Svo framarlega sem samningurinn eða ráðstöfunin átti að leggja Íslendingum byrðar á herðar, hlýtur það þó að hafa verið skilyrði fyrir gildi hans, að hann væri þýddur á íslensk tungu og birtur á löglegan hátt. Ef þetta var ekki gert, þá var það enn fremur að skoða sem vanrækslu og óreglu af hálfu stjórnarinnar.

II. *Hermál*. Eftir að einveldið var hér komið á, þá var konungi aðvitað rétt að krefjast héðan *framlaga til hernaðar*. Þetta gerði konungur 1679, en gaf þá kröfu upp aftur að nokkru fyrir bænarstað landsmanna²⁾. 1667 krafði konungur gjalds af landsmönnum til skanzbyggingar á Bessastöðum, og galzt eigi allitil fjárhæð³⁾. Síðan er ekki, svo að kunnugt sé, gerð krafa um slík framlög. Þar á móti var talsvert rætt um það að

¹⁾ Tíðindi um stjómál. I. 102.

²⁾ Lovsaml. for Island I. 370, 380.

³⁾ RÍ. 126.* 132—133.

leggja herskyldu („Værnepligt“) á Íslendinga eftir miðja 19. öld, en ekki varð þó af því¹⁾. Ríkisþing Dana hafði ekkert vald til að skylda Íslendinga til hernaðar, þótt það fullyrti, að það hefði slíkan rétt 1870—1871²⁾, og gerði ráð fyrir ákvæðisvaldi sínu um það mál, bæði í herlögum Dana 6. marz 1869 § 1 og í stl. 2. jan. 1871, þar sem ríkisþingið telur sér eflaust fullan ákvæðisrétt um hin svo kölluðu „sameiginlegu mál“, þar á meðal hermálin. Á þessu tímabili eru hermálin auðvitað sameiginleg í sama skilningi sem áður, og hermálasamningar því taldir gildir á Íslandi á sama hátt sem utanríkismála-samningar alment. Landsmenn nutu því t. d. góðs af hlutleysi Dana, eins og Danir sjálfir og Norðmenn (til 1814), t. d. samningunum 9. júlí 1780 og 16. des. 1800 um „vopnaða hlutleysið“ milli Dana og Rússa. Hins vegar tóku Íslendingar sinn bróðurpart af óhagræði af styrjöldum Dana, að því leyti sem flutninga að og frá landinu snerti, t. d. í ófriðnum milli Dana og Englendinga eftir 1800. Um varnir landsins er þess að geta, að hinum einvalda konungi var auðvitað skylt að verja landið. En sú vörn reyndist heldur fánýt, og er Jörundur Hundadagakongur bezta sönnunin fyrir því. Eftir að konungur var orðinn einvaldur í Danmörk, hafði hann óbundnar hendur þar um álögur til hernaðar, og gat því að lögum krafizt styrktar af Noregi og Danmörku til varnar Íslandi. En til þess þurfti ekki að taka, svo að kallað verði³⁾.

¹⁾ Alþið. 1857, bls. 570 o. s. frv., 617 o. s. frv., 901 o. s. frv.

²⁾ Alþ. tíð 1871 II, 193.

³⁾ Þó var sent herskip hingað, þegar Jörundur lagði undir sig landið 1809. En of seint, eins og eftir Tyrkjaránið 1627.

§ 24.

„Ríkistöggjöf“.

Eins og á tímabilinu 1262(64)—1662, voru sett ýms lög á einveldistímabilinu, sem ýmsir menn staðhæfa, að fengið hafi gildi á Íslandi, enda þótt þau hafi aldrei verið þýdd á islenzka tungu og aldrei birt á Íslandi, og jafnvel þótt engin rök liggi til þess, að vilji hins einvalda konungs hafi verið sá, að þau giltu hér. Þessi lög eru samskonar efnis sem „ríkislögin“ á tímabilinu 1262—1662¹⁾.

Þau lög, sem fyrst verða fyrir hér, eru konungalögin frá 14. nóv. 1665. Ríkiserfðareglur þessara laga voru samkvæmar einvaldsskuldbindingu Íslendinga 1662, en þessar reglur þeirra voru ekki birtar hér eða þýddar á islenzka tungu, fremur en önnur ákvæði konungalaganna. Og sama er um ákvæði konungalaganna um ríkisstjórn í forföllum konungs o. s. frv. En öll þessi ákvæði má skoða sem fyllingu eða skýringu við einvaldsskuldbindinguna, líkt og ríkiserfðalögin norsku við Gamla sáttmála. Af Dana hálfu er því haldið fram, að konungalögin 1665 hafi í heild sinni gilt á Íslandi, jafnvel þótt þau hafi aldrei verið birt þar og aldrei þýdd á islenzka tungu, og jafnvel þótt ekkert sé upplýst um það, að konungur hafi ætlazt til, að þau giltu á Íslandi. Þetta er þó ekki þýðingarmikið, því að hitt, að konungur lætur ekki birta þau á Íslandi, þegar þau eru birt bæði í Noregi og Danmörku²⁾, hlýtur að veita sterkar líkur einmitt í þá átt, að konungur hafi ekki ætlazt til, að þau giltu á Íslandi. Larsen³⁾ tekur sér það gefið, að þau

¹⁾ Sbr. bls. 168—173 að framan.

²⁾ Opið bréf. 4. sept. 1709.

³⁾ Islands statsretlige Stilling. 32.

hafi gilt á Íslandi, en sýnist einnig byggja mikið á 19. grein þeirra, sem bannar konungi að skifta „Vore Arve-Kongeriger Danmark og Norge, samt alle dertil hørende Provinsier og Lande“ o. s. frv. En hvað sanna þessi orð? Í N. og D. L. 2—1 er konungi líka bannað að leyfa nokkra trú í ríkjum sínum og löndum, nema þá, sem byggist á þar nefndum trúarbókum. Og þó munu fáir ætla, að þessi grein N. L. sé beint — eða réttara sagt hafi verið — lög á Íslandi¹⁾. Þesskonar ákvæði í lögum snerta að visu landið, eins og öll önnur lönd konungs, að því leyti sem konungur hefir bundið sig gagnvart þjóð sinni í Danmörku og Noregi um að leyfa ekki ákveðinn hlut á Íslandi. Eins og ef A. t. d. hétu B. því, að hann skyldi ekki láta viðgangast, að C. gerði eitthvað eða léti eitthvað ógert. Eða hver getur t. d. sagt, að ríkisskuldbinding Kristjáns III. 1536 væri bindandi fyrir Noreg, þótt hann byndist þar heitorði um að innlima Noreg í Danmörku og halda Noregi framvegis í því tjóðri? En ákvæðið í konungal. 19. gr. er alveg samskonar. Og annars ákveða konungalögin ekkert um Ísland. Það er ekki nefnt þar á nafn. Berlin²⁾ gengur einnig að því sem víst væri, að konungalögin hafi gilt á Íslandi, en rök fyrir því finnast þar engin önnur en þau, að „ríkislög“ hafi ávalt mátt setja í „höfðuðlandinu“, er gilt hafi einnig í „Bilandene“. Á

1) Annað mál er það, að lík grundvallarregla þeirri, sem N. L. 2—1 hefir að geyma, var haldin á Íslandi samkvæmt vilja hins einvalda konungs og samkvæmt trúbragðahugmyndum á þeim tímum, enda eru rök fyrir því í íslenskum lögum, að sömu trúbækur gildi hér sem annarstaðar í ríkjum konungs, sbr. Einar Arnórsson, Íslenskur kirkjuréttur, Rvík. 1912, 31—32.

2) Betækning. 46.

annari skoðun eru Jón Sigurðsson¹⁾ og Konráð Maurer²⁾, og Íslendingar alment síðan³⁾. Það er og mála sannast að konungalögin hafa aldrei verið *birt* hér, aldrei *þýdd* á íslenzka tungu og engar sönnur á það færðar, að *konungsvaldið hafi ætlað að láta þau ná gildi á Íslandi*.

Líks eðlis og konungalögin — ákvæði konungalaganna um erfðarétt til konungdóms og ríkisstjórn í forföllum konungs, eða þegar hann er látinn og ekki er konungur kominn í staðinn — eru ríkiserfðalög Dana frá 31. júlí 1853 og lög um ríkisstjórn í forföllum konungs eða um konungaskifti 11. febr. 1871. Fyrir Danmörku varð konungur að setja þessi lög með samþykki ríkisþingsins, en á Íslandi var hann einvaldur, því að grundvallarlögin giltu hér ekki. Konungur hafði samkvæmt einveldisskuldbindingunni 1662 heimild til að setja þær ríkiserfðareglur, sem í ríkiserfðalögunum 31. júlí 1853 standa. Lög þessi voru send hingað til birtingar með bréfi dómsmálastjórnarinnar 9. júní 1855⁴⁾, og er því einsætt, að ætlazt hefir verið til þess, að þau næðu hér lagagildi. Þau voru þó ekki þýdd á íslenzku, sem hefði átt að vera⁵⁾. Aftur á móti voru lögin frá 11. febr. 1871 bæði þýdd á íslenzku og birt hér⁶⁾. Hefir stjórnin þar með viðurkennt, að slíkt væri nauðsynlegt til gildis slíkra lagaboða á Íslandi. Og fyrst það er nauðsynlegt í einu tilfelli, hlýtur það einnig að vera það í

¹⁾ Islands statsrett. Forhold. 57 o. s. frv.

²⁾ Ný Fél.rít. XIX. 1, 65, Zur polit. Geschichte Islands 132—133, 276.

³⁾ Sbr. þó Alþt. 1867 II. bls. 453.

⁴⁾ Tið um stjórnsmál. I. 101—103.

⁵⁾ Alþingi 1855 samþykkti lögin, en lagði jafnframt til, að þau yrðu gefin út á Íslenzku, sbr. Alþt. 1855, 557, 772.

⁶⁾ Tið um stjórnsmál III. 249—251 (augl. 27. jan. 1872).

öðrum. Þar með hefir stjórnin í raun rétttri játað óbeinlínis, að hin umþrættu konungalög og fleiri slík lög væru ekki bindandi sem lög á Íslandi.

Þá er spurningin um gildi grundvallarlaga Dana 5. júní 1849 og endurskoðaðra grundvallarlaga 28. júlí 1866 á Íslandi¹⁾. Larsen²⁾ segir, að grundvallarlögin séu einnig sett handa Íslandi, en að „dens fuldstændige Virkning for Island“ sé „stillet i Bero indtil de nærmere Bestemmelser, som med Hensyn til Islands seregne Forhold maatte findes nødvendige, kunne komme i stand“. Það hefði nú verið fróðlegt að vita, í hverju þessi „fuld. stændige Virksomhed“ grundvallarlaganna, sem var „stillet i Bero“, var fólgin. Eftir því var réttarástandið miður víst, því að hvað var það í grvl., sem var „stillet i Bero“ og hvað var það, sem var það ekki? Berlin álitur, að grundvallarlögin nái til Íslands um það, er varðar konunginn, ríkisráðið, hæstarétt o. s. frv., en þar á móti hafi ekki verið tekin ákvörðun til fullnaðar um stöðu Íslands³⁾. Einnig álitur Matzen⁴⁾, að grundvallarlögin gildi á Íslandi. Aftur hefir Konráð Maurer skýrt og skorinort neitað gildi þeira⁵⁾. Jón Sigurðsson og Íslendingar hafa alment gert það, að örfáum undantekn-

¹⁾ Samskonar spurningar koma upp um gildi löggjafarráðstafana þeirra, sem gerðar voru áratuginn 1850-1860 um sambandið milli konungsríkisins Danmerkur og hertogadæmanna, á Íslandi. En af sömu ástæðum sem sagt verður um grundvallarlögin, var ekki talsmál um gildi þeirra á Íslandi. Sbr. Jón Sigurðsson 106 um tilsk. 26. júlí 1854. Sbr. Larsen 38.

²⁾ Ísl. statsretl. Forhold 36.

³⁾ Betænkning 52—53.

⁴⁾ Statsforfatningsret I. 212 o. s. frv.

⁵⁾ Sbr. N. F. XIX. 63, 67—68, Zur polit. Gesch. Isl. 1—32 o. fl.

ingum¹⁾. Þetta er svo alkunnugt, að ekki virðist nauðsyn á að sýna dæmi um það.

En hverju skiftir það svo Ísland, ef grundvallarlög Danmerkurrikis eru gild á Íslandi? Því er auðsvarað. Þá væri Ísland að lögum hluti úr þessu ríki. Ríkisþing Dana væri valdbært til að setja landinu lög um allt það, sem nú er ekki falið undir málaflokkum þeim, sem stöðulögin 1871 færa til sérmála Íslands. Danskir grundvallarlaga-ráðherrar væru valdbærir til að ráðstafa öllum sammálum Íslands og Danmerkur. Ríkisþingi Dana hefði þá verið rétt að setja stöðulögin, og mundi, að skoðun sumra manna²⁾, geta kipt þeim burt, og þannig kipt brott grundvellingum undan stjórnarskránni 1874 og henni sjálfri með. Réttarstaða Íslands væri þá í raun rétttri lík og Færeyja, þar sem grundvallarlögin hafa ómót-mælt náð gildi, og lifað er undir þeim að öllu leyti, t. d. kosnir menn til ríkisþings Dana o. s. frv. Ef gildi grundvallarlaganna væri sannað hér, þá væri Ísland innlimað í Danmerkurriki, dönsk stjórnarvöld hefðu fengið vald, er konungur gat ekki af þeim tekið án samþykkis ríkisþingsins, til að fara með málefni Íslands. Til þess hafði konungur ekki vald, svo sem áður hefir verið sagt. Grundvallarlögin hafa ekki verið birt á Íslandi, og hlaut það þó að vera óhjákvæmilegt skilyrði þess, að þeim yrði beitt hér, samkvæmt ákvæðunum í tilsk. 21. desbr. 1831 o. fl. Það er harla ósennilegt, að konungur hafi brotið sitt eigið boð svo átakanlega. Til þess að grundvallarlögin séu gild á Íslandi þyrfti fyrst og fremst að koma fram sönnun þess, að þessar frumreglur löggjafar-

¹⁾ Dr. Valtýr Guðmundsson, Eimreiðin 1899. 39 o. s. frv, sbr. þar á móti s. r. 1896 1. o. s. frv.

²⁾ T. d. Matzen, sjá Statsforfatningsret I. 210—215.

innar hefðu verið haldnar. Slik sönnun *hefir* aldrei komið fram, og *getur* aldrei komið fram, því að stjórnin gætti ekki þessarar frumreglu.

En auk þess er margt fleira, sem sýnir það ljóslega, að grundvallarlögin hafa aldrei náð gildi á Íslandi. Og hér er þegar ástæða til að taka það fram, að það er með öllu fráleit kenning, að sumt af þeim sé hér lög en sumt ekki¹⁾. Ef svo væri, þá væri altaf vafamál um hvert einstakt ákvæði, hvort það gildi hér eða ekki. Slikt væri algert réttarafskræmi. Annaðhvort hljóta lögin að gilda í heild sinni eða alls ekkert af þeim²⁾.

Svo er að visu að sjá, sem til þess hafi verið ætlaðt í öndverðu, að grundvallarlögin 1849 yrðu lög á Íslandi. Konungur nefndi til, samkæmt kosningarlögum til grundvallarlagabingsins 7. júlí 1848 § 1, 5 Íslendinga til þess að eiga sæti á grundvallarlagabinginu³⁾. En beiðni Íslendinga⁴⁾ um það, að ekki yrði tekin einhliða ákvörðun um stöðu Íslands af Dönum, heldur yrði stofnað til þjóðfundar á Íslandi til að ræða þá hlið málsins, er að

1) Þessu hélt stjórnin þó fram 1867 og 1869 (Alþt. 1867 II. 13, 27—28, 1869 II. 27—28), en þessari kenningu var þá þegar eindregið mótmælt.

2) Sbr. og Lárus H. Bjarnason, Betænkning, bls. 64—66, Stjórnlagafraði, bls. 5—6.

3) Sjá Ný Félagsrit IX. 9—68, sbr. Jón Sigurðsson 95.

4) Því hefir einatt verið borið við af hálfu stjórnarinnar (sjá t. d. Þjóðftið. 462, Alþtið. 1867 II. 24, 1869 II. 13) að grvl. 1849 hafi verið sett án fyrirvara um Ísland, en slíkan fyrirvara þurfti ekki að taka í grvl., því að konungur hafði með bréfi 23. sept. 1848 ákveðið, að ekki skyldi tekin fullnaðarákvörðun um stöðu landsins fyrr en landsmenn væru „*hörte*“ um málið. Svo var og fyrirvari tekinn í kosningarl. 16. júní 1849 §§ 18 og 37. Sbr. og Ríkisfundartíð. 1848—1849, Sp. 2729—2734, Þjóðftið. 155—156.

Íslandi vissi, tók konungur til greina. Því að 23. sept. 1848 hét hann því, að *grundvallarlagaákvæði þau, sem sakir þess, hversu sérstaklega stæði á um Ísland, kynni að vera nauðsynleg til að ákveða stjórnarstöðu þessa „landshluta“ í ríkinu, skyldu ekki verða sett til fullnaðar, fyrr en Íslendingar hefðu fengið að láta uppi álit sitt („hørte“) um þau á þjóðfundi í landinu sjálfu.* Hvernig sem þetta ákvæði ber að skilja, þá er það vist, að ekki varð neitt ákveðið um stöðu landsins í grvl. 1849 þegar af þeirri ástæðu, að þjóðfundur sá, sem um er talað í kgsbr. 23. sept. 1848, kom ekki saman fyrri en 2 árum eftir að grvl. 1849 fengu konungsstaðfestingu og lagagildi í Danmörku. Ef grvl. 1849 hefðu alt að einu ákveðið um stöðu landsins, þá hefði konungur rofið heitorð sitt frá 1848. En þar sem grvl. nefna Ísland ekki á nafn, þá er öldungis heimildarlaust að halda því fram, að konungur hafi gert, eða hafi ætlað að gera, sig sekan í slíku heitrofi.

Það er ennfremur sannanlegt, að konungur játar það oft eftir 1851, að grundvallarlögin hafi ekki ákveðið um stöðu Íslands. Hann segir hvað eftir annað, að ekki verði ákveðin staða Íslands í ríkinu fyrri en álit alþingis verði fengið samkæmt tilsk. 8. marz 1843 § 79, sjá einkum kgl. augl. 12. maí 1852 og 7. júní 1855. Af þessu er ennfremur ljóst, að konungur telur ekki nægilegt, þótt álita landsmanna væri leitað á þann hátt sem gert var á þjóðfundinum 1851. Þeim fundi var slitið áður en hann fékk lokið störfum sínum, og því var ekki einu sinni heimilt að ráða sambandsmálinu til lykta fyrri en nýr þjóðfundur hefði fengið að fjalla um málið. Í þessu efni átti íslenzkur þjóðfundur að lögum

sama vald sem grundvallarlagapíng Dana, fult samþykktarvald¹⁾

Grundvallarlögin 1849 sýna það og bezt sjálf, að ekki var ætlað til, að þau giltu á Íslandi. Með grundvallarl. 5. júní 1849 §§ 37 og 44 fengu Færeyingar hlut-tökurétt í ríkisþingi Dana, með því að talið var sjálf-sagt, að grvl. giltu á Færeyjum, en Ísland fær engan slíkan rétt. Þegar grvl. 1849 voru endurskoðuð, þá var ekki ekki heldur ætlað til þess, að Íslendingar fengju nokkra hluttöku í ríkisþinginu. Þar á móti var þerum orðum ákveðið, að Færeyjar skyldu senda þangað fulltrúa, sjá endurskoðuð grvl. 28. júlí 1866 § 34. Ef nú til þess hefði verið ætlað, að grvl. giltu á Íslandi, þá hefði það verið nær óhugsanlegt misrétti að veita Íslandi minni rétt en Færeyjum í þessu efni. Og ef ætlað hefði verið til þess, að grvl. Dana ættu að gilda á Íslandi, [hvers-vegna voru þá ekki hin endurskoðuðu grundvallarlög 1866 þýdd á íslenska tungu og birt á Íslandi á lögmæltan hátt? Til þess hefði þó verið full ástæða, ef þau hefðu átt að gilda hér, því að Íslendingar höfðu oft og ein-dregið áður látið þá skoðun uppi, að hvorki þau lög né önnur gætu náð gildi á Íslandi, nema þau væru þýdd á Íslenska og birt löglega. Stjórn Dana og konungur hef-ir og sýnt það, að grundvallarlögin hafa ekki verið tal-in gildandi hér. Í frumvarpi því, sem stjórnin lagði fyrir þjóðfundinn 1851 um „stöðu Íslands í fyrirkomulagi rík-isins og ríkisþingskosningar á Íslandi“, segir í 1. grein, að grundvallarlög Danmerkuríkis frá 5. júní skuli vera gild á Íslandi²⁾. Og þá er tilætlunin að ákveða með þeim

1) Sbr. t. d. Maurer í Ný Fél. rit XIX. 79, Lárus H. Bjarnason, Stjórnlagafraeði, bls. 7 o. s. frv.

2) Þjóðfundartíðindi 1851. 427.

lögum um hluttöku Íslendinga í ríkisþingi Dana, og þá gerir stjórnin ráð fyrir því, að grundvallarlögin gildi hér ekki, því að ef hún hefði þózt fullviss um gildi þeirra, þá lá mótsögn í því að fara að lögleiða þau á ný. Líkt á sér stað 1867 og 1869¹⁾. 1867 segir í frv. stjórnarinnar, að 1. og 4.—8. gr. grvl. skuli hér gildar. Hitt því ekki. Hvi að lögleiða 1. og 4.—8. gr., ef grvl. voru hér áður gild? Svo virðist og sem allir milliríkjanefndarmennirnir dönsku 1908 hafi gert ráð fyrir því, að grundvallarlög Dana giltu ekki á Íslandi, að einum undanskildum (prófessor H. Matzen). Sá eini gekk að „Uppkasti“ nefndarinnar með þeim fyrirvara, að gerðar yrðu nauðsynlegar breytingar á grvl., ef „Uppkastið“ næði samþykki beggja ríkjanna, Íslands og Danmerkur²⁾. Ef „Uppkastið“ hefði orðið að lögum og ef grvl. hefðu gilt á Íslandi, þá er einsætt, að þurft hefði að gera ýmsar breytingar á grvl. En enginn hinna dönsku nefndarmanna telur þörf þessa áður-nefnda fyrirvara, nema prófessor Matzen. Í § 2 í „Uppkastinu“ er ákveðið, að nokkur ákvæði grvl. skuli vera lög á Íslandi, svo sem um konungserfðir, myndugleika konungs³⁾ o. s. frv. Þessi ákvæði hefði ekki þurft í uppkastið, nema ef annaðhvort hefði verið tilgangurinn að afnema gildi grundvallarlaganna í heild sinni á Íslandi, eða þá, að álit manna hefði verið, að þau væru ekki gild. En með því að engir nefndarmanna tóku samskonar fyrirvara um grundvallarlögin, nema Matzen, þá er einsætt, að þeir hafa ekki talið þau gild á Íslandi.

Þá er það alkunnugt, að á tímabilinu 1849—1871 setti konungur mörg lög handa Íslandi án alls tilstyrks

¹⁾ Alþt. 1867 II. 11, 1869 II. 12.

²⁾ Betænkning bls. XVII.

³⁾ Sama rit, bls. VIII og IX.

eða ihlutunar ríkisþings Dana. Ef grvlögin hefðu gilt hér, þá hefði þetta verið beint brot á þeim, 2. grein þeirra, er segir, að löggjafarvaldið sé hjá ríkisþingi og konungi í sameiningu.

Með konungsúrskurði var einum dómaranum við landsyfirréttninn vikið úr embætti 1870 fyrir fult og alt. Samkvæmt grvl. 1849 § 78 og grvl. 1866 § 73 verður slíkt ekki gert, nema samkvæmt dómi. Ef því grvl. hafa gilt hér þá, þá hefði stjórnin brotið þau. General-prokurör Dana, Algreen-Ussing, segir ennfremur í álitsskjali sínu 10. maí 1858 um kathólska trúboðið á Íslandi, að með því að grvl. nái ekki til Íslands, þá verði ekki 7. kap. þeirra beitt þar¹⁾. Og sama kemur óbeinlinis fram í bréfi dómsmálastjórnarinnar 9. júní 1855²⁾, þar sem svo segir, að stjórnarráðinu „*virðist það réttast, að grundvallarregla sú, er stendur í grundvallarlögunum, „að enginn má neins missa af borgaralegum réttindum fyrir sakir ólíkra trúarbragða, sé einnig viðhöfð á Íslandi“*. Ef stjórnarráðið hefði þá talið grvl. gild á Íslandi, gat það alls ekki komið þannig að orði, að það teldi „*réttast*“ að beita þessari áðurnefndu „grundvallarreglu“ þeirra.

Þar sem stjórnin og ríkisþingið setti engin ákvæði um kosningar ríkisþingsmanna á Íslandi í kosningarlög Dana 12. júlí 1867, þá er og auðsætt, að slíkt hefði verið brot á grundvallarlögunum, ef þau hefðu gilt hér, því að þá er einsætt, að Ísland hefði átt rétt til hluttöku í löggjöfinni eigi síður en t. d. Færeyjar.

Ef grundvallarlögin hefðu giltu hér, þá hefðu og stöðu-

¹⁾ Bréf þetta er í afriti, meðal bréfa um kathólska trúboðið, í Landsskjalasafni.

²⁾ Tið. um stjórnarmál I, 101–103,

lögin 2. jan. 1871, sem ekki voru sett eftir reglunum um grundvallarlagabreytingar (grvl. § 95), verið eitt stórfelt grundvallarlagabrot. Með stl. § 3 voru *níu* mála-flokkar teknir undan valdi grundvallarlaganna. Hvaða heimild hefði t. d. verið til þess að svifta ríkisþingið lög-gjafaratkvæði um borgararétt, refsirétt, fjárveitingar o. s. frv. í einum hluta ríkisins, ef það hefði áður haft slikt vald samkvæmt grundvallarlögunum, án þess þó að breyta grvl. um leið? Það er litt hugsandi, að nokkur ráðherra hefði viljað brjóta svo bersýnilega sín eigin grundvallarlög, eins og hann hefði þó hlotið að gera með undirskrift sinni undir stöðulögin, ef grvl. hefðu þá, að hans álit, gilt á Íslandi.

Ef grundvallarlög Dana væru gild á Íslandi, þá væri og stjórnarskrá Íslands, og einkum stjórnarskrár-breytingin 3. okt. 1903¹⁾, grundvallarlagabrot, svo og landsdómslögin nr. 11. 20. okt. 1905 og ráðherraábyrgð-arlögin 4. marz 1904. Grvl. § 14 segir, að bæði *kon-ungur* og *þjóðþingið* geti kært ráðherra fyrir embættisafbrot, en stjkskr. 1874 § 3 og 1903 § 2 segir, að *alþingi* geti kært einn ráðherranna, Íslandsráðherrann. Í grvl. § 14 segir því næst, að *rikisdómur* dæmi ráðherra, en í 2. bráðabirgðaákvæði stjkskr. 1874 segir, að hæstiréttur dæmi fyrst um sinn Íslandsráðherra, og í lögum nr. 11, 20. okt. 1905 segir, að landsdómur skuli dæma Íslandsráðherra samkvæmt ákvæði stjórnarskrár-breytingarinnar 3. okt. 1903 § 2. Grvl. Dana 1866 § 12 segir, að ábyrgð ráðherra fyrir embættisafbrot skuli ákveðin með lögum (þ: lögum settum af *rikisþingi* og

¹⁾ Um þá kenningu, að gildi grundvallarl. Dana fyrir Ísland hafi verið viðurkennt með stjkskr. breytingunni 3. okt. 1903, verður talað síðar,

konungi), en um Íslandsráðherra voru sett sérstök lög af *alþingi* og *konungi*, l. 4. marz 1904. Stjórnarskrá 1874 og breytingin á henni 1903 var undirrituð af þáverandi dómsmálaráðherrum Dana, og öll hafa lög þessi verið borin upp fyrir konungi í ríkisráðinu. Að lög þessi ná öll þannig löguð staðfestingu konungs, eftir að þau hafa verið kynt ráðherrunum dönsku, bendir ekki til þess, að þeir hafi álitid grundvallarlögin gild á Íslandi. Þeir Danir, sem telja grundvallarlögin hér gild, hafa og réttilega frá því sjónarmiði álitid áminst islenzk lagaákvæði grundvallarlagabrot¹⁾).

Þar sem grundvallarlög Dana geta með engu móti verið hér gild, þá leiðir af því, að ríkisþing Dana hefir aldrei að lögum öðlalt löggjöf um islenzk mál. Það hafði því ekki vald til að setja stöðulögin, og hluttaka þess um ýms önnur lög á þessu tímabili er því einnig ölögmat, svo sem er um verzlunarlögin 15. apríl 1854²⁾. Þau lög ber og að skoða að lögum sem sett af hinum einvalda konungi einum. Um stöðulögin er þess að geta, að þau hefði aldrei sem heild átt að leggja undir ríkisþing Dana, heldur einungis þau ákvæði þeirra, er vörðuðu fjárgreiðslur af hendi Danmerkurrikis til Íslands. En ef engin fyrirmæli hefðu verið sett í stöðulögin um þau mál, sem ekki urðu „sérmaal“ Íslands samkvæmt stöðulögunum, þá mætti reyndar segja, að afskifti ríkisþingsins af þeim lögum hefðu verið þýðingarlaus de jure. Þau mátti skoða sem sett af einvöldum konungi einum, og svo mætti segja, að hann væri sjálfráður, hvort hann lagði lögin einnig fyrir löggjafarþing hins ríkisins. En nú afhenti konungur ríkisþingi og dönskum stjórnarvöld-

1) Sbr. Matzen, Statsforfatningsret II, 153—157 (4. útg.).

2) Sbr. Maurer í Ný Félagsrit XIX. 88,

um forræði yfir „sameiginlegu“ málunum, án þess að þetta forræði væri konungi afturtækt án samþykkis ríkisþingsins. Þetta var konungi óheimilt. Valdi því, er konungur fékk samkvæmt einvaldsskuldbindingunni, átti hann ekki að ráðstafa óafturkallanlega án samþykkis Íslendinga, án samþykkis þjóðfundar, eins og til var ætlaðt 1851. Ekki gat konungur heldur de jure fengið Íslendingum vald þetta í hendur á annan hátt. Aðferðin átti hér, er konungur skilaði Íslendingum í hendur einveldi sínu, að fara fram á alveg tilsvarendi hátt og í Danmörk. Grundvallarlög Íslands átti að leggja fyrir þjóðfund, sem hefði samþykta vald, alveg eins og grundvallarlagagæping Dana hafði á sínum tíma. Þessu var og jafnan haldið fram á Íslandi, og þessa skoðun hafði Konráð Maurer líka¹⁾.

Með því að grundvallarlög Dana hafa ekki náð hér lagagildi, var konungur einvaldur að lögum í öllum málum landsins þetta tímabil. Meðferð danskra grundvallarlaga-stjórnarvalda á málum landsins er ekki de jure annars eðlis en meðferð skrifstofna konungs á þeim málum til 1849. Gagnvart Íslandi báru þau enga ábyrgð hvorki fyrir 1849 né eftir. Gagnvart þingi Dana báru ráðherrar ábyrgð einnig á meðferð Íslandsmála eftir 1849, að því leyti sem þeir máttu ekki í stjórn sinni framkvæma neitt það, er braut bág við gildandi reglur í Danmörku, alveg eins og danskir ráðherrar geta sætt ábyrgð fyrir framkomu sína út á við alment. De facto gat þetta auðvitað varðað nokkru um það, hvernig landinu var stjórnað, en de jure hafði konungur alt um það einveldi yfir Íslandi.

Á þessu tímabili setti konungur ýms lög, sem mið-

¹⁾ Ný Félagsrit XIX. 79,

uðu til að gera ýms mál sameigin ríkjum hans, er eigi voru það áður, samkvæmt neinu lagaboði. Með tilsk. 15. jan. 1776 gerði konungur það alment að skilyrði til þess að hljóta embætti í ríkjum hans og löndum, svo og til að njóta styrks af allsherjarstofnunum, að umsækjandi hefði rétt innborinna manna, og varð hann að þessu leyti sameiginlegur í öllum ríkjum hans og löndum. Var tilsk. þessari einnig fylgt hér, þótt ekki hafi hún birt ver- á alþingi¹⁾. Varð þetta *venja* hér, og hefir síðan hald- izt. Tilsk. 11. júlí 1748 býður öllum þegnum konungs að hafa á skipum sínum þar greint flagg, og sér- staklega er það hér lögboðið með tilsk. um skrásetning skipa 25. júní 1869 § 2. Hæstiréttur Dana varð hér venju samkvæmt æðsti dómstóll²⁾ og lögboðinn með kgsbr. 2 maí 1732, er bauð, að málsóknir hér skyldu fara eft- ir reglum Norsku Laga. En samkvæmt þeim var hæstiréttur Dana og æðsti dómstóll Norðmanna³⁾. Alt gekk jafnt yfir Norðmenn og bygðist alt á vilja hins einvalda kon- ungs. Síðan er gert ráð fyrir dómssvaldi hæstaréttar í íslenskum málum í ýmsum lagaboðum, svo sem í tilsk. 3. júní 1796 § 35, 11. júlí 1800 § 21, 24. jan. 1838 § 16 o. s. frv. Peninga hafa Íslendingar ekki slegið. Í Jónsbók var gert ráð fyrir því, að norskir peningar gengju hér sem lögmætur gjaldmiðill, sbr. Jb. Mannh. 2 og Kvg. 17. Hér á landi gengu og lengi bæði enskir og þýzkir peningar, meðan landsmenn höfðu viðskifti við aðra en Norðmenn og Dani. Eftir að Danska einokun- arverzlunin hófst, gengu hér danskir peningar sjáfsagt

¹⁾ Lovs. for Island IV. 191.

²⁾ Sbr. Andvara 37. árg. 8–10, Jón Sigurðsson 75–76.

³⁾ Sbr. t. d. N. L. 1–3–15, 1–4–29, 30, 33, 36, 1–6–18, 20, 21 o. fl.

eingöngu. Gerði alþingi 1608 samþykkt um verðhlutfall þeirra og landaura í ýmsum greiðslum, svo sem minnst hefir verið á áður. Síðan er sagt, að sama sé hér mynt, eða bygt á því, að svo sé, t. d. tilsk. 22. apr. 1778, 13 jan. 1787 II § 16, 20. marz 1815 o. fl. Sjá og tilsk. 30. maí 1776, er ákvað, að sami myntreikningur skyldi vera hér sem annarsstaðar í rikjum konungs. Myntlög Dana 23. maí 1873 voru og þýdd á íslenzku og birt á Íslandi. Með tilsk. 22. apr. 1778 og 13 jan. 1787 II § 16 urðu danskir bankaseðlar lögfullur gjaldeyrir á Íslandi, og skyldu þeir vera með íslenzkum texta á bakiinu. Ellá var Íslendingum óskylt að taka við þeim. Undir íslenzka textann áttu tveir áreiðanlegir embættismenn konungs að rita nöfn sín til þess að fyrirbyggja seðlafalsanir eftir föngum. Seðlar Ríkisbankans danska, sbr. stofnskrá 5. jan. 1813 §§ 3 og 4, voru og lögleiddir sem lögfullur gjaldeyrir á Íslandi með tilsk. 20. marz 1815 § 1. Í stofnskrá Þjóðbanka Dana 4. júlí 1818 § 42 var þeim banka veittur einkaréttur til seðlaútgáfu um næstu 90 ár, og konungur skuldbatt sig til þess, að ríkið gæfi enga seðla út, er lögmætur gjaldeyrir væru, þetta tímabil. Samkvæmt tilsk. 30. marz 1836 skyldu allar greiðslur til hins opinbera, svo og greiðslur manna á meðal hér alment, fara fram með Ríkisbanka-silfurmynt, en ekki ríkisbankaseðlum. Þeir voru því ekki lögmætur gjaldeyrir hér eftir það. Virðist því svo sem loforð konungs til þjóðbankans 1818 hafi ekki verið talið taka til Íslands. En hvernig sem um þetta hefir verið, þá var þó leitað samþykkis stjórnar Þjóðbankans til útgáfu íslenzkra seðla, þegar Landsbankinn var stofnaður. Þó lét bæði stjórn landsins og stjórn Þjóðbankans það álit uppi, að Þjóðbankinn hefði ekki einkarétt til seðlaút-

gáfu á Íslandi, og bygði það á áminstri tilsk. 30. marz 1836¹⁾).

Eins og kunnugt er, blandaði konungsvaldið fjármálum Íslands og annara ríkja sinna saman. Ríkiseignir og ríkisskuldir þeirra allra voru því í raun réttir sameiginlegar. Eins og alkunnugt er, varð fjárskilnaður milli Danmerkur og Íslands samkvæmt stöðul. 2. jan. 1871. Fékk Ísland þjóð eignir sínar, þær er óseldar voru, þjóðjarðirnar, svo og sjóði og stofnanir o. fl., sem í sambandi stóð við Ísland. Um þetta mál, fjárhagsskilnaðinn, varð hinn mesti ágreiningur milli Dana og Íslendinga, eins og kunnugt er²⁾. Með því að fjármálum beggja landanna var alveg blandað saman, voru tekjur þær og gjöld, sem Ísland snertu, einnig teknar í fjárlög Dana til 1872.

§ 25.

Yfirlit yfir stjórn innanlandsmála.

Þótt konungur fengi heimild til að setja fyrirmæli um stjórn landsins samkvæmt einveldisskuldbindingunni, þá stóðu eldri stjórnarfarsreglur óbreyttar til 1683. Jafnvel alþingi gerði samþykktir á sama hátt sem áður til 1700. Eftir það varð það einungis dómstóll, auk þess sem margskonar auglýsingar, bæði fyrir stjórn landsins og aðra, fóru þar fram alla tíð, meðan það stóð.

I. *Löggjafarvaldið*. Þetta vald var í höndum konungs, eins og áður hefir verið sagt. Það hefir alment

¹⁾ Sbr. Alp. tíð. 1885 C. 72.

²⁾ Sbr. ritgerðir Jóns Sigurðssonar um fjárhagsmálið i Nýjum Félagsritum XXII, XXIII, XXIV og XXV.

ekki verið ágreiningur um það, að lög, sem lutu að stjórn innanlandsmála, svo sem refsilög, fjárréttar-, sífja- og réttarfarslög og lög, er vörðuðu framferði stjórnenda í landinu sjálfu, o. s. frv., þyrfti að birta á Íslandi og þýða á íslenska tungu. Það var því ekki nóg, þó að þau væru birt í Noregi eða Danmörku. Auk þess þurfti auðvitað þýðing laga og birting að vera samkvæmt vilja konungs til þess, að þau gætu náð hér lagagildi. Af þessum sökum urðu t. d. Norsku Lög Kristjáns IV. og Kristjáns V. ekki bindandi hér. Þetta, að birta þyrfti lögin hér í íslenskri þýðing, var einróma álit helztu lagamanna hér, svo sem Páls Vidalíns¹⁾ og Magnúsar konferenzráðs og háyfirdómara Stephensens²⁾. Ekki hafa dómstólarnir heldur talið fært að dæma eftir lögum, sem ekki voru hér birt eða þýdd á íslenska tungu³⁾. Stjórnin taldi og nauðsyn á því, að menn mættu kynna sér lögin, og hún áleit ekki heldur, að norsk lög eða dönsk gætu eo ipso fengið gildi á Íslandi. Þetta birtist fyrst og fremst í því, að hún gerði margar tilraunir til þess að húa til íslenska lögbók eftir að Norsku og Dönsku Lög Kristjáns V. voru komin út handa Danmörku og Noregi, þótt tilraunir þessar mistækjust⁴⁾. Sjálf lét og stjórnin margar tilskipanir á 18. öld koma út á íslensku sem frummáli⁵⁾, eða í þýðingu á íslenska tungu. Samkvæmt kgsbr. 30. apr. 1751 átti ennfremur að safna

¹⁾ Fornyrði lögbókar 399—400.

²⁾ Commentatio 10—11.

³⁾ Ldsyfírréttardómar 23. maí og 20. júní 1842 og hæstaréttardómar 9. og 15. des. 1842 (Ný Félagsrit VIII. 167—175).

⁴⁾ Sjá kgsbr. 14. apr. 1688, 29. maí 1719, 9. júní 1721, 11. apr. 1724, 23. apr. 1728, 2. maí 1732, 7. maí 1735, 25. nóv. 1746, 17. maí 1762, Kbr. 15. júní 1792, 18. maí 1805 o. fl.

⁵⁾ Sbr. Jón Sigurðsson 74.

lögum landsins og gefa þau bæði út á dönsku og íslenzku, en ekkert varð þó af þessu. Í kanc. br. 26. maí 1792 var því ennfremur heitið, að öll lög, sem almenningur þyrfti að þekkja, skyldu eftir það gefin út á íslenzku og dönsku. Með kanc. bréfi 2. ág. 1800 var hinum nýstofnaða yfirrétti falið að þýða lögin á íslenzku, þau er þar eftir yrðu sett, svo og hinar helztu eldri tilskipanir. Þennan starfa hafði yfirrétturinn á hendi, þar til önnur skipan var gerð á þessu máli samkvæmt tilsk. 21. des. 1831. Þar eftir sá stjórnin um þýðingu lagaboðanna. En það má telja alveg fullgilda reglu á 19. öldinni, að birta þyrfti hér lagaboð þau, er ætlaðt var til að giltu hér¹⁾, sbr. kancbr. 30. maí 1820, kgsúrsk. 6. júní 1821, tilsk. 21. des. 1831 inng. Danski texti laganna var þó frumtexti, með því að konungur skrifaði einungis undir hann, til 1859²⁾. Þar eftir ritaði konungur bæði undir íslenzka og danska textann. Voru þá báðir textarnir jafn rétt háir. Stóð svo til 1891, er svo var fyrir mælt, að konungur skyldi þar eftir einungis undirrita íslenzka textann, en stjórn landsins skyldi annast um og löggilda þýðingu hans á dönsku³⁾.

Það var auðvitað oft vafa bundið, hvaða lög, er upphaflega voru sett handa Noregi, kynni að vera rétt eða heppilegt að lögleiða á Íslandi. Slíkt heyrði einvörðungu undir hinn einvalda konung. Var um það leitað umsagnar þeirra embættismanna konungs, er helzt var ætlað að hafa vit á því. Með kgsúrsk. 6. júní 1821

¹⁾ Sbr. þó hina fráleitu skoðun, sem uppi er lätin í kancbr. 17. júlí 1819 og 16. júní 1821, er taldi nægilegt til þess að beita mætti lögum, að þau væru birt á varnarþingi málsaðilja, þótt ekki væri birt í landsyfirdómi samkv. tilsk. 11. júlí 1800 § 12.

²⁾ Kgl. augl. 27. maí 1859 II. 1.

³⁾ Lög 18. sept. 1891.

veitti konungur þó Kancellíinu eitt skifti fyrir öll heimild til að birta á Íslandi og á löglegan hátt til eftirbreytni almenn dönsk lagaboð, ef það teldi þau eiga hér við, en áður skyldi Kancellíið þó hafa leitað álits Rentukammers eða hlutaðeigandi háyfirvalda á Íslandi. Með úrskurði þessum veitti konungur því Kancellíinu í raun réttri löggjafarvald á Íslandi. En vald þetta gat hinn einvaldi konungur tekið til sín aftur jafnskjótt sem hann vildi, og var þetta því alls ekki gagnstætt einvaldsskuldbindingunni 1662. Í tilsk. 21. des. 1831 er svo fyrir mælt, að þar eftir ætli konungur að ákveða með tilskipunum, hver almenn lagaboð, sem út komi fyrir konungsríkið Danmörk, skuli einnig ná gildi á Íslandi. Þegar ráðgjafarþingin dönsku voru komin á laggirnar, var því næst leitað tillagna þingsins í Hróarskeldu um löggjafarmálefni Íslands, sbr. tilsk. 28. maí 1831 § 4 og 15. maí 1834, þar til sérstakt ráðgjafarþing var stofnsett í Reykjavík handa Íslandi, tilsk. 8. marz 1843, sbr. og kgsúrsk. 10. nóv. 1843. En það kom fyrst saman 1845, eins og kunnugt er. Eftir það hafði það þing ráðgjafaratkvæði um það, hvaða lög skyldu sett handa Íslandi, samkv. tilsk. 1843 § 79.

En þótt aðalreglan væri þessi, að engin lög gætu náð hér gildi, nema þau væru þýdd á íslenzka tungu og birt á Íslandi, þá ber þó að geta þess, að stjórnin braut þá reglu, enda þótt hún hefði margsinnis viðurkent hana, eins og áður er sagt. Á meðan verið væri að búa til hina íslenzku lögbók átti, samkv. kgsbr. 2. maí 1732, að fara eftir réttarfarsákvæðum Norsku Laga¹⁾. Einnig átti samkvæmt kgsbr. 19. febr. 1734 að fara hér eftir ákvæðum Norsku laga um þjófnað og manndráp²⁾.

¹⁾ Aðallega 1. bókin.

²⁾ N. L. 6—6 (manndráp) og 6—17 (þjófnað).

Og svo mátti taka Norsku lög til hliðsjónar um önnur efni, sem ólögákveðin voru, og svo framarlega sem ákvæði þeirra mættu samrímast landsháttum hér og venjum. Kgsbr. 17. febr. 1769 lögleiddi hér og ákvæði Norsku Laga um erfðir og skifti¹⁾. Með tilsk. 17. nóv. 1786 § 17 og 13. júní 1787 II § 21 var víxilréttur Norsku laga²⁾ lögleiddur á Íslandi. Tilskipun 24. apr. 1833 § 4 mælti svo fyrir, að þinglýsingar í Reykjavík skyldu fara eftir reglum Dönsku Laga³⁾. Tilsk. 21. des. 1831 I § 1 b) ákvað og, að reglur Dönsku Laga Kristjáns V. (3—17) skyldu gilda um það, hverir hér á landi skyldu teljast ómyndugir, hálfmyndugir og fullmyndugir, og er þetta ítrekað í tilsk. um meðferð ómyndugra eigna 18. febr. 1847. Loks var boðið í tilsk. 24. jan. 1838, að refsilög Kristjáns V. og síðari refsilög Dana skyldu gilda á Íslandi, svo og dönsk lög um meðferð sakamála, að því leyti sem ekki væri öðru vísi fyrir mælt í sjálfri tilskipuninni. Þó að stjórnin lögleiddi þannig dönsk og norsk lagaboð í þvögu þá lét hún þó hvorki þýða þau, að minsta kosti fæst þeirra, né heldur birta á Íslandi. Í raun rétttri hefir því hinum almennu og ófrávikjanlegu skilyrðum ekki verið fullnægt til þess, að lögum þessum yrði réttilega beitt hér. Þeim var þó fylgt fyrir venju, og sum eru þau talin gild enn, svo sem margt í Kristjáns V. N. L. 1. bók, D. L. 3—17 að nokkru og þinglýsingarreglur D. L. í Reykjavík. En um margt af þessu eru nýrri lög sett, svo sem refsiréttinn, skifta-, erfða- og víxilréttinn. Ef til vill er réttast að líta svo á, að lög, er þannig hafa verið boðin hér, hafi ekki orðið gild, heldur hafi fyrir venju myndast sömu reglur, sem í lög-

¹⁾ N. L. 5—2.

²⁾ N. L. 5—13—6 o. s. frv.

³⁾ D. L. 5—3—28 til 30, sbr. 5—7—7, 1—3—7 og 1—25—16.

um þeim standa. Það hefir þá ýtt undir þessa venju, að boðið var að fara eftir þeim. En annars skiftir þetta atriði engu máli um réttarstöðu landsins.

Loks er þess að geta, að einatt var vafi um það, hvort lagaboð hefði hér verið lögleitt, og einatt sýndu embættismenn hið mesta skeytingarleysi um notkun norskra og danskra lagaboða, og beittu þeim, þó að ekki væri heimild til þess.

II. Á *dómsvaldinu* urðu þær breytingar á þessu tímabili, að landsyfirdómur var stofnaður samkv. tilsk. 11. júlí 1800, og alþingi — þar með lögréttan og yfirrétturinn forni — lagt niður. Yfir landsyfirréttinum dæmdi hæstiréttur svo. Alt dómsvaldið fór fram í nafni hins einvalda konungs, og hann gat einnig ráðið dómsniðurstöðu hæstaréttar í hverju máli, er hann vildi. Með grvl. 5. júní 1849 misti hann hluttöku í dómsvaldinu í Danmörku, og varð þá að gera nokkrar formbreytingar á hæstarétti¹⁾. Þótt konungur væri de jure einvaldur um islenzk dómsmál þetta tímabil, þá var auðvitað engin önnur aðferð höfð í hæstarétti um islenzk mál, er þar koma eftir 1849, en hin dönsku — og hefðu þó að réttu lagi hinar gömlu reglur átt að gilda, þegar islenzk mál voru fyrir hæstarétti, með því að grundvallarlög Dana giltu ekki á Íslandi.

III. *Framkvæmdarvaldið*. Konungur fékk þetta vald óskorað í sínar hendur 1662. Hér er einungis um það að ræða, hvernig hann ráðstafaði þessu valdi, hvaða embættismönnum hann fól meðferð þess.

1. *Stjórnarskrifstofur konungs í Kaupmannahöfn*. Þó að rikisráðið væri úr sögunni með einveldinu í Danmörku, hlaut konungur að hafa við hönd sér ýmsa

¹⁾ Sbr. Andvari, 37. ár bls. 8—9.

menn, er hann ætti kost á að leita ráða til, og menn, sem afgreiddu málin. Alt til 27. des. 1770 var einskonar ráð, hið svo nefnda „*Geheimkonsejl*“, er reifði mál-in fyrir konungi og tók jafnvel ákvörðun um það, hvort þau skyldu fara fyrir hann eða aftur til hlutaðeigandi skrifstofu, enda tók ráð þetta einnig sjálfstæðar ákvarðanir um málin í forföllum konungs. Árið 1770 var stofnuð svo nefnd „*Geheimkonferencekommission*“, er var milliliður milli konungs og skrifstofnanna, þar sem mál-in voru afgreidd. Frá 18. des. 1770 var Struensee einn þessi „kommission“, en þegar hann féll úr tign sinni, þá var þessi skipun af tekin, og var þá með tilsk. 13. febr. 1772 stofnað svo nefnt „*Geheimeraad*“. Í ráði þessu var fulltrúi fyrir hverja skrifstofu, og fluttu þeir málin fyrir konungi. Ennfremur hélt konungur áfram að hafa sérstakt „*kabinet*“, einskonar enn nánari ráðgjafa en þá, sem skipuðu „*Geheimeraadet*“, til 1784. Þetta „*Geheimeraad*“ hélzt í öllu verulegu með sömu skipun til 21. marz 1848¹⁾. Málin voru afgreidd að öðru leyti af hinum svo nefndu „*Collegia*“. Voru þau einatt mörg, að lokum jafnvel 17. En þessi skipun var aftekin 1848, og með kgsúrsk. 24. nóv. s. á. var ný skipun sett á stjórnarskrifstofurnar. Íslensk mál gengu um þessi *collegia*, og stóð það ekki á stöðugu, á hvaða skrifstofudeildum þau voru afgreidd²⁾. Er slíkt algerlega þýðingarlaust um réttarstöðu landsins³⁾. Fór það alveg eftir vilja hins einvalda konungs. Sama var að segja um mál Noregs á þessu tímabili. Ráðgjafarnir og skrifstofumennirnir voru að eins þjónar eða afgreiðslumenn

1) Matzen, Statsforfatningsret II 74—80 (1897).

2) Sjá hér um nánar Jón Sigurðsson 63—64.

3) Sbr. Jón Sigurðsson 65, Maurer, Ný Félagsrit XIX. 66.

konungs, og gat hann breytt skipulaginu, þegar hann vildi. Lengstum var íslenskum málum þó haldið meira eða minna aðgreindum frá dönskum málum og norskum, þannig að sérstökum skrifstofum var falin meðferð þeirra¹⁾.

Með kgsúrsk. 10. nóv. 1848 var stofnuð sérstök skrifstofa til meðferðar og afgreiðslu íslenzkra, færeyskra og grænlenzkra mála. Í öndverðu var skrifstofa þessi deild úr innanríkisráðaneytinu²⁾, en þó skyldi hvert einstakt mál úrskurðað af þeim ráðherra, sem það heyrði undir eftir eðli sínu, t. d. dómsmál af dómsmálaráðherra, kirkjumál af kirkju- og kenslumálaráðherra o. s. frv³⁾. En stíla skyldi öll bréf um Íslandsmál, sem til stjórnarinnar voru rituð, til innanríkisráðherrans⁴⁾, og skyldu þau vera á dönsku⁵⁾. Hafði það lengi tíðkæzt, og var orðinn róttfastur vani, meðal íslenzkra, verzlegra embættismanna að rita á dönsku embættisbréf, ekki einungis til stjórnarinnar, heldur einnig sín á milli og jafnvel til einstakra manna⁶⁾. 1855 var íslenska skrifstofudeildin lögð undir dómsmálastjórn Dana, og hafði hún úr því íslenzku málin til meðferðar, nema kirkjumálin, þangað til stofnað var sérstakt íslenzkt ráðuneyti samkvæmt kgsúrsk. 14. júlí 1874. Gerðist dómsmálaráðherra Dana þá, sem kunnugt er, jafnframt ráðherra Íslands, sbr. stj.skr. 5. jan. 1874, og hélzt það til 1. febr. 1904, er ráðherra Íslands varð búsettur í Reykja-

¹⁾ Sjá kgsúrsk. 10. nóv. 1848.

²⁾ Kgsúrsk. 8. des. 1848, kgl. augl. 9. des. s. á.

³⁾ Kgl. augl. 24. nóv. 1848.

⁴⁾ Sbr. bréf innanríkisráðun. 16. júní 1849.

⁵⁾ Bréf sama 14. júlí 1854 (Lovs. for Island XV. 680).

⁶⁾ Sbr. ritgerðir Jóns Sigurðssonar í Nýjum Félagsritum XI. 54—63, XXIII, 74 o. s. frv. Sjá og sama rit IX. 69 o. s. frv.

vik. Vald danskra grundvallarlaga-ráðherra yfir íslenzkum málum á þessu tímabili byggist ekki á öðru en *venju*. Sama venjan, sú, að sömu stjórnarskrifstofur færur með íslenzk, norsk (fyrir 1814) og dönsk mál, hefir haldizt einnig eftir að staða dönsku ráðgjafanna varð öll önnur en staða ráðgjafa konungs á einveldistímanum.

2. *Höfuðsmannsembættið* leið undir lok 1683. Þá varð allumfangsmikil breyting á stjórnarfari landsins, því að skömmu síðar voru sett 3 embætti í stað höfuðsmannsins: *Stiftbefalingsmaður*, *landfógeti* og síðast *amtmaður*.

a. *Stiftbefalingsmaður* (líka nefndur *stiftamtmaður*¹⁾) var fyrst skipaður 26. jan. 1684. Varð hann æðsti embættismaður konungs á landinu, og sést það á kgsbr. 19. apr. 1704²⁾, að hann átti að hafa æðstu umsjón dómsmála í landinu, þar á meðal forsæti í yfirrétti og synodalrétti, yfirumsjón með öllum embættismönnum landsins, eftirlit með kirkjumálum, spítölunum, verzluninni. Bænarskrár allar skyldu ganga um hendur hans, hvort sem þær voru um embætti eða annað. Hann skyldi að minsta kosti koma annað hvert ár til Íslands (og Færeyja, sem hann var og settur yfir), en átti annars að hafa umboðsmann sinn hér á landi³⁾. Síðar er þessari kröfu um ferðir stiftbefalingsmanna slept⁴⁾, enda varð reyndin sú, að þeir höfðu hér umboðsmenn sína, en komu ekki sjálfir til landsins, og urðu því að sjá alt með annara augum. Stiftbefalingsmenn stóðu ekki beint

1) T. d. kgsúrsk. 4. febr. 1723 § 2 og 1. nóv. 1768.

2) Erindiskréf hins fyrsta stiftbefalingsmanns, er hefir þó að líkindum verið útgefið, segir Jón Sigurðsson ekki hafa fundizt.

3) Sjá erindisbréf Rabens 27. apr. 1720.

4) Sjá erbr. 2. júlí 1728 § 1, 11. des. 1730 § 1, 5. okt. 1750 § 1.

undir konungi, heldur skyldu þeir afgreiða málin til þeirrar stjórnarskrifstofu, sem með þau skyldi fara og afgreiða til konungs¹⁾. Stiftbefalingsmaður fékk ákveðin laun, og hafði því ekki landið á leigu, eins og tíðkæzt hafði um hirðstjóra og höfuðsmenn.

Með tilsk. 15 maí 1770 var landinu skift í ömt. Voru amtmenn upphaflega tveir, annar norðan og austan og hinn sunnan og vestan. Varð amtmaðurinn í Suður- og Vesturamtinu jafnframt *stiftamtmaður*, og kom stiftamtmaður í stað stiftbefalingsmannsins. Stiftamtmaður hafði, auk þess sem hann var amtmaður í Suður- og Vesturamtinu, sömu störf á hendi sem stiftbefalingsmenn, þar á meðal forsæti í yfir- og synodalrétti²⁾. Með kgsúrsk. 6. júní 1787 var sérstakur amtmaður settur í Vesturamtinu. Stiftamtmaður varð búsettur í landinu³⁾, og var það sjálfsagt fremur bót frá því, sem áður hafði verið. Stiftamtmanndæmið var niður lagt 1872, þegar *landshöfðingjadæmið* var stofnað. Hið fyrra erbr. landshöfðingja er frá 29. júní 1872, og vísast til þess.

b. *Landfógetinn*. Með kgsúrsk. 17. jan. 1683 er landfógetaembættið stofnað, og erindisbréf hins fyrsta landfógeta er frá 16 maí 1683. Landfógeti átti að hafa eftirlit með eignum konungs hér á landi, skattheimtu og öðrum greiðslum til konungs, og bar því að sjá til þess, að mál væru höfðuð gegn sekum mönnum, og að sektadómum yrði fullnægt. Hann átti og að líta eftir því, að verzlunarlöggjöfinni væri hlýtt⁴⁾. Auk þess gegndi hann

1) Erbr. 27. apr. 1720 § 4 og 5.

2) Sbr. Kanc. bréf 31. marz 1787, kgsúrk. 15. febr. 1788, sbr. og erbr. biskupa 1. júlí 1746 § 16.

3) Sbr. tilsk. 15. maí 1770 § 1.

4) Sjá erbr. 16. maí 1683, 26. júní 1717, 31. maí 1727.

nokkrum þeim störfum í Gullbringusýslu, sem sýslumönnum voru annars falin. Hann nefndi þar lögréttumenn¹⁾, átti að hafa þar á hendi rekstur sakamála — þó ekki dæma þau — eftirlit með fátækramálum, helgidagahaldi o. s. frv.²⁾. Landfógeti varð síðar einungis séhirðir konungs og síðar landssjóðs. Landfógetaembættið var loks af numið samkvæmt l. nr. 17, 3. okt. 1903.

c. *Amtmenn*. 1688 var amtmaður skipaður á landinu. Til þess, er tilsk. 15. maí 1770 skifti landinu í ömt, var hér einungis einn amtmaður, síðan tveir til 1787 og þá þrír til 1872, er Vesturamtið var aftur sameinað Suðuramtinu. Amtmannaembættin voru lögð niður frá 1. okt. 1904 samkvæmt l. nr. 17, 3. okt. 1903.

Erindisbréf hins fyrsta amtmanns er dagsett 5. maí 1688. Í fjarveru stiftbæfalingsmanns átti amtmaður að gegna störfum hans hér, nema annar væri sérstaklega til þess settur. Amtmaður átti að hafa eftirlit með lög-gæzlu og dómsmálum og hafa umsjón með veraldlegum embættismönnum og svo kirkjumálum, spítölum og fátækramálefnum. Einnig átti hann, eins og aðrir veraldlegir embættismenn, að hafa nákvæmt eftirlit með verzlun landsins. Amtmaður varð að eiga heimili á Íslandi, og varð því að fá sérstaka undanþágu, ef hann vildi dveljast utanlands³⁾. Amtmenn urðu alment liðir milli sýslumanna og æðri yfirvalda, stiftamtmanna og landshöfðingja. Störf þeirra urðu með tímanum allmargbrotin.

1) Rkbr. 17. maí 1764.

2) Kgsúrsk. 28. júní 1781.

3) Sjá t. d. kgsbr. 29. marz 1689 og 30. des. 1701. Erindisbréf amtmanna, sjá erbr. 5. maí 1688, 30. maí 1718, 22. marz 1734, 2. nóv. 1744, 30. maí 1757, 28. marz 1769. Sérstaklega er rækilegt erbr. 19. júní 1783 handa amtmannið í Norð-ur- og Austuramtinu.

Þeir afhentu mörg leyfisbréf, úrskurðuðu um fátækramálefni, fengu umsjón ýmissa sjóða og mentastofnana, svo sem lærðaskólans og hinna æðri mentastofnana, eftir að þær voru á stofn settar, safna landsins o. s. frv. Störfum þeim, sem amtmenn höfðu, var ráðstafað til stjórnarráðs og sýslumanna o. fl. með tilsk. nr. 12, 23. ág. 1903. Umsjón yfir mentastofnunum, söfnum og kirkjumálum hafði amtmaður ásamt biskupi, og voru þeir lengi nefndir „*stíftsyfirvöld*“.

d. *Biskuparnir*. Hér skal þess að eins getið, að biskupsstólarnir fornu voru lagðir niður fyrir og um aldamótin 1800, og landið hefir síðan verið eitt biskupsdæmi. Vald biskupanna hefir smáminkað allar götur síðan siðaskifti, svo að nú hefir biskup litlu meira vald en þótt hann væri skrifstofustjóri í stjórnarráðinu.

e. *Lögmannsembættin* voru niður lögð 1800, eins og fyrr er sagt. Um starfsvið *sýslumanna* hefir engin meginbreyting orðið, frá því sem áður var, og er því óþarft að fara frekar út í störf þeirra, heldur nægir að vísa til þess, sem áður hefir verið um þá sagt.

§ 26.

Yfirlit yfir réttarstöðu landsins 1662—1871.

I. Eins og áður er sagt, seldu landsmenn konungi einveldi í hendur 1662. Þessu einveldi gat konungur ráðstafað þannig, að honum var rétt að setja fyrirsmáli um ríkiserfðir, og þó svo, að einungis niðjar hans yrðu til ríkis bornir. Konungur gat falið embættismönnum sínum að fara með vald sitt,

en ekki veilt neinum einstökum manni eða stofnun eða þjóð óafturkallanlega heimild til að fara með það, nema samþykki Íslendinga væri til þess. Þegar ákveða skal stöðu landsins de jure nú, verður vel að gæta þessa, því að á þessu vellur gildi ýmissa ráðstafana konungs á landinu.

II. Auk þess, sem sagt hefir verið áður, skal nú litið yfir það, hvernig bæði stjórnin og einstakir menn hafa hugsað sér stöðu landsins á tímabili þessu. Það er áður talað um það, að konungur hafi verið í fyrirsvari fyrir öll ríki sín út á við og einatt haft um þau öll samheitið „*danskur*“, bæði um Dani, Norðmenn og Íslendinga. Svo er og um það rætt, að stjórnarskrifstofur konungs í Kaupmannahöfn afgreiddu mál Noregs og Íslands á sama hátt sem mál Dana, en þó var Íslandsmálum oftast haldið aðgreindum á skrifstofum þessum frá dönskum málum¹⁾. Um löggjöf hafði Ísland algerða sérstöðu, því að dönsk eða norsk lög fengu þar ekki gildi ipso facto.

III. Þá er athugandi, hvort fram komi í opinberum skjölum nokkuð ábyggilegt, er sýni skoðun manna á stöðu landsins á þessu tímabili, auk þess sem sagt hefir verið um utanríkismál — þar sem bæði Danmörk, Noregur og Ísland eru skoðuð sem ein heild. Í bréfum konungs er landið annars langtíðast nefnt „*Vort Land Ísland*“, eins og það er jafnvel kallað enn í dag. Þetta er öllum svo kunnugt, sem flett hafa upp lagasöfnum og Stjórnartíðindunum, að óþarft sýnist að nefna lagastaði eða konungsbréf sérstök þessu til sönnunar. Þess finnast dæmi, að Ísland er kallað „*Stat*“ í konungsbréfum, svo sem í kgsbr. 1. apríl 1741 um sendi-

¹⁾ Sjá Jón Sigurðsson 63—64,

för þeirra Harboes til Íslands: „*Den islandske Stats Beskaffenhed*“¹⁾. Í umsögn stjórnarinnar um það, hvort lögleiða skyldi tilsk. 5. jan. 1813 segir svo, að ætla megi „*at Coursforholdene der (þ: á Íslandi) maatte have virket sildigere end i Deres Majestets andre Riger*“ — og er Ísland því blátt áfram nefnt *ríki* hér. Stundum er Ísland talið með „*de (eða Kongens) evropæiske Stater*“, t. d. op. br. 6. júní 1787 §§ 1 og 9. Oft er talað um konungsríkin Danmörk og Noreg og svo Ísland við hlið þeirra, t. d. kgsbr. 12. apr. 1717: „*Vore Riger Danmark og Norge, samt Island*“, tilsk. 31. maí 1805: „*I Danmörku, Noregi og á Íslandi*“. Ísland er þar á móti ekki talið undir „Danmerkur ríki“²⁾, sjá t. d. kgsbr. 9. nóv. 1825. Þar er lögleidd sama regla um þá, sem ekki gefa sig fram við skifti dánarbúa „*á voru landi Íslandi*“ sem gildir í „*Danmerkur-ríki*“. Með „Konungsríkinu Danmörk“ „*Voru ríki*“ (þ: „Danmörk“) er Ísland auðvitað aldrei talið á 19. öld, sjá t. d. tilsk. 21. des. 1831 inng., 24. jan. 1838, 3. febr. 1836 VII. § 1, kgsúrsk. 19. marz 1858, 1. 17. apríl 1868, tilsk. um hegningar 25. júní 1869 § 8 o. m. fl. Ennfremur sést það oft, að Ísland er ekki talið undir „*Vort Ríge Norge*“, svo sem kgsbr. um forkaupsrétt leiguliða 22. des. 1797: „*Tilsk. 18 júní 1723 fyrir vort ríki Noreg skal einnig vera lög á Íslandi*“. Stundum er landið þó nefnt „*Provins*“ úr Noregi, og síðar úr Danmörku, sbr. kgsúrsk 9. ág. 1786, „*Colonie*“, svo

¹⁾ Sbr. og op. br. 7. marz 1787: „*Ísland eller vore andre evropæiske Stater*.“

²⁾ Þar sem Ísland er ekki talið til „Danmarks Ríge“ í lagaboðum á fyrra hluta 19. aldar, þá gefur þetta atriði leiðbeiningu um það, hvernig skilja beri yfirskrift grundvallarlaga Dana 1849 og 1866: „*Danmarksriges Grundlov*“,

sem í milliríkjasamningum¹⁾ og ýmsum konungsbréfum, t. d. kgsúrsk 6. júní 1821. Svo er og orðið „*Bíland*“ alkunnugt, jafnvel í stjórnaarskjölum, á síðari tímum. Það er því fyllilega á reiki hjá stjórninni, hvaða stöðu hún ætlar landinu, nema í milliríkjasamningum. Þar er Ísland jafnan talið „*danskt*“ eða þá „*Koloni*“. En Noregur var líka talinn „*danskur*“ og Norðmenn „*danskir þegnar*“ (sujets danois, danish subjects). Og viðurkendi þó stjórnin, að Noregur væri konungsríki, eins og sést af afarmörgum lagaboðum og konungsbréfum, t. d. tilsk. 3. jan. 1796 § 23: „Í lögbókum þeggja ríkjanna“, tilsk. 20. jan. 1797 inng. § 1 o. fl. Það virðist og ekki hafa verið öllum beztu mönnum Íslands gleymt, að Ísland var að eins undir konung selt, en ekki undir dönsk stjórnarvöld. Því segir t. d. Jón Skálholtsrektor Þorkelsson: „*Regi videlicet (Islandia) unice paret*“²⁾. Hannes biskup Finnsson segir í bréfi sínu 26. marz 1787 til Thodahls stiftamtmanns: „Bliver han (o: Skálholtsbiskup) den allerringest salærede Biskop i alle Rigerne“³⁾. Hins vegar voru aðrir, sem bygðu á því ástandi, sem þeim fanst vera de facto, að Ísland væri „provins“ t. d. Magnús Stephensen⁴⁾. En þegar Íslendingar tóku að rannsaka hina sönnu réttarstöðu sína á 19. öld, þá kemur þeim ekki til hugar — beztu mönnum þeirra — að viðurkenna það, að Ísland sé „Provins“ „Koloni“ eða því um líkt. Jón Sigurðsson viðurkennir, að Ísland hafi verið hluti konungsveldisins — en þar með á hann við alt það land (territorium), er

1) T. d. Danske Traktater II°. 71, 75, III. 469.

2) Æfissaga Jóns Þorkelssonar Skálholtsrektors I 67.

3) Bréfabók Hannesar Finnssosar 1785—1787, bls. 958.

4) Ísland i det attende Aarhundrede, form. „Til Læsere“,

konungi laut — jafnsnjallur Danmörku, en að það hafi ekki verið partur úr Noregs- eða Danmerkurriki¹⁾, heldur alveg sérstakt land²⁾. Sömu skoðunar var Konráð Maurer³⁾. Á þjóðfundinum 1851 kom það og nokkurn veginn glögt í ljós, hvernig menn skildu stöðu landsins, og þetta er því merkilegra sem þessi samkoma kom saman að konungsboði til að fjalla um málið. Jón Sigurðsson segir þá einnig, að Ísland sé partur úr veldi konungs, en ekki partur úr Danmerkurriki eða partur úr „providsen Danmark“⁴⁾. Og sama kemur fram í ræðum annara þjóðkjörinna fundarmanna, t. d. Eggerts Briems, Jakobs Guðmundssonar o. fl.⁵⁾. Jafnvel Pétur biskup og Þórður Jónasson, sem vildu þó ganga að frumvörpum stjórnarinnar á fundinum, að vísu með breytingum, vilja ekki neita því, að Jón Sigurðsson hafi á réttu að standa. Pétur telur að eins vafasamt, hvort það sé mögulegt eða heppilegt „að ota fram bláköldum réttindum“⁶⁾, og Þórður vill ekki staðhæfa það, að Konungalögin séu hér gild lög. Grundvallarlögin vill hann lögleiða með nauðsynlegum breytingum, og gengur því að því vísu, að þau hafi ekki eo ipso orðið lög á Íslandi, þótt Danir hafi sett sér þau⁷⁾. Líkt var um Þórð Sveinbjörnsson. Hann vildi láta lögleiða grundvallarlögin „að svo miklu leyti því má hér við koma“ og með ýmsum breyting-

¹⁾ Að Ísland hafi ekki verið partur úr Danmerkurriki hefir stjórnin sjálf viðurkennt, eða Noregsriki, sjá bls. 327—328.

²⁾ Ný Félagsrit XXV. 48, 51.

³⁾ Ný Félagsrit XVII. 75, 77, XIX, 66, 79, Zur polit. Gesch. Islands 18 o. s. frv. 130 o. s. frv. 228 o. s. frv.

⁴⁾ Þjóðfundarlíðindi 156.

⁵⁾ Sama rit 149, 150—151.

⁶⁾ Sama rit 162—163.

⁷⁾ Sama rit 153—154.

um¹⁾. Í nefndarálití meiri hlutans er Danmörk talin einn „aðalhluti konungsveldisins“, og vilja fulltrúarnir, að Ísland hafi samskonar stöðu sem hún, eins og því beri að réttum lögum. Telja fulltrúarnir konung ekki hafa getað slept einvaldsstjórn sinni yfir landinu, nema með samkomulagi við landsmenn sjálfa²⁾. Þessari skoðun á sambandinu héldu Íslendingar síðan fram þetta tímabil út og hafa hana flestir enn í dag. Hitt er annað mál, að á þinginu 1867 vildu menn vinna það til samkomulags að ganga að kostum, sem ekki fullnægðu fylstu kröfum, sem landsmenn töldust þó eiga³⁾. Og svo. var oftár. En frumvarpi þingsins 1867 hafnaði stjórnin, og var það að skoða sem tilboð frá hendi þingsins, og því fallið brott, er það var ekki þegið.

Það hefir verið bent á það, að fræðimenn eins og Jón Sigurðsson og Konráð Maurer hafa talið landinu bera fullan rétt jafnhliða Danmörku í sambandi þess við það land, og að þeir hafi talið það þýðingarlaust, hvernig brutlað var með stjórnarhögun þess á þessu tímabili. Í sama strenginn tóku og fulltrúar Íslands í millirikjanefndinni 1908 og flestir aðrir Íslendingar síðan. Og sömu skoðunar eru ýmsir útlendir fræðimenn, t. d. Macody Lund, Nikolaos Gjelsvik, háskólakennari í Kristjáníu, Ragnar Lundborg o. fl. Það má því merkilegt heita, er einstöku málsmetandi menn, eins og Björn M. Ólsen, kalla það „öfgar“⁴⁾, er menn telja, að ráðstafanir konungs á landinu á einveldistímanum hafi enga þýðingu haft að lögum um réttarstöðu þess. Þesskonar ummæli falla vitanlega í

1) Þjóðfundartíðindi 518.

2) Sama rit 496 o. s. frv.

3) Sbr. Alþingistiðindi 1867 II. 449 o. s. frv., Ný Félagsrit XXVIII, 80—81.

4) Upphaf II. 3.

góða jörð hjá Berlin og hans sinnum, því að hinir fáu Íslendingar, sem hallast hafa á hans sveif, eru á máli hans „sandhedskærlige og selvstændigt tænkende Mænd“, en hinir þá auðvitað þvert á móti¹⁾.

Af framanskraðu sést það, að stjórn landsins hefir hvorki skýrt og skorinort né í fullu samræmi við sjálfa sig sagt í skjölum frá sér, hvaða stöðu hún teldi landinu. Þegar stjórnarbaráttan hófst, tók stjórnin þó að gerast nokkru ákveðnari en áður. Þegar ráðgjafarþingin voru sett í Danmörku, þá ætlaðist konungur til, að Ísland sendi fulltrúa á þing Eydana í Hróarskeldu, tilsk. 28. maí 1831 og 15. maí 1834. Kjöri konungur þó þessa fulltrúa, en landsmenn ekki. Þetta atferli má vel kalla innlimunartilraun, en það varð reyndar ekki nema tilraunin ein. Það yrði oflangt mál, enda eigi nauðsynlegt að rekja sögu þessa máls hér, enda hefir verið um það greinilega og rækilega ritað, bæði af Jóni Sigurðssyni²⁾ og Konráð Maurer³⁾. Endirinn varð og sá, að Ísland fékk alþingi (ráðgjafarþing) sér, á sama hátt og hinir hlutar konungsveldisins, tilsk. 8. marz 1843. Svo

¹⁾ Einn íslenzkur, núverandi alþingismaður og blaðamaður, hefir rekizt á þessar vitnisburðargjafir Berlins. Alþingismaður þessi notar því færð og hrósar Berlin í ákafa í blaði sínu til þess að Berlin skuli aftur nefna nafn hans einhvers staðar. Og þetta bregzt manninum ekki, því að í færeysku blaði — málgagni danska flokksins þar — skrifar Berlin grein og vitnar þar í þenna íslenzka speking með nafni, og segir þar, að hann hafi gefið sér (Berlin) heldur en ekki loflegan vitnisburð fyrir ritsmiðar sínar um samband Danmerkur og Íslands. Og í Færeyjum, þar sem blaðamaður þessi er væntanlega miður þekktur en hér, er ekki ólíklegt, að einhver kunni að taka litilsháttar mark á umsögn hans um skrif Berlins.

²⁾ Ný Félagsrit I. 59 o. s. frv., II. 1 o. s. frv., VII. 1 o. s. frv.

³⁾ Ný Félagsrit XIX. 1—94, Zur polit. Gesch. Islands 35 o. s. frv.

var og til ætlazt, að Þjóðfundurinn 1851 lögtæki grundvallarlögin, en fundarmenn neituðu því þá eindregið, eins og kunnugt er, að undanskildum nokkrum hinna konungkjörnu þingmanna, sem vildu lögleiða grundvallarlögin hér með viðeigandi breytingum. 1867 og 1869 lagði stjórnin og fram frumvörp fyrir alþingi, sem í þá átt gekk — enda skýrt svo að orði komist í frumv. —, að Ísland skyldi vera óaðskiljanlegur hluti „Danmerkurrikis“. Ef þetta hefði fengið samþykki þingsins óbreytt, þá hefði Ísland orðið undir grundvallarlögin gefið, því að þau nefnast einmitt „*Danmarks Riges Grundlov*“. Til samkomulags¹⁾ ætlaði þingið 1867 að ganga að því, að Ísland yrði „*óaðskiljanlegur hluti Danaveldis*“, en þar með voru grundvallarlögin ekki lögleidd, því að „Danmerkurriki“ og „Danaveldi“ er og var sitt hvað. En stjórnin aðhylltist ekki frv. þingsins 1867, og hafði þingið því aldrei skilyrðislaust skuldbundið sig til að samþykkja neitt um stöðu landsins. Frumvörp þjóðfundarins 1851 og alþingis 1867 eru að eins tilboð, sem brott féllu, þegar sýnt var, að stjórnin vildi ekki að þeim ganga. Svo tók danskt löggjafarvald sér rétt til að setja stöðulögin með konungi, og virðist svo, eins og fyrr er sagt, að stjórnin hafi venjulega ekki litið svo á, að grundvallarlögin væru gild á Íslandi. Fullrúi konungs á þjóðfundinum hefir þó álitid, að hann ætti að halda því fram, að grvl. giltu hér þá, með því að hann segir, að Ísland sé partur úr ríkinu, og að grundvallarlögin geti ekki komið til umræðu á fundinum, með því að þau séu sett fyrir alt ríkið²⁾. Og stjórnin kemst svo að orði í athugasemdum sínum um frv. sitt sem hún telji

¹⁾ Sjá Ný Félagsrit XXVIII 80—81.

²⁾ Þjóðfundartíðindi 152.

þau þá gild á Íslandi¹⁾, en samt á þó að fara að lögleiða þau hér 1851! En 1867, og reyndar líka 1851 og 1869, tók þó stjórnin undan valdi grundvallarlaganna, eða dansks löggjafarvalds, ýms mál, og hefir hún því verið æði ósamræm sjálfri sér í þessu efni, því að ef grvl. voru þá þegar orðin gild hér, hefði þurft til slíks grundvallarlagabreytingu, alveg eins og hennar hefði þurft 1871, er stöðulögin voru sett, ef grundvallarlögin hefðu þá verið orðin gild hér. Árin 1867 og 1869 segir stjórnin líka í athugasemdum sínum með frumvörpunum, sem hún lagði þá fyrir þingið, að grundvallarlögin séu að nokkru gild á Íslandi, gild um þau mál, er í framkvæmdinni hafi verið sameiginleg með Danmörku og Íslandi²⁾. Og á þeirri skoðun hlýtur ríkisþingið að byggja hlutdeild sína í setningu stöðulaganna, því að ella þurfti og átti það ekki að fjalla um nein ákvæði þeirra, nema þau, er skuldbundu ríkissjóð Danmerkurrikis til fjárgreiðslu handa Íslandi, eins og áður er sagt. Þetta siðastnefnda álit, að grvl. væru hér að engu gild, kemur jafnvel skýrt fram í bréfi dómsmálastjórnarinnar 27. apr. 1863³⁾. Er af þessu auðsætt, að skoðun stjórnarinnar á málinu hefir ekki staðið á stöðugu eða verið sjálfri sér samkvæm.

¹⁾ Þjóðfundartíð 462.

²⁾ Alpt. 1867 II. 27—28, 1869 II 13, 27—28.

³⁾ Alptíð. 1867 II. Viðbót A bls. 8. Þar segir dómsmálaráðherrann (Casse) svo: „Þó að fjárhagsmálið sé mjög nátengt hinu íslenska stjórnskipunarmáli, þá hefir dómsmálastjórnin álit-
ið réttast áður en samið sé frumvarp til stjórnskipunarlags handa Íslandi, að heyra álit alþingis um fjárhagsmálið, með því að það mál einungis getur komið til umræðu á ríkisþinginu“. Bréf þetta er líka nefnt í Tið. stjórnsmál II. 133. NF. XXVI. 8, 338, XXVIII. 72.

IV. KAFLI.

Réttarstaða landsins 1871—1903.

§ 27.

Stöðulögin 2. jan. 1871, stjórnarskrá 5. jan. 1874 og
1. nr. 16, 3. okt. 1903.

I. Það hefir verið skýrt að framan, að konungur var út alt næsta tímabilið á undan (1662—1871) einvaldur de jure um öll mál landsins, með því að grundvallarlög Dana, hvorki hin upphaflegu frá 5. júní 1849 né hin endurskoðuðu frá 28. júlí 1866, hafi enn náð gildi á Íslandi. Af því hefir einnig verið dregin sú óhjákvæmilega ályktun, að ríkisþing Dana hafi brostið heimild til að taka þátt í setningu stöðulaganna, að því undanskildu, að þess samþykki þurfti til þess að ríkisþjóður Dana greiddi fé af höndum til Íslands¹⁾. Það hefir enn fremur verið tekið fram, að konung hafi brostið heimild til að selja óafturkallanlega af hendi einveldi sitt yfir landinu án samþykkis Íslendinga. Af því, er síðast var nú tekið fram, leiðir aftur, að alþingi, er þá hafði að eins ráðgjafaratkvæði, var ekki bært að ráða málinu um réttarstöðu landsins til lykta. Annaðhvort þurfti að veita þinginu samþykktarvald ad hoc, eða þá að stofna til sérstakrar löggjafarsamkomu (þjóðfundar) til að ráða málinu til lykta. Þessi leið var og valin í Danmörku 1848 og spor stigið í þá átt hér með þjóðfundinum 1851. Og með því að einveldið var konungi afhent á löggjafarþingi 1662 og með sérstökum formála, þá

¹⁾ Þessi skoðun hefir og glögt komið fram hjá Dönum sjálfum, svo sem, auk bréfs dómsmálaráðherrans 27. apr. 1863 (Tið stjómál II. 133 nmgr, Alþtið 1867 II, viðb. A bls. 8), í frv. stjórnarinnar til ríkisþingsins 1868 og 1869.

þurfti sérstök íslensk löggjafarsamkoma að taka við því aftur. Þjóðfundur er og frá öðru sjónarmiði hallkvæmastur. Þótt alþingi hefði verið veitt löggjafar(samþykktar)vald um málið, þá hefði það ekki verið svo hagfellt sem ef þjóðfundur, sérstaklega til þess kjörinn, hefði fjallað um það, því að til þings kjósa menn aldrei einvörðungu eftir einu máli, heldur mörgum. Má því vænta þess, að margir á þingi hafi ekki komizt þangað fyrir það traust, sem til þeirra er borið til að ráða sambandsmálinu til lykta, heldur jafnvel af ýmsum öðrum ástæðum. Á þjóðfundi, er ekki hefir önnur mál en þetta eina til meðferðar, er og sennilegt, að það verði betur athugað en á þingi, þar sem mörg mál eru fyrir, sem dreifa kröftunum. Og á síðari þingum hefir það að minsta kosti jafnan betur og betur komið í ljós, hversu litil föng alþingi hefir á að ihuga vandlega öll þau mál, sem þar eru upp borin. Íslendingar héldu því og jafnan fram, að sambandsmálið ætti að leggja fyrir þjóðfund með ályktunarvaldi¹⁾, þau rök, sem þá var beitt fyrir þeirri kenningu, eru flest góð og gild enn í dag.

II. Þegar ræða skal um setningu stöðulaganna, ber þess fyrst að gæta — auk þess sem þegar er tekið fram um heimildarleysi ríkisþings Dana — að öll aðferðin var eitt samfelt loforðabrot. Jafnvel þótt menn vilji ekki telja þau sett í bág við orðin í kgsúrsk. 23. sept. 1848 er segir, að Íslendingar skuli „*hörte*“ áður en fullráðið verði um samband landanna, og jafnvel þótt setning þeirra sé ekki talin brjóta bág við loforðin í kgl. augl. 12. maí 1852, 7. júní 1855 og 27. maí 1859, þar sem lofað var að leggja málið undir þingið til álita og (1859) að

1) Meðal annars á þinginu 1871, er stöðul. var formlega mótmælt (Alþt. 1871 II. 556—558, sbr. 634).

taka, eftir því sem unt væri, tillögu þingsins til greina, þá brjóta þau bág við aðrar skýlausar yfirlýsingar. Í bréfi 23. febr. 1864¹⁾, er tilkynnir á Íslandi, að Kristján konungur niundi hafi tekið konungdóm, heitir konungur því að sýna öllum þegnum sínum sömu góðvild og réttlæti. Þar sem þegnar konungs í Danmörku höfðu sjálfir tekið ályktanir um grundvallarlögin með konungi, áttu Íslendingar bæði laga- og réttlætiskröfu til hins sama. Á alþingi 1867 lýsir konungsfulltrúi því yfir skýrt og skorinort, að konungur vilji ekki neyða neinum nýjum stjórnarlögum upp á Íslendinga, án samþykkis þingsins²⁾. Segist konungsfulltrúi vilja fullvissa þingið um þetta. En alt um það leggur danska stjórnin fyrir ríkisþingið frumvarp 1870, sem samþykkt var þar og hlaut konungsstaðfestingu 2. jan. 1871 og hefir hér alment gengið undir nafninu „stöðulögin“. Á ríkisþinginu kom að vísu fram rödd um það, að málinu yrði ekki ráðið til fullnaðarúrslita fyrri en alþingi hefði samþykkt það af sinni hálfu³⁾. Aftur á móti lýsti dómsmálaráðherra Dana, sem þá var (Krieger), því yfir, að frumvarpið yrði ekki lagt fyrir alþingi⁴⁾. Þó segir sami ráðherra í ræðu í landsþingi Dana, að málið hafi ekki fengið fullnaðarúrslit með lögunum, heldur að það sé einungis „*bragt til relativ Afslutning*“⁵⁾. Ekki er vel ljóst, hvernig

¹⁾ Tið. stjórnsmál. II. 11. Kgsúrsk. 10. nóv. 1843 (Lovs. for Island XII. 667) má og nefna hér. Þar segir svo, að jafnan skuli lögð fyrir alþingi til álita almenn lagaboð, hvort lögleiða skuli á Íslandi. Eftir þessu hefði átt að minsta kosti að leggja stl. fyrir alþingi í þessu skyni.

²⁾ Alþið. 1867 I. 802, 964. Sbr. Ný Fél.rit XXVIII. 66 o. s. frv.

³⁾ Rígsdagstid., Folket. Forh. 1870—1871, Sp. 991—992.

⁴⁾ Sama rit, Sp. 43.

⁵⁾ Sama rit, Landst. Forh. Sp. 821—822

þetta beri að skilja, en ef til vill á hann hér við það, að Danir verði enn, eftir að frv. er orðið að lögum, að taka fjárveitingu til landsins á fjárlög sín¹⁾.

Eins og alkunnugt er, töldu Íslendingar þegar frá öndverðu brotinn rétt á sér með stöðulögunum, töldu þau ógild, nema alþingi legði á þau samþykki sitt. Þessi óánægja var ekki svo rik vegna efnis þeirra — að því frátöldu, að of lág þótti fjárhæð sú, er Íslandi skyldi greidd samkv. 5. gr. þeirra²⁾ — sem af hinu, hvernig þau voru til orðin. Alþingi 1871 mótmælti þó lögnum í heild sinni, og sérstaklega fjárgreiðsluákvæðinu, því, að skuldaskiftin milli landanna ættu með öllu að vera útkljáð. Þessi mótmæli eru prentuð í Alþingistiðindunum 1871 II. bls. 556—558, sbr. bls. 634, og eru svolátandi:

„1. Þingið³⁾ getur ekki viðurkennt, að lög 2. jan. 1871 séu bindandi fyrir Ísland, eins og þau liggja fyrir (sp. með 14 atkv. gegn 10).

2. Þingið tekur fyrir Íslands hönd á móti þeim 30000+20000 rd., sem eftir lögum 2. jan. 1871 eiga að greiðast úr ríkissjóði Danmerkur í hinn íslenska

¹⁾ Sbr. Rigsdagstid. Landst. Forh., Sp. 826 sbr. 827.

²⁾ Sbr. Alþið. 1871 II. 195—213. Þar eru prentuð ýms mótmæli gegn gildi laganna af landsbygð utan. Að lögin áttu ekki að leggjast fyrir alþingi, sýnir það ákvæði þeirra bezt, er segir, að þau skuli koma til framkvæmdar 1. apríl 1871.

³⁾ Það virðist svo sem Berlin þekki ekkert til mótmælanna gegn stöðul., því að í (sænsku) Statsvetenskapl. Tidskrift 1911, 186, 2. nmgr., segir hann, að auðvitað hafi Íslendingar aldrei haft neitt á móti því að taka við 60 þús. kr. „tillaginu“. Af skrif hans einu frá 1907 (Gads danske Magasin 1907. 816) sést þó, að hann muni þekkja þessi mótmæli. Hefir hann gagnvart Svíum ekki talið þörf þess að minnast á þau? Ætlað, að þar mundi enginn þekkja þau?

landssjóð, en getur þar á móti ekki viðurkennt, að öll skuldaskifti milli ríkissjóðsins og Íslands séu þar með [á] enda kljád. (Sp. með 15 atkv. gegn 9).

3. Jafnframt og þingið þannig geymir Íslandi óskertan rétt um framangreind atriði, ræður það allra þegnsamlegast til, að um þau verði leitað samkomulags við Íslendinga á sérstöku þingi hér á landi, er hafi fullt samþyktaratkvæði fyrir þjóðarinnar hönd. (Sp. með 16 atkv. gegn 9)¹⁾.

Enn itrekaði alþingi 5. apríl 1911 þessi mótmæli með þannig látandi þingsályktun (Alþ. tíð. 1911 A. bls. 716):

„Neðri deild Alþingis ályktar, — jafnframt því sem samþykkt er breyting á ýmsum atriðum í stjórnarskrá um hin sérstaklegu málefni Íslands frá 5. jan. 1874 og stjórnarskipunarlögum frá 3. okt. 1903 um breyting á nefndri stjórnarskrá²⁾ — að lýsa yfir því, með skírskotun til alþingissamþyktar frá 19. ágúst 1871 (Alþingistíðindi 1871 I. 905, — II. 556—558, 634), að lög um hina stjórnskrálegu stöðu Íslands í ríkinu frá 2. jan. síðastnefnt ár (1871) geti ekki viðurkenst skuldbindandi fyrir Ísland“.

Af þessari síðari samþykkt er það ljóst, að alþingi hefir ekki 1911 talið Ísland bundið við stöðulögin. Minni hlutinn greiddi ekki atkvæði um ályktunina, taldi hana óþarfa, með því að lögunum var mótmælt 1871, og að

¹⁾ Móti þessari ályktun voru hinir konungkjörnu þingmenn auðvitað og svo nokkrir hinna þjóðkjörnu.

²⁾ Í Stjkskrfrv. þingsins 1911 var vitnað í stöðulögin, eins og í hinum eldri stjórnarskipunarlögum, en til að fyrirbyggja það, að þar með mætti líta svo á, sem stl. væri samþykkt, voru mótmælin gegn stl. frá 1871 itrekuð, sjá Alþtíð 1911 B II. 2098.

þau mótmæli stæðu enn þá¹⁾. Þeir þingmenn minnihlutans (Hannes Hafstein ráðherra, Jón Magnúss. bæjarfógeti, Pétur Jónsson og Jón Ólafsson blaðamaður), sem til máls tóku á þinginu 1911 um aðurnefnda þingsályktunartillögu, gerðu ráð fyrir því eða tóku það skýrt og skorinort fram, að stöðulögin væru ekki bindandi fyrir Ísland, og að þau hefðu aldrei verið samþykkt af Íslendingum. Sérstaklega gat Hannes Hafstein þess, að Íslendingarnir í millirikjaneftinni 1908 hefðu lýst því yfir í þeirri nefnd, að Íslendingar viðurkendu ekki gildi stöðulaganna. Ennfremur bar minnihlutinn 1911 fram svohljóðandi rökstudda dagskrá: „*Þingdeildin lýsir því yfir, að með því að ganga í breytingum sínum á stjórnarskránni fram hjá öllum stöðulagaaðriðum, hefir hún alls ekki vilja að viðurkenna gildi laga þessara, eins og alþingi, síðan það mótmælti gildi stöðulaganna 19. ágúst 1871, aldrei hefir samþykkt þau, og með þessari yfirlýsingu tekur deildin fyrir næsta mál á dagskrá*“²⁾.

Ágreiningur þingflokka var því að eins um form en ekki efni³⁾.

III. Sú skoðun hefir komið fram, að stöðulögin bæri að skoða sem tilboð í lagaformi⁴⁾. Þar um er fyrst athugandi, *frá hverjum* það tilboð eigi að teljast. Lög in voru samþykkt af rikisþingi Dana og staðfest af kon-

¹⁾ Alþingistið. 1911 B II. 2097.

²⁾ Berlin vill ekki fullyrða það (Gads d. Magasin 1907, 816—817). að stl. séu „formelt“ löglega sett, þykir það að minsta kosti illa farið og ósanngjarnt, að samþykki alþingis var ekki fengið. Síðan er þessi höf. orðinn hjargfastur í þeirri trú, að setning stl sé „formelt i sin Orden“. (Gads d. Magasin 1911, 343).

³⁾ Sjá Alþið. 1911 B II. 2097—2104.

⁴⁾ Jón Sigurðsson í Nýjum Félagsritum XXVIII. 110.

ungi, eins og líka segir í þeim berum orðum. Ef þau væru tilboð, þá ætti það tilboð því að vera frá ríkisþingi Danmerkurrikis og konungi í sameiningu. Konungur gat gert Íslandi tilboð um að alþingi fengi löggjafarvald um mál landsins, og ríkisþing Dana gat einnig gert landinu tilboð um það, að ríkisþing Dana og dönsk stjórnarvöld færu með nokkur mál landsins. En hvorugt er þetta gert í stöðulögunum. Þau verða ekki öðruvísi skilin en svo, að nokkur ákveðin mál landsins *skuli* vera sér-mál þess. Um það er ekkert beinlínis sagt, hvernig stjórn þessara mála skuli vera. Til þess er ætlað, að konungur ráðstafi því, ef til vill í samráði við eða með samþykki Íslendinga. Hinsvegar sést það glögt, að svo er til ætlað, að löggjafarvald og stjórn Danmerkurrikis hafi ekki forræði þeirra mála, með því að í lögunum er talað um „*sérstakt íslenskt löggjafarvald*“. Frá ríkisþingsins hálfu var og hugsandi, að fjárgreiðsluákvæðið mætti skoða sem *tilboð*. En þegar að er gáð, þá sést það einnig, að ekki var tilætlunin, að hér skyldi vera um tilboð að tefla, heldur *skyldi* þetta atriði fara svo sem í lögunum segir. Í umræðunum um lögin á ríkisþinginu kom það, eins og áður er sagt, bert fram, að ekki ætti að leggja lögin fyrir alþingi. Loks tekur það ákvæði af skarið, sem segir, *að lögin skuli ganga í gildi 1. apríl 1871*. Þar með var með öllu fyrir það girt, að lögin yrðu lögð fyrir alþingi til *samþykkis* þess, því að alþingi kom ekki og átti ekki að koma saman fyrr en 3 mánuðum eftir að lögin áttu að ganga í gildi. Enn má geta þess, að það ákvæði laganna, er segir, að Ísland taki engan þátt í meðferð þeirra mála, sem ekki eru kölluð „sérstakleg“, meðan það eigi engan fulltrúa á ríkisþinginu, sýnist harla ósamrímalegt því, að lögin séu

tilboð frá Dana hálfu. Stöðulögin eru því vafalaust ekki tilboð, heldur blátt áfram valdböð.

Þegar skipa átti málum Íslands milli konungs og landsmanna og Íslands og Danmerkurrikis, þá hefði rétta aðferðin verið þessi: *Að því leyti sem um fjárgreiðslur til Íslands var að ræða úr ríkissjóði Danmerkur, þurfti samþykki ríkisþings Danmerkur til þess. Enn fremur þurfti samþykki ríkisþingsins, ef til þess hefði komið að fela ríkisþingi eða Dönnum einhver mál landsins til meðferðar. En þetta gat ekki heldur orðið að réttum lögum, nema samþykki Íslendinga væri til þess og svo konungs. Málum landsins milli konungs og Íslendinga varð löglega ráðstafað með lögmætu samþykki beggja. Ef það hefði orðið niðurstaðan, að engin mál landsins yrðu falin ríkisþinginu eða dönskum stjórnarvöldum, þá þurfti og átti ríkisþingið að eins að hlutast til um fjárhagsatriðið. Einveldinu gat konungur ekki heldur skilað af sér í hendur Íslendinga, án þess, að þar til kjörnir fulltrúar af landsins hendi kæmu sér saman um skilmálana þar um við hann. Ef svo hefði verið að öllu þessu farið sem nú var sagt, þá hefði líka altíð verið formlega löglega gert, og eigi orðið véfengt lögmæti ráðstafana þessara, eins og jafnan hefir verið gert um stl. af hálfu Íslendinga.*

Reyndar mætti ef til vill segja, að það hefði ekki skift máli, þó að konungur, sem var einvaldur yfir Íslandsmálum, hefði lagt frumvarpið til stöðulaganna fyrir ríkisþingið 1870. Það má segja sem svo, að einvaldur konungur hafi haft leyfi til þess að hafa þá aðferð, sem hann kaus helst, til þess að setja landinu lög. Ef gert er ráð fyrir því, að ekki skifti máli um samþykki ríkisþingsins að undanteknu fjárgreiðsluákvæðinu, þá er þetta

rétt, en þá hefði líka framlagning frumvarpsins á ríkisþinginu verið óþörf og lagaleg markleysa. Þó er þess að gæta, að framlagning frumvarpsins ein fyrir ríkisþingið hlaut að gefa til kynna, að minsta kosti óbeinlínis, að ríkisþinginu bæri réttur til þess að hlutast til um málið. En nú er málinu svo farið, að konungur ekki einungis lagði frumvarpið fyrir þing Dana til samþykkis, heldur einnig fól því óbeinlínis og dönskum stjórnarvöldum meðferð sumra mála landsins, og það á þann hátt, að eftir lögunum (stl.) gat hann ekki tekið þá heimild til sín aftur, nema með samþykki ríkisþingsins. Þessi mál voru öll þau mál, sem ekki heyra undir hin „*sérstaklegu*“ mál landsins, sem talin eru í 3. gr. stöðul.

IV. Þá er að athuga það stuttlega, hvað í stöðulögunum felst. Meginregla þeirra er þessi: *Ísland hefir nokkur svo nefnd „sérstakleg“ mál, og hins vegar eru öll önnur mál, hin svo nefndu „almennu málefni ríkisins“.* Sérstakleg málefni landsins eru talin upp í 3. gr. stl., og á sú upptalning eflaust að vera alveg tæmandi, þannig að öll önnur málefni landsins eru „*hin almennu málefni ríkisins*“. Þetta hefir nú reyndar ekki alveg orðið svo í framkvæmdinni, því að löndin hafa hlotið að hafa ýms viðskifti sín á milli, þar sem þau hafa bæði komið fram sem jafn réttháir, eða nokkurn veginn jafn réttháir, aðiljar, jafnvel þótt mál-in hafi ekki heyrt undir neina sérmálaflokka stöðulaganna, sbr. t. d. símasambandið og pósthólasambandið. Slik mál mætti einkum nefna *sameiginleg mál* milli Íslands og Danmerkur. Málsvenjan hefir þó orðið sú, að þau mál, sem stöðulögin nefna „*hin almennu málefni ríkisins*“, hafa nefnd verið „*sameiginlegu*“ mál-in, þótt Ísland hafi ekki fengið neina hluttöku í meðferð þeirra. Þessa málsvenju má og réttlæta á þann hátt,

að þessi mál mörg skifta landið máli að ýmsu leyti, t. d. ýmsar samningagerðir Dana við önnur ríki, sbr. t. d. Spánar-samninginn 9. nóv. 1894.

Ennfremur segir í 1. gr. stöðulaganna, að *Ísland sé óaðskiljanlegur hluti Danaveldis* („*Den danske Stat*“ í danska texta laganna), en með sérstökum landsréttindum. Landsréttindin eru í því fölgín, að landið hefir hin „sérstaklegu“ mál sín samkvæmt 3. gr. laganna. Þar sem sagt er, að Ísland sé einn hluti „Danaveldis“, en ekki „*Danmerkurrikis*“, eins og stóð í stjórnarfrumvarpinu 1867, þá sést af þessu, að lögin gefa ekki með orðum sínum beinar upplýsingar um það, hvort löggjafinn telji grundvallarlög Dana bindandi fyrir Ísland. Titill grundvallarlaganna er „*Danmarks Riges*“ Grundlov, en ekki „*Den danske Stats*“ Grundlov, en „*Danmarks Rige*“ og *Den danske Stat*“ er ekki hið sama. Af þessum ástæðum kaus alþingi 1867 heldur, að sagt væri, að Ísland væri óaðskiljanlegur hluti „*Danaveldis*“, en hitt, að það væri óaðskiljanlegur hluti „*Danmerkurrikis*“, eins og stjórnin hafði orðað það í frumvarpi sínu. Þingið sá, að það gengi að skýringum stjórnarinnar um gildi grundvallarlaganna á Íslandi, ef það samþykkti, að Ísland væri hluti „*Danmerkurrikis*“, en að það gerði það ekki, þótt það samþykkti, að það væri hluti „*Danaveldis*“¹⁾. Hitt er annað mál, að ríkisþingið bygði á því 1870, að grundvallarlögin giltu þá um alt „*Danaveldi*“, enda var þá búið að reita undan því mest þess landsvæðis, sem grundvallarlögin giltu ekki á meðan það var undir Danakonungi, að undanskildu Íslandi.

A. Hin svonefndu „sérstaklegu“ mál landsins eru þessi:

¹⁾ Sbr, Jón Sigurðsson, Ný Félagsrit XXVIII. 80–82.

1. „*Hin borgaralegu lög, hegningarlögin og dómgæzlan, er hér að lýtur*“. Undir hin „borgaralegu lög“ heyra öll þau réttarákvæði, sem nú á dögum eru nefnd einkamálaréttur (Privatret, jus privatum, jus quod ad personas pertinet og jus quod ad res pertinet). Má hér til nefna réttarákvæðin um lögaldur manna og rétt-hæfi (þ: hæfileika til aðildar í réttarsambandi, „persónu-réttinn“), réttarákvæði um erfðaréttindi, hjúskap, frænd-semi og mægðir („ættarréttinn“), réttarreglur um réttindi yfir hlutum, svo sem eignarréttinn, veðrétt, ítök og kvað-ir, sem á hlutum hvila („hlutarréttinn“) reglurnar um kröfuréttindi („kröfuréttinn“) og svo einkaréttindi, t. d. rithöfundarétt, uppfyndingarétt, vörumerki, ö. s. frv. Um öll þessi mál skipar hið svo nefnda „*sérstaka ís-lenzka löggjafarvald*“, og gilda þær reglur alstaðar á landi hér og í landhelgi, alveg á sama hált sem lög og önnur réttarákvæði Dana, eða hvers annars ríkis, gilda á tilsvarendi land- eða sjávarsvæði. Þar sem sagt er, að „*hegningarlögin*“ séu „sérstaklegt“ mál landsins, þá er engum vafa bundið, hvað það merkir. Hið „*sér-staklega*“ löggjafarvald Íslands getur bæði ákveðið, hvaða verknaður skuli hér vera refsiverður, hvaða refs-ingum skuli beitt og hvernig þeim skuli farið í fram-kvæmdinni, t. d. um skipulag fangelsa o. s. frv., og það, þótt brotið sé gegn rétti, sem fylgir einhverju „sam-málanna“, t. d. konungi, konungsætt, sbr. t. d. alm. hegnl. 25. júní 1869 §§ 72—98 (9.—11. kap.). Ennfremur segir, að „*dómgæzlan, er hér að lýtur*“ skuli vera „sérstaklegt“ mál landsins. Þetta er frámunalega illa orðað. Það er svo að sjá, sem að eins sú dómsgæzla, er að hinum borgaralegu lögum og hegningarlöggjöfinni lýtur, skuli vera sérstaklegt mál eftir þessum lið. Það tekur að visu yfir allar hegningar, hvort sem þær eru

á lagðar fyrir brot á þessum greinum löggjafarinnar eða öðrum, t. d. brot á lögreglusamþykktum, en það tekur eftir orðunum ekki til dómgæzlu um önnur mál en þau, sem talin eru í 1. lið, t. d. ekki til mála um pólitísk réttindi, svo sem um kosningarétt til alþingis o. s. frv. En svo sem kunnugt er, þá hefir ávalt verið litið svo á, sem hið „sérstaka“ dómgæzluvald næði jafnt til allra sérmálanna. Dómstólarnir íslenzku hafa jafnan talizt bærir til að dæma öll mál, sem fyrir þá hafa verið lögð, hvort sem málið átti heima í 1. flokki eða öðrum flokkum sérmálanna. Og yfir höfuð hefir íslenzk dómgæzla náð til allra dómsmála, af hverju sem þau hafa risið, sem samkvæmt varnarpingsreglunum hafa hér orðið sótt. „Dómgæzlan“ felur það annars í sér, að „sérLöggjafarvaldið“ getur sett hverskonar ákvæði um skipun dómstólanna í landinu og reglur þær, er fylgja skuli, hvort sem er um einkamál eða opinber mál. „SérLöggjafarvaldið“ hefir og sett lög um dómgæzlu, hvert svo sem málið hefir verið, sbr. t. d. l. nr. 18, 3. okt. 1903 § 17. Í því liggur þá einnig, að „sérLöggjafarvaldið“ ákveður, hvaða embættismaður skifti búum, framkvæmi svonefndar fógetagerðir, uppboð o. s. frv. Einnig leiðir það af ákvæðinu, að „Löggjafarvaldið“ ákveður, hvaða mál skuli vera dómsmál og hvaða mál skuli sæta úrlausn framkvæmdarvaldsins eða löggjafarvaldsins, sbr. 29. gr. stjkskr. 5. jan. 1874.

Í 3. gr. 1. lið er loks svo fyrir mælt, að engin breyting verði gerð á dómsvaldi hæstaréttar í íslenzkum málum án þess að „*hið almenna löggjafarvald ríkisþingsins taki þátt í því*“. Þetta er eitt þeirra ákvæða stl. er fær ríkisþinginu að ólögum í hendur vald yfir íslenzkum málum. Með þessu ákvæði er gerð allmikil takmörkun í forræði „sérLöggjafarvaldsins“ yfir dóm-

gæzlunni, með því að það getur ekki alment sett lög handa hæstarétti, er hann skuli fylgja, þegar farið er þar með islenzk mál¹⁾).

2. „*Lögreglumálefni*“. Þar með er „sérلöggjafarvaldinu“ heimilt að setja þau lög, er varða gott skipulag í þjóðfélaginu, eða veita yfirvöldum heimild til þess, sbr. lögreglusamþyktir. Um refsíákvæði og dómgæzlu í þessum málum gildir, samkvæmt áðursögðu, ákvæðið í 1. lið.

3. „*Kirkju- og kenslumálefni*“. Af þessu fyrir-mæli leiðir, að „sérلöggjafarvaldinu er heimilt að setja allar reglur um trúfrelsi hér á landi og trúfélög, kirkjur, presta og aðra starfsmenn kirkjunnar, einnig að afnema þjóðkirkjuna sem landsstofnun, ákveða, hverir skuli hafa stjórn kirkjumála o. s. frv. „Sérلöggjafarvaldið“ á rétt á að setja reglur um skipun allra fræðslumála, kennara og skóla, þar á meðal embættaskóla o. s. frv., námstyrki o. s. frv. Það getur og ákveðið, hverir skuli geta notið kenslu á þessum skólum og hverir megi ganga undir próf á þeim o. s. frv. Það getur og sett ákvæði um það, hvaða réttindi próf frá skólum landsins veiti, t. d. að enginn geti orðið tekinn í þjónustu landsins, nema hann hafi lokið prófi á þeim, svo sem prests-, dómara-, kennaraembætti o. s. frv.

4. „*Lækna- og heilbrigðismálefni*“. „Sérلöggjafarvaldið“ getur mælt fyrir um það, hverir geti fengið hér læknisembætti, skipun læknishéraða, laun lækna, sett sóttvarnarlög, heilbrigðisreglur allskonar o. s. frv., hverir hafa skuli stjórn þessara mála o. s. frv.

5. „*Sveita- og fátækramálefni*“. Hér undir heyrir hreppaskilting landsins, hreppstjórn, hverir teljast skuli þurfamenn, um framfærsluskyldu, hvernig fram-

¹⁾ Sbr. Andvara 37. árg. 10—12.

færa skuli, um eignir hreppa og bæjarfélaga, sýsluskipum og amta o. s. frv. Og yfir höfuð ræður „sérlöggjafarvaldið“ skifting landsins og umboðsstjórn. Í danska texta laganna stendur sem sé „*Kommunalvæsen*“, en það orð tekur einnig yfir sýslur og ömt. „Sérlöggjafarvaldið“ getur því einnig sett reglur um það, hvaða skilyrði þurfi til þess að gerast embættismaður eða sýslunarmaður í þarfir sveitar-, bæjar- eða amts- og sýslufélaga.

6. „*Vegir og póstgöngur á Íslandi*“ („*det stedlige Postvæsen*“ í danska texta laganna). Um vegina þarf ekki að fjölyrða. Þess skal að eins getið, að „sérlöggjafarvaldið“ getur ákveðið, hvaða skilyrði skuli sett til þess að verða vegaverkfræðingur landsins, launakjör hans o. s. frv. Þar sem talað er um póstgöngurnar, þá er þess að geta, að „sérlöggjafarvaldið“ getur sett ákvæði um póststjórnina, hverir skuli hafa hana á hendi og hverjum skilyrðum þeir skuli fullnægja. Þar sem talað er um „*det stedlige Postvæsen*“ „*póstgöngur innanlands*“, þá er með því gefið í skyn, að póstgöngur milli Íslands og annara landa heyri ekki undir „sérlöggjafarvald“ landsins. Þetta er þó auðvitað mjög svo villandi til orða tekið. Þrátt fyrir þetta getur Ísland veitt einstökum mönnum fé til að flytja póst að landinu og frá því eftir vild, eins og það líka margoft hefir gert. Að því leyti hefir það óbundnar hendur. Það getur líka samið og sett skilyrði þeim, er það veitir slíkan styrk. Hitt er annað mál, að samninga um póstmál við önnur ríki getur landið ekki gert eftir lögum 2. jan. 1871, og að því leyti ræður það ekki póstmálum utanlands. Samninga einkaréttareðlis (privatreilige) getur landið gert yfir höfuð um þessi mál sem önnur, utanlands sem innan. Í 6. gr. stöðul. segir, að rikissjóður Dana greiði gjöldin til póstferða milli Íslands og Danmerkur. Alt um það

og samkvæmt því, sem áður er sagt, getur „sérloggjafarvaldið“ einnig greitt fé til þessara póstsamgangna án samþykkis eða ihlutunar Dana. Þar á móti mun það felast í ákvæði 3. gr. 6. liðs, að „sérloggjafarvaldið“ geti ekki ákveðið burðargjald o. þ. h. undir póstsendingar milli Íslands og annara landa. Þetta mál er annars ákveðið með milliríkjasamningum nú, eins og kunnugt er, en alment sýnist hvert ríki mundu geta — ef samningar væru ekki — sett póstflutningsgjaldið eftir vild fyrir þann póst, sem þar er afgreiddur. Eftir stl. er ekki svo mælt um Ísland. Þar hafa Danir hönd í bagga og geta ráðið.

3. gr. 6. liður er alls ekki tæmandi um samgöngumálin, að því leyti sem ríkið hefir þau á hendi. Síðan hefir síminn verið lagður. Íslensk stjórnarvöld ákveða simagjald innanlands. En undir samgöngumálaráðherra Dana liggur ákvæðisréttur um simgjöld undir skeyti, sem til landsins og frá landinu eru send, þó svo, að þau skyldu fyrst um sinn ákveðin eftir samkomulagi við ráðherra Íslands. Íslensk stjórnarvöld hafa yfirleitt forræði yfir landssímanum, en dönsk yfir sæsímanum, sjá kgl. augl. nr. 9, 28. júlí 1906. Er þetta því í öllu verulegu í samræmi við stöðulögin.

7. „Landbúnaður, fiskiveiðar, verzlun og aðrir alvinnuvegir“.

a. Um *landbúnaðinn* er ekki margt að segja. „Sérloggjafarvaldið“ hefir vald til að setja ákvæði um notkun jarðeigna landsins, skilyrði til að mega reka hér landbúnað, höft á kaupum og sölu jarða, sbr. t. d. fossalög nr. 55. 22. nóv. 1907, o. s. frv.

b. Um *fiskiveiðarnar* er málið vandameira. Í ákvæði stl. felst það alveg ótvírætt, að „sérloggjafarvaldið“ getur sett ákvæði um öryggi skipa og útbúnað,

hvaða skilyrði skipstjórar skuli fylla, vélameistarar o. s. frv., reglur um það, hvernig haga skuli fiskiveiðum fyrir innan landhelgislinuna, sbr. botnvörpungalöggjöfina, um samband þeirra, er á skipi eru o. s. frv. o. s. frv. Ennfremur sýnist einsætt, að „sérölggjafarvaldið“ getur sett reglur um það, hverir megi fiska í landhelgi, sbr. þó að neðan um „jafnrétti þegnanna“, t. d. bann gegn botnvörpuveiðum. Eitt af því, sem ágreiningi hefur valdið, er það, hvort Ísland geti skipað fyrir um eftirlit með því, að fiskiveiðalöggjöf landsins sé fylgt í landhelgi. Þetta er að nokkru hreint „lögreglumálefni“ og heyrir því undir 3. gr. 2. lið. Að því leyti sem löggæzla þessi fer fram af lögreglustjórum eða þeim, sem þar með verða taldir, sýnist enginn efi á því, að Íslendingar geti ákveðið þar um, geti t. d. tekið sökunauta og sektað, ef þeir brjóta fiskiveiðalöggjöfina. Hefir og aldrei þótt vafi á þessu. Hitt hefir orkað tvímælis, hvort Ísland gæti t. d. gert út skip til að taka sökunauta með þeim herfærum, sem herskip hafa til þeirra hluta. Þetta heyrir varla undir „lögreglumálefni“ í venjulegum skilningi. Til þess þarf viðurkennt flagg, en það vantar. Án viðurkends flaggs yrði slíkt gæzluskip skoðað sem víkingaskip. En að því leyti sem fiskiveiðarnar eru „sérstaklegt“ málefni landsins, er landhelgin líka íslensk eftir stöðulögunum. En af því að þau ætlast t. d. til þess, að hermálin séu „almenn málefni“ ríkisins, þá er landhelgin „dönsk“ eftir stöðulögunum, með því að hún væri ekki skoðuð sem hlutlaust „land“ fremur en meginland Íslands, ef Danmörk lenti í ófriði. Landhelgi sjávarins er því í raun réttir jafn íslensk eftir stöðulögunum sem landið sjálft. Eftir þeim lögum er hvorttveggja „alíslenskt“ í sumum samböndum (þ. heyrir undir íslenskt löggjafarvald og íslensk stjórnarvöld), en í öðrum samböndum

er hvorttveggja „háðanskt“ (þ: heyrir undir forræði danskra stjórnarvalda og dansks löggjafarvalds). Danir hefðu hér, ef lögin væru gild, „Territorial Overhøjhed“ eins og það heitir á þeirra tungu.

c. *Verzlunin*. Um viðskifti manna á meðal, þau er „verzlun“ mega kallast, hefir „sérlöggjafarvaldið“ fult forræði. Það getur því sett ákvæði um skilyrði fyrir rétti til verzlunar hér, og með hvaða verðmæti sem er, um verzlunaraðferðina, t. d. bókhaldið, um verzlunarskýrslur, löggildingu verzlunarstaða o. s. frv. Ef orðið „verzlun“ er tekið í rýmstu merkingu, þá gæti landið og gert verzlunarsamninga við önnur ríki, sent verzlunarræðismenn o. s. frv. En sá er hængur á þessu, að á þessu máli, verzluninni, eru tvær hliðar, eins og á flestum öðrum málum, önnur veit inn á við — og um hana er fult frelsi — en hin veit út á við. Eftir stöðulögunum eru utanríkismál landsins ekki í höndum islenzkra stjórnarvalda, og geta þau því ekki eftir þeim lögum samið fyrir hönd landsins við önnur „ríki“¹⁾. Þess vegna gætu islenzk stjórnarvöld ekki sent verzlunarræðismenn, sem ættu að hljóta viðurkenningu sem fulltrúar landsins og framkvæma þau störf, sem slíkum mönnum eru falin, eða gert samninga við önnur ríki um verzlunarmálefni, án tilstyrks danskra stjórnarvalda.

d. *Siglingar*. Að því leyti sem siglingar eru fiskiveiðamál, er áður um þær talað. Það er auðvitað, að eftir stöðulögunum getur „sérlöggjafarvaldið“ ákveðið um siglingar á landhelgisviðinu innan takmarka þjóð-

¹⁾ Undantekning er í vitagjaldslögunum, en þau lög fara að þessu leyti í háð við tilgang stöðulaganna, sjá lög nr. 17, 11. júlí 1911 § 1.

réttarins. Engin ákvæði, sem binda eiga menn hér á landi eða í landhelgi, geta náð gildi samkvæmt stöðulögunum, nema réttur íslenzkur aðili samþykki. Þó að t. d. Danir gerðu samning við annað ríki um einhver slík mál, þá er ekki hægt að refsa fyrir brot á þeim ákvæðum fyrri en refsíákvæði þar um væru samþykkt af „sérlöggjafarvaldi“ landsins. Annars er þetta þó ekki sérstakt um siglingar, heldur er reglan alment sú, að engum verður hér refsað, nema eftir íslenzkum lögum. Einnig getur „sérlöggjafarvaldið“ sett ákvæði, er lúta að íslenzkum skipum og siglingu á þeim utan landhelgi, t. d. um vald skipstjóra yfir skipverjum, hversu mannað skipið skuli vera, hvaða tæki það skuli hafa o. s. frv., og hefir gert það. En með því að verzlunarflaggið þarf viðurkenningar annara ríkja, og Ísland er þar ekki í fyrirsvári fyrir sig eftir stöðulögunum, þá þarf tilstyrk Dana til viðurkenningar íslenzks verzlunarfána. Og þetta gildir jafnt, hvort sem skipið siglir í landhelgi eða utan hennar, því að skipið verður að hafa viðurkennt merki (flagg). Þetta er almenn alþjóðaregla, er ekki hlýðir út af að breyta. Skip, sem annaðhvort er flagglaust eða hefir ekki viðurkennt flagg, er eins og ómerk-ingur eða sauðkind, sem enginn veit hver á. Og af því að fáninner sameiginlegur, hefir íslenzka „sérlöggjafarvaldið“ einnig að vissu leyti bundnar hendur um það, hvaða skilyrði skipið skuli fylla til þess að það megi sigla undir dönsku flaggi. Þetta verður ef til vill ekki beint byggt á orðum laganna, en í framkvæmdinni mundi það verða svo, því að íslenzk lög, sem breyttu í verulegu frá reglu danskra laga um þetta efni, mundu ekki hljóta konungsstaðfestingu. Og svo er sú ástæða, að Danir gætu eftir stöðulögunum, með því að þeir hafa forræði, yfir fánanum, fyrirgirt notkun hans á íslenzkum skipum, nema

þau fullnægðu í öllu verulegu þeim skilyrðum, sem sett eru í dönskum lögum, til að mega sigla undir dönsku flaggi. En af því leiddi aftur það, að skipin hefðu engan viðurkendan fána.

e. Loks eru taldir „aðrir atvinnuvegir“ meðal „sérstaklegu“ mála landsins“. Þar undir má telja hverskonar iðnað, banka og víxlarastarfsemi, sparisjóði, vátrygging, útgerð og flutninga, bókaútgáfu o. m. fl., námugróft, framleiðslu með vatnsafla, rafmagni og öðrum aflgjöfum. Reglur um þetta alt getur „sérloggjafarvald“ landsins sett. Það getur sett skilyrði til þess að neyta þessara atvinnuréttinda allra hér á landi og alt um nánari tilhögun á þeirri nautn. Þar undir heyrir t. d. fossalöggjöfin, iðnaðarnámsmannalögin, bankalögin, löggjöfin um vátrygging (að nokkru), símalögin o. m. fl.

8. „Skattamál beinlínis og óbeinlínis“. Hér undir heyra beinir skattar, svo sem tekjuskattur, húskattur, ábúðar- og lausafjárskattur o. s. frv. Ef skattar og kvaðir til sveitar og kirkju falla ekki hér undir, þá heyra þeir óefað undir aðra liði 3. gr. Óbeinu skattarnir eru tollar og önnur slík gjöld, svo sem gjöld fyrir leyfi, réttargjöld, skipagjöld, vitagjald o. s. frv. Samkv. 2. gr. stl. getur löggjafarvald Dana engar álögur lagt á Ísland til „hinna almennu þarfa ríkisins“, og þá eflaust því siður til þeirra þarfa, sem Íslandi einu koma við eftir stöðulögunum. Það er gert ráð fyrir því sem sjálfsögðu, að hið „sérstaka“ löggjafarvald Íslands sé eitt bætt til að leggja þessi gjöld, sem stl. nefna, á Ísland. Með þessu ákvæði er skatta-álöguvaldið gert „sérmaal“ landsins. Sama er að segja um fjárveitingarvaldið. Þótt ekki segi berum orðum í stl., hvernig um það fari, þá skín það út úr ákvæðum þeirra, að „sérloggjafarvaldið“ eitt veitir fé til þessara mála, sem nefnd eru hin sérstaklegu málefni

þess. Í 4. gr. segir, að öll gjöld til „alþingis og landstjórnar“, er snertir þau málefni, sem um er rætt í 3. gr. og „þar á meðal eftirlaun þau, sem nú eru goldin eða eftirleiðis verða veitt islenzkum embættismönnum“, skuli talin „sérstakleg“ gjöld Íslands. Og í 5. gr. er ákvæði um það, hvað teljast skuli til hinna „sérstaklegu“ tekna Íslands. Í þessu sýnist liggja ráðagerð um það, að „sérلöggjafarvald“ Íslands hafi ráðstöfunarrétt á öllum „sérstaklegum“ tekjum landsins, m. ö. orðum: *fjárveitveitingarvaldið*, og svo hafa lögin jafnan verið skilin. Í þessu sambandi má þegar geta þess, að í lögunum segir ekki berum orðum, að það heyrir undir „sérلöggjafarvaldið“ að kveða á um skipulag æðstu stjórnar landsins eða löggjafarvaldsins. En um þetta verður sumpart beint ályktað af einstökum liðum stl., svo sem ákvæðinu um kirkju- lækna- sveita- og lögreglumálefni og dómgæzlu-fyrirmælinu. „Sérلöggjafarvaldið“ getur ákveðið um æðstu stjórn þeirra mála samkvæmt stl. Og í 5. og 6. gr. virðist liggja ráðagerð um það, að „sérلöggjafarvaldið“ kveði á um alþingi og landsstjórn „sér-málanna“. Sjá stl. § 3, 1. lið (um hæstarétt) e contrario. Um þetta þetta hefir og aldrei verið vafi, enda mörg ákvæði verið sett um þessi efni, svo sem stjórnarskráin 1874. l. nr. 16, 17 og 18, 3. okt. 1903, l. um þingsköp alþingis o. s. frv.

9. *„Þjóðeignir, opinberar stofnanir og sjóðir“*. Þar til teljast þjóðjarðirnar og alt það land, er enginn einstakur maður eða sveitarfélög o. s. frv., getur leitt heimildir að. Opinberar stofnanir eru t. d. nú landsbankinn, spítalar þeir, sem landið á o. s. frv. Af sjóðum má t. d. nefna Jarðabókarsjóðinn, ýmsa sjóði og le-göt, sem ánafnaðir hafa verið landinu, t. d. Styrktar-sjóður Kristjáns konungs 9. o. s. frv. Forræði yfir öllu

slíku hefir „sérloggjafarvald“ Íslands og stjórn samkvæmt stöðulögunum, og getur því ákveðið, hvernig þeim skuli varið, hvernig þeir skuli geymdir og ávaxtaðir o. s. frv.

B. Eins og áður er sagt, eru öll þau mál, sem ekki eru „sérstakleg“ samkvæmt stöðulögunum, „*hin almennu málefni ríkisins*“. Um þessi mál hefir „sérloggjafarvald“ Íslands eftir stl. engin afskifti, en þó er landinu veittur ádráttur um það, að það geti síðar fengið hluttöku í meðferð mála þessara, ef það vill og ríkisþing Dana og konungur veitir því leyfi til að senda fulltrúa á ríkisþing Dana. Hingað til hefir landið alls eigi farið fram á þetta, enda mundu Danir sjálfsagt skoða slíkt sem samþykki á stöðulögunum, ákvæði þeirra um hin svenefndu „*almennu málefni ríkisins*“. Hins vegar er landinu heitið því, að einskis skuli af því krafist til „hinna almennu þarfa ríkisins“, meðan það taki ekki þátt í meðferð „*almennu*“ málanna. En jafnskjótt sem það sé orðið, telur löggjafarvald Dana sér fullheimilt að gera kröfur til Íslands í þá átt.

Meðal „*almennu*“ málanna samkvæmt stl. má nefna:

1. *Konung, konungsætt og konungserfðir.*
2. *Utanríkismál.* Þar til heyra: Samningagerðir við önnur ríki, sendiherrar, konsúlar og fyrirsva alt fyrir landið („Repræsentation“) út á við. Hér má, auk áðurnefnds fyrir mælis í vitagjaldslögunum, þó nefna ýms ákvæði í islenzkum lögum, þar sem fyrir er mælt um það, hvað danskir konsúlar skuli gera, og snertir þetta að nokkru utanríkismálin, sjá t. d. lög um skráningu skipa 13. des 1895 §§ 12 og 13, farmannal. 22. marz 1890 § 39, 52 o. fl. Auðvitað getur landið gert samninga við einstaka menn um einkamál sín, t. d. verk-

samninga, lánssamninga o. s. frv.. svo framarlega sem slíkir samningar miða ekki beinlínis að því að slita ríkja-tengslin. Slíkt mundi verða talið ólöglegt eftir stöðulög-unum, og væri það e. t. v. einnig eftir öðrum reglum, með því að Ísland hefir sameiginn konung Danmörku samkvæmt einvaldsskuldbindingunni.

3. *Fæðingjaréttur*. Af þessu leiðir, að þau rétt-indi, sem bundin eru við það, að vera þegn Danakon-ungs, eru sameiginleg Danmörku og Íslandi, svo sem réttur til embætta, styrks af allsherjar fé o. s. frv., at-vinnuréttindi, sbr. t. d. skipaskrásetningarlög 13. des. 1895 § 1, l. nr. 35. 27. sept. 1901. Þetta, sem einatt hefir verið nefnt „jafnrétti þegnanna“, er fólgið í því, að allir þegnar konungsins hafi þessi réttindi hér, ef þeir fullnægi skilyrðum landslaganna, jafnt og Íslendingar. Danir geta því t. d. fengið hér embætti, ef þeir leysa hér lögskipuð próf af hendi, kunna málið o. s. frv. Ef það skilyrði væri sett í lög, að enginn maður, búsettur erlendis, mætti reka hér atvinnu, þá fellu Danir undir það ákvæði, sbr. fossal. nr. 55, 22. nóvbr. 1907 § 1. Og slíkar reglur er „sérloggjafarvaldinu“ heimilt að setja samkvæmt stöðulögnum, sbr. l. nr. 36, 11. júlí 1911. Aftur á móti bryti það í bág við reglurnar um „jafn-rétti þegnanna“, ef Danir fengju ekki notið hér slíkra rétt-inda sem Íslendingar gegn sömu skilyrðum, t. d. ef þeim þeim væri meinað að taka hér próf við mentastofnanir eða neitað um rétt til embætta o. s. frv., þótt þeir kynnu málið og hefðu lokið lögskipuðum prófum, eða ef þeim væri meinað að eignast hér fossa, þótt búsettir væru hér á landi, o. s. frv.

4. *Hermál*. Þessi mál eru sameiginleg samkvæmt stl. Hverja þýðingu það hefir, hefir verið talað um í öðrum samböndum, og má vísa til þess hér. Í 57. gr,

stj.skr. 1874 segir þó, að hver vopnfær maður sé skyldur að taka þátt í vörn ættjarðarinnar eftir þeim nánari ákvæðum, sem þar um kunna að verða sett með lögum. Eftir þessu ákvæði, sem í raun réltri eykur nýjum flokk mála við sérmálin, getur „sérloggjafarvald“ Íslands sett ákvæði um herþjónustu og landvarnir í þarfir landsins. Með ákvæði þessu hefir konungur í raun rétttri farið út fyrir takmörk stöðulaganna, því að þessi mál komast varla undir neinn hinna 9 sérmálaflokka stöðulaganna, þar á meðal ekki undir „lögreglumálefni“. Það getur t. d. varla talizt lögreglumálefni, ef landið hefði fastan her til varnar, enda þótt þann her mætti í viðlögum nota í þarfir lögreglunnar, alveg eins og einatt er gert, ef sefa þarf innanlandsóeirðir, t. d. götuupphlaup o. þ. h. Þar sem stj.skr. heimilar landinu að setja ákvæði um landvarnir, þá leiðir líka af því að „sérloggjafarvald“ þess getur veitt fé til og látið framkvæma verk til varnar landinu, t. d. hervirki, kastala o. s. frv., því að það væri fjarstæða að heimila landsmönnum að leggja á sig herskyldu í þarfir landsins, en meina þeim að setja upp útbúnað, sem nauðsynlegur er til varnar sér.

5. *Peningaslátta.*

6. *Flagg*, bæði verzlunar og pósthlagg o. s. frv.

Þessi mál verða ekki talin tæmandi, en hér hafa verið talin hin helztu.

Þótt stöðulögin séu ekki gild lög á Íslandi, hefir þó þótt hlýða að setja yfirlit yfir réttarástand það, sem þau ætlast til, að vera skuli, með því að de facto hefir landinu verið stjórnað eftir ákvæðum þeim, sem þau hafa að geyma, full 40 ár. Jafnframt er það til að sýna, hvernig ástandið, staða landsins, yrði og de jure, ef svo skyldi til takast, að þau yrðu lögformlega samþykkt af Íslend-

ingum, eða þeim svipuð ákvæði. Eftir stöðulögum ásamt stjórnskipunarlögum 1874 og 3. okt 1903 hefir landið að visu allviðtæka „heimastjórn“ (home rule), en er þó alveg ósjálfstæður ríkishluti. En meðan stöðulögin eru ekki samþykkt, heldur landið þeim réttarkröfum, sem það á til veglegri stöðu í sambandi við Danmörku, þótt því sé um sinn stjórnað á líkan hátt sem nú. Sú stjórn byggist ekki á réttum lögum, sem bindandi séu fyrir landið, heldur á valdboðinni venju, sem landið á heimtingu á að breyta, þegar landsmönnum þykir það henta.

V. Í stöðulögum er ekkert ákveðið um það, hvernig skorið skuli úr því, ef ágreiningur verður um það, hvort mál sé „*sérstaklegt*“ málefni landsins eða „*àment málefni ríkisins*“. Á ríkisþinginu danska 1870 var þessu atriði hreift, og vegna þess vék dómsmálaráðherrann stuttlega að því. Sagði hann, að úrskurður um þetta „heyrdi undir grundvallarlögin og stjórnina“¹⁾. Er með þessu gefið í skyn, að úrskurður um nefnt atriði heyri undir þau stjórnarvöld, er sett séu í Danmörk samkvæmt grundvallarlögum. Er það í samræmi við þá skoðun, sem stl. eru gagnsýrð af, að löggjafarvald Dana og stjórn eigi fult forræði yfir öllum málum Íslands, og að Ísland sé að lögum háð grundvallarlögum Danmerkurrikis. En með því að grundvallarlögin voru ekki gild hér þá, og ríkisþing Dana hafði aldrei öðlzt neinn rétt til meðferðar mála Íslands, þá leiðir af því, að staðhæfing þáverandi dómsmálaráðherra Dana er ekki rétt. Löggjafarvaldi Dana var óheimilt að setja lögin og því eigi síður óheimilt að taka sér vald til að skera úr ágreiningi um takmörkin milli „*sammála*“ og

1) Rigsdagstid. 1870—1871, Folket. Forh. Sp. 194.

„*sérmála*“. Og sama er auðvitað um stjórnarvöld Dana að segja. Ísland er alls ekki að lögum bundið við úrskurð þessara valda um áminstan ágreining, af því að landið er ekki bundið við stöðulögin sjálf. Að lögum horfir þetta mál þannig við, að úrskurð þess, hvort eitt mál heyri undir „*sér*löggjafarvald“ Íslands eða eigi, ber undir konung og alþingi, því að ágreiningurinn felur það í sér, hvort málið sé eitt þeirra, sem stöðulögin kalla „hin almennu málefni ríkisins“, — en að lögum er konungur einvaldur um þau mál Íslands —, eða eitt þeirra mála, er heyra bæði undir konung og alþingi. Með því að ráðstöfun stöðulaganna á öllum þeim málum, sem eru ekki „*sérmál*“ landsins, til danskra stjórnarvalda og dansks löggjafarvalds, er ólögleg, þá er konungur eftir sem áður de jure einvaldur um þau mál. Ennfremur má hér geta þess, að de jure á alþingi einnig ráðgjafarvald um öll mál landsins, þau sem það á ekki beint löggjafarvald um, samkv. kgsúrsk. 10. nóv. 1843¹⁾.

Þá hefir það komið til umræðu, hverir gættu breytt stöðulögunum eða numið þau alveg brott. Þeir Danir, sem talið hafa grundvallarlögin bindandi fyrir Ísland og stöðulögin því löglega sett, hafa víst flestir talið löggjafarvaldi Dana heimilt að breyta stöðulögunum eða nema þau með öllu úr gildi án samþykkis Íslendinga. Þessi skoðun kom þegar fram á ríkisþingi Dana 1870²⁾. Ef grundvallarlögin hefðu verið gild á Íslandi, þegar stöðulögin voru sett eða orðið það síðan, þá sýnist í fljótu bragði skoðun þessi vera rétt. Þá (v: ef skoðun þessi

¹⁾ Þetta áleit og Jón Sigurðsson, Ný Félagsrit XXVIII. 84—85

²⁾ Rigsdagstid., Folket. Forh. Sp. 193, sbr. 44. Matzen, Statsforfatningsret I. 212, Goos & Hansen, Statsret 308, halda og auðvitað hinu sama fram. Sbr. og Andvara, 36, ár, 179—180,

væri rétt) gæti danskt löggjafarvald swift Ísland þeirri sjálfstjórn, sem því var ætluð af löggjafarvaldi Dana í stöðulögunum. Ríkisþingið og konungur gæti þá tekið til sín aftur löggjafarvald „sérmaalanna“, og þar með ákveðið, að enginn sérstakur landssjóður yrði til, heldur yrði Ísland hluthafi í eignum og skuldum „alrikisins“ o. s. frv. En þegar nánar er að gáð, þá sýnist það ótíltækilegt, að danskt löggjafarvald geti kallað stöðulögin aftur. Þó að stöðulögin segi það, að Ísland skuli vera „*óaðskiljanlegur hluti Danaveldis*“ þá stendur einnig að það skuli hafa „*sérstök landsréttindi*“. Þar með hefir danska löggjafarvaldið veitt bindandi loforð um sérstöðu Íslands, hefir skuldbundið sig til æfinlegrar fjárgreiðslu til Íslands, og skuldbundið sig til að hlutast ekki til um „sérmaal“ þess, hefir aðskilið eignir landsins frá eignum „alrikisins“ og afhent „sérstjórn“ Íslands forræði yfir þeim eignum, hefir í 2. gr. stl. skuldbundið sig til að leggja eingin gjöld á Ísland til „alrikisparfa“ o. s. frv. Löggjafarvaldið danska sýnist einmitt hafa bundið hendur sínar að þessu leyti með stöðulögunum¹⁾. Til stuðnings þessu má og nefna 61. gr. stjórnskrárinnar

¹⁾ Þetta viðurkennir jafnvel Berlin (Gads danske Magasin 1907, 817—818). Hann segir, að eins og einstakir menn viðurkenni „at Tro og Love bør holdes“, hljóti ríki að viðurkenna þessa setningu, ekki einungis gagnvart öðrum ríkjum, heldur einnig gagnvart „ríkishlutum“. Sömu skoðunar eru og aðrir réttarfræðingar, t. d. Jellinek um Finnland og Kroatíu, enda þótt hann telji þessi lönd ekki ríki (Staatsfragmente 37, 45). Hvort Berlin gengur aftur frá þessari skoðun, er ekki séð til fulls enn þá. Hann segir að eins (Gads danske Magasin 1911, 344), að breyting á stl. „bør naturligvis ikke gøres uden Islands Minde“. Í samræmi við fyrri skoðun sína hefði hann átt að segja, að breyting á stl. gæti ekki löglega orðið án samþykkis Íslendinga.

1874. Eftir henni er að eins ein aðferð lögleg til þess að breyta henni, sem sé samþykki tveggja alþinga, hins síðara eftir afstaðnar nýjar kosningar, og samþykki konungs. Þau mál, sem stjórnarskráin nær yfir, eru hin sömu sem þriðja gr. stöðulaganna segir, samkvæmt 1. gr. stjkskr. „Sérmála“ sviðinu verður því ekki breytt, nema með breytingu á stjórnarskránni¹⁾. Konungur setti stjórnarskrána 1874 af einveldi, „af frjálsu fullveldi“ sinu. Hann getur samt ekki breytt stjórnarskránni „af frjálsu fullveldi sinu“. Hann hefir bundið sig gagnvart landinu að þessu leyti, og þó er þetta ekki tekið fram í stjórnarskránni. En á þessari skoðun eru þó væntanlega allir. Löggjafarvaldið danska, sem frá sínu sjónarmiði hefir einnig sett stöðulögin „af frjálsu fullveldi sinu“, hefir alveg á sama hátt takmarkað vald sitt gagnvart landinu. Þar sem enn fremur stjórnarskrá 1874 er meðundirrituð af dómsmálaráðherra Dana, og vitanlegt er, að dönsk stjórnarvöld hafa ráðið efni hennar með konungi, þá er auðvitað, að fyrirvari hefði verið gerður í þá átt, að stjórnarskráin yrði afnumin eða henni breytt á annan hátt en þann, er segir í 61. gr., ef til þess hefði verið ætlazt.

En þar sem nú grundvallarlög Dana gilda ekki hér á landi og löggjafarvald Dana var ekki bært að setja stöðulögin, þá er enn fremur frá því sjónarmiði ástæða til að íhuga vald danska löggjafarvaldsins yfir stöðulögnum. Eftir setningu laga þessara breyttist samband konungs og landsins, einkanlega eftir setningu stjórnarskrárinnar. Með stjórnarskránni hefir konungur veitt landinu með-

¹⁾ Tilsvarendi gildir t. d. um ríkiserfðalög Dana. Í grvl. § 1 segir, að ríkiserfðirnar skuli vera svo sem segir í ríkiserfðalögum 31. júlí 1853 I. og II. art. Afleiðing þessa er sú, að ríkiserfðareglunum verðar ekki breytt, nema samkvæmt grvl. § 95, sbr. Matzen, Statsforfatningsret II. 21,

ræði um allmörg mál þess. Hann hefir alveg afsalað sér dómsvaldinu og veitt alþingi hlutdeild í löggjafarvaldinu. Þótt nú löggjafarvald Dana samþykkti það, að stöðulögin skyldu af numin, þá getur það ekki fyrir því breytt nokkru um samband konungs og landsins. Það skorti vald til að setja nokkurt ákvæði um það frá öndverðu, og skortir því einnig vald til að gera nokkrar breytingar á því „faktiska“ ástandi, sem myndast hefir í þessu efni. Það skiftir engu máli í þessu sambandi, að hve miklu leyti þetta ástand er lögbindandi fyrir Ísland eða konung þess. Stjórnarskráin stæði jafnt fyrir því og tæki til sömu mála sem áður. Og um hin málin, þau er stöðulögin nefna, „hin almennu málefni ríkisins“, yrði jafnólögákveðið sem nú er, og einveldi konungs héldist de jure yfir þeim eftir sem áður. Þótt því danskalöggjafarvaldið feldi brott stöðulögin, raskaði það de jure að engu sambandi konungs og landsins, hvorki um þau mál, sem landið hefir nú forræði yfir, né heldur um hin, sem konungur einn á að lögum forræði yfir. Löggjafarvald Dana gæti þar á móti, þegar það vildi, hætt afskiftum sínum af „sammálunum“ fyrir Íslands hönd, og að því leyti gert breytingu á því ástandi, sem de facto hefir haldizt til þessa. Hins vegar verða ákvæðin í stöðul. §§ 5 og 6 um fjárgreiðslurnar ekki skoðuð öðruvísi en sem bindandi loforð frá löggjafarvaldi Dana til Íslands, og þær greiðslur hafa Íslendingar, eins og kunnugt er, jafnan skoðað vexti greidda af skuld, er landið eigi inni hjá ríkissjóði Danmerkurrikis. Vera mætti þó, að Danir hefðu með réttu getað haldið því fram í öndverðu, að fjárgreiðslu loforðið væri bygt á þeim grundvelli, að Íslendingar viðurkendu gildi stöðulaganna. En nú hafa Danir greitt þetta fé af höndum eftir að alþingi mótmælt stöðulögunum 1871 og ákvað að taka með fyrir-

irvara við fénu. Og hafa Danir þar með sýnt, að þeir byggja fjárgreiðsluloforð sitt ekki á nokkru slíku skilyrði.

VI. Þótt stöðulögunum væri mótmælt á alþingi 1871 og þótt landsmenn hafi jafnan véfengt löggildi þeirra fyrir landið síðan, þá leiddi alls ekki þar af, að menn vildu mótmæla með *öllu* því *réttarástandi*, sem ætlazt var í stöðulögunum til, að hér kæmist á. Og á mótmælum alþingis verður þetta ekki heldur bygt. Þingið mótmælti gildi laganna fyrir landið, „*eins og þau lágu fyrir*“. Þingið hafði vitanlega alls ekkert á móti því út af fyrir sið, að fá með konungi forræði yfir sumum málum sínum. Þvert á móti höfðu menn einmitt óskað þessa¹⁾. Hitt gat þingið með engu móti sætt sig við, að *danskt löggjafarvald setti lögin og ráðstafaði undir vald sitt allmörgum málum landsins, hvorttveggja án samþykkis Íslendinga*. Um þessi mál hlutu Íslendingar að fara því fram, að konungur væri einvaldur um þau, sem áður, en að alþingi ætti þó ráðgjafaratkvæði um þau samkv. kgsúrsk. 10. nóv. 1843²⁾. Þar sem þingið hafði ekkert á móti því út af fyrir sig, að fá hlutdeild í stjórn „sér mála“ sinna, þá var ekki heldur nokkur mótsögn í því, annarsvegar að mótmæla stöðulögunum vegna þess, hvernig þau voru til orðin og vegna ráðstöfunar þeirra á „sammálunum“³⁾, og hins vegar að semja frumvarp til stjórnarskrár um þau mál, sem alþingi vissi, að konungur vildi láta landið fá hlutdeild í, og til vara að biðja konung um stjórnarskrá handa landinu um hin síðarnefndu mál, ef hann gæti ekki gengið að stjórnarskrárfrumvarpi þingsins, eins og alþingi gerði 1873⁴⁾. Þar

1) Sbr. Jón Sigurðsson, Ný Félagsrit XXVIII. 92.

2) Sbr. sama rit XXVIII. 84–86.

3) Sbr. Ný Félagsrit XXVIII. 86 o. s. frv.

4) Alþingistið. 1873 II. 258–265,

með hafði þingið alls ekki samþykkt ráðstöfun stöðulaganna né setningar-aðferð þeirra. Þingið gat ekki buiðt við því, að í hinni væntanlegu stjórnarskrá yrði sett neitt ákvæði um önnur mál en þau, sem konungur hafði tilkynnt því, og sagt, að vera skyldu „sérstakleg“ málefni landsins. Og þingið hafði enga heimild til að biðja um nein ákvæði um önnur en þau mál.

Árangurinn af starfi þingsins varð að vísu ekki sá, að konungur lögleiddi stjórnarskrárfurðir þess, heldur fór hann einungis þá leið, sem alþingi stakk upp á til vara, og setti nú af „frjálsu fullveldi“ sínu ¹⁾, eins og það er orðað, „stjórnarskrá um hin sérstaklegu málefni Íslands 5. jan. 1874“. Til þess að stjórnarskráin væri formlega löglega sett, hefði bæði þurft samþykki landsmanna og konungs. Landsmenn hefðu þurft að fela kjörnum þjóðfulltrúum, er þar til höfðu sérstakt umboð, að samþykkja stjórnarskrána af sinni hálfu, alveg eins og átti sér stað í Danmörku, er grundvallarlög Danmerkuríkis voru sett, og konungur skilaði þar af sér einveldinu í hendur þjóðarinnar. Þar sem þetta var ekki gert, var stjórnarskráin því ekki lögformlega sett. Eins og kunnugt er, skirskotar 1. gr. stj.skr. 1874 til 3. gr. stöðul. Hún tekur yfir þau mál, sem þar eru nefnd „sérstakleg“ málefni landsins²⁾. Eins og áður er sagt, hafði alþingi ekki á móti því út af fyrir sig að fá ákvæðisvald um mál þau, sem greind eru í 3. gr. stöðul. Réttarástand það, sem þau ætlast til að hefjist, vildu Íslendingar einmitt að allmiklu leyti. Og með því að ákveðið er í 1. gr. stj.skr., hver sérmálin eru, þá verður því ekki breytt, nema eftir 61. gr. hennu-

¹⁾ Kgl. augl. 14. febr. 1874.

²⁾ Sbr. þó 57. gr. stj.skr. (bls. 357 að framan).

ar. Þótt Íslendingar hafi tekið við 1. gr. stjórnarskrárinnar og sett lög eftir henni o. s. frv., þá hafa þeir ekki þar með samþykkt stöðulögin í heild sinni, heldur að eins það, að þau málefni landsins, sem nefnd eru í 3. gr. stöðul, skyldu lúta valdi alþingis og konungs.

Í 1. gr. stjkskr. 2. málgr. er smeygt inn ákvæði um „sammálin“ (þ: þau mál, sem ekki eru sérstakleg samkv. 3. gr. stl.), og sagt, að samkvæmt 2. gr. stöðul. taki Ísland engan þátt í löggjafarvaldinu um þau, meðan það hefir engan fulltrúa á ríkisþinginu, og að þess verði ekki á hinn bóginn krafizt, að landið leggi neitt til þeirra mála, meðan það hefir ekki fulltrúa á ríkisþinginu. Hér er um sambandsákvæði að ræða milli Danmerkur og Íslands. Til þess að það gæti orðið gilt, hefði þjóðfulltrúasamkoma orðið að leggja á það samþykki sitt, en þess hefir aldrei orðið kostur. Bæn ráðgjafarþingsins 1873 um stjórnarskrá gekk einungis í þá átt, að konungur skipaði „sérmaalunum“, en tók alls ekki til sammálanna, enda hafði þingið einga heimild til að fela konungi að ákveða neitt um „sammálin“. Og öll ákvæði stjórnarskrárinnar má nota án þess að til greina komi ákvæði 2. málsl. 1. greinar hennar. Síðastnefnt ákvæði er ekki grundvöllur undir neinu öðru ákvæði hennar. Konungur hafði ekki „frjálst fullveldi“ til annars en í mesta lagi til at setja stjórnarskrána samkvæmt bænarskrá alþingis 1873¹⁾. Fyrir notkun stjórnarskrárinnar er sambandsákvæðið í stjkskr.

¹⁾ Þótt konungur setti stjórnarskrána af frjálsu fullveldi, þá meðundirritaði dómsmálaráðherra Dana hana samt. Þessi meðundirritun var óþörf, úr því að konungur var einvaldur, og sýnir þetta, hversu mikið leggjandi sé upp úr því fyrir réttarstöðu Íslands, þótt danskir grundvallarlaga-ráðherrar undirrituðu með konungi ýms íslensk stjórnarskjöl frá 1849—1874,

1874 § 1, 2. málsg. því ekki samþykkt. Fyrir notkun 1. gr. stj.skr. 1. máls. er þar á móti samþykkt það *réttarástand*, að sum málefni landsins, þau sem greinir í 3. gr. stl., skuli heyra undir löggjafarvald alþingis og konungs. Þar fyrir hefir alþingi ekki samþykkt það, að danskt löggjafarvald hafi att rétt á þeirri mála-aðgreiningu, sem stöðul. setja. Það hefir aðeins samþykkt ákvæði konungs um, að alþingi skyldi taka meðræði yfir þessum málum. Að þingið vildi ekki byggja á þeirri mála-aðgreiningu, sést á frumvarpi alþingis 1873. Það vildi láta það vera komið undir samkomulagi Dana og Íslendinga, hvaða mál skyldu vera sameiginleg milli Íslands og Danmerkur¹⁾.

Í 25. gr. stj.skr. er loks vitnað í stöðulögin. Þar segir, að telja skuli með tekjum landsins „tillag“ það, er Íslandi greiðist samkvæmt stl. § 5. sbr. § 6. Fyrir notkun stjórnarskrárinnar hefir alþingi þó ekki samþykkt þessar greinar stöðulaganna framfar en það gerði 1871. Þá samþykkti þingið að taka við fjárgjaldi stöðulaganna, en einungis með *fyrirvara*. Sá fyrirvari stendur enn. Það var eflaust óþarfi að endurnýja hann árlega, t. d. á hverju þingi, um leið og fjárlögin voru afgreidd.

Fyrir notkun stjórnarskrárinnar hefir alþingi því samþykkt gagnvart konungi skiftingu landsmálanna í mál, er alþingi og konungur ráði í sameiningu, en þau mál eru þau, er greinir í stl. § 3. Hins vegar hefir alþingi ekki fyrir viðtöku stjórnarskrár 1874 samþykkt vald dansks löggjafarvalds til að skipa málum landsins né ráðstöfun þess á öðrum málum þess²⁾.

¹⁾ Alþingistið. 1873 II. 265 sbr. 276.

²⁾ Í Andvara 36. árg. 184 o. s. frv. er haldið fram nokkuð annari skoðun um þetta efni, og leiðréttist hún hér með.

VII. Þá liggur næst að líta á það, hvort ákvæði, sem alþingi hefir samþykkt eða framkoma þess, eða stjórnarvalda, síðan stjórnarskráin var þegin 1874, hafi nokkru um þokað í réttarstöðu landsins. Er þá rétt að líta fyrst á gerðir þess valds, er eitt getur breytt stjórnar skránni samkv. 61. gr. hennar, síðan á gerðir hins almenna löggjafarvalds og svo á gerðir stjórnarinnar. Þessar greinir ríkisvaldsins eru settar til að fara með mál þess út á við. Dómstólarnir eru settir til að skera úr ágreiningi um einstök málsatriði, og úrskurðir þeirra og dómar gilda *aðeins* milli málsaðilja sjálfra. Álit þeirra hefir og trauðla birzt í dómsformi um þetta atriði, nema hæstaréttar í einu máli, þar sem hann auðsýnilega byggir niðurstöðu sína á hinu „faktiska“ sambandi, sem verið hefir um hrið milli Danmerkur og Íslands. Og auk þess mun varla vafi getað leikið á því, að sú niðurstaða, sem hæstiréttur kemst að í þessu máli, sé röng, jafnvel þótt gildi stöðulaganna á Íslandi væri með öllu viðurkennt¹⁾. Einstakir menn hafa auðvitað orðið að byggja á hinu „faktiska“ réttarástandi, en það skiftir alls ekki máli um réttarstöðu landsins *de jure*.

1. Stjórnarskrár-löggjafarvaldið hefir nokkrum sinnum tekið stjórnarskrána til meðferðar síðan 1874, og er þá athuganda, hvort sú meðferð hafi breytt nokkru um

¹⁾ Dómur sá, sem hér er átt við, er prentaður í Hæstaréttartíðindum 1903, bls. 267 og í Dómasafni Landsyfrréttarins VI. b. bls. 676, og er um rétt ekkju til að halda áfram verzlun með áfengi eftir látinn mann sinn. Gagnstætt yfirdómi telur hæstiréttur ekkju hafa þenna rétt, en getur ekki bygt það á íslenzkri löggjöf, heldur á því, að svo sé það í Danmörku, og að ætla megi, að sama gildi hér vegna sambandsins við Danmörku. Dómar hæstaréttar í Dómas. I. 314 og II. 278 skifta hér og ef til vill nokkru máli.

réttarstöðu landsins gagnvart Danmerkurriki. Á þingunum 1885 og 1886, 1893 og 1894 voru afgreidd frumvörp til breytingar á stjórnarskránni, eða réttara sagt ný frumvörp að meira og minna sniðin upp úr stjórnarskránni. Í frumvörpum þessum var feld brott tilvitnunin í stöðulögin, en í stað þess voru „sér málin“ talin upp, hin sömu mál, sem 3. gr. stl. segir. Einnig var tekin klausan úr 1. og 2. málsl. stj. skr. í frumvörpin¹⁾. Brottfelling tilvitnunar stj. skr. 1874 í stl. var auðvitað gerð til að fyrirgírða það, að stl. gætu talizt samþykkt með stjórnarskrárfrumvarpi þingsins. Hins vegar hefir þingið lítið svo á, sem hættulaust væri að heimila ríkisþingi Dana meðferð „sammálanna“ í stjórnarskránni, því að ekki væri lengur lán en léð er, með því að stjórnarskrárlöggjafinn ætti rétt á að breyta því. En formlega rangt var það, að setja í stjórnarskrána um „hin sérstaklegu málefni Íslands“ nokkur fyrirmæli um meðferð annara mála en þeirra, er hún tók yfir, og fráleit meinloka, að setja þar ákvæði um það, hvað ríkisþing Dana ætti að gera eða dönsk stjórnarvöld. Þetta ákvæði var því eflaust fremur að skoða sem *frásögn* af réttarástandinu, eins og það var, og sem ummæli um, að fyrst um sinn ætlaðist löggjafinn til, að það yrði svo, en *lög* um það, hvernig það skyldi vera. Hvorugt nýnefndra stjórnarskrárfrumvarpa hlaut konungsstaðfestingu, og skifta þau því engu máli, nema sem söguleg atvik um málið. — Á þingunum 1881, 1883, 1887, 1889 og 1891 var stjórnarskrármálið einnig tekið fyrir, en aldrei afgreitt frá þinginu. Frumvörp þessi eru því þýðingarlaus um gildi stöðulaganna. Frumvörpin voru sama efnis sem hin, er

1) Alp. tíð. 1885 C. 398, 1886 C. 47, 1893 C. 245, 1894 C. 77.

samþykkt voru 1886 og 1894¹⁾. Þó að falizt hefði viðurkenning á stl. í þessum frv., þá verður ekki á henni byggt, þar sem þau hlutu ekki konungsstaðfestingu, og þá var þingið ekki lengur við þau bundið. En eins og sagt var, var það fjarri því, að þingið vildi þá viðurkenna stöðulögin.

Í stjórnarskrárfrumvörpum þeim, sem þingið hafði til meðferðar 1897, 1899 og 1901 var alls ekki hreift við þeim greinum stj.skr. (1. og 25. gr.), er hafa að geyma tilvitnan í stöðulögin, eða klausunni um „almennu“ málin (stj.skr. 1. gr. 2. málsl.)²⁾ Frumvörp þessi („Valtýskan“) voru feld 1897 og 1899, og skifta því alls engu máli. Frumvarpið 1901 var samþykkt, en hlaut aldrei konungsstaðfestingu. Þar var engin breytingaruppástunga borin fram um þær gr. stj.skr., er nefna stl. (1. og 25. gr.), og því alls ekki borið undir atkvæði, hvort menn vildu hafa þær óbreyttar eða ekki.

Loks var samþykkt breyting á stjórnarskránni 1874 á þingunum 1902 og 1903. Þetta frumvarp hlaut svo konungsstaðfestingu sem lög nr. 16, 3. okt. 1903. Þau lög hafa að geyma hina einu breytingu, sem gerð hefir verið á stjórnarskrá 5. jan. 1874. Og ástæða er til að dvelja nokkru lengur við þessi lög en hin fyrri stjórnarskrárfrumvörp.

Í stjórnarskrárfrumvarpinu, sem stjórnin lagði fyrir þingið 1902, og samþykkt var óbreytt 1902 og 1903 og staðfest af konungi 3. okt. 1903, var engin breytingaruppástunga gerð við 1. gr. stj.skr. 1874. Hún kom því alls ekki undir atkvæði þingmanna. Þeir voru

¹⁾ Alþingistið. 1881 I. 369, 1883 C. 391, 1887 C. 292, 1889 C. 347, 1891 C. 128.

²⁾ Alþingistið. 1897 C. 171, 1899 C. 296, 1901 C. 179, 387.

hvorki 1902 né 1903 kosnir til að segja álit sitt eða greiða atkvæði um hana. Og hefir hún því aldrei hlotið lögformlegt samþykki íslensks löggjafarþings. Þingin 1902 og 1903 hafa því ekki viðurkennt stöðulögin að því leyti, hvernig sem annars er á það litið, sem þá gerðist á alþingi. Engin þeirra fyrirmæla, sem samþykkt voru í stjórnarskrárfrumvarpinu 1902 og 1903, bygðust á því, að „sammála“-ákvæði stj.skr. 1874 § 1, 2. málsl. væri lög hér. Þar á móti er beint vitnað í stöðulögin í 8 gr. stj.skrbreytingarl. 3. okt. 1903. Í þessari grein stendur þó ekkert annað, er hér skiftir máli, en að með tekjum landsins skuli talið „tillag“ það, „*sem samkvæmt lögum um hina stjórnarlegu stöðu Íslands í ríkinu 2. jan. 1871, 5. gr. sbr. 6. gr., er greitt úr hinum almenna ríkissjóði til hinna sérstaklegu gjalda Íslands*“. Með engu móti gæti nú verið að ræða um meira en samþykki á aðeins 5. gr. stöðulaganna í stjórnarskipunarl. 3. okt. 1903. og þá einungis á 1. málsl. 5. greinar. En þessu er varla heldur til að dreifa. Ákvæðið, sem hér var tilfært úr 8. grein l. nr. 16, 3. okt. 1903, segir það eitt, að greiðslan sé bygð á stöðlögnum, 5. gr. Og það er rétt, að Danir hafa byggt hana á þeim lagagrundvelli. Þar með er sá fyrirvari, sem alþingi tók 1871, er það tók við fjárgreiðslunni fyrir hönd Íslands, alls ekki fallinn úr gildi. Alþingi hefir ekki þar með samþykkt 5 gr. stöðul. 3. málsg., að þar með væru „*öll skuldaskifti, sem verið hafa hingað til milli ríkissjóðsins og landssjóðs Íslands*“, á enda kljáð, því að að þessari málsgrein er ekkert vikið í 8. gr. l. 3. okt. 1903.

Auk þess er aðgætandi, að það, sem í „séröggjöf“ Íslands stendur, er háð valdi „séröggjafarvaldsins“ eins. Það, sem í þess valdi stendur, er það eitt að setja ákvæði um „sérstaklegu“ málin. Út fyrir þau takmörk getur

það ekki löglega farið. Stjórnarskráin og „sérlæg“ eru ekki samningur milli dansks löggjafarvalds og Íslands, og danska löggjafarvaldið getur því ekki bygt neitt um stöðu landsins gagnvart Danmörku á „viðurkenningum“ sem „sérölggjafarvald“ Íslands gerir án umboðs frá þjóðinni. Þó að því svo mætti líta á sem í stjórnarskipunarl. 3. okt. 1903 § 8 lægi viðurkenning um gildi stöðulaganna að einhverju leyti, þá væri hún ekki bindandi gagnvart landinu, bæði af því, að þingið var ekki bært að gefa hana, og svo er hún ekki gefin gagnvart hinum aðiljanum, löggjafarvaldi Dana, heldur að eins í lög sett, sem snerta samband Íslands og konungs þess. Það getur enginn með réttu líkt stjórnarskipunarlögum landsins við samning in favorem tertii — tertius væri hér löggjafarvald og stjórnarvöld Dana — þegar af þeirri ástæðu, að engin minsta átylla er til að ætla það, að alþingi 1902 og 1903 hafi viljað gefa neinar skuldbindandi yfirlýsingar um stöðu landsins gegn dönskum stjórnarvöldum. Og það vill meira að segja svo vel til, að það er *sannanlegt*, að tilgangur þingsins var alls ekki sá að raska eða haggja minstu vitund réttarstöðu landsins, eins og Íslendingar teljast eiga réttarkröfur á, að hún sé gagnvart Danmerkúrriki, með samþykkt stjórnarskipunarl. 3. okt. 1903. Og skal nú vikið nánar að þessu í sambandi við annað atriði í l. 3. okt. 1903.

Í stjkskipunarl. 1903 § 1 stendur svo, að ráðherra Íslands skuli „*fara svo oft sem nauðsyn er á til Kaupmannahafnar til þess að bera upp fyrir konungi í ríkisráðinu lög og mikilvægar stjórnarráðsstaðanir*“.

Þegar árið 1902, er frumvarp stjórnarinnar um breytingu á stjórnarskránni var samþykkt fyrra sinnið, varð allmikill ágreiningur um það, hverju máli nefnt fyrimæli skifti um réttarstöðu landsins. Og þeim ágrein-

ingi lenti ekki árið eftir (1903). Einn flokkur manna í landinu, Landvarnarmenn, héldu því fram, að með ríkisráðsákvæðinu væri gildi grundvallarlaga Dana samþykkt fyrir Ísland og um „sérstakleg“ málefni þess. Rök fyrir þessari skoðun voru þau, að með ákvæðinu væri dönskum grundvallarlaga-ráðherrum heimiluð í stjórnarskránni afskipti af sémálum landsins. Það hlýti að verða farið með þau samkvæmt grundvallarlögum Dana, úr því að þau ættu að fara um ríkisráðið, því að grundvallarlög Dana ein giltu um þá stofnun. Og af því leiðir, sögðu menn, að ráðherra Íslands er grundvallarlaga-ráðherra, eins og aðrir ráðherrar, sem í ríkisráðinu sitja. Hann verður því skipaður samkvæmt grvl. Dana og honum veitt lausn frá embætti samkvæmt þeim, ber ábyrgð fyrir þjóðþingi Dana, og ríkisréttur Dana dæmir hann, eins og (aðra) danska ráðgjafa. Ennfremur var það tilfært, að í athugasemdum ráðherrans (Alberti), sem þá var fyrir „sémálum“ landsins, stóð svo, að það væri nú sem fyrri „*stjórnarfararsleg nauðsyn*“ (forfatningsmæssig Nødvendighed), að Íslandsmál væru borin upp í ríkisráðinu¹). Að ráðherrann kvað svo að orði, þótti sumum gefa líkur fyrir því, að hann álti grundvallarlögin hér gild, og að samkvæmt þeim væri uppburður málanna í ríkisráði „forfatningsmæssig Nødvendighed“, m. ö. o., að orðið „*forfatningsmæssig*“ miðaðist við grundvallarlögin. Þau væru sú „Forfatning“ sem ráðherrann vildi byggja þessa ráðstöfun á um uppburð málanna í ríkisráði²). Frumvarp stjórnarinnar var samþykkt 1902 í einu hljóði og

¹) Alþ. tíð. 1902 C. 4—5.

²) Sjá einkum Jón Jenson, Uppgjöf landsréttindanna samþykkt á alþingi 1902, Rvík 1903. Sbr. og Einar Benediktsson, Ný-Valtýzkan og landsréttindin, Reykjavík 1902, og Eiríkur Magnússon, Í ríkisráði, Cambridge 1903.

með öllum atkvæðum í báðum deildum. En árið eftir (1903) hafði einn þingmaður snúizt til kenningar Landvarnarmanna, og taldi þessi þingmaður í ræðu, er hann hélt, þegar málið var fyrir efri deild, að frumvarpið fæli í sér viðurkenningu á gildi grundvallarlaganna á Íslandi¹⁾.

Um hið síðasttalda, ummæli ráðherrans í athugasemdum við frv. stjórnarinnar 1903, er það að segja, að í athugasemdunum felst nægileg skýring á því, hvað ráðherrann eigi við, þar sem hann segir, að uppburður málanna í rikisráði sé „*forfatningsmæssig Nødvendighed*“. Tilgangurinn með rikisráðs-ákvæðinu er sá, að danskir ráðherrar megi hafa eftirlit með því, að Íslandsráðherra og alþingi fari ekki út fyrir þau takmörk, sem þeim séu mörkuð í gildandi þ. e. í hinu „faktiska“ réttarástandi, geri ekki neitt, er miða að skerðingu á ríkiseiningunni eða á jafnrétti þegnanna. Hins vegar er ráðherra Íslands eftir orðum ráðherrans einnig rétt og skylt að aftra því eftir föngum, að danskir ráðherrar aðhafist nokkuð slíkt. Að öðru leyti segir ráðherrann, að það komi ekki til mála, að danskir ráðherrar fari að nokkru inn í verkahring Íslandsráðherra. Ráðherrann byggir á því „faktiska“ ástandi, sem þá var, og vill ekki gera neitt, sem breyti því. Frá því sjónarmiði er það, „*forfatningsmæssig Nødvendighed*“, að Íslandsmál séu borin upp í rikisráði, því að annarstaðar hafa danskir ráðherrar ekki föng á að gæta Íslandsráðherra, né hann að gæta þeirra. Af ummælum ráðherrans verður því alls engin ályktun leidd um það, að hann telji grundvallarlögin hér gild.

Ef nokkuð er á því byggjandi, að stjórnin setur

¹⁾ Alþ.tið. 1903 A. 43,

rikisráðsákvæðið í stjórnarskrárfrumvarpið 1902, þá er það helzt það, að hún telji grundvallarlögin hér ekki gild, því að ef þau giltu hér, þá var það svo sem sjálf-sagt, að mál Íslands heyrðu undir þau, og að rikisráðið átti að fara með þau, alveg án tillits til þess, hvað í stjórnarskránni stóð. Og þá hefði ákvæðið verið laga-lega óþarft.

Menn sögðu reyndar, að leikurinn væri til þess gerður af hálfu stjórnarinnar, að Íslendingar viðurkendu gildi grundvallarlaganna fyrir „sérmaal“ Íslands, eða öllu heldur til þess, að þeir lögleiddu þau. Og er þá á það að lita, hvort talsmál geti verið um það, að grundvall-lög Danmerkurrikis hafi verið lögleidd hér 1903.

Um þetta atriði var rætt og ritað fram og aftur árið 1903. Svo mikið er óhætt að segja, að þingið mótmælti því glögt og greinilega, að það *vildi* lögleiða grundvallarlögin, og því, að þau *væru* lögleidd með stjórnarskrárbreytingunni. Þetta kemur glögt fram bæði í nefndarálitum málsins á þinginu¹⁾ og umræðunum í neðri deild. Framsögumaður nefndarinnar (H. Hafstein) segir: „Vér mundum *ekki* samþykkja það (þ: frv.), ef í því fælist *nokkur* uppgjöf á áðurfengnum réttindum eða kröfum“ og: „Ef jeg (þ: H. H.) héldi, að vér með samþykkt orðanna „í rikisráðinu“ afsöluðum oss nokkru af landsréttindum vorum, þá mundi jeg hiklaust ganga í landvarnarflokkinn“²⁾. Og svo segir hann: „Jafnvel þótt svo ólíklega færi, að siðar yrði álitíð, að allri þjóð-inni og öllu þinginu hefði skjátlazt, en þessir fáu „land-varnarmenn“ einir haft réltan skilning, þá væri þó undir engum kringumstæðum neitt að orðið annað en það, að

¹⁾ Alþ.tíð. 1903 C. 195, 325.

²⁾ Alþ.tíð. 1903 B. 10, 14.

lögtekið hefði verið ákvæði, sem aftur mætti breyta á stjórnarskipulega réttan hátt, úr því það einu sinni er dregið undir löggjafarsvið landsins, en hitt yrði með engu móti sagt, að þingið hefði samþykkt nokkra uppgjöf réttinda¹⁾. Þessu var alt þingið samdóma, að undanteknum einum manni í efri deild²⁾. Af þessu er fyllilega ljóst, að þingið hefir ekki talið sig hafa samþykkt neitt, er skerti réttindi landsins, og þá hvorki grundvallarlög Danmerkurrikis né heldur stöðulögin.

Í sambandi við þetta má annars geta þess, að á alþingi 1911, er mótmælin gegn stöðulögunum voru til umræðu í neðri deild, kom það fram sérstaklega hjá einum þingmanni minni hlutans (Jóni bæjarfógeta Magnússyni) að það væri „röng kenning“, að stöðulögin hefðu verið samþykkt 1903³⁾, eins og hið sama kom einnig fram í dagskrá minni hlutans 1911, er hann greiddi allur atkvæði⁴⁾. En þó að það sýnist nokkurn veginn ljóst, að þingið hafi ekki 1903 lögleitt grundvallarlögin með samþykktinni um uppburð málanna í ríkisráði, þá má bæta fleiru við, er sýnir, að slíkt gat ekki átt sér stað. Fyrst og fremst er nú það, að grundvallarlögin voru ekki lögð fyrir þingið til samþykktar, og enginn einasti þingmaður hafði minstu heimild af hendi þjóðarinnar til að lögleiða þau. Í öðru lagi hafa grundvallarlögin hvorki þá né síðar verið birt hér. Þeir menn, sem telja grundvallarlögin þá hafa verið lögleidd hér, hljóta þó að gera þá kröfu, að þau hefðu verið hér birt. Ennfremur brýtur það fullkomlega bág við þá skoðun, sem alt af hefir verið hér drottandi og Ís-

¹⁾ Sama rit B. 14—15.

²⁾ Sbr. sama rit B. 15 o. s. frv. A. 44 o. s. frv.

³⁾ Alþ. tíð. 1911 B. II. 2102.

⁴⁾ Sjá bls. 339—340.

lendingar hljóta að telja rétta, að engin lög geti orðið hér bindandi, nema þau séu birt á löglegan hátt, að minsta kosti ekki nema löggjafarvaldið sjálft berum orðum máli svo fyrir. En hér er því ekki til að dreifa.

Og um lögleiðing grundvallarlaganna í *heild sinni* hefði alls ekki getað verið að ræða, heldur einungis þeirra ákvæða þeirra, sem eru um ríkisráðið. En ef það hefði verið gert, þá hefði stjórnin, alþingi og konungur, þó um leið — með ýmsum ákvæðum sjálfs frv. — brotið grundvallarlögin, einmitt þau ákvæði þeirra, sem eru um ríkisráðið og ráðherrana.

Í 1. gr. stjórnarskipunarl. 3. okt. 1903 segir, að konungur láti *ráðherra Íslands framkvæma æðsta vald yfir málefnum Íslands*, og er með því fyrirgirt, að konungur geti falið öðrum ráðherra sinna meðferð þessara mála. Þetta væri brot á 13. gr. grvl. 1866, því að eftir henni ákveður konungur verkaskiftingu milli ráðherra sinna. En þessi forréttur verður ekki tekinn af konungi í nokkrum þeim málum, sem grundvallarlögin taka yfir, nema með breytingu á grvl. samkv. 95. gr. þeirra.

Í 1. gr. stjksl. 3. okt 1903 segir, að *ráðherra Íslands megi ekki hafa annað ráðherraembætti á hendi*. Þetta bryti einnig alveg bág við nefnt ákvæði grvl. Dana. Eftir því ræður konungur því, hvaða störf hann felur hverjum ráðherra sinna.

Ráðherra Íslands á að geta *talað og ritað íslenska tungu*. Eftir grvl. þarf ráðherra ekki að fullnægja öðrum skilyrðum en þeim, sem danskir embættismenn verða alment að fullnægja¹⁾, en þar með er ekki þetta skilyrði. Því er þess vegna aukið við þau skilyrði, sem hljóta að vera undirskilin um danska ráðherra í grvl.

¹⁾ Sbr. Matzen, Statsforfatningsret II, 79.

Ennfremur á ráðherra Íslands að vera *búsettur í Reykjavík*. Grundvallarlögin hljóta að gera ráð fyrir því, að ráðherrarnir séu þar búsettir, er þeir geti mælt í ríkisráðinu (þ: þar sem aðsetur stjórnarinnar er, sbr. grvl. § 42)¹⁾. Hér er því enn brot á grundvallarlögunum, ef þau hefðu gilt hér eða verið lögleidd 1903.

Ákvæðið í 1. gr. stjksl. 1903 um það, að *landritari gegni ráðherraembætti, er ráðherra deyr, þar til annar verði skipaður*, væri bert grundvallarlagabrot, því að eftir 13. gr. grvl. ætti konungur að ráðstafa embættinu einnig þegar svo stendur á, sem í gr. þessari segir.

Allar hinar íslenskku ráðherra-ábyrgðarreglur væru loks meira og minna grundvallarlagabrot, svo og landsdómsreglurnar, ef grvl. giltu hér eða hefðu verið lögleidd hér 1903. Í stjksl. 1903, landsdómsl. 20. okt. 1905 (og ráðherra-ábyrgðarl. 4. marz 1904) eru ákveðnar alt aðrar reglur en þær, er gilda samkv. grundvallarlögum Dana. Þar hefir einungis *þjóðþingið* og *konungur* ákærvaldið, en *ríkisréttur* dómsvaldið, en hér hefir *alþingi*²⁾ ákærvaldið, en *landsdómur* dómsvaldið³⁾.

Þingið gerði ráð fyrir því sem visu 1903, að *ráðherra Íslands undirritaði sjálfur með konungi skipunarbréf sitt, og að ráðuneytisskipti í Danmörku hefði engin áhrif á embættissetu Íslandsráðherra*⁴⁾. Fyrri ráðagerð þingsins eða spádómur rættist þó ekki í fyrstu, því að fyrsti ráðherrann, sem skipaður var samkvæmt stjksl. 3. okt. 1903, var skipaður með undirskrift

¹⁾ Sbr. Matzen Statsforfatningsret II. 95.

²⁾ En varla konungur, úr því að einungis er tekið fram, að alþingi hafi það. Sbr. og L. H. Bjarnarson, Stjlfr. 121.

³⁾ Sbr. sama rit II. 153—157.

⁴⁾ Alþ.tið. 1903 C. 196.

Þáverandi forsætisráðherra, og varð af því nokkurt hark hér á landi, en á alþingi 1909 lýsti þáverandi ráðherra yfir því, að forsætisráðherra Dana hefði fallizt á það, að Íslandsráðherra undirskrifaði sjálfur skipunarbréf sitt¹⁾. Við næstu ráðherraskifti hér ritaði viðtakandi ráðherra einn með konungi undir skipunarbréf sitt, og svo hefir það verið síðan. Fráfarandi ráðherra undirritar og einn lausnarbréf sitt. Væri Íslandsráðherra skipaður eftir grvl. Dana, þá hlyti forsætisráðherrann að gera hvort-tveggja. Fyrra fororð þingsins 1903 rættist þar á móti þegar. Í byrjun ársins 1905 urðu ráðaneytisskifti í Danmörku, og hélt Íslandsráðherra sinu sæti samkvæmt upphaflegu skipuninni og án nokkurrar nýrrar stjórnarráðstöfunar. Hefði hann verið skipaður samkvæmt grundvallarlögnum, þá hefði hann að sjálfsögðu og eftir alment viðurkendum „konstitutionellum“ reglum orðið að beiðast lausnar ásamt hinum ráðherrunum. Eða réttara sagt: lausnarbeiðni forsætisráðherrans hefði eo ipso einnig tekið til hans. Og til að taka af öll tvímæli um stöðu Íslandsráðherra, lýsti konungur yfir því í rikisráðinu 24. maí 1905, „að *málameðferð rikisþingsins hefði ekki lengur áhrif á ákvörðun sína um það, hvort ráðherraskifti eigi að verða á Íslandi, eins og þegar er fram komið við ráðuneytisskiftin*“ (3: í Danmörk í byrjun þessa árs²⁾). Síðan hafa orðið nokkrum sinnum ráðuneytisskifti í Danmörk, og hefir ekki komið til orða, svo að kunnugt sé, að það ætti að hafa nokkur áhrif að setu Íslandsráðherrans.

Ef Íslandsráðherra er undir grundvallarlögum Dana, þá væri einnig þessi yfirlýsing konungs, sem fram kom

¹⁾ Alþ.tið. 1909 B II. 623.

²⁾ Alþ.tið 1905 B. I. 2-3.

í ríkisráðinu og án mótmæla af hálfu dönsku ráðherranna, brot á alment viðurkendum „konstitutionellum“ meginreglum. Sýnir þetta bezt, að dönsku ráðgjafarnir telja Íslandsráðherra eigi skipaðan eftir grvl., og að þau hafi þessvegna eigi verið lögleidd hér 1903, því að ef þeir hefðu verið þeirrar skoðunar, þá mundu þeir ekki hafa viljað taka þá ábyrgð á sig, sem hlutleysi eða afskiftaleysi um þetta atriði hefði haft í för með sér. Það hefði verið skylda þeirra að mótmæla, hefðu þeir talið efni yfirlýsingarinnar 24. maí 1905 brot á grvl. eða almennum „konstitutionellum“ reglum.

Af framansögðu ætti þá að vera ljóst, að grundvallarlögin hafa ekki verið viðurkend gildandi á Íslandi 1903 og að Íslandsráðherra ber ekki málin upp fyrir konungi í ríkisráðinu samkvæmt þeim lögum, á ekki setu í ríkisráðinu í merkingu grundvallarlaganna.

Alt annað mál er það, hvort löggjafarvaldið íslenska hafði heimild til að setja ákvæðið um uppburð Íslands-mála í ríkisráðinu. Það verður í þessu efni að gæta þess, að konungur Íslands, ráðherra Íslands og alþingi Íslands á hlut að máli. Það virðist því liggja í augum uppi, að alþingi og konungur geti ekki selt lög um það, að eitthvað skuli gert verða í ríkisráðinu danska. Það liggur alveg fyrir utan valdssvið þess. Löggjafarvald Danmerkuríkis, ríkisþing og konungur, er eitt bært að ákveða um það, hvað þar skuli gert eða ógjört látið. Íslenska löggjafarvaldið á ekki frekar rétt til ákvæðis um það en t. d. að segja, að eitthvað skuli fara fram í Parlamentinu enska. Þetta er svo víst sem það, að löggjafarvald eins ríkis er ekki bært að setja ákvæði, er gilda skuli innan takmarka annars ríkis, nema samþykki þess ríkis sé til eða alþjóðareglur heimili það. Samþykki Danmerkuríkis er hér ekki til að dreifa, því að

málið hefir aldrei verið borið undir annan danska lög-gjafaraðiljann, ríkisþingið danska, að minsta kosti ekki eftir þar um lögskipuðum reglum.

Það stoðar ekki að visa til þess, að íslenzka lög-gjafarvaldið hafi fult forræði yfir „sérmaalum“ landsins, og geti því ákveðið, hvernig með þau sé farið. Þetta forræði takmarkast af hinu sama sem forræði allra landa eða ríkja yfir málum sínum, því að ekkert ríki getur, enda þótt það fléttaði slík ákvæði inn í lög sín, kveðið á um það, hvað stjórnarstofnanir eða stjórnar-völd annara ríkja skuli gera, nema alveg sérstök heimild sé til þess, svo sem viðurkennt forræði annars ríkis yfir hinu eða samningur. Þess vegna verður heimildin til að setja ríkisráðsákvæðið í stjórnarskrána alls ekki bygt á sérmaforræðinu. Afleiðingin af því, að íslenzka löggjafarvaldið brast alla heimild til að setja margnefnt ákvæði, er meðal annars sú, að stjórn Dana eða lög-gjafarvald getur bannað ráðherra Íslands aðgang að ríkisráðinu — nema það sé skoðun þessara ríkisvalda, að hann sitji þar sem grundvallalagaráðherra¹⁾. Ef til þessa kæmi, þá mundi það koma í ljós, að stjórnarskráin heimtar það, sem er bæði lagalega og „fatískt“ ómögulegt fyrir ráðherra Íslands að framkvæma, og væri þá frágangssök fyrir nokkurn dómstól að dæma hann sekan um stjórnarskrárbrót í þessu atriði. Ultra posse nemo obligatur. Og þó væri það formlegt stjórnarskrárbrót, ef ráðherra Íslands bæri ekki lög o. s. frv. upp „í ríkisráðinu“ fyrir konungi.

Ennfremur virðist það ekki orka tvímælis, að al-

1) Það hefir að framan verið sýnt, að konungur og danskir ráðherrar hafi sýnt það bæði í orði og verki, að þeir líti ekki svo á málið.

þingi og konungur hafi fulla heimild til að nema ríkisráðsákvæðið aftur úr lögum, því að hvernig sem á er litið, þá er ákvæðið lagaleg markleysa. Og þess vegna væri það mesta fjarstæða að telja þingi og konungi óheimilt að draga það aftur út úr stjórnarskipunarlögum samkvæmt 61. gr. stj.skr. 1874.

Þar með er ekkert sagt um réttmæti þeirrar kröfu af hálfu Danmerkur, að stjórn hennar þurfi að hafa gætur á því, að „sérloggjafarvald“ Íslands eða stjórn geri ekki eitthvað, sem hættulegt sé „ríkiseiningunni“ og „jafnrétti þegnanna“. En sé svo, að Danmörk eigi réttmæta kröfu til þess, meðan hún er de facto í fyrirsvari fyrir landið út á við, þá má óefað koma því „eftirliti“ fyrir á margan annan veg en þann að bera málin upp í ríkisráði Danmerkurrikis¹⁾.

2. Það skiftir að sjálfsögðu miklu minna máli, hvað almenna íslenzka löggjafarvaldið hafi gert, um réttarstöðu landsins, en það sem stjórnarskrárgjafinn gerði. Um gerðir almenna löggjafarvaldsins er það í stuttu máli að segja, að það hefir hlotið að byggja á hinu „faktiska“ ástandi, að landið hefði nokkur mála sinna að greind samkvæmt 1. gr. stjórnarskrárinnar, en að hin sættu meðferð danska löggjafarvaldsins og danskra stjórnarvalda. Af þessu verður þó ekki dregin sú ályktun, að stöðulögin eða grundvallarlög Dana hafi verið viðurkend gild hér. „*Sérmála*“-*löggjöfin er öll í heild sinni atriði, sem skiftir afstöðu konungs og íslenzkra stjórnarvalda gagnvart landinu, og atriði, sem alþingi og konungur getur breytt,*

¹⁾ Um stj.skrfrv. þingsins 1911 er áður að nokkru talað. Þá varð það að ráði, að ekki skyldi hreift við 1. og 25. gr stj.skr. svo að engin átylla yrði til að álita, að þingið samþykki stöðulögin, sjá Alþ.tíð. 1911 A. 430. Og þá voru mótmælin frá 1871 endurnýjuð.

þegar henta þykir. Engin ákvæði í „sérloggjöf“ landsins hafa verið sett í því skyni að samþykkja eða viðurkenna lögmæti aðurnefndra laga, heldur hefir einmitt gildi þeirra verið mótælt, þegar sérstök ástæða hefir þótt til þess, eins og 1871 gildi stöðulaganna, 1903 sérstaklega gildi grundvallarlaganna og 1911 gildi stöðulaganna.

Almenna löggjafarvaldið¹⁾ hefir bygt á því að „ríkið“ væri eitt²⁾, að hæstiréttur væri æðsti dómstóll íslenskra mála³⁾, ákvæðið að danska verzlunarflaggið skyldi vera á íslenskum skipum⁴⁾. Dönsk lög um fæðingjarétt hafa hér verið birt, en auk þess hefir alþingi bygt á því, að sá réttur sé sameiginlegur með Íslendingum og Dönum⁵⁾. Einnig hefir almenna löggjafarvaldið bygt á því, að utanríkismálin séu sameiginleg, með því að stundum er mælt svo fyrir í lögum, að danskir konsúlur skuli gera hitt og þetta⁶⁾. Áður er á það dregið, að almenna löggjafarvaldið hafi hér sett ákvæði, er snerta „sammálin“, svo og minst á ákvæðið í vitagjaldslögunum um heimild ráðherra Íslands til að

1) „Almenna“ löggjafarvaldið er hér haft til aðgreiningar því valdi, er eitt er bætt að breyta stj. samkvæmt 61. gr. hennar.

2) L. um aðför nr. 19, 4. nóv. 1887 § 1, skipaskráningarlög nr. 31, 13. des. 1895 § 1, l. um fiskiveiðar í landhelgi nr. 35, 27. sept. 1901 § 1, l. nr. 16. 20. okt. 1905, l. nr. 44. 10. nóv. s. á. § 38, fjárl. § 6, að undanteknum fjárl. 1912–1913. Sbr. og skipaskráningarl. §§ 5, 8, 9, farml. nr. 13, 22. marz 1890 § 39.

3) L. nr. 19, 2. okt. 1895 § 3 og l. nr. 15, 20. okt. 1905.

4) L. 13. des. 1895 § 2, sbr. og l. nr. 20, 13. sept. 1901 og l. nr. 20. 16. nóv. 1907.

5) L. 13. des. 1895 § 1, l. nr. 35, 27. sept. 1901 § 1, l. nr. 44, 10. nóv. 1905 § 36, sbr. 37, l. nr. 50, s. d. § 8 c.

6) Farml. 22. marz 1890 § 39, l. 13. des. 1895 §§ 12, 13, 16, 18.

gera samninga við önnur ríki um vitagjald¹⁾. Sömu leiðis hefir almenna löggjafarvaldið bygt á því í lögum, að hermálin væru sameiginleg²⁾, svo og í ótal mörgum lögum, að myntin væri hin sama hér og í Danmerkuríki. Er þetta svo alþékt að óþarft er að sýna dæmi þess³⁾.

3. Framkvæmdarvaldið hefir auðvitað einnig stjórn að landinu eftir hinu „faktiska“ réttarástandi, bæði fyrir 1904 og síðan, eftir að ráðherrann varð búsettur í Reykjavík og skipaður eftir stj. sl. 3. okt. 1903. Lög um þau mál, sem ekki heyra undir „sérstaklegu“ málefni landsins, hefir danska löggjafarvaldið sett, og síðan hafa þau með tilstyrk íslenskra stjórnarvalda verið þýdd á íslenska tungu og birt hér, t. d. l. um fæðingjarétt 19. marz 1898, sem birt voru hér með kgl. augl. nr. 12, 11. maí 1898, og l. 23. marz 1908 um breytingar á þessum lögum, birt á Íslandi með kgs. augl. nr. 5, 10. apríl 1908. Það er þó í raun réttari hin kgl. auglýsing, sem hefir veitt lögum þessum gildi á Íslandi. Í Danmerkuríki þarf ekki sérstaka konunglega auglýsingu til þess að birta þar lagaboð, alveg eins og hér þarf enga slíka auglýsingu til að birta lög þau, sem alþingi og konungur setur. — Stjórnarvöld Dana hafa og farið með utanríkismálefni, en samningar, sem gerðir hafa verið við önnur ríki af Danmerkur hálfu, hafa einnig jafnan

¹⁾ L. nr. 20, 10. okt. 1879 § 2, l. nr. 51, 10. nóv. 1907 § 2 og l. nr. 17, 11. júlí 1911.

²⁾ L. nr. 16, 20. okt. 1905.

³⁾ Í einu lagafrv., sem borið hefir verið upp á þingi, finst tilvitnun í 3. gr. stl. Þetta frumvarp er hæstaréttarfrv. Benedikts Sveinssonar o. fl. 1891 (Alþ.tíð. 1891 C. 125) 1893 (Alþ.tíð. 1893 C. 243). og 1895 (Alþ.tíð. C. 233). En frv. þessi ýmist féllu á þinginu eða þeim var synjað konungs staðfestingar. Sjá Andvara 37. ár. 24—26

verið hér auglýstir samkvæmt sérstakri kgl. auglýsingu, t. d. samningurinn milli Danmerkur og Spánar 1894, birtur samkv. kgl. augl. 9. nóv. s. á. Þó skal þess getið, að jafan kvað hafa verið venja, að minsta kosti á síðari árum, að leita umsagnar og álita islenzkra stjórnarvalda áður en samningar væru fullgerðir milli Danmerkur og annara ríkja um atvinnumál eða önnur mál, er til Íslands kynnu að taka. Auglýsingar um ríkisstöku konunga, að ríkistjórn sé falin ríkisarfa í forföllum konungs, að konungur sé aftur tekinn við ríkisstjórn, hafa jafnan verið birtar hér, meðundirritaðar af forsætisráðherra Dana, sjá t. d. op. br. nr. 1, 30. jan. 1906, kgl. augl. nr. 4, 1. marz 1911 og nr. 5, 11. marz s. á.

§ 28.

Yfirlit og eftirmáli.

Í næstu grein hér á undan hefir verið leitast við að rekja nokkuð réttarstöðu landsins síðan árið 1871 og með því ári. Árangur eða niðurstaða þessarar viðleitni hefir orðið sá, að stöðulögin 2. jan. 1871 hafi ekki orðið lögformlega skuldbindandi á Íslandi, hvorki 1871 né síðar, og að alþingi hafi mótmælt gildi þeirra, þegar sérstök ástæða þótti til þess vera, fyrst og fremst 1871, enda var þá ríkasta ástæða til þess, og svo 1911. Árið 1903 kom það, eins og líka hefir verið sýnt, skýrt fram, að alþingi samþykkti stjórnarskrárfrumvarp stjórnarinnar með þeim eindregna fyrirvara og ákveðnu ummælum, að grundvallarlög Danmerkurris væru ekki þar með lögleidd, og að engum kröfum né réttindum landsins væri þar með glatað. Einnig er það sýnt bæði af skýrslum Milliríkjanefndarinnar 1908 („Bláu bókinni“) og með

yfirlýsingu núverandi ráðherra á alþingi 1911, að nefndarmennirnir íslenzku viðurkendu ekki stöðulögin sem bindandi lög fyrir Ísland. Að vísu er það svo, að minni hluti sambandsmálsnefndarinnar segir svo í álitinu á alþingi 1909, að í verki og framkvæmd sé Ísland hluti danska ríkisins¹⁾, en bæði er það, að slíkt rit er að eins að skoða sem „agitationsrit“ fyrir ákveðnu máli og hefir því lítið gildi, og svo hafa einmitt hinir sömu menn²⁾ lýst því skýrt yfir á alþingi 1911 í dagskrá minni hlutans, og umræðunum um hana og þingsályktunartillögu meiri hlutans, að stöðulaga-mótmælin 1871 væru enn í fullu gildi, og að þeir vildu halda sér við þau. Alveg sama, sem sagt var um álitsskjal minni hlutans 1909, er að segja um ummæli núverandi ráðherra á alþingi 1909, þar sem hann segir, að staða Íslands byggist nú á ráðstöfun (Delegation) frá dönsku valdi³⁾. Auk þess er þess að gæta, að í þessu máli verður minna bygt á því, sem einstakir stjórnmalamenn segja í kappsfullum umræðum um eina ákveðna stjórnmalastefnu en því, sem niðurstaða þingsins alls varð. Þingið 1909 var vist fjarst allra þinga frá því að vilja viðurkenna gildi grundvallarlaganna eða stöðulaganna á Íslandi.

Þá er auðvitað enn siður neitt byggjandi á því, sem standa kann á við og dreif í blöðum frá ýmsum tímum. Bæði er það, að blöðin hafa ekkert umboð til að tala í nafni þjóðarinnar, og því siður, að allir þeir, sem í blöðin rita, hafi að nokkru gagni kynt sér jafn um-

¹⁾ Alþ.tíð. 1909 A. 950.

²⁾ Jón Magnússon, Jóh. Jóhannesson og Jón Ólafsson. Jón Ólafsson dagskrána fram, og Jón Magnússon sagði það þá ranga kenningu, að stl. hefðu verið samþykkt 1903, en allir greiddu þeir atkvæði með dagskránni (sjá bls. 393–340 að framan).

³⁾ Alþ.tíð. 1909 B II. 1430.

afngsmikið mál og það, sem hér er um að tefla. Og svo er það einatt, að menn blanda því alveg saman, hvort með mál sé farið lögum samkvæmt eða eftir meira eða minna löglausri venju, gera ekki grein hins lagalega og hins „faktiska“, rétt eins og alt, sem fram fer, sé að öllu löglegt. Og það er engin furða, þótt þetta sé alment meðal manna, því að þessi er einmitt aðferð sumra „vis-indamannanna“, eins og Knuds Berlins. Meginþráðurinn í öllum skrifum hans um stöðu Íslands er í raun rétttri sá, að af því að svo og svo hafi verið farið með mál landsins, þá sé staða þess að lögum slík sem hann vill vera láta. Og þesskonar rökfærslu hafði I. E. Larsen í ritlingi sínum 1855, og Danir flestir síðan, svo sem stjórnin 1867 og 1869¹⁾.

Að lokum skal í stuttu máli vikið að því, hverja þýðingu það hefir, að gildi stöðulaganna var mótmælt og þau hafa ekki síðan náð lagagildi á Íslandi. Hún hlýtur fyrst og fremst að vera sú, að það réttarástand, sem „fatískt“ hefir ríkt hér í landi síðan 1871 (og 1874) byggist á þeirri tilhliðrun frá konungsvaldsins hálfu að eftirláta Íslandi hlutdeild í meðferð allmargra mála þess, en ekki á stöðulögunum. Eða ef menn vilja þó byggja réttarástandið á þeim (stl.), þá eru þau einungis *skil-orðsbundinn* réttargrundvöllur, þannig að landið er ekki lengur við þau bundið en landsmönnum þykir henta. Þetta hlýtur að minsta kosti að felast í mótmælunum gegn gildi stöðulaganna. Þeir, sem talið hafa þau réttargrundvöll undir stjórn og löggjöf landsins, eins og sumir minni hluta menn á þingi 1909, en hafa þó mótmælt því, að þau væru bindandi lög fyrir Ísland, eins og minni hluta menn neðri deildar á alþingi 1911, hljóta að

1) Sbr. Alp.tið. 1867 II. 27—28, 1869 II. 13, 27—28.

fylgja þessu fram. Með mótmælum gegn gildi stöðulaganna getur tilgangurinn hjá þeim alls ekki verið annar en að tryggja landinu framvegis lagalega greiðar útgöngudyr undan valdi stöðulaganna.

Fyrri skoðunin, að stöðulögin sé ekki einu sinni skilorðsbundinn grundvöllur undir núverandi réttarástandi, hlýtur ennfremur að fara því fram, að meðferð danskra stjórnarvalda á þeim málum Íslands, sem ekki hafa enn komið undir forræði „sérhöggjafarvalds“ landsins, sé með öllu löglaus, og að konungur sé enn alveg einvaldur yfir þeim málum, þó með þeirri athugasemd, að í raun réttir eigi alþingi ráðgjafaratkvæði um þau samkvæmt kgsúrsk. 10. nóv. 1843. Síðarnefnda skoðunin, að stöðulögin séu skilorðsbundinn grundvöllur undir stjórn landsins og löggjöf, getur þar á móti farið því fram, að meðferð danskra stjórnarvalda á hinum svonefndu „sam-málum“ fyrir Íslands hönd sé lögleg, meðan Íslendingar vilja svo vera láta, en að Íslendingum beri fullur réttur til, þegar þeim þyki sér henta, að taka þau mál undan forræði danskra stjórnarvalda.

Og sameigið báðum framantöldum skoðunum verður það auðvitað, að það hljóti að verða samningsatriði milli konungs og landsins, hvort alþingi fái hlutdeild í meðferð hinna svonefndu „sammála“, ef þau hverfiundan forræði danskra stjórnarvalda.

Munurinn á þessum tveimur skoðunum verður þá aðallega sá, að eftir fyrri skoðuninni hafa dönsk stjórnarvöld alls engan formlegan rétt til að fara með „sammálin“ fyrir Íslands hönd, en samkvæmt síðari skoðuninni hafa þau formlegan rétt til þess, meðan Ísland lætur þeim eftir meðferð málanna. Eftir þessari skoðun er þá meðferð danskra stjórn-

árvalda á Íslandsmálum ekki réttarbroð, svo lengi sem Ísland krefst ekki breytingar frá því, sem nú er.

Það er öldungis auðsætt, að raunverulegur („praktiskur“) munur á þessum tveimur skoðunum er svo sem enginn. Eftir báðum hefir landið óskert réttindi sín, þrátt fyrir setningu stöðulaganna og þrátt fyrir það, hvernig landinu hefir verið „faktískt“ stjórnað síðan 1871.

Þótt lítt hafi áunnizt um breytingar fyrir samkomulagstilraunir þær, sem gerðar voru árin 1907 og 1908 um samband Íslands og Danmerkur, þá eru þær tilraunir þó alls eigi einskisverðar fyrir Ísland. 1871 leyfir stjórnin sér að valdbjóða stöðulögin upp á Ísland. Þá þótti ekki nauðsynlegt að leggja lög um samband landanna einu sinni fyrir fulltrúasamkomu þjóðarinnar. Til 1901 taldi stjórnin það stórhættulegt fyrir „einingu ríkisins“ að ráðherra Íslands væri búsettur á Íslandi. Þetta fékst 1903. Alla þá tíð var ekki heldur við það komandi, að Íslendingar fengju jarlsstjórn hér. En nú er Knud Berlin, eins og kunnugt er, ávalt að hampa því skipulagi framan í Íslendinga. 30. júlí 1907 skipar konungur nefnd Dana og Íslendinga til að ræða og koma fram með tillögur um samband landanna. Tillögur þeirrar nefndar á svo að leggja bæði fyrir ríkisþing Dana og alþingi Íslendinga. Með öllu þessu er það fullkomlega viðurkennt, að Íslendingar séu jafn rétt-háir aðiljar Dönum í öllum þessum málum. Helztu lögfræðingar Dana, eins og Henning Matzen, sjálfur kennarinn í ríkis- og þjóðarétti við háskóla Dana, og Goos, fyrverandi háskólakennari og dómsmálaráðherra Dana, héldu því eindregið fram, að danska löggjafarvaldið geti

hve nær sem er tekið af landinu þá sjálfsstjórn, sem það hafi veitt því af náð sinni og miskunn með stöðulögunum. En 1907 heldur dr. Berlin, eftirmaður Mazten á kennarastólinum í ríkisrétti við háskóla Dana, því fram, að danska löggjafarvaldið hafi bundið hendur sínar svo gagnvart Íslandi með stöðulögunum, að það geti ekki afturkallað þau réttindi, sem landinu hafi verið veitt með þeim. Og þó hefir Berlin ekki fengið orð fyrir að vera góðviljaður Íslandi. Samt telur hann það þá brot á gefnum loforðum — og því óheimilt — að danska löggjafarvaldið afturkalli stöðulögin án samþykkis Íslendinga eða breyti stöðu landsins frá því, sem nú er, án þess að Íslendingar samþykki. Þar með hefir *hann* jafnvel viðurkennt rétt Íslendinga til beinnar aðildar um skipun sambandsins milli Íslands og Danmerkur.

Þetta hefir þó áunnizt, jafnvel þótt ekki hafi enn náðst samkomulag um efni sambandsákvæðanna milli landanna: **Viðurkenning á jafnræðisrétti Íslands móts við Danmörku um setningu sambandsákvæða milli landanna.**

En að réttum lögum, er réttarstaða landsins þessi: Í nokkrum málum landsins er konungur einvaldur, en í öðrum ræður hann ásamt alþingi, og um engin mál landsins hafa dönsk stjórnarvöld nokkurn lögformlegan íhlutunarrétt.

Efnisyfirlit.

(Serknesku tölurnar merkja bls.)

Inngangur.

- § 1. *Nauðsyn á heildarriti um réttarstöðu Íslands* 1—7.
Hvort þörf sé á riti um réttarstöðu Íslands 1.
Mótbárum svarað 1—2. Drepið á rannsóknir
og rit um málið 2—6. Yfirlit yfir efni ritsins 7.
- § 2. *Réttarheimildir* 7—14
Heimildir alment hinar sömu sem á öðrum
sviðum lögfræðinnar 7—8. Þýðing venjunnar
8 o. s. frv. Formælendur venjunnar 8—9.
Andstæðingar hennar 9—10. Venjan sem
heimild 13—14. Hér skiftir ekki máli, hvort
réttarstaða landsins hafi verið góð eða vond,
heldur *hvernig* hún var 14.

I. KAELI.

Yfirlit yfir stjórnarkipun Íslands á lýðríkistímabilinu.

- § 3. *Bygging landsins o. fl.* 15—17
I. Hvers vegna lýsa beri stjórnarskipun Ís-
lands á lýðríkistímabilinu 15. II. Upphaf
stjórnarskipunar Íslands 15—17.

- § 4. *Stjórnarskipun Íslands eftir Grágás* 17—35.
 I. Löggjafarvaldið 17—23. Skipun lögréttu 17—18. A. Veiting leyfa og undanþágna frá lögum 18—19. B. Lögskýringar 19—20. C. Löggjöf 20—23. Vitnisburður heimildarrita um lagasetningar-aðferðina 21—22. Frumkvæði til laga 22—23. Breytingar á skipun lögréttu 23. II. Dómsvaldið 23—24. III. Goðavaldið 24—31. Skilyrði til eignar og meðferðar goðorða 24—25. Samband goða og þingmanna 25—27. Framsal goðorða 27—28, 29—31. Sameigið löggjafar- og dómsvald. Goðar annars óháðir 28. Hvort goði gat sagt úr rikissambandinu 29—31. IV. Stjórnarskipun lýðrikisins hélt til 1271 21—32. Staðhæfingar Berlins um stjórnleysi á Íslandi 32—34.
- § 5. *Skifti Íslands við önnur lönd i fornöld . . .* 35—56.
 I. Íslendingar höfðu nánust mök við Norðmenn 35. Skifti við aðrar þjóðir. Kristnið. Utanferðir Íslendinga 36—37. Grænland 37. II. Ákvæði islenzkra laga um útlendinga á Íslandi 37—39. III. Skifti Íslendinga og Noregskonunga 39 o. s. frv. Haraldur hárfagri og uppruni landauranna 39. Sáttmálinn c. 1022 við Ólaf digra 39—40. Tilraunir Noregskonunga til að ná yfirráðum á Íslandi 40—41. Fjandskapur Íslendinga og Norðmanna á dögum Þorláks helga 41—42. Róstur á Íslandi i öndverða 13. öld. Guðmundur Arason 41—42. Fjandskapur Norðmanna og Oddaverja 43. Ráðin herferð til Íslands. Snorri Sturluson 43—44. Utanstefnur erkibiskupa. Guðmundur Arason 44—45. Örlygsstaðabardagi. Sturla Sighvatsson 45. Hákon Hákonarson og norsku biskuparnir 45—46. Bréf konungs. Vig Snorri Sturlusonar 46—47. Eftirmál um vig Snorra 47. Þórður kakali 47—48. Gizur Þorvaldsson og Þórður leggja mál sín undir dóm konungs 48. Þórður kakali skipaður af Hákonni konungi

yfir landið 48—49. Ráðstöfun konungs á goðordum 48, 49—50. Gizur Þorvaldsson. Flugumýrarbrenna 50. Þorgils Skarði 50—52. Gizur gerður jarl 53. Alþingi 1260 54—54. Hallvarður gullskór sendur til Íslands 54. Heimild konungs á goðordum 1262 55.

- § 6. *Konungsvald kemst á Ísland* 56—64.
 I. Hallvarður gullskór og Vestfirðingar. Gizur Þorvaldsson og Skagfirðingar 56—57. Alþingi 1262. Gizurarsáttmáli 57—58. Skipun lögréttunnar. Hvernig sáttmálinn 1262 varð til 59—61. Hvort Íslendingar hafi gengið konungi nauðugir á hendur 61—62. II. Handganga Vestfirðinga 62. III. Handganga Oddaverja 1263 62—63. IV. Handganga Austfirðinga 1264 63—64. V. Samþykkt sáttmálans og almennra laga 64.

II. KAFLI.

Tímabilið 1262 (1264) — 1662.

- § 7. *Gerð grein fyrir efni og niðurskipan þess* . . . 65—66.
- § 8. *Efni sáttmála Íslendinga við Noregskonung* 66—89.
 I. Sáttmálinn 1262. Efni hans. A. *Skuldbindingar Íslendinga gagnvart konungi*. 1. Skatturinn 66—67. 2. Hollusta 67. B. *Skuldbindingar konungs gagnvart Íslendingum*. Heit um „réttarbætur“ og „hlunnindi“ 67—68. 1. Konungur lofaði að halda friði yfir landinu 68—69. 2. konungur lofaði að láta Íslendinga ná islenzkum lögum 69—70. 3. Skipa-heilið 70—71. 4. Erfðir skyldu uppgjfast islenzkum mönnum í Noregi 71—72. 5. Landaurar. Tollur 71—73. 6. Réttur Íslendinga í Noregi 74 o. s. frv. a. „Réttr“ = bætur 75. b. Herþjónusta Íslendinga í Noregi 75. c. Réttur Íslendinga til utanfara. Jónsbók Farm]. 4 76. d. Íslendingar nutu vatns og

viðar í Noregi 76. 7. Jarls-ákvæði sáttmálans 76—78. 8. Ákvæðið um sáttmáslitin 79—80. II. Viðaukar við sáttmálann 1262 81. o. s. frv. Vafa-sáttmálinn 81—82. 1. Þjóðerni lögmanna 82—83. 2. Utansteftninga-ákvæðið 83. a. Utansteftnur í dómsmálum 83—84. b. Útboð til hernaðar 84—85. c. Utansteftnur annars 85—86. III. Brottfall einstakra ákvæða sáttmálans 1262 87—89.

§ 9. *Réttarstaða Íslands eftir sáttmálanum 1262* 89—111.

I. Skoðun rithöfunda á þessu efni 89 o s frv. Dahlmann 89. Finnur Jónsson 90. Maurer 91—94. Lundborg 94. Munch o. fl. Norðmenn 94—96. Íslendingar (Finnur biskup Jónsson, Jón Eiríksson, Jón Arason, Jón Sigurðsson, Þórður Sveinbjörnsson, Milliríkjanefndin 1908, Alþingi 1909 o. m. fl.) 96—101. — II. Hver réttarstaða Íslands hafi verið 101 o s frv. Berlin og sáttmálinn 1262 102—104. Vitnisburður samtíðarmanna 106. Hvernig Berlin skýrir sáttann 109—111.

§ 10. *Konungur sem sambandsliður Íslands og Nor-egs (Danmerkur)* 111—135.

I. Réttur konungs til yfirráða á Íslandi 111 o. s. frv. Ríkiserfðir á Íslandi 111—112. Ríkiserfðir Járnsíðu 112—114. Ríkiserfðir Kristinréttar Árna biskups 114—116. Ríkiserfðir 1273. Kristindómsbálkur Jónsbókar 116—120. Ríkiserfðalög Norðmanna 1302 120—121. Skilningur Íslendinga á sáttmálanum og ríkiserfðum 121—123. — II. *Konungshyllingar á Íslandi* 123—130. — III. *Lögheiti konungs* 130—132. — IV. *Trúnaðarskyldan* 132—134. Bygðist á því, að konungur héldi sáttmálana 133—134. V. Ef konungslaust var 134—135.

§ 11. *Ríkisráðið* 135—168.

A. *Ríkisráð Norðmanna* 135 o. s. frv. — I.

Inngangur. II. Uppruni ríkisráðsins 136—137. III Heimildir fyrir afskiptum ríkisráðsins af málum Íslands 137 o. s. frv. Gamli sáttmáli 137—139. Járnsíða 140. Jónsbók 140—142. Hirðskrá 142. Lögtaða Jónsbókar 143—144. Réttarbætur o. fl. 145—147. — IV. Afskipti ríkisráðsins í verki og framkvæmd 147 o. s. frv. a. Dómsmál íslenzk 148—154. b. Löggjafar- og framkvæmdarstörf 154—161. Löggjöf 154—158. Framkvæmdarmál. Ríkisráðið í konungs stað 158—161.

B. *Ríkisráð Dana* 161 o. s. frv. Niðurlagning ríkisráðs Norðmanna 161—162. Heimild ríkisráðs Dana til afskipta af Íslandsmálum 161—163. *Dómsmál* 163—164. *Löggjöf* 164—165. *Framkvæmdarmál* 165—166. Einveldið og ríkisráðið 167—168.

- § 12. „*Ríkislöggjöf*“ 168—173.
Hvaða lög „ríkislög“ 168—169. Jus og factum 169—170. Gildi „ríkislaga“ á Íslandi 171—173.

- § 13. *Hermál* 173—189.

I. Skyldur Íslands til framlaga og leiðangurs 174—176. Kröfur konunga í þá átt 176—177.

II. Landvarnir á Íslandi 177—186. Landvarnarmál íslenzk 177—180. Vopnadómur 180—181.

Hervirki á Íslandi 181. Skylda sambandsríkjanna til að verja Ísland 181—183. Árásir útlendra

kaupmanna og víkinga á Ísland 183—186. Englendingar 183—185. Spánverjar. Tyrkir 185—186. — III. Hverju máli hernaðar-afstaða Nor-

egs (og Danmerkur) skifti Ísland 187—188. Ríkin út á við „eine internationale Macht“ 188.

- § 14. *Útanríkismál* 189—199.

I. Hver var í fyrirsvari fyrir Ísland út á við 189—197. Hvort utanríkismál hafi verið sameigin Ís-

landi og Noregi 190. Samningar nokkrir, sem konungur gerði fyrir hönd Íslands 191—195.

Verzlun 191—193. Fiskiveiðar 193—194. Önn-

ur mál 191—195. Alþingi 195—197. — II. Um gildi utanríkjasamninga Noregs alment á Íslandi 197—199.

- § 15. *Ísland og Noregsveldi* 200—223.
 I. *Heiti landsins* 200—202. II. *Þegnuréttur* 203—215. Íslendingar í Noregi 202—205. Norðmenn á Íslandi 205—215. Þjóðerni lögmanna og sýslumanna 205. Hirðstjóra 205—206. Biskupa 206—207. Lögréttumanna 207—208. Atvinnuréttindi 208. Veturseta útlendinga á Íslandi 208—210. Hverir séu útlendingar 211—215. „Útlendr“ og „innlendr“ 213—215. — III. *Var Ísland hluti af Noregsríki að lögum?* 215—223. Breytingar frá sáttmálanum? 215—217. Er Ísland talið með Noregsríki í heimildum? 217—223. „Sancte Ólafs lög“ „Íslenzk lög“. „Ret og Skæl“ 219—221. Ríkjasamningar 221—222. Landið hélt óskertum fullveldisrétti sínum 222—223.

Stjórn innanlandsmála.

- § 16. *Konungsvaldið* 223—252.
 I. *Hluttaka konungs í löggjöf landsins* 223—230. Ákvæði sáttmálans 223—224. Lögtaka Járnsíðu og Jónsbókar 224. Ákvæði þeirra um löggjöf 224—225. Samþykktin 1302. Réttarbætur 225—226. Skoðun Íslendinga á löggjafarvaldi konungs 226—228. Lagaboð feld 229. II. *Hluttaka konungs í dómsvaldinu* 230—231. III. *Hluttaka konungs í öðrum innanlandsmálum* 231 o. s. frv. Framkvæmdarvald goðanna 231—232. A. *Leyfi og undanþágur frá lögum* 232—233. B. *Vald til að bjóða og banna* 233—234. C. *Tekjur konungs af landinu* 235 o. s. frv. a. „*Vissar*“ *tekjur*. 1. *Skattur* 235—240. Skattskylda. Undanþegnir skattgjaldi 236—237. Innheimta og flutningur 237—238. Skattbændatöl

238—240. 2. *Gjafatollur* 240. 3. *Mannfalsfiskar* 240—241. 4. *Tíund* 241—243. Undanþegnir tíund 242—243. Innheimta 243. 5. *Lögmannstollur* 244. *Alþingisskrifaralaun* 244. b. „Óvissar“ *tekjur* 244—251. 1. *Sakeyrir* 244—246. 2. *Jardarafgjöld* 246. 3. *Tekjur af verzlun landsins* 246—250. Tollur. *Sekkjagjöld* 247—249. Verzlunarleyfi. Toller 249—250. Forkaupsréttur konungs á varningi 250. 4. Ýmsir aðrir skattar 251. — D. Ýms önnur forréttindi konungs 251—252.

- § 17. *Alþingi* 252—262.
 I. *Skipun alþingis* 252—257. Breyting með Járnsíðu 252. Samkomustaður, samkomutími, nafn 252—253. Þingsækjendur 254—255. Nefndarmenn 254—256. Lögmaður formaður alþingis 256—257. — II. *Löggjafarstörf alþingis* 257—260. Löggjafarvald alþingis 257—260. III. *Dómsvald alþingis* 260—262. Yfirrétturinn 262. IV. *Birtingar og tilkynningar* 262.
- § 18. *Hirðstjórar. Höfuðsmenn* 262—265.
- § 19. *Lögmenn* 265—270.
 Stofnun lögmansdæma. Tala lögmanna 265—266. Skipun lögmanna 266—268. Þjóðerni 268—269. Laun 269—270. Dómsvald. Jus respondendi 270.
- § 20. *Sýslumenn* 271—275.
 „Valdsmenn“ með Járnsíðu, „sýslumenn“ með Jónsbók 271. Sýslufjöldi 271—272. Störf. Leiðarþing 272. Vorþing Grágásar 272—273. Skattheimta 273. Laun 273—274. Réttindi 274. — Klausturhaldarar o. fl. 274—275.
- § 21. *Kirkjan og konungsvaldið* 275—281.
 I. Kirkjan á Íslandi og í Noregi, Samningarnir í Björgvin og Tünsbergi 275—276. — II. Kristin-

réttur Árna. Staðamál 276—278. Afstaða konungs og kirkju 278—279. Siðaskiðlin og konungsvaldið 279—281.

III. KAFLI.

Einveldistímabilið 1662—1871.

- § 22. *Einveldisskuldbindingin* 281—293.
 I. Einveldið í Danmörku 281. Í Noregi 182. II. Á Íslandi 283—286. *Þing í Kópavogi* 28. júlí 1662 283—286. — Fyrirvari Íslendinga 283—286. III. *Breyting á stjórnarskipun landsins* 286 o. s. frv. 1. Breytingar á innanlandsstjórn 286—288. 2. Afstaða Íslands gagnvart sambandsríkjunum 286—291. Erfðaréttur konungættar til Íslands 290. Ríkisraðið hverfur 291. Ráðstöfunarréttur konungs yfir landinu 291—293.
- § 23. *Stjórn landsins út á við* 293—300.
 I. *Útanríkismál* 293—298. Kielarfriðurinn 295—297. II. *Hermál* 298—300.
- § 24. „*Ríkislöggjöf*“ 300—315.
 Konungalögin 14. nóv. 1665 300—302. Ríkiserfðalög 31. júlí 1853 302—303. Grundvallarlög Dana 5. júní 1849 og endurskoðuð grundvallar- 28. júlí 1866 303—312. Skoðanir manna á gildi Grvl. fyrir Ísland 303—304. Hvaða þýðingu gildi Grvl. á Íslandi hefði fyrir landið 304. Grvl. eigi þýdd á íslenzku og eigi birt 304—305. Tildrög til Grvl. Konungsbréf 23. sept. 1848 305—306. Atburðir eftir 1851 306—307. Efni Grvl. sýnir, að þeim er ekki ætlað að ná til Íslands 307—308. Grvl. og „uppkastið“ 1908 308. Lagasetning konungs til 1871 308—309. Grvl. eigifylgt af framkvæmdarvaldinu á Íslandi 309. Stöðulögin brot á grundvallarlögunum 309—310. Stjórnarskrá 1874 og 1. nr. 16, 3. okt. 1903

brot á Grvl. 310—311. Ríkisþing Dana á eigi löggjafarvald að réttum lögum um Íslandsmál 311—312. Einveldi konungs 312. Ýms lög, er tengdu ríkin nánar hvert öðru 312—314. Fjármál Danmerkurrikis og Íslands 315.

- § 25. *Yfirlit yfir stjórn innanlandsmála* 315—326
 I. *Löggjafarvaldið* 315—320. Þýðing laga á islenzku og birling 315—317. Réttaróvissa 317—318. Lagabálkar norskir og danskir lögleiddir 318—320. II. *Dómsvaldið* 320. III. *Framkvæmdarvaldið* 320—326. 1. *Stjórnarskrifstofur konungs í Khöfn* 320—323. 2. *Höfuðmannsembættið* 323 a. *Stiftbefalingsmaður. Stiftamtmaður. Landshöfðingi* 323—324. b. *Landfógeti* 324—325. c. *Amtmenn* 325—326. d. *Biskupar* 326. e. *Lögmenn* 326.
- § 26. *Yfirlit yfir réttarstöðu landsins 1662—1871. .* 326—334.
 I. *Vald konungs* yfir landinu 326—327. — II. *Yfirlit* 327. — III. *Skodun manna á stöðurlandsins. Heiti þess o. s. frv.* 327—332. *Stjórnarbaráttan* 332—334.

IV. KAFLI.

Réttarstaða landsins 1871—1903.

- § 27. *Stöðulögin 2. jan. 1871, Stjórnarskrá 5. jan. 1874 og l. nr. 16, 3. okt. 1903.* 335—384.
 I. Hvernig konungsvaldið átti að skila af sér einveldinu 335—336. II. Setning stöðulaganna 336 o. s. frv. Loforðabrot 336—337. Mótæli 1871 og 1911 gegn stl. 338—339. Dagskrá minni hluti neðri deildar 1911 339—340. — III. Stöðulögin tilboð ? 340—342. Hvernig skipa hefði átt málum Íslands 342—343. IV. Efni stöðulaganna 343 o. s. frv. Meginregla þeirra 343—344. A. „*Sérstakleg mál landsins*“ 344 o. s. frv. 1. „*Hin*

borgaralegu lög“ o. s. frv. 345—347. 2. „Löglögreglumálefni“ 347. 3. „Kirkju- og kenslumálefni“ 347. 4. „Lækna- og heilbrigðismálefni“ 347. 5. „Sveita- og fátækramálefni“ 347—348. 6. „Vegir og póstgöngur á Íslandi“ 348—349. 7. „Landbúnaður, fiskiveiðar, verzlun og aðrir atvinnuvegir“ 349—353. a. Landbúnaður 349. b. Fiskiveiðar 349—351. c. Verzlun 351. d. Siglingar 351—354. e. Aðrir atvinnuvegir 353. 8. „Skattamál beinlínis og óbeinlínis“ 353—354. 9. „Þjóðeignir, opinberar stofnanir og sjóðir“ 354—355. B. „Almennu“ málin. 1. Konungur o. s. frv. 355. 2. Utanríkismál 354—355. 3. Fæðingjaréttur 356. 4. Hermál 356—357. 5. Peningaslátta 357. 6. Flagg 357. — V. Úrskurðarvald um, hver séu „sammál“ og „sérmaal“ 358—359. Hverir geti breytt stöðul, eða afnumið þau 360—363. VI. Stjórnarskráin og stöðulögin 363 o. s. frv. Tildrög Stj.skr. 363—364. Hvaða mál hún tekur yfir 364—365. Áhrif hennar á gildi stl. 365—366. — VII. Áhrif síðari atburða á gildi stl. 367 o. s. frv. 1. Stjórnarskrár-löggjafarvaldið síðan 1874 og stl. 367 o. s. frv. Stj.skrfrv. alþingis til 1902 368—369. Stj.skrfrv. 1902 og 1903 (l. nr. 16, 3. okt. 1903) 369 o. s. frv. Ekki lögleitt grvl. Dana 371—376. Ósamræmi milli grvl. og stj.skr. breytingarinnar 1903 376—377. Stjórnarvenjan eftir 1903 væri grvl. brot, ef þau væru gild á Íslandi 377—379. Ríkisráðsákvæði l. nr. 16, 3. okt. 1903 379—381. 2. Almenna löggjafarvaldið og stöðulögin 381—383. 3. Framkvæmdarvaldið 383—384.

§ 28. Eftirmáli og yfirlit 384—389.

Í Strandasýslu:

R. P. Riis kaupmaður á Borðeyri.
Sigurgeir Ásgeirsson bóksali í Ófeigsfirði.
Guðm. Einarsson á Óspaksstöðum.

Í Húnavatnssýslu:

Friðfinnur Jónsson bóksali á Blönduósi.
Þórður Guðmundsson á Þorkelshóli.
E. Hemmert kaupmaður á Skagaströnd.
Björn P. Blöndal á Hvammstanga.
Guðmundur Hannesson í Galtarnesi
Magnús Stefánsson (frá Flögu í Vatnsdal) kaupm. á
Blöndósi.

Í Skagafjarðarsýslu:

Kristján Blöndal kaupm. á Sauðárkrók.
Erlendur Pálsson verzlunarstjóri á Grafarósi.
Brynleifur Tobiasson kennari á Sauðárkrók.

Í Eyjafjarðarsýslu:

Sigurður Sigurðsson bóksali á Akureyri.
Kristján Guðmundsson bóksali á Oddeyri.
Gránufélagsverzlun á Siglufirði.
Hannes Davíðsson á Hofi í Hörgárdal
Sira Stetán Kristinsson á Völlum í Svarfaðardal.

Í Þingeyjarsýslu:

Þórarinn Stefánsson hreppstj. í Húsavík.
Stefán Guðjohnsen verzlunarstjóri í Húsavík.
Pétur Jónsson alþingismaður á Gautlöndum.
Björn Jónsson dbrm. í Sandfellshaga.
Snæbjörn Arnljótsson kaupmaður í Þórshöfn.
Sigurgeir Friðriksson bóksali í Skógarseli.

Í Norður-Múlasýslu:

Ørum & Wulfs verzlun á Vopnafirði.
Pétur Jóhannsson bóksali á Seyðisfirði.
Einar Hallgrímsson á Seyðisfirði.
Halldór Stefánsson í Hamborg,

Í Suður-Múlasýslu:

Stefán Stefánsson póstafgreiðslumaður á Eskifirði.

Jón Davíðsson á Nesi í Norðfirði.

Örum & Wulfs verzlun á Fáskrúðsfirði.

— — — — - Djúpavogi. (Þ. B. Stefánsson).

Björn B. Stefánsson bóksali í Breiðdalsvík.

Í Skaptafellssýslu:

Þórhallur Danielsson verzlunarstjóri á Hornafirði.

Ari Hálfðanarson á Fagurhólsmýri.

Halldór Jónsson umboðsmaður í Vík.

Í Rangárvallasýslu:

Hjörleifur Jónsson hreppstjóri í Skarðshlíð.

Jón Guðmundsson óðalsbóndi á Ægissíðu.

Ólafur Ísleifsson læknir í Þjórsártúni.

Í Vestmannaeyjum:

Anton Bjarnason verzlunarstjóri.

Jón Sighvatsson bóksali.

Í Árnessýslu:

Sigurður Guðmundsson bóksali á Eyrarbakka.

Ögmundur Kolbeinsson í Hjálmholti.

Þórður Jónsson bóksali á Stokkseyri.

Í Gullbringu- og Kjósarsýslu:

Sigfús Bergmann kaupmaður í Hafnarfirði,

Í Kaupmannahöfn:

Jakob Gunnlaugsson stórkaupmaður.

Í Vesturheimi.

H. S. Bardal í Winnipeg.

Magnús Bjarnason Mountain N.-Dak.

Skrá um allar ársbækur Þjóðvinafélagsins frá 1878.
—1912 fylgir Almanakinu 1913.
